А. Данчева-Василева

БЪЛГАРИЯ И ЛАТИНСКАТА ИМПЕРИЯ

(1204 - 1261)

Б
4523

БЪЛГАРИЯ И ЛАТИНСКАТА ИМПЕРИЯ

През тази година ще се състои тържественото честване на 800-годишнината от въстанието на Асен и Петър. Освобождението от византийско иго, възстановяването на българската държава, възходът на Второто българско царство, свързан с имената на великите български царе Калоян и Иван II Асен, са обект на изследване на наши и чужди историци. Една от книгите, които ще отпечата Издателството на БАН по повод годишнината, е трудът на Ани Данчева „България и Латинската империя".

Книгата на нашата историчка обхваща сравнително кратък за историята период — около 60 години. Но това са години, изпълнени с динамика в политическо и военно отношение. Години, съдбоносни не само за българската държава, но и за целия Европейски Югоизток. Кризата във Византийската империя, падането на Константинопол и създаването на империята на латинските рицари рефлектират върху положението и съдбините на България. В книгата се проследяват последователно важните събития и моменти от царуването на Калоян, по времето на когото българската държава се превръща в главна бариера срещу латинската експанзия, през царуването на Борил и апогея на България при Иван II Асен до възстановяването на Константинопол като столица на Византия и краха на латинските рицари.

Новото и интересното в тази публикация е това, че се проследяват преди всичко сложните дипломатически отношения между България и Латинската империя, България и византийските императори, България и взаимоотношенията и с Рим. Използувани са наред с известните извори и някои документи от чужди архиви и архивохранилища, непознати на българския читател.

Освен това заглавие до края на 1986 г. редакция „История" при Издателството на БАН ще отпечата и някои други заглавия, които представляват определен интерес за читателя:

Иван Божилов. „Фамилията на Асеневци (1186 – 1460). Генеалогия и просопография".

„Търновска книжовна школа, т. IV. Из културното развитие на Второто българско царство" (Сборник).

Петър Мутафчиев. „История на българския народ (681 – 1323)".

Стоян Аршинков. „Мила Родино. . . (Цветан Радославов Хаджиденков)".

„Извори за българската история, т. 26 Чехословашки извори, т. I" (Сборник непубликувани документи от дипломатическите и полицейските архиви на Чехословакия).

„Великите сили и Балканите в ново и най-ново време" (Сборник от материалите на проведената през септември 1983 г. Международна конференция, посветена на паметта на Людмила Живкова).

Цена 3,15 лв.

БЪЛГАРИЯ
И
ЛАТИНСКАТА
ИМПЕРИЯ
(1204 - 1261)

НА РОДИТЕЛИТЕ МИ

Ани Данчева-Василева

БОЛГАРИЯ И ЛАТИНСКАЯ ИМПЕРИЯ (1204 — 1261)

ИЗДАТЕЛЬСТВО БОЛГАРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК. СОФИЯ, 1985

Ani Dančeva-Vasileva

LA BULGARIE ET L'EMPIRE LATIN (1204 — 1261)

EDITION DE L'ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES. SOFIA, 1985

Б1523

Ани Данчева-Василева

БОЛГАРИЯ И ЛАТИНСКАЯ ИМПЕРИЯ (1204 — 1261)

ИЗДАТЕЛЬСТВО БОЛГАРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК. СОФИЯ, 1985

Ani Dančeva-Vasileva

LA BULGARIE ET L'EMPIRE LATIN (1204 — 1261)

EDITION DE L'ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES. SOFIA, 1985

Б4523

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Институт за история

Ани Данчева-Василева

БЪЛГАРИЯ И ЛАТИНСКАТА ИМПЕРИЯ

(1204 - 1261)

София, 1985
ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Отговорен редактор
проф. ВАСИЛ ГЮЗЕЛЕВ

© Ани Янкова Данчева-Василева
1985
c/o Jusautor, Sofia

941 Б

ПРЕДГОВОР

В хрониките за историята на средновековна Западна Европа, както и в историческите съчинения, посветени на Византийската империя на границата между XII и XIII в. и за първите години от XIII в., едни от най-често описваните събития са Четвъртият кръстоносен поход (1198—1204), разгромът на Византия и създаването на Латинската Цариградска империя на западните рицари (1204—1261), назовавана още Нова Франция. Кръстоносната завоевателна кампания на западноевропейските рицари и феодали на Изток, започнала от 1096 г., преминала през Първия, Втория, Третия и Четвъртия кръстоносен поход и завършила с няколко други похода, периодично организирани до 1270 г., достига своята върховна цел, своята кулминационна точка в края на Четвъртия кръстоносен поход със завземането на Византийската империя.

Никакви оправдания от позициите на католическата християнска апологетика за спасяването на Божи гроб не са в състояние да запазят престижа на походите като религиозни начинания с най-чисти и свети подбуди, а, напротив — демонстративно се афишира грабителският им и завоевателен характер, особено ярко проявен при завладяването на Византия. Напълно закономерно явление в западноевропейската феодална действителност от края на XI до края на XIII в., кръстоносните походи изиграват ролята на своеобразен отдушник от настъпилата криза в Западна Европа в резултат на завършилия процес на феодализация, когато земите са разпределени и всеки има свой сеньор — от закрепостения селянин до представителите на висшата феодална аристокрация. Тъй като феодалният строй е жизнен и силен в тази епоха и на този етап на развитие, богат на възможности, все още с перспективи за разгръщане на производителните сили, не може да се очаква преминаването в качествено нова икономическа формация, с което да бъдат разрешени назрелите социално-икономически противоречия. Поради това обективно се налага промените да се извършат в широчина, а не в дълбочина, т. е. не в качествени, а в количествени характеристики и измерения, в присаждането на западния тип феодални отношения извън Западна Европа по пътя на завоеванието. Най-удобен и най-перспективен обект както за западноевропейските рицари, така и за апологетите на християнската Римокатолическа църква начело с папския институт се оказва Изтокът, преливащ с примамливите си богатства, още повече че тук, в Ерусалим, е Божи гроб и идеята за освобождаването му от мюсюлманите може да се използва като външна цел, като лайтмотив, зад който ще бъде прикрита твърде прозрачно същността на тази завоевателна експанзия.

Фактическите стремежи на западноевропейските феодали — да сложат ръка на богатата и пленителна Византия и оттам на пътищата към още по-богатия Изток — се реализират в резултат на Четвъртия кръстоносен поход. Византийската империя, някогашната Източна Римска империя, наследница на могъщия Рим, за 57 години през първата половина на XIII в. е отстранена от политическата сцена на границата между Европа и Азия, а на нейно място с център столицата ѝ Цариград рицарите създават своя държава.

През периода на средновековното си съществуване — от края на VII до края на XIV в. — българската държава е непосредствен съсед и постоянен политически партньор на Византийската империя, с която влиза във взаимоотношения от разнообразен характер. От 1204 г., когато кръстоносците от Четвъртия кръстоносен поход — предимно френски, италиански и венециански феодали — създават своя империя, до 1261 г., когато никейският император Михаил VIII Палеолог възстановява Византия, българската държава е в оживени политически взаимоотношения, повечето враждебни, отколкото добросъседски, с новото политическо образувание — Латинската империя.

Изключително сложна е политическата конюнктура в Югоизточна Европа през първата половина на XIII в. Отношенията между България и Латинската империя са само едната страна от онази международна обстановка, в която в зависимост от конкретните обстоятелства пряко или косвено участват редица други държави и политически фактори, като Никейската и Епирската империя, Унгария, Сърбия, Римокатолическата църква в лицето на своя върховен представител — папата, Венецианската република, Иконийския султанат, немския император Фридрих II Хохенщауфен, френските крале Филип II Август и Луи IX. Историческата картина за този период е наситена със събития и с участието на големи политически фактори; взаимоотношенията са многопластови и често противоречиви и изненадващо превратни. Независимо от това както във всички исторически явления и процеси, във всяка историческа действителност се откриват обективни закономерности, така и тук те се открояват със своята дълбока вътрешна взаимозависимост.

От трите основни насоки в междудържавните отношения (икономически, политически и културни) най-добре документирани и до днес остават политическите взаимоотношения между България и Латинската империя, което обуславя подчертания интерес и най-значителните приноси в историческото изследване на тази област от връзките между двете страни. Представянето на българо-латинските отношения като сложен и противоречив процес е една страна от големия въпрос за връзките и взаимоотношенията между Запада и Изтока през европейското средновековие. Разкриването на тези отношения ще очертае мястото и ролята на българската средновековна държава през първата половина на XIII в. както на фона на балканската, така и на фона на европейската средновековна история. То ще открие значението на българската външна политика, тенденциите и постиженията ѝ по отношение на Латинската империя и другите съседни държави, ще проследи и очертае основните периоди в тези отношения с техните преобладаващи и характерни особености. При изясняването на българската политическа история през този период и на политическата история на Латинската империя ще направим опит да обобщим съществените постижения на нашата и чуждата историография по въпросите и проблемите, съдържащи се в общата тема — България и Латинската империя (1204—1261), по които има много конкретни, критични и аналитични исторически изследвания. Обширната литература и приносите, особено на българските медиевисти, позволяват да се пристъпи към едно обобщаващо разглеждане на отношенията между двете държави*.

---

* Настоящата работа бе представена за обсъждане през декември 1981 г. в Секцията по средновековна история на България към Института за история при Българската академия на науките. Колективът на секцията подходи критично и с нужното внимание към предложения ръкопис. Много ценни препоръки и бележки бяха направени от проф. В. Гюзелев, ст.н.с. Л. Йончев, ст.н.с. И. Божилов и др. Благодарение на тези важни и полезни критични бележки, които авторката се постара да вземе под внимание, както и да изпълни препоръките, трудът бе обогатен и подобрен. Изказвам благодарност на ръководството на отдел „Културно-историческо наследство към Главно управление на архивите“ при Министерския съвет за предоставената ми възможност да работя в продължение на един месец през 1981 г. в Националната библиотека в Париж и да ползвам оригинални източници, свързани с темата.

БЪЛГАРО-ЛАТИНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ В ИЗВОРИТЕ И ЛИТЕРАТУРАТА

Извори. Изворовата база за периода на българо-латинските отношения от началото до средата на XIII в. обхваща разнообразни исторически паметници, предимно писмени извори, които могат да бъдат класифицирани по език, вид и съдържание[1]. По езикова принадлежност писмените извори за българо-латинските отношения се делят на домашни и чужди. Домашните са на старобългарски език, а чуждите — на византийски гръцки, латински и старофренски. Някои домашни извори са запазени на латински език, какъвто е примерът с писмата и златопечатната грамота на цар Калоян, писмата на архиепископ Василий, писмото на княз Белота, запазени в известната кореспонденция между папа Инокентий III (1198—1216) и цар Калоян (1197—1207). За домашни извори, също написани вероятно на латински език, можем да приемем писмата на цар Иван II Асен (1218—1241) до папа Григорий IX (1227—1241), които не са запазени. За тях черпим сведения от кореспонденцията на папа Григорий IX. Малък брой извори на старобългарски език, предимно жития, но написани от сръбски автори, които косвено осветляват българо-латинските отношения, се причисляват към чуждите извори.

По вид писмените извори за българо-латинските отношения са документални източници, исторически съчинения (истории и хроники), църковни и богословски съчинения (предимно агиографска литература) и епиграфски паметници. По съдържание изворите за разглежданите проблеми са извори за политическата история и за историята на държавните и църковните институции.

Класифицирането на домашните и на чуждите извори по значимост особено се затруднява от важното обстоятелство — в каква степен (пряко или косвено) те се отнасят до българо-латинските отношения. Например безспорно ценният извор за периода — Дубровнишката грамота на цар Иван II Асен от 1230 г., както и договорът на цар Михаил II Асен (1246—1257) с Дубровник от 1253 г., макар и да са от първостепенно значение за стопанската и политическата история на България по това време не се отнасят пряко до българо-латинските отношения, а ги осветляват по косвен път. Не може да се даде приоритет и на византийските хроники пред старофренските, тъй като и от двата вида извори черпим съществена информация, но за различни събития от разглеждания период. Поради това изворите в настоящия преглед ще се степенуват по

---

[1] Относно принципа на класифициране на изворите за средновековната българска история вж. Гюзелев. Средновековна България, 14—17. В настоящия преглед ще направим най-обща характеристика на по-значителните извори, които пряко или косвено отразяват българо-латинските отношения. В изследването са привлечени и други извори, които характеризират изобщо историческия период, предмет на настоящото проучване, но те няма да се разглеждат специално, тъй като това ще утежни изложението.

БЪЛГАРО-ЛАТИНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ В ИЗВОРИТЕ И ЛИТЕРАТУРАТА

Извори. Изворовата база за периода на българо-латинските отношения от началото до средата на XIII в. обхваща разнообразни исторически паметници, предимно писмени извори, които могат да бъдат класифицирани по език, вид и съдържание[1]. По езикова принадлежност писмените извори за българо-латинските отношения се делят на домашни и чужди. Домашните са на старобългарски език, а чуждите — на византийски гръцки, латински и старофренски. Някои домашни извори са запазени на латински език, какъвто е примерът с писмата и златопечатната грамота на цар Калоян, писмата на архиепископ Василий, писмото на княз Белота, запазени в известната кореспонденция между папа Инокентий III (1198—1216) и цар Калоян (1197—1207). За домашни извори, също написани вероятно на латински език, можем да приемем писмата на цар Иван II Асен (1218—1241) до папа Григорий IX (1227—1241), които не са запазени. За тях черпим сведения от кореспонденцията на папа Григорий IX. Малък брой извори на старобългарски език, предимно жития, но написани от сръбски автори, които косвено осветляват българо-латинските отношения, се причисляват към чуждите извори.

По вид писмените извори за българо-латинските отношения са документални източници, исторически съчинения (истории и хроники), църковни и богословски съчинения (предимно агиографска литература) и епиграфски паметници. По съдържание изворите за разглежданите проблеми са извори за политическата история и за историята на държавните и църковните институции.

Класифицирането на домашните и на чуждите извори по значимост особено се затруднява от важното обстоятелство — в каква степен (пряко или косвено) те се отнасят до българо-латинските отношения. Например безспорно ценният извор за периода — Дубровнишката грамота на цар Иван II Асен от 1230 г., както и договорът на цар Михаил II Асен (1246—1257) с Дубровник от 1253 г., макар и да са от първостепенно значение за стопанската и политическата история на България по това време не се отнасят пряко до българо-латинските отношения, а ги осветляват по косвен път. Не може да се даде приоритет и на византийските хроники пред старофренските, тъй като и от двата вида извори черпим съществена информация, но за различни събития от разглеждания период. Поради това изворите в настоящия преглед ще се степенуват по важност в зависимост от конкретната информация, която предлагат за българо-латинските отношения.

---

[1] Относно принципа на класифициране на изворите за средновековната българска история вж. Гюзелев. Средновековна България, 14—17. В настоящия преглед ще направим най-обща характеристика на по-значителните извори, които пряко или косвено отразяват българо-латинските отношения. В изследването са привлечени и други извори, които характеризират изобщо историческия период, предмет на настоящото проучване, но те няма да се разглеждат специално, тъй като това ще утежни изложението.

Домашните извори, макар и малобройни, имат голямо значение за изследването на разглежданите отношения, тъй като пряко отразяват позицията на управляващите среди в българското средновековно общество по отношение на конкретните събития и явления.

Търновският надпис на цар Иван II Асен[2] е първокласен епиграфски исторически паметник с историко-летописно съдържание. Той е изработен по повеля на цар Иван II Асен след победата при Клокотница през 1230 г. върху една от колоните на църквата „Св. Четиридесет мъченици“ в Търново и пряко свидетелства за отношението на българския владетел към Латинската империя.

Житието на св. Петка от Патриарх Евтимий Търновски[3], написано през XIV в., наред с другите ценни данни за териториалното разширение на българската държава след Клокотнишката победа дава сведения и за отношението на Иван II Асен към латинския Цариград.

Пролог и Житие на св. Иларион Мъгленски от Патриарх Евтимий Търновски[4], написани през XIV в., също предлагат сведения за териториалното разширение на България при цар Иван II Асен и за отношението му към франките, т. е. към владетелите на Латинската империя.

Дубровнишката грамота на цар Иван II Асен от 1230 г.[5], издадена след историческата победа на българския владетел над епирския император Теодор Комнин, е ценен документален извор за политическата, административната и стопанската история на България по това време. От нея косвено съдим за положението на България спрямо съседните балкански държави и Латинската империя.

Синодикът на цар Борил (1207—1218)[6] принадлежи към църковнопреводната книжнина от XIII в. и е изготвен във връзка със събора срещу богомилите, свикан през 1211 г. в столицата Търново. В него се съдържат много ценни исторически сведения: за мерките срещу богомилското движение, разказ за възобновяването на Търновската патриаршия при цар Иван II Асен през 1235 г., известия за дарения на цар Иван II Асен, поменици на български царе и царици, на представители на висшата дворцова аристокрация и на висши духовни лица. Конкретно за българо-латинските отношения значение има разказът за възобновяването на Търновската патриаршия, който косвено разкрива българската външна политика към Латинската Цариградска империя.

Независимо от голямото значение на домашните извори те дават бегла и откъслечна информация за българо-латинските отношения и поради това историческата картина на разглеждания период се очертава по-пълно и цялостно благодарение на чуждите извори — византийски, латински и старофренски. Всяка от тези групи извори съобщава ценни, а понякога и единствени по рода си сведения за конкретни исторически събития. Затова не е уместно да ги класифицираме по важност.

---

[2] Златарски. Търновският надпис, 587—596.
[3] Kałużniacki. Werke, 59—70.
[4] Иванов. Български старини, 421—422.
[5] Ильинский. Грамоты, с. 13.
[6] Попруженко. Синодик, 82—87, 77—96.

От чуждите извори за българо-латинските отношения особено значение имат византийските исторически съчинения от края на XII и първите години на XIII в., както и тези от първата половина на XIII в. Авторите им често са съвременници на събитията, а в някои случаи и преки участници в тях, поради което повествованието се характеризира с автентични описания на много от събитията.

Историята на Никита Хониат[7] е безспорно първокласен източник, без който не би могла да се осветли българската история от края на XII и първите години на XIII в. Никита Хониат, един от най-изтъкнатите и надарени византийски писатели, роден във фригийския град Хон около 1155 г. и починал в 1215 или 1216 г., е участник в управлението по време на династиите на Комнините и Ангелите. Заемал длъжностите велик логотет и първи секретар при двора на византийския император Исак II Ангел (1185—1195); бил управител на Пловдив през 1187 г. и имал възможност пряко да участва в походите на Исак II Ангел срещу въстанието на Асеневци през 80-те години на XII в. След падането на Цариград в 1204 г. под ударите на Четвъртия кръстоносен поход Никита Хониат намира убежище в Никейската империя при император Теодор I Ласкарис (1208—1222), където завършва своята История, обхващаща 1118—1206 г., като някои нейни варианти достигат и до 1207 г. Високообразован и много добре осведомен, очевидец на повечето от събитията, Никита Хониат предлага една богата на сведения история, в която намират отражение и българо-латинските отношения през първите години на XIII в. Тя е един от най-богатите източници за въстанието на Асеневци. Конкретно за българо-латинските отношения се срещат сведения във връзка с българо-гръцкия съюз в Тракия, насочен срещу латинското владичество в тази област; съобщава се за голямата победа на цар Калоян срещу латинските рицари при Одрин през 1205 г., за разрива между българския владетел и гръцката аристокрация, за опустошителните набези на Калоян в Тракия и борбата му срещу латинците и съюзилите се с тях гърци.

Трудът на Никита Хониат е историческо съчинение с голяма стойност. Много от събитията той представя като пряк участник, а други — като съвременник. Като представител на висшата византийска аристокрация той има негативно отношение към българите и проявява на места открита неприязън към тях. Въпреки субективната оценка на моменти неговата история е достоверен извор от първостепенно значение.

Историята на Георги Акрополит[8] е извор на гръцки език също с голямо значение за разглеждания период. Авторът ѝ, роден през 1207 г. и починал през 1283 г., произхожда от семейство на благородници и още от малък е изпратен в двора на никейския владетел, където получава образование заедно с бъдещия император Теодор II Ласкарис. През 1255—1256 г. той придружава Теодор II Ласкарис (1254—1258) в похода му срещу България, а в 1257 г. е назначен за управител на Македония и главнокомандуващ войската срещу епирския деспот Михаил. През 1260 г. изпълнява дипломатическа мисия в Търново като пратеник на император Михаил VIII Палеолог (1259—1282). Взел лично участие във военните действия на никейския император против българите през 50-те години на XIII в., Георги Акрополит бил много добре осведомен за близката и съвременна му история на българската държава, което свидетелства за безспорната достоверност на неговата история.

---

[7] Choniates, 369—642 (ГИБИ, II, 26—93).

[8] Acropolites, I, 7—189 (ГИБИ, 8, 151—213). Много от сведенията в хрониката на Георги Акрополит са адаптирани в друг източник на гръцки език — т. нар. „Стихотворна хроника“ на Ефрем, завършена към 1313 г. Авторът ѝ, живял в края на XIII и първата четвърт на XIV в., е поет, принадлежащ към монашеското съсловие. Хрониката има компилативен характер, като основни източници са Йоан Зонара, Никита Хониат и Георги Акрополит. Съдържа сведения за българо-латинските, българо-никейските и българо-епирските политически отношения. Вж. Ephraemius, v. 7205, p. 292 sq. Гюзелев. Самият Търновград, 73—96 — превод на български език на пасажите от хрониката на Ефрем за периода след 1205 г.; 199—200 — характеристика на хрониката като цяло.

Съчинението на Георги Акрополит обхваща никейския период (1204—1261) на Византийската империя. То е също първостепенен извор за историята на българската държава през първата половина на XIII в. и е основен повествователен извор за управлението на цар Иван II Асен. Никъде другаде не са предадени така системно и относително пълно сведения за отношенията между България и Латинската империя по времето на Иван II Асен. Срещат се известия и за Калоян и Борил, но особено пълни са те за Иван II Асен. Според общоприетото мнение данните на Георги Акрополит са много точни. Той е до голяма степен обективен автор. Единствено би могло да бъде упрекнат в съзнателно премълчаване на някои факти от българската история, за които той положително бил осведомен. По-важните събития, които предава Георги Акрополит във връзка с българо-латинските отношения, са: военните действия на цар Калоян срещу латинците в Тракия в резултат на българо-гръцкия съюз; войната му срещу гърците (византийската аристокрация), съюзили се с латинците; заемането на престола от цар Борил; възкачването на цар Иван II Асен на българския престол и отношенията му с епирския владетел Теодор Комнин; съюзите на Иван II Асен с никейския владетел Йоан Ватаци (1222—1254), насочени срещу Латинската империя, както и българо-латинското единодействие през периода 1235—1240 г.; преминаването на кръстоносния поход на император Бодуен II (1237—1261) през българските земи. В своята история Георги Акрополит става изразител на антагонизма между двата гръцки центъра, оформили се след падането на Византийската империя през 1204 г. — Никейската и Епирската империя. С това е свързано сравнително позитивното, дори благосклонно отношение на Георги Акрополит към българите и по-специално към цар Иван II Асен. Никейският дворцов историк храни по-голяма неприязън към епирския владетел Теодор Комнин, който оспорва приоритета на никейския император, отколкото към българския цар.

Историята на Никифор Григора[9] е друг византийски източник, макар и с по-оскъдни сведения за българо-латинските отношения. Никифор Григора, роден около 1290—1291 г. и починал през 1360 г., получил високо за времето си образование в Цариград. Неговата История обхваща периода 1204—1359 г. и отразява предимно никейско-латинските и епирско-латинските отношения. Фрагментарно са отбелязани някои моменти от отношенията между България и Латинската империя.

---

[9] Gregoras, I, 13—16, 19—20, 25—30, 55—57, 60—63, 71—75 (ГИБИ, 9, 123—133).

Обзорната история на Теодор Скутариот[10], живял през втората половина на XIII в., обхваща събития от древността до 1261 г. В нея са перифразирани събитията от 1118 до 1261 г. изцяло според историческите съчинения на Никита Хониат и Георги Акрополит. Този византийски автор принадлежи към кръга на императорите Теодор II Ласкарис и Михаил VIII Палеолог. Относно българо-латинските отношения сведенията в историята му почти напълно се покриват с тези на Никита Хониат и Георги Акрополит, но в някои случаи са включени оригинални и ценни допълнения.

Морейската хроника[11] е анонимен източник, познат в четири версии — на гръцки, френски, италиански и испански (арагонски) език. И досега има разногласия по въпроса, кой е оригиналният вариант на хрониката. Този интересен източник е изчерпателно проучен и пуснат в обръщение сравнително отскоро в българската медиевистика. Гръцката версия на Морейската хроника, която някои от специалистите смятат за оригинална, обхваща 1095—1292 г. и наред с историята на Морейското княжество предлага някои сведения за българо-латинските отношения в началото на XIII в. Анонимният автор още в началото на повествованието съобщава за отношенията между латинския император Бодуен I и цар Калоян, като описва предимно сражението при Одрин през 1205 г. В разказа е отразена смъртта на император Бодуен I на бойното поле. Интересни сведения за политическите и военните действия на Калоян във връзка с българо-латинските отношения предава и арагонската версия на Морейската хроника, обхващаща 1095—1393 г. Тук се срещат две важни събития, които не са отразени в другите версии: смъртта на маркиз Бонифаций Монфератски, убит близо до Солун от българи, предвождани от цар Калоян; превземането от Калоян на Солун, намиращ се в ръцете на ломбардските барони, участници в Четвъртия кръстоносен поход, и предаването му от Калоян на гърците. Морейската хроника е интересен извор, но трябва да бъде използвана особено внимателно и прецизно при интерпретирането на фактите от българската история, отразени в нейните версии. Изисква се съпоставянето им и критично отношение към всяко сведение. Поради това си позволихме да разгледаме този източник към една от езиковите групи, в случая групата на изворите на византийски гръцки, независимо от неговите различни езикови версии и като цялостен извор в интерес на неговото по-пълно възприемане.

Латинските извори за първата половина на XIII в., отразяващи отношенията между българската държава и Латинската империя, имат определено значително място в изворовата основа за изследването на този период от българската история. По вид те са по-разнообразни от византийските източници, тъй като включват извори с документален характер — договори, грамоти, папски и владетелски писма, а също и повествователни източници — исторически хроники и съчинения.

---

[10] Scutariotes, 434—548 (ГИБИ, 8, 261—303).

[11] Chronique de Romanie, 23—27; Libro de los fechos, 16—17, 59—63; 69, p. 22; Božilov. La „Chronique de Morée“, 38—57; Гюзелев. Самият Търновград, 124—129 — превод на откъси от гръцката версия на Морейската хроника; Христоматия, 2, 66—67 — превод на откъси от арагонската версия на същата хроника.

За най-ранните българо-папски и българо-латински отношения в началото на XIII в. първокласна изворова информация черпим от известната и широко използвана кореспонденция на папа Инокентий III и цар Калоян, позната още в българската историография като Преписка на папа Инокентий III с българите[12]. Тази извънредно ценна кореспонденция съдържа около 40 писма — на папата, на Калоян, на архиепископ Василий, писмо на княз Белота, на архиепископите и епископите на България, две писма на латинския император Анри (1206—1216), и много важния документ — златопечатник на Калоян за йерархическо подчинение на Българската църква на римския папа. Тя е запазена в препис в т. нар. Regesta Vaticana, т. е. в регистрите, изготвени в папската канцелария и съдържащи преписи на получените от папата и изпратените от него писма и документи. За съжаление някои регистри за определени години са загубени, на което се дължат и празнотите в изворовата информация. Не всички писма в разглежданата кореспонденция са датирани, което също внася известни затруднения при изследването им. Многократно изучавана и критично интерпретирана, тази преписка е доказала своята голяма стойност, като много от писмата в нея всъщност са от домашен произход.

Източник, в който се срещат почти дословни извадки от споменатите писма, както и от такива, които са изгубени, също ценен за българо-папските и българо-латинските отношения в началото на XIII в., са Делата на Инокентий III[13], съставени от близък роднина на папата. Благодарение на описанието на някои моменти от взаимоотношенията между папа Инокентий III и Калоян в Делата са попълнени някои пропуски във Ватиканските регистри, в които е отразена кореспонденцията на папата.

Няколко писма от кореспонденцията на втория латински император Анри д'Ено[14], брат на Бодуен I, съдържат също ценна информация за българо-латинските отношения през 1205—1212 г. Особено важни сведения се откриват в писмото на императора от януари 1212 г., в което са отразени отношенията между балканските владетели и никейския император, от една страна, и латинския император, от друга.

За отношенията между България и Латинската империя особено внимание заслужават латинските извори от унгарски произход. Такива са: писмото на унгарския крал Андрей II (1204—1235) до папа Хонорий III (1216—1227) по повод династичния брак между цар Иван II Асен и дъщерята на крал Андрей II[15] (писмото потвърждава сведенията от наративните източници за събитието); грамотата на Андрей II от 1214 г.[16], която изяснява българо-унгарските и косвено осветлява българо-латинските отношения; грамотата на крал Бела IV (1235—1270) от 1259 г.[17], съдържаща данни за българо-унгарските и косвено за българо-латинските отношения през 1213—1214 г.

---

[12] Regesta sive Epistolae, col. 825, 1112—1118; 215, 153—158, 240, 277—298, 410—417, 427, 512—517, 551—554, 698—710, 1036—1037, 1162, 1522—1523; Дуйчев. Преписката; Acta Innocentii, № 17, 29—31, 41, 47—58, 62—63, 89, 90, 102 (ЛИБИ, 3, 307—378). В изследването кореспонденцията на папа Инокентий III ще бъде цитирана според изданията на И. Дуйчев, ЛИБИ, 3, и Acta Innocentii PP. III.

[13] Gesta Innocentii, col. CXXV—CXXX, CXLV—CXLVIII, CCIII, CCIX (ЛИБИ, 3, 373—378).

[14] Buchon. Recherches, 153—156; Prinzing. Der Brief, 395—431 (ЛИБИ, 4, ep. 1, 12—17; ep. 3, 18—23); Дуйчев. Преписката, ep. 34, 70—73; ep. 38, 76—77 (ЛИБИ, 3, ep. 36, 365—368; ep. 40, 371—373).

[15] Theiner. Vetera monumenta, 1, p. 21 (ЛИБИ, 4, 27—28).

[16] Erszegi. Eine neue Quelle, 91—97.

В протоколите на Големия съвет на Република Венеция се съдържат т. нар. Венециански донесения от 1228 г.[18], в които се срещат две сведения, осветляващи косвено българо-латинските отношения. Те са: договорът между Латинската империя и Иконийския султанат и договорът между Епирската и Латинската империя.

Важни документални извори за българо-латинските отношения през 1229—1231 г. са проектът за договор между Латинската империя и бившия ерусалимски крал Жан дьо Бриен от декември 1228 г.[19] и самият договор между Жан дьо Бриен и латинските барони от 9. IV. 1229 г.[20], сключен в Перуджа.

Част от кореспонденцията на папа Хонорий III[21], която се отнася до историята на Латинската империя и Унгария, също има значение за изясняване на българо-латинските отношения, независимо че в нея не се съдържат преки данни за тези отношения. Ревностен гонител на ересите и вдъхновител на нов кръстоносен поход, папа Хонорий III разкрива в писмата си обстановката в Югоизточна Европа и в този смисъл неговата кореспонденция има значение и за изясняването на българската история през периода на неговия понтификат.

Кореспонденцията на папа Григорий IX (1227—1241)[22] — 28 писма, които ярко илюстрират експанзионистичната политика на папската курия за върховно духовно господство в Югоизточна Европа — има особено важно значение като ценна изворова база за българо-латинските отношения през 1229—1241 г. Сведенията за Латинската империя, Унгария и България разкриват напрегнатите политически взаимоотношения между тези страни по време на управлението на Иван II Асен. Тук се срещат данни за писма от Иван II Асен до папа Григорий IX, но за съжаление самите писма не са запазени.

Краткият преглед на по-важните извори на латински език с документален характер — договори и писма, изготвени в папската и други владетелски канцеларии през първата половина на XIII в. — е информативен. Съдържанието и интерпретацията на изворите ще бъдат изложени по-подробно в текста на изследването.

Друг изворов материал на латински език за разглежданите отношения са историческите хроники, които също имат съществено място в изворовата база за този период. Някои от тях съдържат единствени по рода си сведения и са първостепенни извори за конкретните събития. Но като се имат предвид субективността и компилативният характер на много от тях, чиито автори са ползвали по-стари хроники и рядко са били съвременници и очевидци на описваните събития, особено що се отнася до българската история, подходът към този род извори трябва да бъде критичен и въз основа на редица съпоставки от други документални източници да се извлича максимална историческа информация. Като наративни източници поради характера на жанра си хрониките са на второ място след договорите, грамотите и писмата, които се отличават с по-голяма точност и достоверност.

---

[17] Ников. Цар Борил, 121—134.

[18] Cessi. Deliberazioni, № 134, p. 208; № 140, 209—210 (ЛИБИ, 4, № 1—2, 33—36).

[19] Cessi. Deliberazioni, № 141, 210—211 (ЛИБИ, 4, № 3, 35—37).

[20] Tafel et Thomas. Urkunden, 256—270.

[21] Theiner. Vetera monumenta, I, 3—72 (ЛИБИ, 4, 24—32).

[22] Theiner. Vetera monumenta, I, 73—185; Acta Honorii III et Gregorii IX, № 226, 229, 247, 278, 279.

Сведения за българо-латинските отношения се съдържат в Хрониката на Алберих[23], монах от манастира „Трите извора" в Шалон сюр Марн — Франция. През първата половина на XIII в. той написва своето историческо съчинение, всъщност световна хроника, в която са събрани данни от много предишни автори. Започва от древността и достига до 1241 г. Освен за ранната история на българската държава хрониката съдържа и сведения за българо-латинските отношения при българските владетели Калоян, Борил и Иван II Асен; за битката при Одрин, за пленяването на император Бодуен I; за брака на император Анри с дъщерята на цар Калоян и политическия съюз между двете страни; за съюза между цар Иван II Асен и император Йоан Ватаци от 1235 г.; за похода на латинския император Бодуен II през 1239—1240 г. през българските земи. Сведенията не съдържат подробности.

Историята на гр. Салона от архидякон Тома Сплитски (1200—1268)[24] е хроника, започваща от късната античност и завършваща до втората половина на XIII в. В нея се намира подробно описание на кръстоносния поход на унгарския крал Андрей II през 1217 г., който завършва без каквито и да е реални последици. Много важно сведение за българо-унгарските, а оттам и за българо-латинските отношения е известието за преминаването на войските на Андрей II през българските земи при завръщането им от похода и за династичния брачен съюз между българския владетел Иван II Асен и дъщерята на Андрей II.

Сведения за българо-латинските отношения черпим и от Хрониката на Андрей Дандуло (1307—1354)[25]. Този високопоставен венецианец, дож на Република Венеция от 1343 г., написва хроника, посветена на Венеция, в която има и сведения за българската държава през 1205—1241 г.; за поражението на император Бодуен I при Одрин през 1205 г.; за Петия кръстоносен поход през 1217 г., в който участва и унгарският крал Андрей II; за преминаването на латинския император Робер Куртене (1221—1228) през българските земи в 1221 г.; за брака между император Анри и дъщерята на цар Калоян; за сродяването и военния съюз между цар Иван II Асен и никейския император Йоан Ватаци през 1235 г. Андрей Дандуло е сериозен автор, лаконичен и точен. Високият му ранг му дава възможност да черпи данни от сигурни източници с достоверно съдържание.

Особено важно сведение за българо-латинските отношения се съдържа в историческото съчинение на Марино Сануто Торсело[26], венециански благородник, живял през втората половина на XIII и началото на XIV в. Пътешественик и географ, той извършва обиколки на Палести-

---

[23] Albericus, 885—950 (ЛИБИ, 4, 179—185).
[24] Thomas Spalatenses, 573—575 (ЛИБИ, 4, 267—268).
[25] Dandulo, p. 280, 285—291, 338.
[26] Marinus Sanuto, 72—73.

БАЛКАНСКИЯТ ПОЛУОСТРОВ И МАЛА АЗИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIII В.

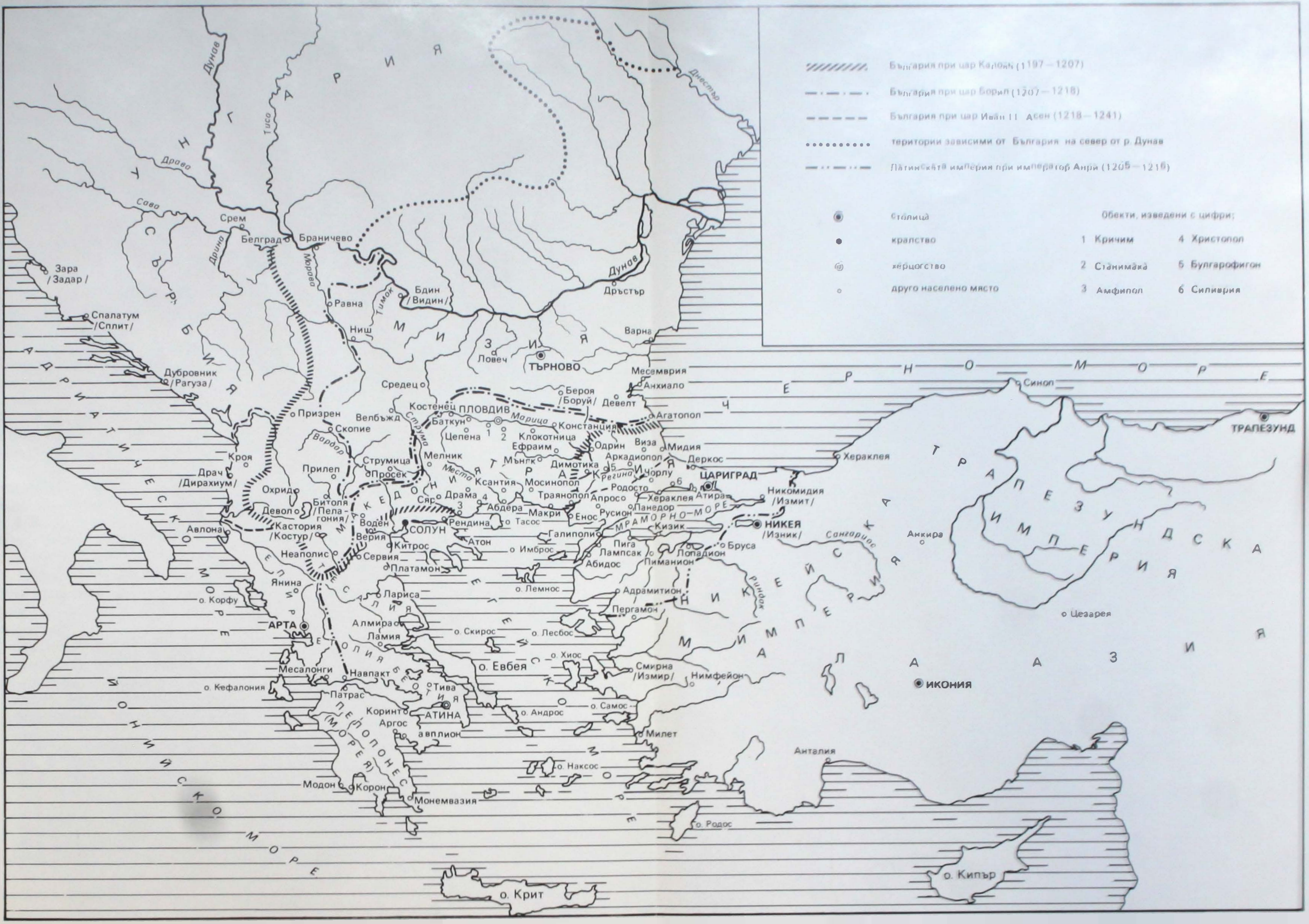

България при цар Калоян (1197—1207)
България при цар Борил (1207—1218)
България при цар Иван II Асен (1218—1241)
територии зависими от България на север от р. Дунав
Латинската империя при император Анри (1205—1216)
столица
кралство
херцогство
друго населено място
Обекти, изведени с цифри:
1 Кричим
2 Станимака
3 Амфипол
4 Христопол
5 Булгарофигон
6 Силиврия
У Н Г А Р И Я
Дунав
Днестър
Тиса
Драва
Сава
Дрина
Морава
Тимок
Срем
Белград
Браничево
Бдин /Видин/
Дръстър
Варна
С Ъ Р Б И Я
Зара /Задар/
Спалатум /Сплит/
Равна
Ниш
М И З И Я
Ловеч
ТЪРНОВО
Дубровник /Рагуза/
Средец
Месемврия
Анхиало
Берoя /Боруй/
Девелт
Агатопол
Призрен
Велбъжд
Костенец
ПЛОВДИВ
Марица
Константия
Скопие
Вардар
Струма
Баткун
Цепена
Клокотница
Ефраим
Одрин
Виза
Мидия
Аркадиопол
Деркос
Кроя
Прилеп
Струмица
Просек
Мелник
Места
Мънгк
Димотика
Чорлу
ЦАРИГРАД
Драч /Дирахиум/
Охрид
Битоля /Пелагония/
Сяр
Драма
Ксантия
Мосинопол
Родосто
Хераклея
Атира
Траянопол
Апросо
Панедор
Русион
Девол
Кастория /Костур/
Воден
Абдера
Макри
Енос
Тасос
Мраморно море
Авлона
СОЛУН
Верия
Рендина
Галиполи
Кизик
НИКЕЯ /Изник/
Никомидия /Измит/
Неаполис
Китрос
Сервия
Атон
Имброс
Пига
Лампсак
Абидос
Попадион
Пиманион
Бруса
Сангариос
Платамон
Янина
Корфу
Лариса
Лемнос
Адрамитион
Пергамон
АРТА
Алмира
Ламия
Скирос
Лесбос
Хиос
Евбея
Смирна /Измир/
Нимфейон
Месалонги
Навпакт
Кефалония
Патрас
Тива
Коринт
АТИНА
Аргос
Андрос
Самос
Навплион
Милет
Наксос
Модон
Корон
Монемвазия
Родос
Крит
Кипър
Анталия
ИКОНИЯ
Анкира
Цезарея
Синоп
Хераклея
ТРАПЕЗУНД
Ч Е Р Н О   М О Р Е
Т Р А П Е З У Н Д С К А   И М П Е Р И Я
Н И К Е Й С К А   И М П Е Р И Я
Т Р А К И Я
М А К Е Д О Н И Я
Е П И Р
Т Е С А Л И Я
Е Т О Л И Я
Б Е О Т И Я
П Е Л О П О Н Е С (М О Р Е Я)
М А Л А   А З И Я
А Д Р И А Т И Ч Е С К О   М О Р Е
Й О Н И Й С К О   М О Р Е
Е Г Е Й С К О   М О Р Е
Риндак

на, Армения, бреговете на Мала Азия и Египет и завръщайки се оттам, написва през 1321 г. четири книги, които съдържат описание на земите в Ориента. Във втората книга на труда на Марино Сануто се съобщава за проектирания брачен съюз между дъщерята на цар Иван II Асен и малолетния латински император Бодуен II. Това сведение е единствено и е отбелязано за 1228 г. Хронистът изразява благосклонно отношение към българския владетел, с помощта на който, ако съюзът се осъществи, император Бодуен II ще укрепи властта си. Сведението е сравнително късно и няма потвърждение в други извори. Авторът не е съвременник на събитията и вероятно е ползвал недостигнали до нас източници. Без да се подхожда със съмнение относно достоверността на това сведение, е необходимо то да се използва критично.

Хрониката на Рикардо[27], нотариус към манастира „Сан Германо" в Сицилийското кралство, е ценен извор за някои събития от историята на Латинската империя и във връзка с това има значение за изясняването на българо-латинските отношения. Рикардо, живял по времето на сицилийския крал и по-късно германски император Фридрих II Хохенщауфен (1212—1250), написва хроника на Кралство Сицилия, обхващаща периода 1189—1254 г. Сведенията за Латинската империя са за: избирането на Пиер Аутисиодорски, или Куртене, за латински император след смъртта на император Анри, безуспешното му придвижване към Цариград и пленяването му от епирския владетел Теодор Комнин; връзките между император Фридрих II Хохенщауфен и Теодор Комнин, насочени срещу Латинската империя; отношенията между ерусалимския крал Жан дьо Бриен, папа Григорий IX, Фридрих II Хохенщауфен и Латинската империя. Съвсем накратко Рикардо съобщава за битката между цар Иван II Асен и Теодор Комнин през 1230 г.

Историческата победа на цар Калоян над латинските рицари начело с император Бодуен I при Одрин през 1205 г. направила силно впечатление на съвременния свят, като редица хронисти от първата половина на XIII в., а и от по-късно време отразяват това събитие. Западни хронисти, които споменават битката при Одрин, са Вилхелм Андренски[28], Йоан от манастира „Св. Бертин"[29], Робер Аутисиодорски от манастира „Св. Мартин"[30], Якоб от Гизия[31], Огерий Панис[32], абат Радулф[33] и др. В хрониките от XIII в. се срещат и сведения за историята на Латинската империя, които имат значение за изясняването на българо-латинските отношения.

Архиепископът на гр. Сенон — Готие Корню[34], живял през втората половина на XII и първата половина на XIII в., в словото си на латински език по повод посрещането на Трънения венец на Исус Христос в Париж отразява някои моменти от историята на Латинската империя и отношенията ѝ с Никейската империя и България, по-конкретно —

---

[27] Ryccardus de Sancto Germano, 77—78, 174—175, p. 162, 166 (ЛИБИ, 4, 156—157).

[28] Willelmus Andrenses, p. 730 (ЛИБИ, 4, 158).

[29] Iohannes Longus, p. 824, 832.

[30] Robertus canonicus, 269—270, 277, 281.

[31] Iacobus de Guisia, p. 245, 274, 286.

[32] Ogerius Panis, 120—121, 123 (ЛИБИ, 4, 143—144).

[33] Radulfus abbatis, p. 103 (ЛИБИ, 4, 137—138).

[34] Galterius Cornutus, 45—46 (ЛИБИ, 4, 151—153).

съюзните действия на Йоан Ватаци и Иван II Асен срещу Цариград. Има сведения и за мисията на император Бодуен II на Запад с цел осигуряване на помощ за укрепването на Латинската империя.

Особено важно сведение за войната между България и Латинската империя през 1257 г. се съдържа в т. нар. Венециански аноним от 1267 г.[35] Написан е от неизвестен автор по повод пренасянето на мощите на св. Теодор Стратилат от Несебър в Цариград и оттам във Венеция.

В своята хроника на латински език френският историк Гильом дьо Нанси[36], живял през втората половина на XIII до началото на XIV в., проявява интерес към историята на Латинската империя и предава интересни сведения за латинските императори Робер Куртене, Бодуен II и Жан дьо Бриен. Българският владетел Иван II Асен в съюз с никейския император Йоан Ватаци е споменат като враг на империята.

Цеканските анали[37], съставени в края на XII и началото на XIII в., обхващат събития от първите години на новата ера до 1217 г. Съдържат сведения за латинския император Пиер Куртене и пленяването му от епирския владетел Теодор Комнин. Хрониката на манастира „Св. Петър" в гр. Сенон[38] съдържа сведения за мисията на император Бодуен II на Запад и по-специално за пребиваването му във Франция, където настоятелно моли за помощ в полза на Латинската империя.

Краткият информативен преглед на латинските хроники със сведения за българо-латинските отношения или с данни само за Латинската империя обхваща най-важните от тях, използвани в настоящото изследване.

Изворите на старофренски език заемат съществено място като едно от основните градива за пресъздаване на българо-латинските отношения в научното изследване. В някои случаи те са основни и единствени източници за редица събития, без които представата ни за разглежданите отношения би била твърде бедна. Жанрът на изворите на старофренски език за българо-латинските отношения е историческата хроника.

Първата и най-значителна хроника, която по общото мнение на специалистите медиевисти е общопризнат първокласен извор за Четвъртия кръстоносен поход, за образуването на Латинската Цариградска империя и за историята на българската държава от началото на XIII в., е историческото съчинение на маршала на Шампан и Романия (покорена Византия) Жофроа дьо Вилардуен (1157 — около 1213) „Завладяването на Константинопол"[39]. Авторът е високообразован френски благородник и пряк участник в събитията. Той е една от главните фигури в управлението на Латинската империя и заема висша военна длъжност. Като един от ръководителите на Четвъртия кръстоносен поход и член на съвета на бароните Жофроа дьо Вилардуен е в течение на военните и дипломатическите ходове на империята, което му дава възможност да остави до голяма степен достоверен разказ за периода 1198—1207 г. Той се отнася със сдържаност и студенина към българите, но не подценява силите и възможностите на българската държава от времето на Калоян.

---

[35] Anonimus Venetus, 157—158 (ЛИБИ, 4, 263—265).
[36] Guillelmus de Nangiaco, p. 547, 550 (ЛИБИ, 4, 274—275).
[37] Annales Ceccanensis, p. 287, 301 (ЛИБИ, 4, 139—140).
[38] Chronicon S. Petri, p. 31 (ЛИБИ, 4, 276—277).
[39] Villehardouin, 2, passim.

В някои случаи, макар и осведомен, Жофроа дьо Вилардуен премълчава факти, които биха компрометирали латинското правителство или папската политика.

Хрониката на Жофроа дьо Вилардуен е най-подробният извор за Четвъртия кръстоносен поход и за завладяването на Цариград през 1204 г. Тя съдържа много важни сведения и за българо-латинските отношения; за българо-гръцкия съюз през 1205 г., насочен срещу латинската власт в Тракия; за отношението на един от лидерите на похода, маркиз Бонифаций Монфератски, към българската държава и нейния владетел; подробно и най-достоверно са предадени битката при Одрин през 1205 г. и победата на Калоян; изчерпателно са описани походите на българския владетел в Тракия и Македония, както и действията му в Пловдив; съобщава се за смъртта на Бонифаций Монфератски, дело на български военен отряд, и за смъртта на император Бодуен I, за съюза между цар Калоян и никейския владетел Теодор Ласкарис през 1207 г. Много от сведенията в тази хроника са единствени и до голяма степен историята на българската държава през 1205—1207 г. се възстановява именно по нея.

Следващата старофренска хроника, която е свързана със съчинението на маршал Жофроа дьо Вилардуен и е нейно продължение, е историята на Анри дьо Валансиен, озаглавена „История на император Анри“[40]. Авторът на хрониката, живял през последната четвърт на XII и първата половина на XIII в., е капелан от висшето духовенство в кръстоносната войска и произхожда от Фландрия. Анри дьо Валансиен е непосредствен участник в събитията и по-конкретно в похода на император Анри в Тракия през 1208 г. Хрониката обхваща 1208—1214 г. и отразява по-голямата част от управлението на император Анри, наследил брат си Бодуен I. Съчинението има за цел да възвеличае делата на Анри и поради това има специфични черти — прекомерно внимание към личността на този латински император, хвалебствия за героичните му дела с цел да изпъкне фигурата му на пълководец и политик. Първата част на хрониката обхваща българо-латинските отношения през първите години на управлението на цар Борил, като се дава единствена информация за войната между България и Латинската империя през 1208 г. Втората част отразява походите на Анри в Солунското кралство и конфликтите му с ломбардските барони. Освен подробно описание на войната от 1208 г. в хрониката се съдържат сведения за политическите взаимоотношения между латинския император Анри и българския благородник Алексий Слав, както и за българския управител в Мелник през 1208—1209 г. За разлика от маниера на Жофроа дьо Вилардуен в разказа на Анри дьо Валансиен прозират определена преднамереност, засилено тенденциозно отношение в полза на латинците и не съвсем обективно пресъздаване на фактите. Поради това особено наложителен е критичният подход към този старофренски извор.

Третата хроника на старофренски, която също е много важен извор за българската история от началото на XIII в., е „Завладяването на

---

[40] Valenciennes, passim; Жофроа дьо Вилардуен. Завладяването (Превод на хрониката на български език от И. Божилов).

Цариград" на френския рицар Робер дьо Клари[41], живял през последните години на XII и първата половина на XIII в., роден в гр. Амиен, участник в Четвъртия кръстоносен поход. Докато маршал Жофроа дьо Вилардуен е благородник с високо служебно положение, принадлежащ към латинския елит и управляващата върхушка, Робер дьо Клари е обикновен рицар от низшото съсловие във феодалната йерархия. При съпоставката на двамата автори проличават непринудеността, искреното отношение и стремежът към критичност на Робер дьо Клари, противопоставени на сдържаността, позитивното отношение и премълчаванията на високообразования Жофроа дьо Вилардуен. В някои моменти Робер дьо Клари застава в позицията на обвинител на политиката, провеждана от латинското правителство, и открито обвинява бароните за дръзкото им и пренебрежително отношение към българския владетел Калоян, довело до катастрофата през април 1205 г. край Одрин. Хрониката разкрива събития от началото на подготовката на Четвъртия кръстоносен поход (1198) до смъртта на император Анри (1216). В този извор се съобщават сведения за българо-латинските отношения, някои от които не се срещат в други източници. По-съществени са данните за: опитите на Калоян да установи добросъседски отношения с Латинската империя; сражението при Одрин от 1205 г.; смъртта на Калоян и маркиз Бонифаций Монфератски; мира между България и Латинската империя от 1213 г., скрепен с династичния брак между император Анри и дъщерята на цар Калоян. Описанието на някои детайли от тези събития говори за прякото участие на Робер дьо Клари в тях като свидетел и очевидец.

Разглежданите старофренски хроники съставляват групата от трите най-популярни, най-значими и най-многократно използвани старофренски извори за българската история и за историята на Латинската империя в началото на XIII в.

Друга старофренска хроника, която през последните години все попълно се използва в българската историография за изследване на българо-латинските отношения през първата половина на XIII в., е т. нар. Римувана хроника на Филип Мускес[42], французин от гр. Турне, живял през XIII в. Тя представлява обемиста история на Франция и Фландрия в 31 285 осмостишия, известна още като История на френските крале. Описанието в това поетично по форма, а всъщност твърде прозаично историческо съчинение, което има компилативен характер, започва от Троянската война и завършва със събития от историята на Латинската империя до 1241 г. Сведенията за българо-латинските отношения обхващат: битката при Одрин от 1205 г.; браковете между император Анри и дъщерята на Калоян и между цар Иван II Асен и дъщерята на крал Андрей II, като последният брак се свързва с преминаването на латинския император Робер през българските земи; съюзните отношения между България и Унгария и България и Латинската империя през 1221 г.; съвместните действия и обсадите на Цариград през 1235—1236 и 1237 г. от двамата владетели Иван II Асен и Йоан Ватаци. Особено важно е сведението за политическите контакти между никейския и българския владетел, от една страна, и немския император Фридрих II Хохенщауфен — от друга, насочени срещу латинската столица.

---

[41] Clari, ch. LXIV—LXV, 62—64; ch. CVI, p. 101; ch. CXII, p. 105; ch. CXVI—CXVIII, 108—109.

[42] Mouskes, 2, v. 20455, p. 308 sq.; Гюзелев. Самият Търновград, 29—50 — превод на фрагменти, отнасящи се до българската история.

Към изворовия материал, който предлага тази хроника, трябва да се подхожда особено критично, тъй като не всички сведения са изцяло достоверни. Това се налага и поради използването на легенди, излишни повторения, неспазване на хронологическата последователност. За събитията, станали в Западна Европа през първата половина на XIII в., Филип Мускес е по-точен, но по отношение на фактите от българската история през същия период авторът е лаконичен и не особено точен в някои случаи, което се дължи вероятно на отдалечеността му от земите на Балканския п-в и на неточната осведоменост за събитията там. Независимо от това сведенията в хрониката са ценни и допълват в някои случаи картината на българо-латинските отношения със сведения, които не са открити в други извори.

Интерес за българската средновековна история и българо-латинските отношения представляват някои фрагменти от големия корпус хроники на старофренски език, чието авторство се приписва на Бодуен д'Авезн (1213—1289). Корпусът хроники има превод и на латински език и започва с първите френски крале, като повествованието достига до 1280 г. Текстът има продължение, направено от Егерандус дьо Косиако, започващо от 1303 г. и отразяващо събития през XIV в. Хрониките събуждат дискусии сред учените за авторството и произхода на текста — дали френският или латинският текст е първообраз на това компилативно съчинение[43]. Събитията за Латинската Цариградска империя и българо-латинските отношения са предадени според хрониките на Жофроа дьо Вилардуен и Робер дьо Клари. Фрагменти от този корпус, и то конкретно за завладяването на Цариград в резултат на Четвъртия кръстоносен поход и за първите години от съществуването на Латинската империя, са публикувани от големия френски византолог Бюшон през 1828 г.[44] В тях са отразени: победата на цар Калоян при Одрин през 1205 г.; смъртта на император Бодуен I; мирът между Латинската империя и България, сключен при император Анри през 1213 г., и династичният брак, свързан с него. Независимо от компилативния си характер хрониката има значение за проучваните въпроси, като на някои места предлага по-различни сведения от другите старофренски източници за същите събития.

Друга старофренска хроника от XIII в. е хрониката на Ернул, продължена от Бернар льо Трезори. Поради това издателят ѝ Мас Латри я публикува и под двете имена[45]. В ръкописите са отразени събития от началото на XI в. до 1232 г. Хрониката съдържа преглед на събитията в Ерусалимското кралство, основано в резултат на Първия кръстоносен поход (1096—1099), моменти от Третия и подготовката и провеждането на Четвъртия кръстоносен поход, завладяването на Византия, както и събития от историята на Латинската империя. Сведенията за българо-латинските отношения са за: българо-гръцкия съюз от 1205 г. и войната между император Бодуен I и цар Калоян; отношенията между двете страни при император Анри; съдбата на император Пиер Куртене в плен у Теодор Комнин; помощта, оказана от българския владетел Иван II Асен на император Робер.

---

[43] Histoire littéraire, 753—764.

[44] Chronique en dialecte rouchy, 287—292.

[45] Ernoul, 378—395.

Старофренската хроника под названието „История на император Еракл“[46], чийто автор е анонимен, също съдържа сведения за българо-латинските отношения през първата половина на XIII в. Тази история е едно от продълженията на хрониката на архиепископ Вилхелм Тирски (около 1127—1187/1190), написана на латински език, за историята на Ерусалимското кралство. Сведенията за отношенията между България и Латинската империя почти изцяло съвпадат с тези в хрониката на Ернул и Бернар льо Трезори. Със значително по-големи подробности се отличава изложението за придвижването на император Пиер Куртене от Западна Европа и пленяването му от Теодор Комнин.

Както Хрониката на Ернул и Бернар льо Трезори, така и Историята на император Еракл имат почти изцяло компилативен характер. Авторите им черпили сведения конкретно за българо-латинските отношения от оригиналните хроники на Жофроа дьо Вилардуен, Робер дьо Клари и от други източници на латински език. Независимо от това те предават някои сведения, които в детайли се отличават от предхождащите ги хроники, и с това внасят нов елемент в информацията за българо-латинските отношения през първата половина на XIII в.

Една малка група източници, принадлежаща към чуждите извори, включва изворите на старобългарски език от сръбски произход, които имат важно значение за изясняване на българската външна политика през периода на българо-латинските отношения. Това са три жития от XIII в.: Житие на св. Симеон от крал Стефан Неман[47], Житие на св. Симеон и св. Сава от Доментиан[48] и Житие на св. Сава от Теодосий[49]. И трите извора съобщават сведения за връзките на българския благородник севастократор Стрез със сръбския владетел Стефан Първовенчани (1196—1228), на Стрез и цар Борил, за съвместния поход на севастократор Стрез, Борил и император Анри срещу Сърбия, за смъртта на епирския владетел Михаил и на севастократор Стрез.

В тези жития сръбският владетел е представен като много лоялен съюзник на Стрез, а българският благородник — като непочтен, предател и изменник. Пресилените черни краски, с които е представен севастократор Стрез, се дължат вероятно на загубите, които понася сръбската държава след отделянето на Стрез от съюза му със Стефан Първовенчани и свързването му с Борил. Тези извори нямат пряко отношение към българо-латинските отношения освен сведението за съвместния поход на съюзените Стрез, цар Борил и император Анри, но те предлагат ценни сведения за българската история през периода 1207—1214 г., в който съществено място заемат и българо-латинските отношения.

---

[46] L'Estoire de Eracles, 276—295.

[47] Život Sv. Symeona, 1—30.

[48] Живот Св. Симеуна и Св. Саве, 206—207.

[49] Живот Св. Саве, с. 103 сл. Това житие е написано от Теодосий, а не от Доментиан. Вж. Иванов. Български старини, с. 475; Златарски. История, 3, с. 270 сл.

Историография. Външнополитическата история на българската държава през първата половина на XIII в. привлича вниманието в по-голяма или по-малка степен на редица представители на византоложките школи предимно с оглед на историята на Византия, Четвъртия кръстоносен поход и Латинската империя[50]. Съвременната медиевистика и византология са наследили внушителен брой изследвания върху тази проблематика, неразделна част от която са и българо-латинските отношения[51]. В много случаи тези отношения се представят информативно в контекста на изложението на историята на Византия или на Латинската империя и сравнително рядко са обект на конкретни изследвания. Представителите на чуждата историография, занимаващи се с историята на Латинската империя и наред с това засягащи и българо-латинските отношения, принадлежат към различни поколения и школи, най-съществените от които са френската, немската и руската византоложка школа.

Един от първите медиевисти, внесъл съществен принос в проучването на историята на Латинската Цариградска империя и засегнал в значителна степен и българо-латинските отношения, е забележителният представител на френската византоложка школа през XVII в. Шарл дьо Френ сеньор Дюканж. Труда му върху историята на Цариградската империя на френските крале[52] бихме нарекли едно от основните исторически изследвания върху тази тема. Въз основа на богати по съдържание изворови сведения, някои от които вече не съществуват, Дюканж разгръща широка историческа панорама на събитията от началото на Четвъртия кръстоносен поход до края на XIV в., като обхваща историята на Латинската империя и на френските княжества в Морея — Пелопонес. Дюканж въвежда почти всички извори от западен произход за Латинската империя с изключение на някои латински извори и старофренските хроники на Робер дьо Клари и Анри дьо Валансиен, както и на наши домашни паметници, които не му били известни.

Българо-латинските отношения са намерили значително място в труда на Дюканж. Много от становищата за тенденциите в тяхното развитие са близки до съвременната интерпретация. Превъзходната езикова подготовка на автора му дава възможност да възпроизведе политическата картина в Югоизточна Европа през първата половина на XIII в. изчерпателно и достоверно. Особено детайлно са проследени българо-латинските отношения при цар Калоян и император Бодуен I, както и сключването на унията между Българската църква и Рим въз основа на хрониката на Жофроа дьо Вилардуен и кореспонденцията на папа Инокентий III. Съвместните действия на българо-никейските сили начело с император Йоан Ватаци и цар Иван II Асен срещу Латинската империя също са представени с нужното внимание. Отсъствието на някои извори не намалява научната стойност на изследването, още повече, като се има предвид, че то е създадено през 1657 г.

---

[50] Литературата за Четвъртия кръстоносен подход и Латинската империя е огромна. Тук ще посочим само някои основни съчинения, които съдържат преглед на събитията и изчерпателна библиография. Заборов. Папство, с. 125 сл.; Atiya. The Crusade; Meyer. Bibliographie; Literaturbericht, 641—731; Runciman. A History, 107—138; The Cambridge Medieval History, IV/1, 275—330, 523—530; A History of the Crusades, 2, 103—185; Queller. The Fourth Crusade, passim.

[51] В краткия историографски преглед ще разгледаме в най-основни линии изследванията, в които българо-латинските отношения намират сравнително по-пълно отражение. Прегледът е въз основа на хронологическия принцип, като най-напред ще направим обзор на чуждата историография, в която значително по-рано са разработвани въпросите на българо-латинските отношения, а след това ще обърнем внимание на изследванията върху разглежданата тема в българската историография.

[52] За целта на изследването е ползвано второто издание; Du Cange, L. I—IV; Данчева-Василева. Шарл Дюканж, 91—102.

Друг представител на католическата историография, отделил внимание на българо-латинските отношения, е Блазиус Клайнер, който през 1761 г. написва История на България[53]. Отношенията са маркирани в сбито изложение за основните събития от българската история до средата на XIII в., което няма претенциите за аналитичност и чиито достойнства се свеждат до една относително точна информация за периода, като значителен брой важни извори не са били известни на автора. Блазиус Клайнер се спира върху войната на Калоян в Тракия срещу латинците и гърците и отбелязва единодействието на Иван II Асен и Йоан Ватаци срещу латинската столица. Тази история, съставена през XVIII в., има своето място и значение с информацията, която дава за българо-латинските отношения.

През последната четвърт на XIX в. българо-латинските отношения стават обект на изследване в трудовете на големия чешки медиевист и славист К. Иречек и в монографичните изследвания на руските византолози Ф. И. Успенски и В. Г. Василевски. През 1876 г. на немски и чешки, а след това, през 1878 г., и на руски е публикувана Историята на К. Иречек[54], допълнена впоследствие с много бележки от самия автор. К. Иречек обръща внимание на почти всички моменти от българо-латинските отношения, като предлага датировки и уточнявания на историческите събития и разработва логически хипотези в системата на тези взаимоотношения. Особено ценни са поправките и добавките, в които авторът въвежда в обръщение нови източници или най-малкото информира за извори, неизползвани в първото издание на историята. Разгледани са отношенията между България и Латинската империя при Калоян и Борил, като наред с византийските източници са привлечени и старофренските хроники на Жофроа дьо Вилардуен, Робер дьо Клари и Анри дьо Валансиен. Единодействието на Иван II Асен и никейския император срещу Латинската империя е проследено въз основа на значителен брой западни извори, като са привлечени сведения и от старофренската римувана хроника на Филип Мускес, която и след труда на Иречек задълго остава неизползвана главно в българската историография.

Големият руски византолог Ф. И. Успенски[55] разработва въпросите за българо-латинските отношения предимно в трудовете си за образуването на Второто българско царство и за историята на Византийската империя. Вниманието му се спира върху: връзките на цар Калоян и папа Инокентий III; гръцко-българския съюз, на който Калоян е инициатор, насочен срещу латинците; взаимоотношенията при цар Борил и император Анри, както и на никейско-българските съюзи, насочени срещу латинската столица през 30-те години на XIII в. Особено богата на информация е историята на Византия, издадена през 1948 г., но подготвена от автора значително по-рано. За съжаление тя не е снабдена с библиография, което в известен смисъл се отразява върху достойнствата ѝ.

---

[53] Клайнер. История, 113—126.
[54] Иречек. История, 274—314.
[55] Успенский. Образование, 241—256; История, 3, с. 358 сл.

Проблемите на българската външна политика през първата половина на XIII в. са разработвани и от В. Г. Василевски[56] — друг голям представител на руската византология от края на XIX в. В труда си върху възобновяването на Българската патриаршия през 1235 г. авторът засяга въпроси предимно за връзките на Българската църква както с Рим, така и с Цариградската патриаршия още от началните години на XIII в. Изказани са мисли относно насоките на българската външна политика и българо-латинските отношения.

В монографичния труд на гръцкия историк А. Мелиаракес[57] върху историята на Никейската империя, издаден в края на XIX в., са проследени българо-латинските отношения предимно по времето на цар Калоян и през 30-те години на XIII в. по времето на цар Иван II Асен.

През първата половина и през 60-те—70-те години на XX в. в обобщаващите трудове на чуждите историци за Византийската империя и латинската държава българо-латинските отношения също намират своето място. В повечето случаи те не са обособени като отделна тема, а са разгледани като част от общите проблеми на византийската и западноевропейската история и историята на Никейската, Латинската и Епирската империя. В този кратък историографски преглед ще се спрем само на някои трудове, в които българо-латинските отношения намират по-съществено отражение.

В труда на немския византолог от началото XX в. Е. Герланд[58] върху историята на Латинската империя по време на императорите Бодуен I и Анри са разгледани без особени подробности и някои въпроси от българо-латинските отношения: унията между Калоян и папата; войната между българи и латинци в Тракия и победата на Калоян при Одрин; смъртта на Бонифаций Монфератски и на Калоян; войната между България и Латинската империя през 1208 г.; съюзните отношения между българския благородник Алексий Слав и император Анри. Българо-латинските отношения в първите години на XIII в., предимно по времето на император Бодуен I, са маркирани и в изследванията на Р. Л. Уулф[59] върху Латинската империя, първия латински император и Второто българско царство.

---

[56] Васильевский. Обновление, 206—238.

[57] **Μηλιάρακη, Ἱστορία,** p. 27 sq.

[58] Gerland. Geschichte, p. 43 sq.

[59] Wolff. Romania, 1—34; The Second Bulgarian Empire, 167—207; Balduin of Flanders, 281—322. В изследването си върху Второто българско царство Р. Уулф отразява събития около въстанието на Асеневци и възобновяването на държавата, както и нейното закрепване при цар Калоян. Съществен момент в интерпретирането на тези основни въпроси от българската история в края на XII и началото на XIII в. в работата на тази автор е окачествяването на българската държава като влахо-българска, въстанието — като влахо-българо-куманско, Българската църква — като влахо-българска, а тримата първи Асеневци — като власи. Р. Уулф изказва мнението, че папа Инокентий III покровителства и двете държави — България и Латинската империя, което не отговаря на действителното състояние на политическите отношения. Авторът смята, че българската държава, както и Латинската империя са „nouveaux arrivés", т. е. „новопристигнали" или новообразували се. Тук погрешно се интерпретират историческите факти относно българската държава, която сама възобновява вековното си традиционно съществуване. Върху българо-латинските отношения Р. Уулф се спира накратко. Това изследване търпи сериозна критика по отношение на характера и съществуването на възобновената българска държава.

Монографията на френския византолог Ж. Лоньон[60], посветена на историята на Латинската империя и княжество Морея, е едно от най-пълните съвременни изследвания в западната историография върху империята на френските рицари, в което българо-латинските отношения намират значително място. Изворовата база е богата и подробна с оглед на историята на Латинската империя. Наситена е със значителен брой западни извори на латински и старофренски език. Проследени са, макар и не в подробности, почти всички взаимоотношения между България и Латинската империя за периода 1205—1241 г. Събитията до 1261 г. са разгледани, без да се споменават и малкото контакти между двете държави. Трудът на Ж. Лоньон е много полезен при разглеждането на българо-латинските отношения, тъй като подробно отразява историята на Латинската империя и западноевропейската политика по отношение на Югоизточна Европа през първата половина на XIII в., когато и българската държава има свой определен дял в междудържавните отношения.

Подобен характер има и обобщаващият труд на Д. Никъл[61] върху историята на Епирския деспотат, където подобно на изследването на Ж. Лоньон въз основа на богати изворови сведения са проследени външнополитическите отношения между епирската държава, Латинската империя, Никейската империя и България до 1261 г. Българо-латинските отношения в техните най-характерни прояви са разкрити по времето на българските владетели Калоян, Борил и Иван II Асен. Калояновата политика е преценена като стремеж да се създаде една българо-византийска империя — гледище, което може да бъде оспорено. Почти всички факти от историята на българо-латинските отношения са отразени в труда на Д. Никъл, съпроводени със съответната научна интерпретация. Особено внимание е обърнато на контактите между България и Латинската империя по времето на цар Иван II Асен; както и на българо-никейските съюзи през 1235—1238 г. Във връзка с това е подчертана ролята на папския институт в разединяването на България и Никейската империя с цел да продължи съществуването на отслабналата Латинска империя. Политическите отношения след 1241 г. между основните сили в Югоизточна Европа също са проследени, като на фона на политическото безсилие на останалите държави изпъква Никейската империя, предприела стремителен курс към реставрация на Византия.

Историята на Византийската империя от Г. Острогорски[62] е друг монографичен труд, в който българо-латинските отношения са проследени в раздела за историята на Латинската империя. Те са разкрити в основни линии за периода 1204—1241 г., докато за времето 1241—1261 г. те не са засегнати. Този труд тяма претенциите на произведенията на Ж. Лоньон и Д. Никъл да проследи със значителни подробности историята на Латинската империя, а оттам съответно и на българо-латинските отношения. Независимо от това историята на Г. Осторогорски в много отношения е ценен обобщаващ труд, който предлага правилна интерпретация на разглежданите събития.

---

[60] Longnon. L'Empire latin, p. 65 sq.
[61] Nicol. The Despotate, p. 20 sq.
[62] Ostrogorsky. Geschichte, 346—367.

Конкретно върху българо-латинските отношения през 60-те години се появява изследването — дисертационен труд на А. Крантонели[63], посветено на българо-гръцкия съюз в Тракия през 1204—1206 г. Подробно са проследени българо-гръцките, а оттам и българо-латинските отношения през посочения период. Разграничени са отделни моменти на българо-гръцко единство и съответно отношението на латинците към българи и гърци. Независимо от краткия хронологически период, който обхваща изследването, то има определено значение поради конкретната си насоченост към българо-гръцките и българо-латинските отношения при цар Калоян.

Също през 60-те години се появяват отделен том на Кембриджката средновековна история[64], посветен на Византия, и втори том на Историята на кръстоносните походи[65]. В тях българо-латинските отношения намират отражение наред със събитията от историята на Четвъртия кръстоносен поход и на Латинската империя. Голямото достойнство на тези обобщаващи изследвания е изключително богатата библиография, особено на Кембриджката история, която би могла да бъде от полза при задълбоченото проучване на българо-латинските отношения, съобразено не само с регионалната политическа конюнктура, но и с важните процеси, протичащи през първата половина на XIII в. в Западна Европа.

Съвременната съветска медиевистика също проявява интерес, макар и косвено, към проблемите на българската средновековна история през първата половина на XIII в., вкл. и към българо-латинските отношения, но той е значително по-слаб, отколкото интересът на руските византолози от края на XIX и началото на XX в. Това е обяснимо, тъй като повечето проблеми са изяснени, внесени са в обръщение почти всички извори по разглежданите въпроси и е естествено усилията да се насочат в други направления. Българо-латинските отношения като цяло намират своята, макар и по-обща интерпретация в част от История на Византия[66]. Твърде обширната тема не позволява на ерудирания автор да се спре подробно на българо-латинските отношения, въпреки че те са представени, и то главно по времето на Калоян и Иван II Асен, с най-важните моменти, които ги характеризират. Изследването на Г. Г. Литаврин има друга значителна стойност — в общата характеристика на епохата, на нейните сложни политически ситуации; в очертаването на главните насоки във външната политика на държавите на Балканския п-в и в Мала Азия, в които българо-латинските отношения са неразделна част. Основното внимание на автора е съсредоточено върху Никейската империя, която става най-силният фактор след 40-те години на XIII в. и отвоюва отново Цариград за византийците. Отбелязан е приносът на българската държава за укрепването и издигането на Никейската империя.

Гръцкият византолог Т. Влахос[67] също се спира, макар и накратко, върху българо-латинските отношения през първата половина на XIII в. в изследванията си, посветени на средновековните градове Мелник и Пловдив. Най-пряко и подробно той засяга моменти от тези отношения по времето на Калоян в статията си за кампанията на българския владетел в Тракия през 1205—1207 г. Тук тенденциозно Калоян е представен в най-лоша светлина като разорител и опустошител на Тракия.

---

[63] Krantonelli. Ἡ σύμπραξις, 105 p.
[64] The Cambridge Medieval History, p. 275 sq.
[65] A History of the Crusades, 187—233.
[66] Литаврин. Внешнеполитическая борьба, 50—71.
[67] Vlachos, Die Geschichte, S. 39; Kalojan, 269—283; Ἡ ἱστορία.

Българо-латинските отношения намират отражение и в публикуваните през 70-те години трудове на западни византолози, посветени специално на историята на Латинската империя, като тези на А. Нада Патроне[68] и А. Кариле[69]. Значително внимание на отношенията между България и Латинската империя отделя Г. Принцинг[70] в монографията си, посветена на България и Сърбия през 1204—1219 г. и тяхното значение за развитието на гръцките държави, появили се след превземането на Цариград от кръстоносците. Авторът осветлява по нов начин конфликта между Калоян и Бонифаций Монфератски, взема отношение по въпросите за българо-латинския и българо-гръцкия конфликт в Тракия, с подробности интерпретира писмото на император Анри от 13. I.1212 г., в което са отразени българо-латинските отношения при цар Борил през 1209—1211 г.

Последното монографично изследване в западноевропейската историография върху историята на Никейската империя принадлежи на английския византолог М. Анголд[71], който в интересен аспект разглежда политическите, социално-икономическите и религиозните въпроси в развитието на никейската държава. В раздела за политическите събития през периода 1204—1261 г. авторът обръща внимание на някои моменти от българо-латинските отношения, като не само ги фиксира, но и критично ги интерпретира. Например успехът на цар Калоян през 1205 г. в битката срещу латинците според автора дава възможност на предишните гръцки центрове на съпротива да се превърнат в държавни организации (имат се предвид Никейската и Епирската империя). Засегнати са и други моменти от българската история, които имат пряка връзка с историята на Никейската империя.

През последните години българо-латинските отношения са обект на внимание в изследванията на съветския византолог П. И. Жаворонков[72], и то отново във връзка с историята на Никейската империя, на която авторът посвещава две свои проучвания. Вниманието му се спира предимно върху тези отношения по времето на българския владетел Иван II Асен. В общи линии те са проследени правилно, като в някои случаи е предложена по-нова интерпретация на известни събития. В отделни моменти обаче авторът изказва становища, които по-новата българска историография е вече коригирала. Изследванията на П. И. Жаворонков допринасят за доизясняване на българо-никейските отношения, които са тясно свързани с българо-латинските отношения.

От направения кратък преглед в най-общи линии може да се изкаже преценката, че трудовете на чуждата историография, в които се разглеждат българо-латинските отношения, имат различни по стойност приносни моменти — едни в изворовата информация, други по отношение на фактологическата интерпретация. Но общото впечатление е, че тези въпроси с малки изключения се разглеждат на второстепенно място и имат подчинено отношение към цялостния исторически ход на събитията, в чийто контекст са поставени, като предимно вниманието е насочено към историята на Латинската или на Никейската империя. В редки случаи се посочва ролята на българската държава за отслабването на Латинската империя и за заздравяването на никейската държава, и то в студиите на по-късните автори, но в повечето случаи, ако не се омаловажава значението на България в това отношение, то се премълчава. Обширните теми, в които попадат българо-латинските отношения — обект на внимание на чуждите медиевисти, са до известна степен причина за не особено задълбоченото им интерпретиране в някои случаи. Но трябва да оценим и изследванията със значителни приноси в проучването на тези отношения.

---

[68] Patrone. La Quarta crociata.
[69] Carile. Per una storia, 232—238.
[70] Prinzing. Die Bedeutung, I—XVI, 1—203; Der Brief, 395—431.
[71] Angold. A Byzantine Government, p. 12 sq.
[72] Жаворонков. Никейская империя, 100—121; Отношения, 195—209.

Безспорно най-големият брой проучвания и най-задълбочените изследвания върху българо-латинските отношения принадлежат на представителите на българската историография. Всяко поколение български историци от епохата на Възраждането до наши дни с интерес, който прогресивно нараства, от позициите на различните повели на своето време и историческата необходимост за момента, е интерпретирало тази сложна и същевременно привлекателна епоха от периода на българското средновековие — първата половина на XIII в.

Дълбокото уважение и признателност, които дължим на родоначалника на Българското възраждане Паисий Хилендарски[73], ни задължава да споменем първата родна история, неговата „История славянаболгарская", в която времето на първите Асеневци, свързано с историята на Латинската империя и отразено по своеобразен начин от Паисий, е извор на патриотична гордост и вдъхновение за пробуда и самосъзнание. В историята на Паисий са споменати първите представители на династията на Асеневци: Иван I Асен, Петър, Калоян, Борил и Иван II Асен. От четиримата най-видни Асеневци Паисий създава един колективен образ по място и време на действие на българския владетел, наричайки го Асен, и му приписва делата и качествата на споменатите владетели. Конкретно за българо-латинските отношения е спомената победата на цар Калоян над император Бодуен I (Калоян е Йоан Коломан, а Бодуен — венецианският крал Балдавия). Отбелязано е, че българският владетел взема данък от латинците и обезглавява Бодуен и велможите, които пленява на бойното поле. Споменат е мирът между България и Латинската империя при цар Борил. Веднага трябва да добавим, че Паисиевият труд не е научно изследване. Това произведение, към което се подхожда с добре известни критерии, има стойност на ценностна творба от друг характер и независимо от липсата на научна достоверност то има своето неприкосновено място в българската историография.

Г. С. Раковски[74], един от титаните на нашата възрожденска революционна мисъл, също е привлечен от силата и обаянието на представителите на Асеневата династия. Неговият труд също няма качествата на научно изследване от съвременна гледна точка, въпреки че са използвани сведения от западни автори и от гръцките хронисти Никита Хониат и Георги Акрополит, от Търновския надпис на цар Иван II Асен и Житието на св. Петка. В съчинението си Г. С. Раковски споменава за отношенията на цар Калоян и император Бодуен и битката при Одрин. Авторът отрича напълно възможността да е сключена уния между Рим и Българската църква, не обяснява правилно събитията и допуска редица грешки. Произведението има полемичен характер и предварителната цел, която си е поставил авторът, не му позволява да интерпретира правилно и критично изворите. За него западните извори не са достоверни. Това е своеобразна спонтанна реакция срещу католическата пропаганда, чрез която българският революционер е искал да защити каузата, че българският народ е чужд на западнохристиянската религия — католицизма.

---

[73] Паисий Хилендарски. История, 100—115.
[74] Раковски. Неколико речи.

Историческото наследство на българския учен Сп. Палаузов[75], с право смятан за родоначалник на критическото направление в българската възрожденска историография, предлага някои разработки върху времето на Калоян в изследването, посветено на унията между Рим и Българската църква, публикувано през 1858 г. Макар и твърде бегло, тук са засегнати българо-латинските отношения. Авторът разглежда предимно въпроса за взаимоотношенията между папа Инокентий III и цар Калоян, като се спира накратко и на войната между българския владетел и Латинската империя през 1205 г.

Големият български историк от средата на XIX в. М. Дринов[76] също спира вниманието си върху българската средновековна история през първата половина на XIII в. Той разглежда унията с Рим и църковния статут на българската държава при цар Иван II Асен, засягайки бегло и българо-латинските отношения. Неговата цел е разглеждането на съдбата на Българската църква и поради това тези отношения са само споменати.

От първите десетилетия до 40-те години на XX в. съществен принос в научното и критичното осветляване на българската средновековна история влагат големите специалисти медиевисти, ерудираните историци В. Н. Златарски, П. Ников и П. Мутафчиев. Техните заслуги в проучването на българското средновековие и по-конкретно в изследването на българо-латинските отношения са значителни и безспорни.

Съществен етап в осветляването на българо-латинските отношения бележат разработките на В. Н. Златарски[77] в някои отделни негови изследвания, намерили най-пълно и подробно отражение и обобщение във фундаменталния му труд „История на българската държава през средните векове“, том III, плод на дългогодишна изследователска работа. В този том, който започва с успеха на въстанието на Иван I Асен и Петър (1187—1188) (у В. Н. Златарски годините на въстанието са 1185—1187) и завършва до 1280 г., българо-латинските отношения са проследени изчерпателно въз основа на известните на автора източници и литература. Въпреки някои конкретни пропуски (например трудът на Дюканж не е бил познат на В. Н. Златарски; също и съвсем беглото използване от втора ръка на Филип Мускес; има и някои други пропуски в латинските извори, които се дължат на липсата на издания или на тяхната недостъпност) може да се изкаже преценката, че и до днес най-пълно и последователно българо-латинските отношения са отразени в този труд. Естествено някои от постановките подлежат на коригиране и преосмисляне поради откриването на нови факти, но голяма част от концепциите на В. Н. Златарски ще останат като приноси в изясняването на тези отношения.

---

[75] Палаузов. Уния, 207—215.

[76] Дринов. Исторически преглед, 69—90.

[77] Златарски. Съюз, 1—24; Южна България, 327—341; История, 3, 149—500.

П. Ников[78] е друг наш медиевист, който издава няколко студии от началото до 30-те години на XX в., посветени на първата половина на XIII в., в които българо-латинските отношения заемат съществено място. В тези публикации авторът не само аналитично коментира известните вече извори, но въвежда в обръщение и нови, с което разширява и обогатява базата за проучване. В почти всички свои изследвания П. Ников свързва българо-латинските с българо-унгарските отношения — много правилен подход, който е в сила и досега. В някои негови изследвания българо-латинските отношения са разгледани най-подробно, като са направени изводи, очертани са главните тенденции в тяхното развитие в системата на цялостната българска външна политика през разглеждания период. Политиката на Калоян е преценена като стремеж към обединение на всички земи в Тракия и Македония, населени с българи. По отношение на цар Иван II Асен П. Ников открива у него подчертан стремеж да завладее Цариград — теза, която поддържат и други съвременни на автора историци. На много места в проучванията си П. Ников коригира датировки на събития или недостатъчно добре аргументирани становища. Той уточнява хронологията на съюзните и враждебните отношения между цар Иван II Асен и Латинската империя, като широко и подробно се спира на кореспонденцията на папа Григорий IX; въвежда унгарски и други документи от западен произход, които не са използвани преди него.

Другият съвременник на В. Н. Златарски и също историк от висока класа е П. Мутафчиев[79], който в трудовете си върху българското средновековие и по-специално за външнополитическите връзки на България по това време се спира и на българо-латинските отношения. В монографичния си труд, посветен на владетелите на Просек, П. Мутафчиев взема отношение по редица въпроси от българо-латинските отношения през 1209—1214 г. В неговия обобщаващ труд върху историята на българския народ хронологически наред с другите външнополитически отношения се проследяват и отношенията с Латинската империя.

През този период на развитие на българската историография внася своя, макар и доста скромен принос и С. Георгиев[80], който разглежда четири писма на латинския император Анри, пряко отразяващи отношенията между България и Латинската империя през 1205—1211 г.

Критическото направление в българската буржоазна историография, към което принадлежат изследванията на споменатите историци, внася съществен принос в разглеждането на българо-латинските отношения.

---

[78] Ников. Цар Борил, 121—134; Принос, 1—62; Изправки, 57—89; Българската дипломация, 76—108; Църковната политика, 65—111; Съдбата, 96—153.

[79] Мутафчиев. Владетелите, 249—275; История, 2, 59—65.

[80] Георгиев. Писмата, 115—125.

Почти изчерпателно са разработени въпросите, свързани с унията между Рим и Българската църква, българо-латинските отношения през първите години от съществуването на Латинската империя и резултатите от тях, съюзните отношения между България и империята през 1213 г., до голяма степен българо-унгарските отношения и връзката им с българо-латинските отношения; българо-никейските политически съюзи срещу Латинската империя. Независимо от тези постижения все още остава недостатъчно пълно изяснено обвързването на важните политически фактори в Югоизточна Европа с Рим и Западна Европа; българо-унгарските отношения в някои случаи са изолирани от интерпретирането на българо-латинските отношения. Все още взаимоотношенията между България и Латинската империя през 1241—1261 г. не се включват към взаимоотношенията на Балканския п-в до голяма степен поради липса на изворови сведения. За някои събития предстои изворовата информация да се допълни с нови източници.

Съвременната българска медиевистика, наследявайки постиженията на предишната историографска школа, обогати с нови проучвания въпроса за отношенията между България и Латинската Цариградска империя.

Един от най-ярките представители на българската медиевистика, И. Дуйчев[81], наред с многобройните приноси в проучването на почти всички периоди от средновековната българска история е обърнал внимание и на някои от българо-латинските отношения. Публикацията на кореспонденцията между папа Инокентий III и българите има голямо значение не само като извороведски принос, но и като солидно историографско проучване. Богатият коментар във връзка с датировките и другите данни в отделните писма правят от този труд първокласен справочник за Калояновата външна политика. И. Дуйчев се спира на българо-латинските отношения предимно във връзка с управлението на владетелите Калоян и Иван II Асен. В студията, посветена на цар Иван II Асен, се обръща внимание на българо-унгарските и свързаните с тях българо-латински мирни отношения през 1221 г. Във връзка с договора от 1228 г. е направено правдоподобното предположение, че в момента пред българския владетел се открива възможност за политическо влияние в столицата на Латинската империя. Разгледани са отношенията между император Йоан Ватаци и цар Иван II Асен във връзка с латинското присъствие на полуострова и в Мала Азия. Отделено е внимание на похода на император Бодуен II, чието преминаване през българските земи се датира в 1239 г.

Българо-латинските отношения са специално обект на внимание в редица публикации на Б. Примов[82], в които намират изчерпателно отражение въпросите, свързани с Четвъртия кръстоносен поход, старофренските хроники на Жофроа дьо Вилардуен и Робер дьо Клари, гръцко-българският политически съюз в началото на XIII в., насочен срещу латинците, политиката на папата по отношение на Четвъртия кръстоносен поход и България. Извороведските изследвания на двете важни старофренски хроники притежават значителни достойнства и са принос в изворознанието за българо-латинските отношения. Особено внимание авторът отделя на достоверността на сведенията, изложени от хронистите. Подробно се разглежда всяко сведение за българо-латинските отношения от хрониката на Робер дьо Клари съобразно с привлечените сведения от други извори. Въз основа на сравнителния метод са очертани достойнствата на разглежданите две старофренски хроники, тяхната достоверност и специфичните им особености. При изследването на политическия съюз между българи и гърци авторът подчертава назрялата необходимост от неговото появяване. Подробно се разглеждат събитията в големия тракийски град Пловдив и настроението в него към латинците и цар Калоян. В изследванията, посветени на Четвъртия кръстоносен поход и папската политика, се разглеждат и българо-латинските отношения през 1204—1207 г. и се прави изводът, че още през 1205 г. българската държава е единствената сила в Югоизточна Европа, която нанася решителен удар върху експанзията на Латинската империя срещу народите на Балканския п-в и в Мала Азия. В обзорните статии на Б. Примов за значението на Втората българска държава също се подчертава тази роля на България в началото на XIII в.

---

[81] Дуйчев. Преписката; Принос, 289—321; Цар Иван Асен II, 18—44; Мелник, 389—399; Цар Калоян, 108—123.

[82] Примов. Робер дьо Клари, 16—39; Гръцко-български съюз, 25—39; Българи, 145—158; Жофроа дьо Вилардуен, 3—141; Международното значение, 22—46; The Papacy, 183—211; La Bulgarie, 101—116; The Crusades, 43—67.

Третият по важност извор от старофренските хроники — на Анри дьо Валансиен — е разгледан от К. Жуглев[83], който въз основа на принципите, прилагани в извороведските изследвания на Б. Примов, също се спира на тази хроника. Въпреки че си поставя задачата критично да интерпретира данните от хрониката и да определи достоверността ѝ, не бихме казали, че авторът е постигнал целта си. Хрониката е много важен извор за българо-латинските отношения при цар Борил и император Анри, но К. Жуглев, отнасяйки се с пълно доверие към автора, не успява да представи на нужната висота този извор. Много от преценките на изследователя търпят критика. Заслугата му в случая е превеждането на всички пасажи от хрониката, отнасящи се до българо-латинските отношения, от старофренски на български език.

Важните дипломатически преговори между Рим и Търново в началото на XIII в., както и голямото поражение на латинците при Одрин през 1205 г. са обект на изследване от П. Петров[84]. Разгледани са причините, довели до сключването на унията, както от страна на папата, така и от българска страна. Преговорите за унията, инициатор на която според П. Петров е папа Инокентий III, се свързват с Четвъртия кръстоносен поход и с взаимоотношенията между българската държава и рицарите. Обстойно се анализира кореспонденцията между Калоян и папата, разкрива се характерът на унията и се дава висока оценка на дипломатическата дейност на българския владетел. В изследването върху поражението на латинците при Одрин през 1205 г. са изказани следните по-важни становища: гръцко-българският съюз е изгоден в политическо и военно отношение за българите, като се обръща внимание, че не цялата гръцка аристокрация е на страната на българския владетел; отхвърля се предположението, че цар Калоян е влязъл в съюз със селджукските турци и ги е привлякъл в боя при Одрин. Подробно се описва битката с коментар на изворите и се подчертава голямото историческо значение на тази победа.

---

[83] Жуглев. Принос, 1—118.
[84] Петров. Унията, 35—57; Поражението, 26—51.

Върху политическите взаимоотношения на българската държава през първата половина на XIII в. работи и Г. Цанкова-Петкова[85]. В редица публикации авторката специално засяга българо-латинските отношения и тяхното развитие. Във връзка с отношението на Калоян към латинците в Тракия се привличат нови данни за отношението на местното население, което преминава още преди победата при Одрин на страната на българския владетел. Смъртта на император Бодуен I се свързва с избухналия в Търново бунт, в който се вижда и латинско присъствие. Българо-латинските отношения при цар Борил са разгледани с привличането на нови изворови сведения. Сред проблемите, засегнати от Г. Цанкова-Петкова, са и съюзите между България и Никейската империя през 1235—1246 г., които са тясно свързани с българо-латинските отношения. Във връзка със съюза от 1235 г. между България и Никейската империя подробно се разглежда възобновяването на Българската патриаршия. В своите изследвания авторката предлага редица хронологически и фактологически уточнявания. В монографичния труд „България при Асеневци" са обобщени досегашните ѝ проучвания върху българската политическа история през първата половина на XIII в., вкл. и върху българо-латинските отношения.

През 70-те години българската историческа наука се обогати с изследванията на В. Гюзелев[86] за външната политика на България през първата половина на XIII в. и отношенията ѝ с Римокатолическата църква през този период въз основа на привличането на нови, неизползвани или малко използвани извори наред с познатите и отдавна влезли в обръщение сведения, но интерпретирани по по-нов начин. Бяха въведени от него в научна употреба Венецианският анонимен разказ от 1267 г., Венецианските донесения за 1228 г., сведения от хрониките на Абат Радулф, на Гийом от Нанси, от хрониката на манастира „Св. Петър Сенонски", от Торинския кодекс и други извори. В своите публикации авторът използва по-пълно и изчерпателно сведенията от кореспонденцията на папа Инокентий III и Григорий IX за изясняване на отношенията между българската държава и папството. Във връзка с проучването на взаимоотношенията между Римската църква и България В. Гюзелев разграничава няколко периода, всеки от които се характеризира със специфични особености. Така авторът отбелязва, че третият период (1199—1232) и част от четвъртия (1232 — края на XIII в.) съвпадат със съществуването на Латинската империя и до голяма степен взаимоотношенията на българската държава с папството се определят от този фактор. Най-съществeният резултат за периода 1199—1232 г. е временното установяване на уния между България и Рим, която има повече политическо значение, отколкото канонично. Липсата на траен афинитет към унията се дължи преди всичко на враждебните отношения с Латинската империя и на двойствената политика на папата спрямо България. Подчертава се, че политиката на Рим, насочена срещу България, в крайна сметка съдейства за укрепването на Никейската империя, което довежда в 1261 г. до падането на Латинската империя.

---

[85] Цанкова-Петкова. Отношения, 149—172; Восстановление, 136—159; България, 51—137; Bündnisse, 49—79; Rapports, 51—61.

[86] Гюзелев. Нови данни, 10—15; Българската държава, 7—35; България, 275—283; La Bulgarie, 38—49; Das Papstum, 34—58; Bulgarien, 143—154; Средновековна България, 81—99; Mesembria, 50—59.

Българо-латинските отношения са разгледани в системата на борбата на Никейската империя и българската държава срещу Латинската империя. Въз основа на привлечения богат изворов материал авторът разкрива ролята на българската държава на Балканския п-в от края на XII и началото на XIII в., най-ярко засвидетелствана в нашата житийна и летописна традиция от XIII и XIV в. Посочва се приносът на България като защитник и център на православния Изток в борбата му срещу латинската опасност. Очертават се характерните особености на четирите съюза, осъществени между България и Никейската империя. Допускането на никейския владетел Йоан Ватаци на Балканския п-в се оценява като голяма политическа грешка с решаващи последици за политическата хегемония на българската държава. Във връзка с българо-латинските отношения се обръща внимание на похода на латинския император Бодуен II през 1240 г. и се изясняват причините за подобряването на българо-латинските отношения по това време. С нужната изчерпателност и чрез сравняване с други извори се интерпретира Венецианският анонимен разказ като извор за войната между България и Латинската империя през 1257 г.

Проучванията на В. Гюзелев, изградени въз основа на аналитичния и синтетичния подход в научното изследване, предлагат пълна и обобщаваща характеристика на много от сложните взаимоотношения между България, Латинската и Никейската империя и папството през първата половина на XIII в.

Приноси в проучването на българо-латинските отношения се съдържат и в някои от последните публикации на И. Божилов[87]. Те внасят нови моменти както по отношение на изворовата информация, така и в разработката на редица постановки. Съществен принос е въвеждането в научно обръщение на Морейската хроника, която доскоро беше почти непозната в нашата историография. Критичното интерпретиране на всички сведения за българската история, които са и сведения за българо-латинските отношения, чрез съпоставка на четирите ѝ версии позволява да се обогатят представите ни и да се внесат някои промени в досегашното разглеждане на най-ранните българо-латински отношения.

Изследванията на И. Божилов „България при Асеневци" и „Цар Калоян (1197—1207)" също са свързани с политическата история на българската държава през първата половина на XIII в. Първата работа има характер на проект и набелязва основните насоки, по които трябва да се проследи българската политическа история от началото на XIII в. до 1265 г., и въпросите, които са определящи за този период от развитието на българската държава. В нея се посочват неизползвани досега извори и литература по разглежданите проблеми. Характеризира се външнополитическата обстановка в началото на XIII в., в която българската държава трябвало да отстоява своята независимост, а именно — присъствието на Латинската империя. Изясняват се задачите на Калоян и резултатите от неговата външна политика — ролята на българската държава за закрепването и политическото издигане на Никейската империя, довели по-късно до успехите ѝ през 1261 г., които приключват с възстановяването на Византийската империя. Посочват се причините за политическото отслабване на България при наследниците на цар Иван II Асен. Авторът с основание смята, че трябва да се направи преоценка на политическата линия на този български владетел към съседните държави. Във връзка с това И. Божилов обръща внимание на два момента: победата над епирския император Теодор Комнин през 1230 г. и съюзите на България с Никейската империя, които довеждат държавата до второстепенната ѝ позиция на Балканския п-в. Разгледани са и много други въпроси, които пряко засягат българо-латинските отношения и имат приносен характер за тяхното изясняване.

---

[87] Božilov. La „Chronique de Morée", 38—57; България, 80—95; Цар Калоян, 131—147.

Една от последните публикации във връзка с обогатяването на изворовата база за проучване на българо-латинските отношения и по-конкретно на българо-гръцкия съюз от 1205 г. и сражението при Одрин през април с. г. принадлежи на Х. Коларов и се отнася до една анонимна старофренска хроника, фрагменти от която са публикувани от Ж. Бюшон през 1845 г.[88] В изследването се обръща внимание на личността на автора на хрониката и на неговото отношение към описваните събития, в които той не е участвал, а е бил само техен съвременник. Въз основа на сравнителния метод критично се интерпретират сведенията от фрагментите, публикувани в изследването в превод на български език. Констатира се в каква степен анонимният хронист е следвал основния извор — хрониката на Вилардуен, както и историята на Никита Хониат и хрониката на Робер дьо Клари. Посочват се различията, които носят нова информация, допълват и обогатяват представите ни за началния период на българо-латинските отношения.

Представителите на съвременната българска медиевистика от 40-те години на XX в. до наши дни внасят съществен принос в проучването на българо-латинските отношения на един по-висок етап в развитието на историческото познание — етапа на творческо съчетаване на аналитичния и синтетичния подход, съответстващ на едно по-високо критично и научно интерпретиране на изворите и обобщение на фактите. Разработени са в детайли извороведски въпроси, свързани с Четвъртия кръстоносен поход и българо-латинските отношения в първите десетилетия на XIII в.; българо-латинските отношения при цар Калоян и Борил; външната политика на България, Никейската империя и Латинската империя, както и с политиката на папата в Югоизточна Европа. По-пълно са разгледани някои исторически извори, съдържащи важна информация за тези отношения, които в предишния изследователски период от нашата историография са останали без нужното внимание или не са използвани. Такива са например писмата на император Анри, Морейската хроника, хрониката на Филип Мускес, грамотите на крал Андрей II, проектодоговорът между Латинската империя и Жан дьо Бриен от 1228 г., значителен брой хроники на латински език със сведения за българо-латинските отношения. Някои от тези извори пряко разкриват нови данни, а други допълват вече познатите. Значителни заслуги на част от последните публикации са: разкриването на българо-латинските отношения на фона на европейската и регионалната история през първата половина на XIII в., набелязването на закономерностите и начертаването на периоди с характерни особености в тези отношения.

---

[88] Коларов. Един извор, 259—275. Авторът е ползвал следното издание на този анонимен извор: Buchon. Recherches historiques, 479—501.

Първа глава

БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА — БАРИЕРА СРЕЩУ ЛАТИНСКАТА ЕКСПАНЗИЯ В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА

(1204—1207)

Международно признаване на българската държава и стремеж към мирни отношения с Латинската империя

(1199—1204)

Всяка историческа действителност се разкрива като последователен хронологически процес, който е във връзка и зависимост с предходната епоха и се обуславя до голяма степен от нея. Отношенията между България и Латинската империя с начална дата 13. IV. 1204 г., датата на появата на империята след падането на Цариград, се предхождат от сложна и динамична дипломатическа дейност и от военна история на българската държава, чиито характеристики са от значение за разбирането на последвалото половинвековно съприкосновение с държавата на западноевропейските рицари.

Падането на Византия и появата на Латинската империя заварват българската държава начело с третия от представителите на Асеневата фамилия — Калоян, териториално укрепнала, пред прага на признаването ѝ от папа Инокентий III. От края на 1199 или началото на 1200 г, българският владетел е в кореспонденция с папа Инокентий III, чиято цел за българската държава е признаването на владетелското достойнство на Калоян, а оттам признаване и на самата държава, както и на духовния глава на Българската църква. За папската курия целта е привличането на България под върховната духовна власт на католическия Рим.

Цар Калоян е един от най-ярките представители на вековната династия на Асеневци, първите от които (Петър и Асен) възстановяват българската държава през 1186 г. в резултат на ръководеното от тях въстание (пролетта на 1186 — лятото на 1188 г.) след близо век и половина византийско господство[1]. Политическата кариера на Калоян започва с ролята му на заложник за мирния договор между Византия и България от 1188 г., по силата на който се признава възстановяването на държавата. Пребиваването на младия Калоян в Цариград може да се свърже със сведението на Никита Хониат за т. нар. „дом на Йоаница“, който бил може би обитаван от най-малкия брат на Асеневци. Тук Калоян вероятно не останал дълго поради обстоятелството, че неговите братя Петър и Асен водели оживени преговори с предводителя на Третия кръстоносен поход, немския император Фридрих I Барбароса (1152—1190), за признаване на царската корона на българския владетел, които не били тайна за византийската дипломация. Поради това оставането на Калоян във византийската столица не било безопасно[2]. Вероятно през първата половина на 1189 г. Калоян избягва от Цариград, за да се завърне в България, и след драматичните събития през 1196—1197 г., довели до насилствената смърт на двамата му по-големи братя, оглавява българската държава през 1197 г.[3] Новият български владетел успява не само да укрепи и задържи големите успехи на своите предшественици, но и значително да увеличи териториалните придобивки с една твърда и войнствена политика, в която проявява пълководчески способности и политически усет към създалата се обстановка.

---

[1] Choniates. 369_{50}—377_{56}, 390_{25}, 394_{20}—399_{53}, 456_{16}—468_{23} (ГИБИ, II, 26—46); Acropolites, I, 18—20 (ГИБИ, 8, 152—154); Успенский. Образование, с. 114, приема, че въстанието започнало с прекратяването на династията на Комниниите в 1185 г. Златарски. История, II, 410—483, смята, че въстанието избухнало през ноември 1185 г., а признаването на държавата е през 1187 г. в резултат на Ловешкия мир. Дуйчев. Въстанието, 331—344; Цар Калоян, с. 109, 113, приема,

В първите години от управлението си Калоян успява да привлече някои сепаратистично настроени български и византийски феодални вла-

---

че кризата достига своя връх през септември 1185 г., а въстанието избухва през ноември 1185. Литаврин. Болгария, 427—461, приема датировката на И. Дуйчев, т. е. че въстанието е започнало през ноември 1185 г., а продължителността му е от 1185 до 1187 г. Цанкова-Петкова. България, с. 22, 28, 33; La libération, 95—121, изказва по-ново становище, че въстанието избухва през зимата на 1186 г., а в началото на лятото на 1188 г. е сключен Ловешкият мир, с което се слага началото на Второто българско царство. Malingoudis. Die Nachrichten, 73—81, приема, че въстанието е обявено през пролетта на 1186 г., а Ловешкият мир е сключен през юни—юли 1188 г. Gjuzelev. Neue Untersuchung, p. 79. Авторът приема постановката на Ф. Малингудис за хронологията на въстанието на Асеневци и заключава, че то продължило от пролетта на 1186 до лятото на 1188 г. Това становище като най-правдоподобно се приема и в настоящото изследване.

[2] Choniates, p. 339_{43-53}, 419_{91} (ГИБИ, 11, 35—36); Expeditio Friderici, 58—59 (ЛИБИ, 3, 279—280); Златарски. История, 3, 60—61; Dujčev. La bague-sceau, 174—183; Цар Калоян, 111—113. Авторът застъпва мнението, че Калоян след завръщането си от Цариград е назначен вероятно на висша военна длъжност в българския двор и до възкачването си на престола през 1197 г. участвал в отбраната на България срещу опитите на византийските войски да възвърнат загубените територии. Именно през това време като сътрудник на братята си Асен и Петър той придобил опитността на пълководец, която проявява по време на управлението си. Авторът приема също, че Калоян се завръща в Търново през 1189 г. Интерпретирайки предназначението на т. нар. „Калоянов пръстен“ от откритото през 1972 г. погребение (вж.: Икова. Калояновото погребение, 76—87), И. Дуйчев констатира, че този масивен златен пръстен с надпис „Калоянов пръстен“, даден в негатив, имал предназначение на печат, който Калоян полагал върху восък при изготвяне на служебна кореспонденция още преди възкачването си на престола, но който той продължил да носи и след като станал български владетел. Божилов. Цар Калоян, 131—132, също приема, че Калоян не е пребивавал дълго в Цариград поради преговорите, водени от братята му с водачите на Третия кръстоносен поход. Авторът смята, че надписът на пръстена от погребение № 39 при църквата „Св. Четиридесет мъченици“ трудно може да се използва като свидетелство за Калояновите подвизи в българската държава, тъй като има частен характер и не е свързан с държавническа дейност.

[3] Choniates, 468_{24}—471_{33} (ГИБИ, 11, 49—52); Acropolites, 1, 20—21 (ГИБИ, 8, с. 154); Златарски. История, 3, 60—61, 89—105.

детели и с тяхна помощ да води война с Византия за отвоюване на всички български територии. Така през 1198 г. на страната на Византия са привлечени болярипнът Иванко, през 1201 г. — независимият владетел на югозападните земи с център Просек Добромир Хриз, както и византийските феодали Мануил Камица и Йоан Спиридонаки. Като насочва вниманието си към Добромир Хриз, Калоян всъщност продължава политическата линия на първите Асеневци за присъединяване на югозападните български земи, населени компактно с българи, към България. В Тракия Калоян успява без особени усилия да овладее крепостта Констанция (до дн. Симеоновград), а после, прехвърляйки войските си на север от Стара планина, след продължителна обсада завзема единствената останала във византийски ръце важна крепост в Северна България — Варна. Близо петгодишната кампания на Калоян срещу империята завършва със сключването на мирен договор между България и Византия през 1202 г.[4] По силата на договора България е призната за самостоятелна държава, но с отказ да се признае царското достойнство на нейния владетел[5]. Вероятно Калоян се отказал, макар и временно, от българските земи, които влизали във владенията на Иванко и Добромир Хриз, а Византия от своя страна признала придобивките на българската държава в Тракия (Констанция) и в Причерноморието (Варна). Въпросът за царската титла на българския владетел не бил поставен или ако е бил поставен, реакцията на Византия била отрицателна. Сключеният мир с империята позволявал на Калоян да възстанови българското господство в Белградската и Браничевската област. Поради преговорите на Алексий, сина на сваления император Исак II Ангел, с кръстоносците от Четвъртия кръстоносен поход и стъпването им на Балканския п-в византийският император Алексий III (1195—1203) бил принуден, съзирайки новата опасност, да възобнови мирните преговори с България[6]. В крайна сметка обаче договорът не постига пълна независимост на българската държава, за което говорят и действията на цар Калоян за получаване признание от Рим.

Ярката и мащабна по политическите си изяви фигура на българския владетел е партньор на не по-малко забележителната по своите качества и дейност личност на папа Инокентий III (Джовани Лотарио конт дьо Сени — 1160—1216). Този първосвещеник на папския престол въплъщава и осъществява върховната войнстваща идея за световно господство на Рим, която излиза от рамките на чисто духовната сфера. Претенциите са за тотално господство на папата както над духовната, така и над светската власт изобщо. Средствата в това отношение не се подбират. Заслуга на този ловък политик и дипломат са: междуособиците в Германия, значителното отслабване на позициите на германските императори в Италия, значителното разширение на възстановената власт на папата в папската област, господството му в Сицилианското кралство, издигането на папската курия в качеството на висша съдебна инстанция в целия католически свят, организирането на кръстоносните походи срещу албигойците, признаването на немските завоевания в Прибалтика, принуждаването на английския, арагонския и португалския крал да се признаят за негови васали, инициативата и организацията на Четвъртия кръстоносен поход, свикването на най-големия от всички църковни събори през средновековието — Четвъртия латерански и Дванадесети вселенски събор в Рим през 1215 г., с участието на повече от 2000 души, насочен срещу еретиците[7]. Дейността на папа Инокентий III разкрива амбициите на този политически лидер под папска тиара, с който Калоян встъпва в преговори от началото на XIII в.

---

[4] Choniates, p. 487_{56-76}; 509_{18}—514_{36}; 532; 533—535_{2} (ГИБИ, II, 53—54, 61—64); Успенский. Образование, 206—207; Мутафчиев. Владетелите, с. 36; Златарски. История, 3, 108—144.

[5] Във връзка с този договор в литературата са изказани различни становища. Успенский. Образование, с. 208, смята, че Калоян е признат за независим владетел. Ников. Българската дипломация, с. 87, изказва мнение, че мирът не носи дългоочакваното признание на българската църковна и политическа независимост. Златарски. История, 3, с. 149, приема, че с този мир не се признава царската титла на Калоян. Krantonelli. 'Η σύμπραξις, p. 13, смята, че България получава официално признание. Божилов. Цар Калоян, с. 135, приема, че с този мир не се постига признаване на царското достойнство на Калоян.

[6] Златарски. История, 3, 145—148; Божилов. Цар Калоян, с. 135.

От запазената кореспонденция между българския владетел и папа Инокентий III проличава, че Калоян има намерение да се свърже с Рим още в началото на своето управление, като преследва признаване на независимостта на държавата и владетелското си достойнство[8]. За това, че Калоян, следвайки примера на братята си, се обръща за признание от западен фактор, може да се съди от следните данни в кореспонденцията между него и папа Инокентий III. В първото писмо на папата до Калоян, което се смята и за първото от тази кореспонденция, върховният понтифекс подчертава, че са му известни смирението и предаността на българския владетел към Римската църква и поема грижата с пратеници и писма да го подкрепи в похвалното намерение да бъде предан към апостолическия престол. След като папата се увери в искреността на Калояновите намерения, щял да му изпрати „по-високи пратеници или поскоро посланици"[9]. В това първо писмо от преписката недвусмислено става дума за намеренията на Калоян да установи контакти с Рим. Не може да се докаже дали това е станало чрез писма и пратеници от Търново до Инокентий III, но се разбира, че папата е осведомен за намеренията на българския владетел.

В първото запазено писмо на Калоян до папата, за което се смята, че е написано преди 27. XI. 1202 г., се съобщава, че Калоян три пъти е изпращал пратеници до папата, но резултат не е имало[10]. Във второто писмо на Калоян, датирано между 22. II. 1203 и 22. II. 1204 г.[11], се известява, че са минали шест години, откакто от българска страна са изпращани пратеници, но те не са достигали до папата[12] поради различни причини. Следователно може да се предположи, че ако папата е инициатор на този политически диалог и ако той настоява да наложи унията, не би било необходимо Калоян да се представя като особено предан и да споменава за опитите си да се свърже с папата преди началото на запазилата се кореспонденция. Би могло да се допусне, че Калоян преди шест години три пъти е правил опити да се свърже с папата. Информацията, която Инокентий III има за българския владетел, би могла да се получи от кореспонденцията на самия Калоян, постъпила в папската канцелария преди изпращането на първото писмо на папата от преписката. От друга страна, възможно е писмата да не са достигали целта, но това не означава, че те не са били изпращани.

---

[7] Luchaire. Innocent III; Haller. Innozenz III; A History of the Crusades, 2, 153—180; Заборов. Папство, 125—185.

[8] Дуйчев. Преписката, ep. 2, 22—23; Acta Innocentii, № 8a, 562, 563 (ЛИБИ, 3, ep. 2, 309—311).

[9] Дуйчев. Преписката, ep. 1, 21—22; Acta Innocentii, № 17, p. 207 (ЛИБИ, 3, ep. 1, 308—309).

[10] Дуйчев. Преписката, ep. 2, 22—23; Acta Innocentii, № 8a, p. 563 (ЛИБИ, 3, ep. 2, c. 310).

[11] Дуйчев. Преписката, 90—92.

[12] Пак там, ep. 9, 30—31 (ЛИБИ, 3, ep. 9, c. 319).

Един от аргументите, че папата е започнал пръв преговорите, е дългото мълчание на Калоян след първото писмо на папа Инокентий III. Това закъснение едва ли е било толкова дълго — повече от две години (януари 1200 — края на 1202 г.). Ако за първото писмо на папата — без дата, датировката (януари 1200 г.) е изчерпателно аргументирана[13], то не е много убедително датирането на първото писмо на Калоян, също без дата, като написано малко преди 27. XI. 1202 г. (датата на второто папско писмо в отговор на първото Калояново писмо)[14]. Именно датата на второто писмо на папата е база за датирането на първото Калояново писмо. Известно основание за това дават и самите думи на Калоян в писмото, свидетелстващи за забавянето на отговора от България[15]. Писмото на папата от януари 1200 г. е пристигнало не по-рано от февруари или март, ако нещо не му е попречило. Инокентий III и Калоян изрично споменават в писмата си за спънките при кореспонденцията[16]. Добре са известни пречките, които са съпътствали архиепископ Василий, Йоан Каземарински и кардинал Лъв при изпълнението на техните мисии[17]. Те забавяли както българските писма до Рим, така и папските писма до България. Може ли да се твърди, че папата веднага след получаването на писмото от Калоян му отговаря, и поради това първото писмо на българския владетел да се поставя много близо преди 27. XI. 1202 г. Не е изключено папата също да се е забавил. Категоричното и конкретно искане на Калоян — царска корона[18] — било обсъждано в папската канцелария. Направена е справка, и то по-пълна и по-подробна от тази, за която свидетелства първото папско писмо, за връзките на българите с Рим и изказването по отношение на верността на българския владетел е предпазливо[19]. Фактът, че Калоян иска царска корона, а папата изпраща най-напред палиум за българския първосвещеник, говори за резервираността, която се отразила и върху бързината на отговора на папа Инокентий III. Безспорно отговорът е от 27. XI. 1202 г., но това не доказва, че е написан непосредствено след първото Калояново писмо. Ако папата е инициатор и двигател на преговорите, той би могъл да изпрати не едно, а няколко писма до Калоян от пролетта на 1200 до есента на 1202 г. Има забавяне от страна на Калоян, за което той сам свидетелства, но то не е толкова дълго, колкото обикновено се предполага, за да бъде един от главните аргументи, че папа Инокентий III е инспирирал преговорите.

---

[13] Дуйчев. Преписката, 81—82.

[14] Пак там, 82—84; Златарски. История, 3, с. 154.

[15] Дуйчев. Преписката, ep. 2, 22—23; Acta Innocentii, № 8a. 562—563 (ЛИБИ, 3, ep. 2, 310—311)

[16] Дуйчев. Преписката, ep. 2, p. 22; ep. 3, p. 25; ep. 9, p. 31; ep. 18, p. 47; Acta Innocentii, № 8a, p. 563; № 29, p. 226; № 13, 572—573 (ЛИБИ, 3, ep. 2, 310—311; ep. 3, с. 312; ep. 9, 319—320; ep. 19, с. 338).

[17] Дуйчев. Преписката, ep. 8, 29—30; ep. 16, 44—46; ep. 27, 57—59; Acta Innocentii, № 13, 572—573; № 62, 271—273 (ЛИБИ, 3, ep. 8, с. 318; ep. 17, с. 336; ep. 28, 348—351).

[18] Дуйчев. Преписката, ep. 2, p. 23; Acta Innocentii, № 8a, p. 563 (ЛИБИ, 3, ep. 2, с. 310).

[19] Дуйчев. Преписката, ep. 3, 23—25; Acta Innocentii, № 29, 226—228 (ЛИБИ, 3, ep. 3, 311—314).

От пролетта на 1202 г. преговорите между Търново и Рим вървят успоредно с протичането на Четвъртия кръстоносен поход[20] — обстоятелство, което засилва желанието на Калоян да получи признание от Запад. Изказано е мнение, че решаваща роля за насочването на Калоян към Рим изиграва именно Четвъртият кръстоносен поход. Папата искал да подготви почвата за един съюз или в краен случай ненамеса на България в предстоящото сблъскване на Запада с Византия и затова той пръв предлага на българския владетел признание срещу сключване на уния[21]. Безспорно папата има интерес да привлече Българската църква към Рим и тази дейност уместно се свързва с подготовката на предстоящия кръстоносен поход, но трябва да се има предвид, че Калоян е не по-малко заинтересован да получи признание на царското си достойнство, тъй като този въпрос е от първостепенно значение за българската държава и за самия него като владетел.

За да предложи папата признание на българския владетел, Калоян би трябвало да го поиска. В първото си писмо папа Инокентий III не говори за някакво признание на Калоян. Затова е трудно да се убедим, че самият папа го е предложил. Освен това, когато сключването на унията се свързва с Четвъртия кръстоносен поход, трябва да се имат предвид и резултатите от усилията на папата. Тази уния няма никакво значение за кръстоносците. Следователно папата напразно се е трудил да им осигури съюзник в лицето на Калоян. Кръстоносните ръководители не се интересували от преговорите на папа Инокентий III с българите, които са по инициатива единствено на папската канцелария и обясняват sтремежа на Рим за световно духовно господство. Четвъртият кръстоносен поход, ръководен от папа Инокентий III и от западноевропейската политика в лицето на немския крал Филип II Швабски, Бонифаций Монфератски и Венецианската република[22], стимулира започналите преговори с Рим, но не ги предрешава. Походът не определя външната политика на Калоян. Българският владетел самостоятелно и независимо от горната причина се ориентира към Рим, защото за момента това е най-изгодно за българската кауза.

Във второто си писмо Калоян разкрива пред папата реакцията на византийския император Алексий III и на патриарха Йоан Каматир, след като преговорите между българите и Рим им стават известни. Императорът и патриархът предлагат на Калоян признаване на царската корона и даване на патриаршеско достойнство[23]. Това поведение на византийското правителство през 1203 г. е свързано с неблагоприятните за Византия условия пред заплахата от Четвъртия кръстоносен поход. Предложението от византийска страна потвърждава констатацията, че при сключването на мирния договор между империята и България през 1202 г. не се постига признаване на царското достойнство на Калоян. Възможно е в писмото си до папата Калоян, пишейки за отказа, даден на византийците, да подчертава предпочитанието си към римския понтифекс, за да получи по-бързо признание на владетелското си достойнство. Но и истинското състояние на политическата конюнктура е в полза на папата. Настъплението на Четвъртия поход и съмнителната сигурност на Византия, раздирана от междуособици, засилват предварителното решение на Калоян да се свърже с Рим.

---

[20] Примов. Жофроа дьо Вилардуен, 17—18; The Crusades, 50—62.
[21] Петров. Унията, 39—41.
[22] A History of the Crusades, 2, 164—173; Hendrix. Recherches, 122—132.

Освен изтъкнатите обстоятелства съществува още един съществен аргумент, поради който Калоян съзнателно отхвърля византийското предложение. Той би могъл да го приеме, тъй като признаването би било в сила и след падането на Византия. От по-нататъшната политическа линия на Калоян се разбира, че не присъствието на латинската войска пред стените на Цариград е причина за опасения, повлияли върху българския владетел за сключването на унията. Поведението на Калоян по време на преговорите с папата и българо-византийските отношения през този период се дължат и на подчертаното му враждебно отношение към Византия и нейната политика спрямо българската държава. Изворите не разкриват в дълбочина подбудите на българския владетел, но не е трудно да се открие в отношението към Рим стремеж за откъсване от могъщата Византийска империя с нейното върховно предимство да раздава право и да има право на последната дума, срещу вековната държавна византийска доктрина за господство над останалия свят[24]. Възможно е идеята за отпор срещу всемогъщата византийска идеология да се е появила у Калоян още по време на пребиваването му в Цариград, където благодарение на политическия му взор на бъдещ голям държавник той успял най-добре да схване нейната същност. Изказаните мисли не намират пряко доказателство в изворите, но се потвърждават от политиката, водена от този голям български държавник в началото на XIII в. Както през X в. цар Симеон Велики се противопоставя на византийската доктрина за върховно господство[25], така, макар и в изменените условия на началните години на XIII в., българският политически гений, този път в лицето на Калоян, се противопоставя на безусловното право на Византия да бъде върховен фактор. В този смисъл Калоян продължава делото на Симеон[26].

Интересен момент от външната политика на Калоян към края на 1203 г., който показва, че българският владетел не се е страхувал от присъствието на кръстоносците, е отношението му към възстановения с помощта на рицарите от Четвъртия кръстоносен поход император Алексий IV (1203—1204), предприел експедиция в териториите на империята, за да затвърди властта си. Голямата кръстоносна войска, която съпровождала императора, безспорно респектирала всички византийски феодални владетели и от двете страни на Босфора и те му се подчинили. Според думите на френския хронист Жофроа дьо Вилардуен само Калоян отказал да се преклони пред византийския император и застрашавал половината от тракийските му територии[27]. Явно Калоян като владетел на възобновената българска държава се противопоставя категорично на византийския император. Ако Калоян е бил респектиран от присъствието на кръстоносната войска, той би се отнесъл с почитание и покорство към Алексий IV, но изворът свидетелства за самостоятелна и независима политическа линия на този владетел.

---

[23] Дуйчев. Преписката, ер. 9, 30—31 (ЛИБИ, 3, ер. 9, с. 319).

[24] Dujčev. La crise idéologique; Le grand tournant, 63—69; Ahrweiler. L'idéologie, 85—86.

[25] Божилов. Цар Симеон Велики, 98—127.

[26] Божилов. България, с. 92.

Преди преговорите с Рим да достигнат своя логичен край, българският владетел още преди падането на Цариград прави опит да се свърже с предводителите на кръстоносците. След 18. VII. 1203 г. Калоян изпраща до висшите барони пратеничество и им предлага помощ от стохилядна армия срещу столицата на Византия при условие, че ще бъде признат за владетел на България[28]. С това предложение българският владетел цели да установи мир и съюз с кръстоносците. Особено важно е, че той е насочен срещу Византия. Предлагайки съюз, Калоян не допуска каквато и да е зависимост на българската държава от рицарите[29]. Латинските барони свикват съвет във връзка с предложението на Калоян, на който изразяват пълно пренебрежение и незачитане на опитите на българския владетел да установи съюзни отношения с тях. Те дори заявяват надменно, че ще му пакостят всячески. Това поведение на латинските барони е порицано от хрониста Робер дьо Клари, който съобщава също, че Калоян след това им отмъстил (има се предвид голямото поражение на латинците начело с император Бодуен през 1205 г. при Одрин)[30]. Съюзът с Калоян би подпомогнал плановете на кръстоносците срещу Византия и би ускорил насочването на похода към първоначалната му цел. Но явно тази цел била затъмнена от търговските интереси на Венеция и завоевателните стремежи на западните рицари[31]. Калоян предлага съюз на равноправни начала — той е готов да окаже помощ, за да получи признание. Укрепването на държавата и отстояването на нейните завоевания събуждат основателни претенции у българския владетел за признание и зачитане от страна на съседните политически сили. Кръстоносците обаче отхвърлят предложението на Калоян за добросъседски отношения.

Действително Цариград пада и без помощта на българския владетел, но благодарение до голяма степен на вътрешната политическа криза във византийската столица, изразила се в ожесточени борби с императорския трон. Още когато войските на кръстоносците се отклоняват в далматинския град Зара и престояват там от края на 1202 до началото на 1203 г., за да го завладеят за Венецианската република, дворцовите борби във Византия са в услуга на целите на похода. Престолонаследникът Алексий отива в лагера на кръстоносците при Зара. Срещу обещания за огромна сума и военни сили от византийска страна в помощ на кръстоносците срещу настоящите владетели на светите земи той иска тяхната подкрепа за възвръщането на престола на баща си — император Исак II Ангел, узурпиран от Алексий III. По-благоприятна ситуация от тази за западните рицари не би могла да се очаква. Под благовидния претекст за възстановяване на законните права на младия Алексий в края на юни 1203 г. кръстоносната армия е пред стените на Цариград. Една изключителна мечта е пред нозете на кръстоносците. Всички са поразени от невероятното величие и великолепие на Цариград. Византийският император Алексий III с наемна войска от англичани, датчани и заинтересовани живо за търговските си позиции генуезци не успява да даде нужния отпор, което довежда до капитулацията на града. Престолонаследникът Алексий с помощта на кръстоносците влиза в Цариград, възстановява на императорския престол баща си Исак II Ангел и сам се провъзгласява за негов съимператор на 1. VIII. 1203 г. като Алексий IV. Тези събития са известни в историографията като първо превземане на Цариград.

---

[27] Villehardouin, I, ch. 202, p. 206.
[28] Clari, ch. LXIV, 62—63; Hendrix. Recherches, 135—136.
[29] Примов. Роберт дьо Клари, 6—12; Международно значение, 35—36.
[30] Clari, ch. LXV, 63—65.
[31] Примов. Роберт дьо Клари, с. 14.

След проникването на кръстоносците като покровители на Алексий IV в столицата събитията се развиват динамично и драматично за Цариград. Основната маса от кръстоносната войска, разположила се на север от Златния рог в предградието Галата, започва безнаказано да мародерства, да се държи непристойно и предизвикателно към местните жители. Положението става особено нетърпимо, когато кървавите стълкновения между жителите на предградието и кръстоносците зачестяват. Рицарите предявяват искания към Алексий IV за обещаната като обезщетение за оказаната му помощ голяма сума в злато, но императорът отказва да изпълни дадената дума. Избухналите пожарища благодарение на „рицарското" поведение на кръстоносците изострят до крайна степен отношенията им с населението и преливат чашата на търпението. Като главен виновник за идването на кръстоносците при стените на Цариград е обявен Алексий IV. Той е арестуван за предателство спрямо държавата и по-късно убит, а смъртта му е представена за естествена. На византийския престол като император Алексий V е издигнат Алексий Дука Мурзуфл. Но мерките са взети твърде късно. Столицата няма редовна войска за отбрана, а на наемници е рисковано да се разчита. Въпреки това първият пристъп на кръстоносците е отблъснат. При втория пристъп на 12. IV. 1204 г. е нанесен съдбоносният удар: здравите крепостни стени не издържат, в града избухват опустошителни пожари, защитниците не могат да спрат натиска. На 13 април Цариград пада в ръцете на рицарите и те победоносно влизат в него[32].

---

[32] Villehardouin, 1, ch. 91—205, 91—210; 2, ch. 206—251, 6—54; Clari, ch. XI—LXXXI, 9—81; Choniates, 541_{43}—562_{50}, 567_{44}—577_{11}; Gregoras, 1, I_2, 13—14; Acropolites, 1, 7—8 (ГИБИ, 8, с. 151); Scutariotes, 434—437 (ГИБИ, 8, 261—262); Ephraemius, v. 6880—7200, 280—292; Новгородская летопись, 176—179, л. 64, 72; Gregoire. The Question, 158—166; Wolff. Romania, 1—34; Примов. Жофроа дьо Вилардуен, 35—60; The Papacy, 187—207; Longnon. L'Empire latin, 13—48; Frances. Sur la conquête, 21—26; Frolow. Recherches; Заборов. Папство и захват, с. 152 сл.; К вопросу, 223—235; Походы, с. 179 сл.; Папство, с. 125 сл.; Mundo Lo. Cruzades, 1—157; The Cambridge Medieval History, IV/1, 275—288; A History of the Crusades, 2, 153—186; Queller. The Fourt Crusade, 67—148.

Започва една от поредните „вандалщини" в световната история. Този път жертва е великолепният, преливащ с безценните си богатства Цариград — с изключителни паметници на архитектурата и изкуството, съхранявани в продължение на столетия. Самите хронисти, свидетели и участници в това позорно деяние — Жофроа дьо Вилардуен и Робер дьо Клари, не скриват изумлението си от поразителната картина на опожарения Цариград. Скоро от пристанищата на тази блестяща столица ще потеглят на Запад десетки кораби, препълнени със скъпоценности, църковни утвари и реликви, за да обогатят дворците на западните кралски фамилии и феодалните замъци, да внесат изтънчения византийски вкус и разкошния дворцов церемониал в ежедневието на западноевропейското средновековно общество[33].

Византийската столица пада и кръстоносците основават своя държава на Босфора. До това време преговорите между българския владетел и Рим все още не са приключили напълно, въпреки че реалните резултати от тях са налице още през септември 1203 г., когато папският легат Йоан Каземарински пристига в Търново и донася на търновския архиепископ Василий палиум. Благодарственото писмо на Василий, изпратено в края на 1203 г., свидетелства, че палиумът е даден на 8. IX. 1203 г. Смята се, че на този ден Василий е провъзгласен за примас на Българската църква, което не отговаря напълно на историческата истина[34]. В двете писма от 27. XI. 1202 г. — едното до Калоян, а другото до архиепископ Василий — папа Инокентий III съобщава, че дава на търновския църковен глава палиум, но не споменава за титлата примас[35]. Затова и в писмото си от 10. IX. 1203 г. папата титулува Василий само „архиепископ на Загора"[36], но не и примас, въпреки че е дал палиум. Достойнството примас се получава чрез няколкото писма от 25. II. 1204 г. до Калоян и Василий. С тях Инокентий III дава корона на българския владетел, а на българския архиепископ — приматство, което почти напълно или напълно отговаря според папата на патриаршеския сан[37]. В писмото си от края на 1203 г. Василий благодари само за получения на 8. IX. 1203 г. „палиум за пълнотата на свещенослужителския сан". Молбата на Василий папата да „обзаведе и изпълни църковния ред", да даде указания, как да се управлява паството, да даде палиум, т. е. същото отличие и за преславския и велбъждския митрополит, да изпрати това, което е потребно за пълнотата на свещенослужителския сан[38], говори, че Василий не е провъзгласен още за примас. Калоян е този, който тълкува даването на палиум като даване на приматство в писмото си от края на 1203 г., изпратено вероятно с писмото на архиепископ Василий[39].

---

[33] Riant. Exuviae, 2, 65—69, 81—83, 99—100.

[34] Дуйчев. Преписката, ep. 16, 44—46; Acta Innocentii, № 14, 574—576 (ЛИБИ, 3, ep. 17, 335—337); Златарски. История, 3, с. 177.

[35] Дуйчев. Преписката, ep. 3, 23—25; ep. 6, 27—28; Acta Innocentii, № 29, 226—228; № 30, 228—230 (ЛИБИ, 3, ep. 3, 311—314; ep. 6, 315—317).

[36] Дуйчев. Преписката, ep. 10, p. 32 (ЛИБИ, 3, ep. 10, с. 320).

[37] Дуйчев. Преписката, ep. 12, 34—37; ep. 13, 37—39; ep. 14, 39—43; Acta Innocentii, № 50, 253—256; № 51, 256—258; № 52, 258—263 (ЛИБИ, 3, ep. 13, 323—327; ep. 14, 327—329; ep. 15, 329—334).

[38] Дуйчев. Преписката, ep. 16, p. 46; Acta Innocentii PP. III, № 14, 574—576 (ЛИБИ, 3, ep. 17, с. 337).

[39] Дуйчев. Преписката, ep. 18, 47—48; Acta Innocentii, № 13, 572—574 (ЛИБИ, 3, ep. 19, 338—340); Златарски. История, 3, с. 180, бел. 1.

Ако на 8. IX. 1203 г. Василий става примас, необяснимо е защо на 7. XI. 1204 г. той отново е осветен от кардинал Лъв за примас[40]. Тъй като Калоян приема палиума за приматство, с писмата от 1203 г. той изпраща на папа Инокентий III златопечатник — грамота, чрез която българският владетел се подчинява на Римската църква[41]. Така Калоян, преди да получи приматско или патриаршеско достойнство за Василий, а за себе си царска корона, макар и формално, само йерархически подчинява Българската църква на Рим. Подчинението е „de iure“, за да се постигне по-бързо главната цел. По-късно с писмата от 25. II. 1204 г. папа Инокентий III коронясва Калоян за цар на българи и власи, а търновския архиепископ поставя за примас на цяла България и Влахия, като му изпраща привилегиум[42]. Съдържанието на писмата се превръща в юридически акт, след като кардинал Лъв, легат на апостолическия престол, извършва помазването на главата на Българската църква за примаси коронацията на българския цар. Тези събития стават в столицата Търново на 7 и 8. XI. 1204 г.

От позициите на дипломацията и религиозните отношения през средновековието българската държава от ноември 1204 г. е под върховенството на Римската църква. Това положение е регламентирано със съответните актове и е официална държавна политика. Калоян не е вече nobilis vir Iohannitius, а Caloiohannes illustris Bulgarorum et Blachorum rex; Българската църква има вече йерархически и канонически законен първосвещеник — примас. В резултат на преговорите Калоян спечелва забележителна дипломатическа победа — владетелското достойнство rex той приема за цар, а приматството — за патриаршеско достойнство. Що се отнася до титлата примас, папа Инокентий III не прави разграничение между нея и титлата патриарх[43], тъй като за папския институт източните патриарси стоят по-ниско в йерархическо отношение от римокатолическия папа и няма значение, дали един духовен глава ще бъде назоваван примас или патриарх — все едно, той е по-нискостоящ от папата. В действителност важно е какви прерогативи е получил Василий от папа Инокентий III. Българският примас е посредник на папата по отношение на останалите епископи, без дори да има право да им дава палиум[44]. Но фактически Василий ръкополагал епископи, за което свидетелстват синодалните актове на Охридската архиепископия от края на 1208 г.[45] Такъв е юридическият и политически статут на българската държава, когато се появява Латинската империя.

След завземането на Цариград водачите на похода пристъпват към организиране на държава. Още преди падането на византийската столица най-изтъкнатите рицари свикват съвещание, на което се поставя въпросът за разпределението на бъдещата плячка след завземането на града

---

[40] Дуйчев. Преписката, ер. 31, 66—67 (ЛИБИ, 3, ер. 33, 360—361).

[41] Дуйчев. Преписката, ер. 15, 43—44; Acta Innocentii, № 49, 252—253 (ЛИБИ, 3, ер. 16, 334—335); Златарски. История, 3, с. 185, бел. 1. Грамотата е издадена в края на 1203 г., когато са написани и другите писма до папата.

[42] Дуйчев. Преписката, ер. 13, 37—39; Acta Innocentii, № 51, 256—258 (ЛИБИ, 3, ер. 14, 327—329).

[43] Пак там.

[44] Пак там; Златарски. История, 3, с. 192, 206.

[45] Ников. Принос, с. 53.

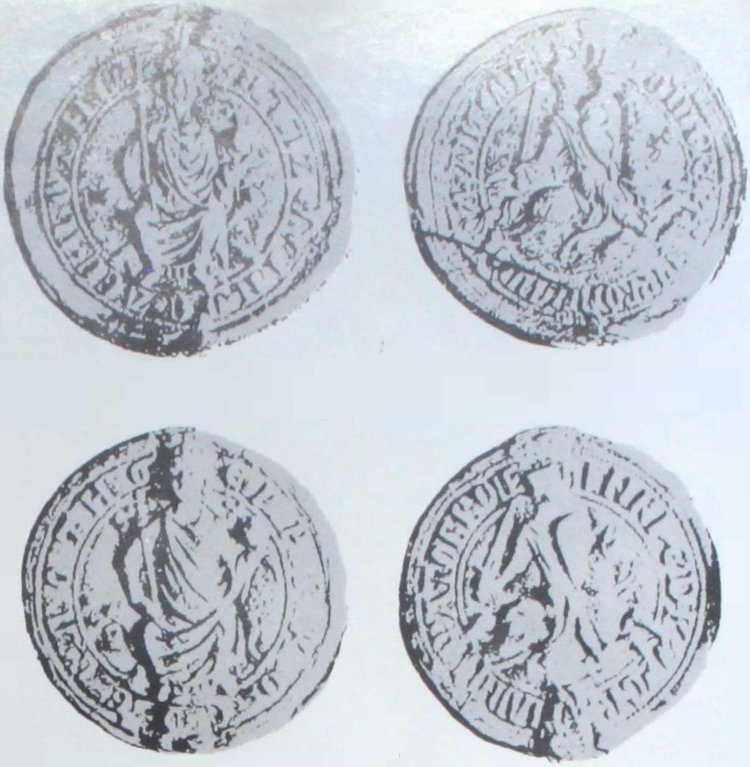

Обр. 1. 1 — златен печат на латинския император Бодуен I; 2 — златен печат на латинския император Анри

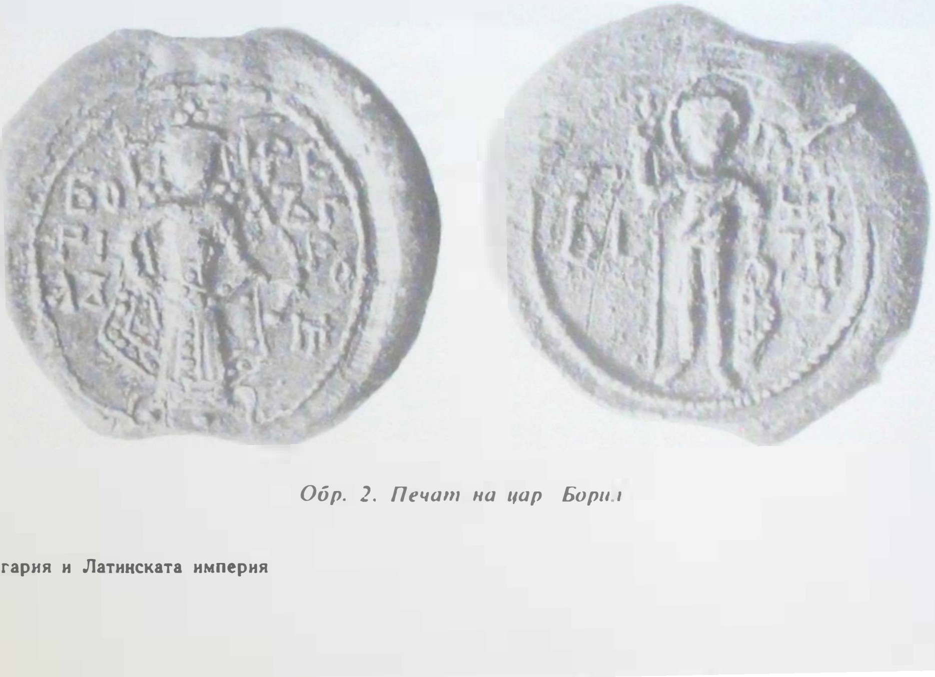

Обр. 2. Печат на цар Борил

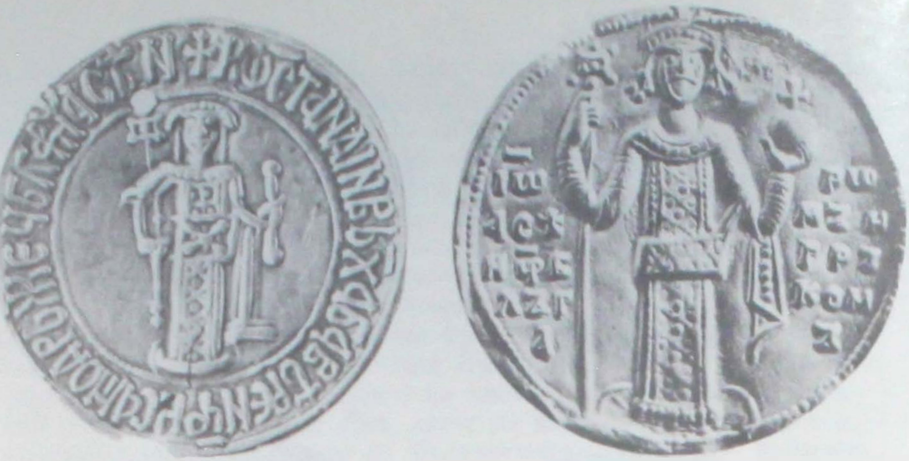

Обр. 3. Златен печат на Константин Тих Асен и златен печат на Иван II Асен

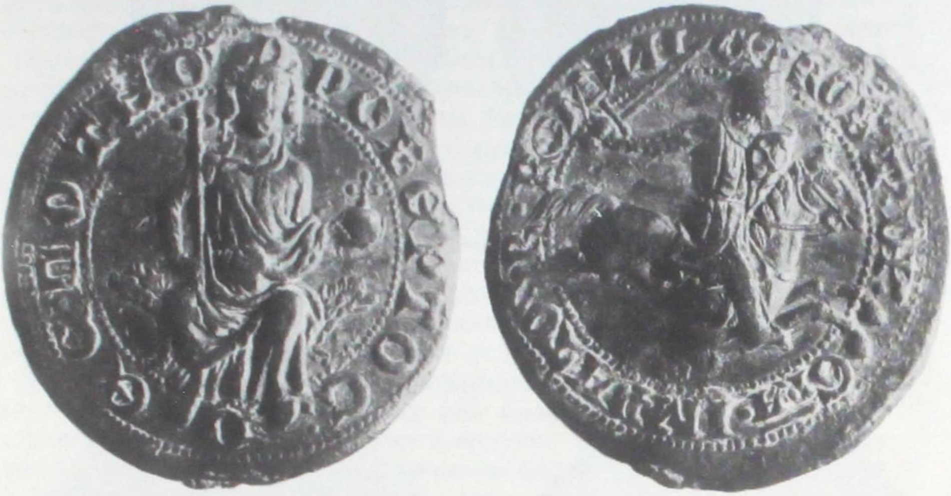

Обр. 4. Печати на латинския император Робер Куртене, намерени в Търново на Царевец

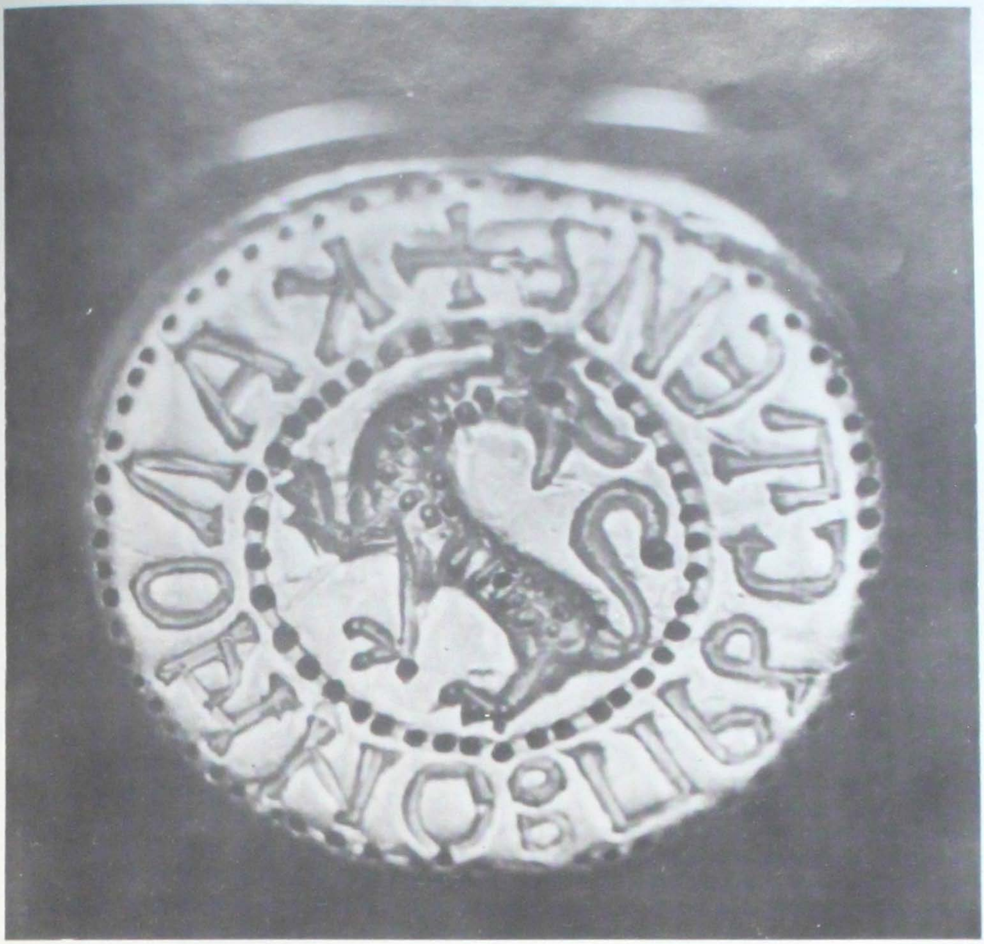

Обр. 5. Златен пръстен с надпис в негатив „Калоянов пръстен“, открит при разкопки на църквата „Св. Четиридесет мъченици“ в погребение № 39

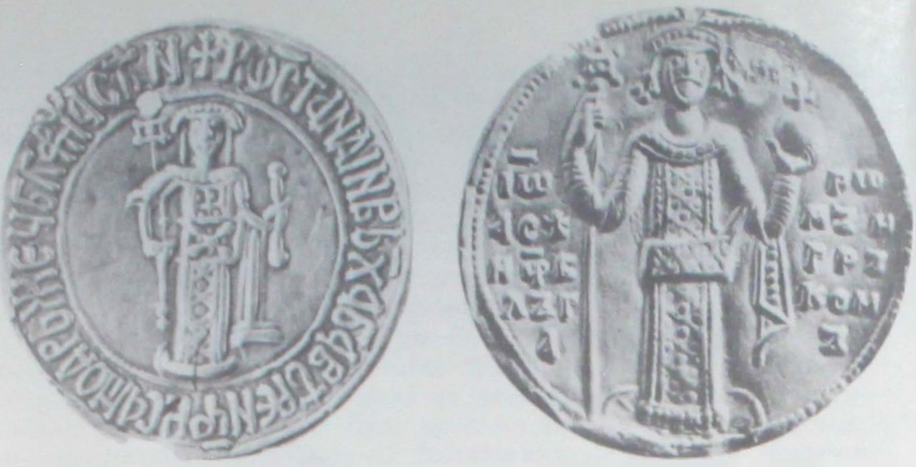

Обр. 3. Златен печат на Константин Тих Асен и златен печат на Иван II Асен

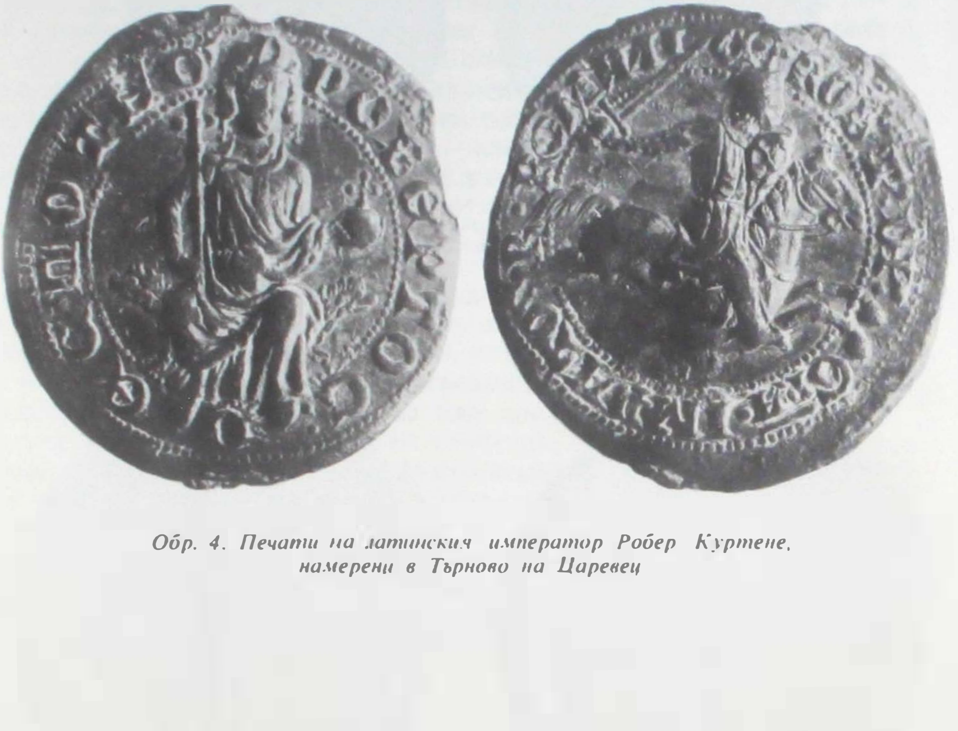

Обр. 4. Печати на латинския император Робер Куртене, намерени в Търново на Царевец

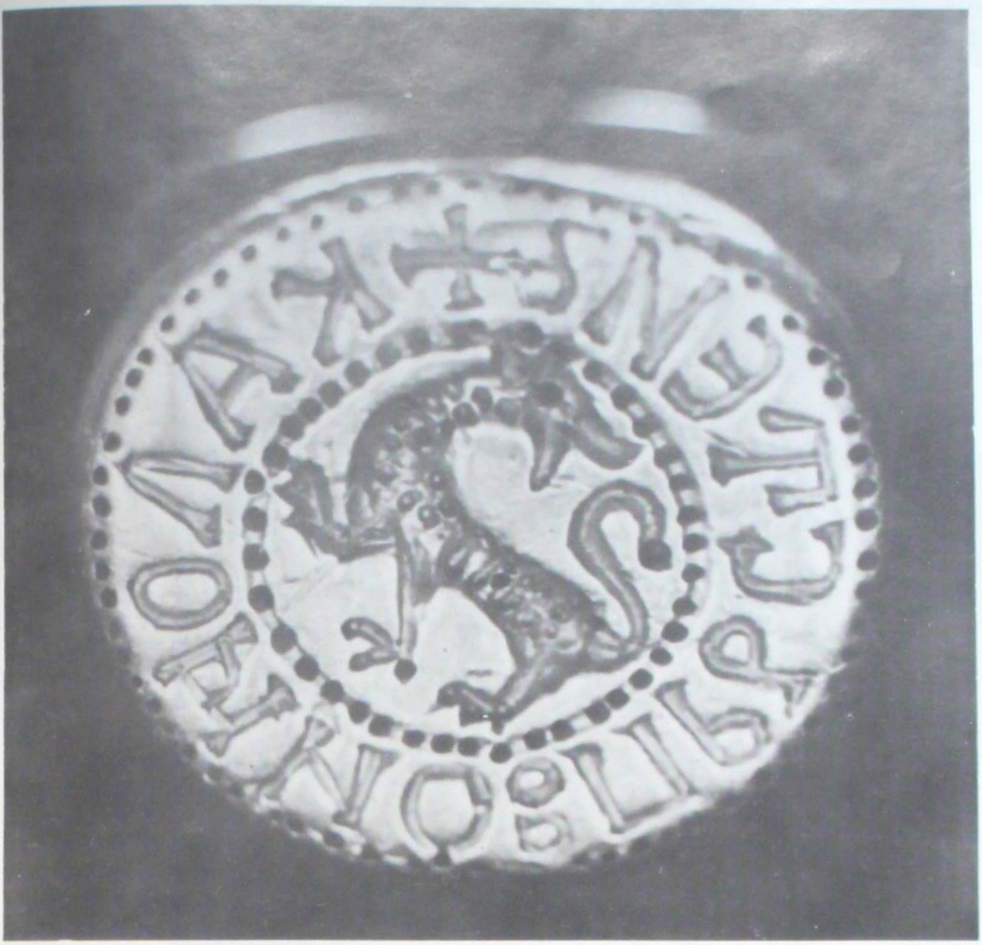

Обр. 5. Златен пръстен с надпис в негатив „Калоянов пръстен", открит при разкопки на църквата „Св. Четиридесет мъченици" в погребение № 39

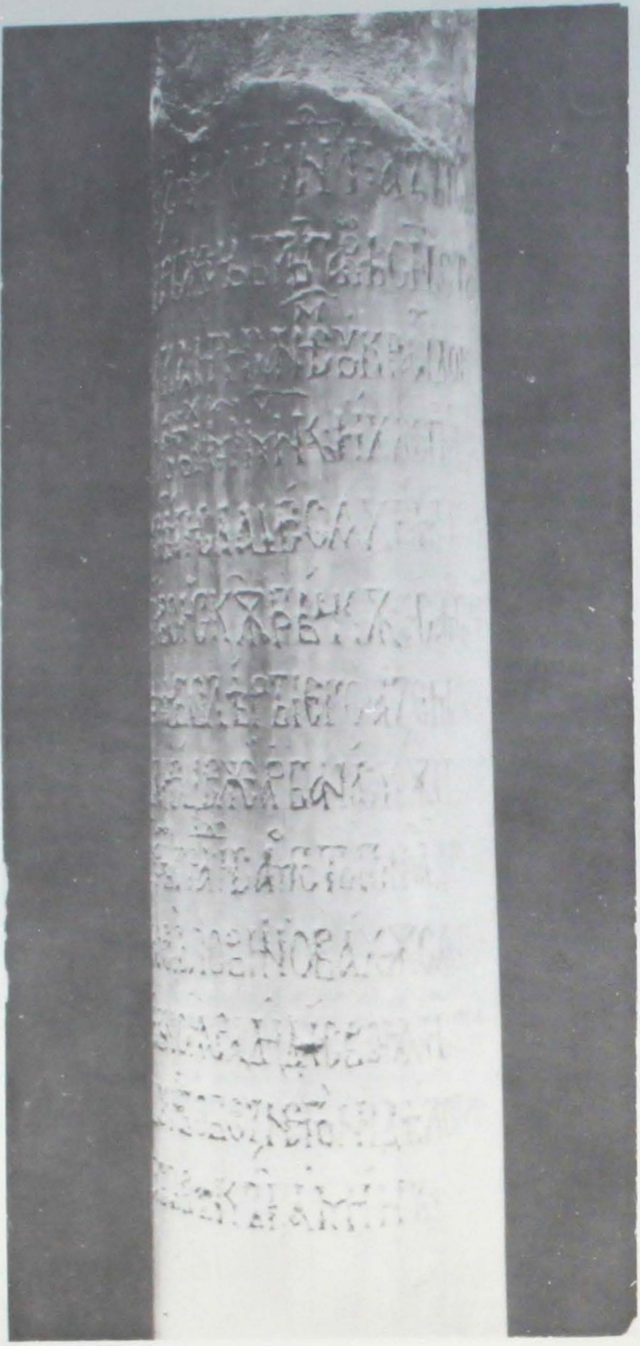

Обр. 6. Търновския надпис на Иван II Асен
в чест на Клокотнишката победа, изсечен върху колона
в църквата „Св. Четиридесет мъченици" в Търново

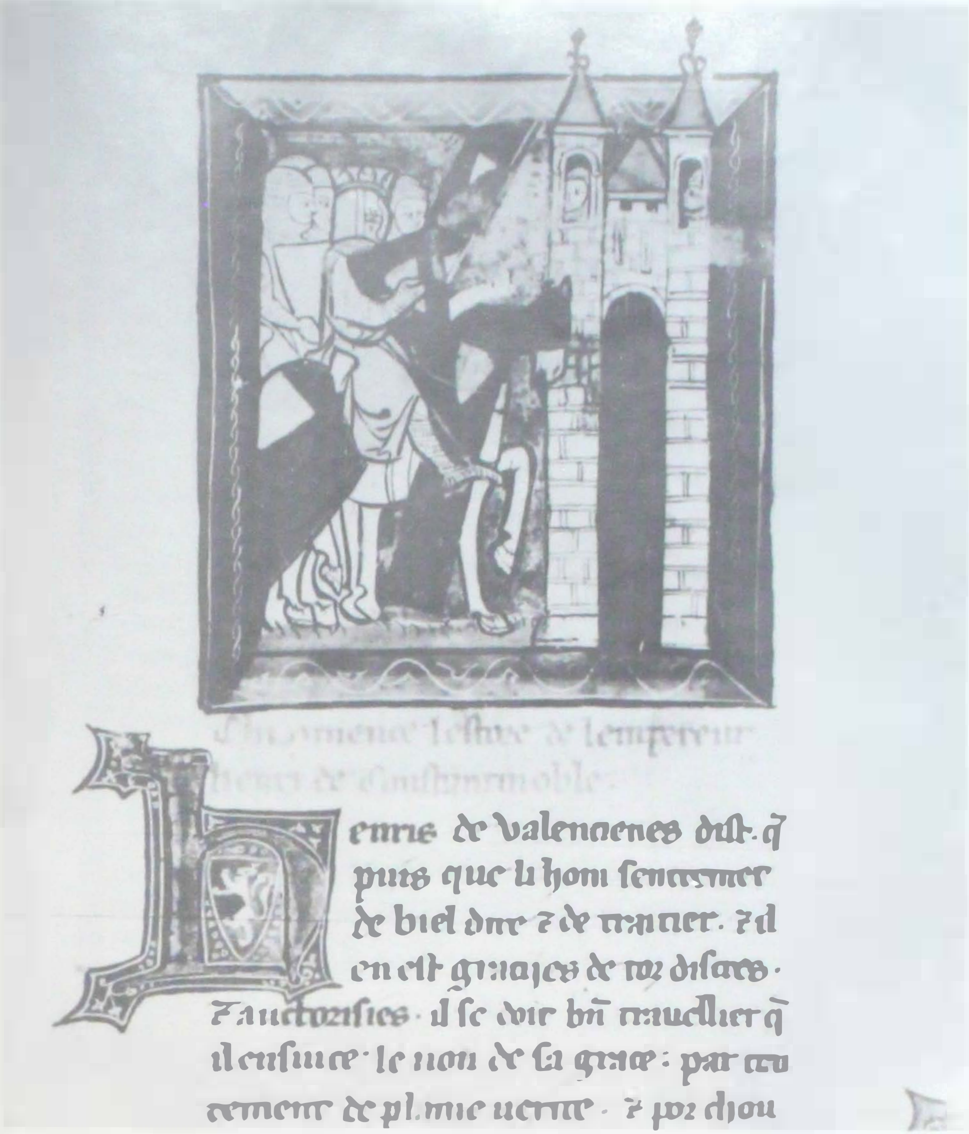

*Обр. 7. Миниатюра от хрониката на Жофроа дьо Виларду**е**н (ръкопис № 12 203, л. 113 (XIII в.), Национална библиотека — Париж, ръкописен отдел*

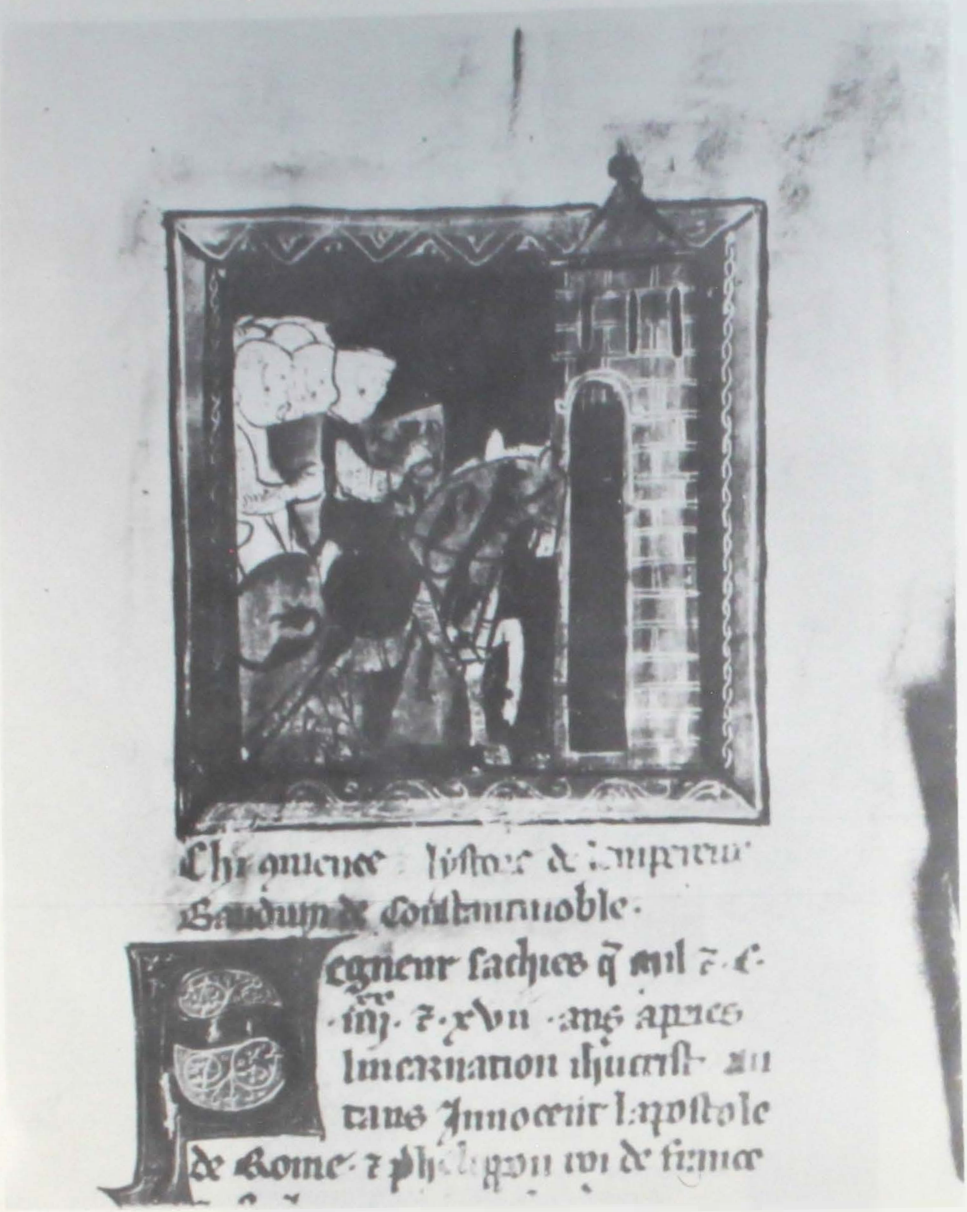

Chi comence listoire de lempereur
Baudoin de Constantinoble·
Segneur sachies q̄ mil ⁊·c·
·iiij^{xx}· ⁊·xvii ·ans apres
lincarnation ihucrist au
tans Innocent lapostole
de Rome· ⁊ phelippon roi de france

Обр. 8. Миниатюра върху началната страница на хрониката „Завладяването на Константинопол" от Жофроа дьо Вилардуен ръкопис № 12 203, л. 69 (XIII в.). Национална библиотека — Париж, ръкописен отдел

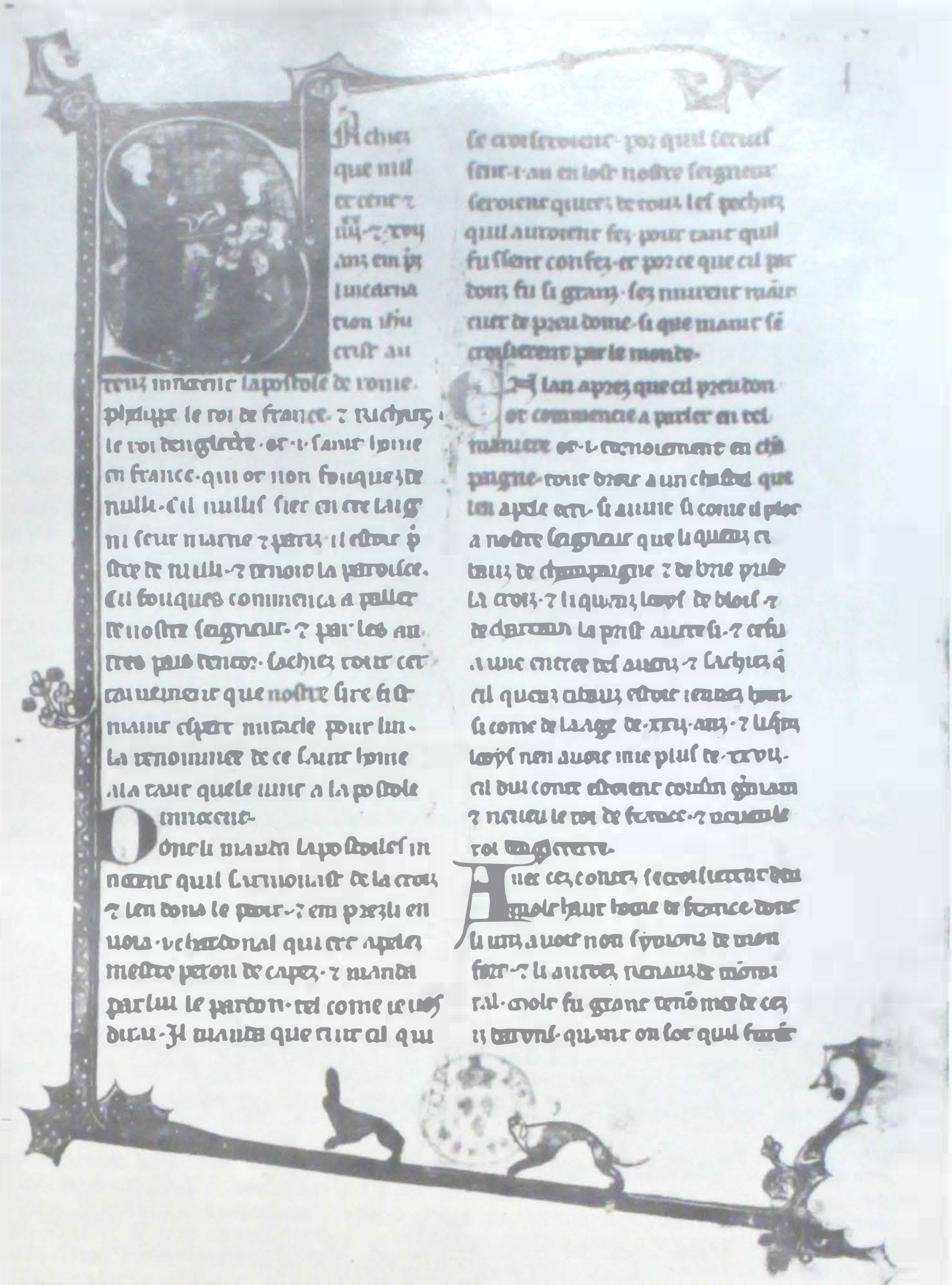

Обр. 9. Заглавна страница на хрониката „Завладяването на Константинопол“ от Жофроа дьо Виларду̀ен (ръкопис № 15 100 (XIV в.). Национална библиотека — Париж, ръкописен отдел

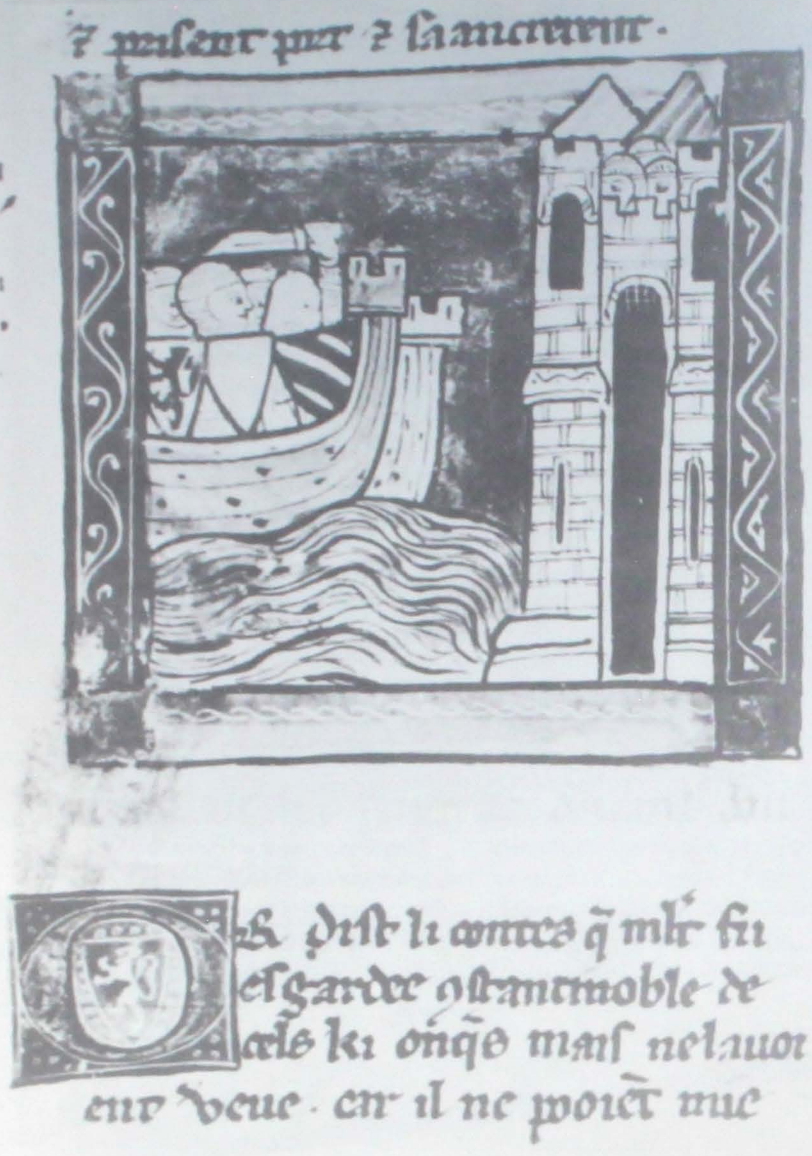

7 prisent port 7 ſaancrerent.

OR dist li contes q̃ mlt fu
esgardee cſtantinoble de
ceus ki onq̃s mais ne lauoi
ent veue. car il ne poiet mie

Обр. 10. Миниатюра от хрониката на Жофроа дьо Вилардуен [ръкопис № 12 203, л. 78 (XIII в.), Национална библиотека — Париж, ръкописен отдел] и за формирането на съвет на бароните. Този съвет в бъдеще ще играе важна роля в управлението на Латинската империя и ще включва по шест най-видни представители на венецианците и на рицарите. Представителите на Венецианската република имат равни права с рицарите — водачи на похода, тъй като благодарение на венецианския флот се извършва експедицията по море до Цариград. Съветът има за задача да избере император и да контролира подялбата на богатствата между кръстоносците. Взема се решение 1/4 от тях да се даде на бъдещия император заедно с дворците Вуколеон и Влахерните в Цариград, а другите 3/4 да се поделят на две — едната част на венецианците, а другата да се разпредели във войската на кръстоносците, съставена предимно от французи. Съветът на дванадесетте ще извършва също разпределение на ленните владения между участниците в похода и службите в управлението на държавата[46].

Освен в хрониката на маршал Жофроа дьо Вилардуен сведения за подялбата на византийските територии на Балканския п-в и в Мала Азия се срещат в един друг интересен и ценен документ[47], съставен преди коронацията на първия латински император (9. V. 1204). Той има характер повече на протокол за съглашение, което заинтересованите страни са се ангажирали да спазват. От него може да се извлече ценна информация за състоянието на Византия в навечерието на кръстоносното завоевание. От пропуските в този документ може да се стигне до заключението, че много от териториите, смятани за византийски, не били контролирани от Цариград и поради това не се имали предвид при подялбата. Например не са отразени областите между реките Марица и Вардар, т. е. Западна Тракия и Източна Македония. Отсъстват също и Североизточен Пелопонес, Беотия и Централна Евбея, тъй като са под контрола на византийския феодален владетел Лъв Сгур. Пропуснати са и островите Крит и Родос. През 1204 г. Родос е под властта на Лъв Гавала. Под „земите оттатък проливите към Турция“ се разбира византийска Мала Азия, а изразът „гръцките острови“ се възприема като означаващ византийските острови, съседни на Мала Азия. В документа обект на подялба са териториите извън Цариград — може би защото градът е бил вече окупиран от латинците[48].

Решенията на съвета на бароните непосредствено преди завладяването на византийската столица разкриват някои типични черти на западноевропейската феодална система, която предполага строго разпределение на земите. Този подход при завоеванието е валиден както преди превземането на Цариград, така и за бъдещата политика на Латинската империя. Предварителното разпределение на земите прави особено силно впечатление, като се има предвид, че то се извършва в момент, когато не само столицата на Византия още не е превзета, но предстои и завладяването на обширните територии на империята. В решенията на Съвета на дванадесетте фактически се очертава по-нататъшната програма за действие на западните рицари, дошли с определени завоевателни цели в Югоизточна Европа.

---

[46] Villehardouin, 2, ch. 234—235, 34—36. Друг немаловажен момент от организирането на държавата е осигуряването на парични единици в империята. За тази цел още от 1204 г. започват да излизат емисии препечатани византийски монети, т. нар. „латински имитации“, които имат различни хронологически граници: от 1204 до 1261 г. У нас са открити в значително количество в колективни находки след 1204 г. Това е още едно доказателство, макар и косвено, за оживените контакти между двете държави. Вж.: Йорданов. Монети, 18—29.

[47] Carile. Partitio, 125—305.

[48] Oikonomidès. La décomposition, 1—28. Изследването на Икономидес има определени достойнства и изяснява някои въпроси, които поставя документът „Partitio Romaniae“. Изводите в проучването са в повечето случаи обективни и верни, но трябва да се отбележи, че относно някои територии в обширното пространство в Западна и Източна Тракия и Македония, в които се включват бившите теми Анхиало, Пловдив, Бероя, Велбъжд, Ниш, Браничево, Загора, Струмица, Скопие, Триадица и др., авторът не споменава присъствието на българския владетел Калоян, продължил освободителното дело на своите братя след 1197 г. Икономидес изобщо не отбелязва успехите на първите Асеневци и по-специално на Калоян в Тракия и Македония.

Пред завоевателите на византийската столица и най-вече пред елита на кръстоносците рицари на първо място стои въпросът за избирането на император. Противоречията не можели да се преодолеят гладко и безболезнено. В нескрипите борби се очертали няколко групировки, всяка от които предлагала свой претендент: Бонифаций Монфератски, графа на Фландрия и Ено, графа на Блуа и графа на Сен-Пол. Преди всичко спорът се съсредоточил върху главните претенденти — маркиз Бонифаций Монфератски, предводител на войските на Четвъртия кръстоносен поход, и граф Бодуен Фландърски, спечелил симпатиите на войската със своите рицарски качества. На 9. V. 1204 г. в големия дворец на Цариград, резиденция на дожа на Венеция Енрико Дандуло, близо до църквата „Свети Апостоли“, се извършил изборът на император. Съветът на дванадесетте избрал Бодуен Фландърски[49]. Изборът бил продиктуван от популярността и симпатиите, с които се ползвал фландърският граф сред кръстоносната войска, и от политическите съображения, ръководещи невероятно предпазливия и никога негубещ в политическите ситуации дож на Венеция Дандуло, който повлиял с личния си авторитет върху този избор. Твърде войнственият и силен маркиз Бонифаций Монфератски, чиито владения в Ломбардия били близо до Венецианската република, не бил удобен за латински император, тъй като можел значително да намали големите привилегии на венецианците в Цариград, постигнати в резултат на Четвъртия кръстоносен поход, и да ги присвои[50].

На 16. V. 1204 г. последвала коронацията на император Бодуен I в църквата „Св. София“ при изключителна тържественост и по образец на византийския разкошен дворцов церемониал. Коронацията е описана в хрониката на Жофроа дьо Вилардуен, който заема в новата империя длъжността маршал на Романия[51]. Маркиз Бонифаций Монфератски и граф Луи дьо Блуа полагат васална клетва за вярност пред императора. За да не се стигне до разрив между императора и монфератския маркиз, което би довело до отслабване на кръстоносните сили, съветът на бароните решава да задоволи претенциите на Бонифаций, като му дава Мала Азия и о. Крит. Маркизът обаче се отказва от тези земи и предявява претенции да получи Солун и неговите околности[52]. Всъщност това е територията между гр. Мосинопол и р. Вардар[53]. В хрониката на Жофроа дьо Вилардуен фигурира понятието Солунско кралство, под което трябва да се разбират именно тези земи. Един от мотивите на маркиза да получи областта е обстоятелството, че той се оженва преди избора на император за Маргарита (Мария), вдовица на бившия византийски император Исак II Ангел, която е и сестра на унгарския крал Емерих (1196—1204). Изрично се подчертава, че тези територии са към страната на унгарския крал[54]. Претенциите на Бонифаций Монфератски са насочени всъщност към земи, които са населени с компактни маси българи и са част от българската държава.

---

[49] Villehardouin, 2, ch. 256—261, 60—68; Clari, ch. XCIII—XCIV, 91—92; Choniates, p. 611.

[50] Longnon. L'Empire latin, 49—50; A History of the Crusades, 2, p. 189.

[51] Villehardouin, 2, ch. 263, 68—70.

[52] Ibidem, ch. 264, p. 70.

[53] Oikonomidès. La décomposition, p. 8.

Според Partitio Romaniae и хрониката на Жофроа дьо Вилардуен от завзетите територии и тези, които предстои да бъдат завладени, император Болуен I получава областта на запад от Цариград до Агатопол на север и Чорлу (Цурулум) на юг, също Мала Азия и прилежащите ѝ острови. Венецианците получават ивица земя от Одрин до Мраморно море, крайбрежието до Дарданелите, областта на запад от пл. Пинд, Епир, Акарнания, Етолия, по-голямата част от Пелопонес и о. Евбея, както и Йонийските острови. Те закупуват от маркиз Бонифаций Монфератски о. Крит, който още император Алексий IV обещава на маркиза[55]. На венецианците се пада правото да избират свой представител на патриаршеския престол в латинската столица. Като пръв патриарх е избран Томазо Морозини[56].

Падането на византийската столица и появата на Латинската империя е събитие, направило неотразимо впечатление на тогавашния средновековен свят. Нанесен е съкрушителен удар на идеята за вечността на императорския институт, за неговата неприкосновеност и господство[57]. Но такава могъща държавна традиция като византийската не може да изчезне безследно. Непосредствено след кръстоносното завоевание в Мала Азия се създават две държави — Никея и Трапезунд, а в част от Македония, Западен Пелопонес и Албания — епирската държава. Всеки от тези три гръцки центъра, особено Никея и Епир (трапезундската държава бързо губи позиции на решаваща сила), оспорват правото си на възобновител на Византийската империя[58].

След падането на Цариград пред кръстоносците стои нелеката задача да завоюват териториите на империята, които предварително са си поделили. Действителното завладяване на Византия е процес на непрекъснати походи и войни на западните рицари в Тракия, Македония, Пелопонес и Мала Азия с променливи успехи и големи затруднения за Латинската империя.

---

[54] Villehardouin, 2, ch. 264—265, 70—72; Clari, ch. XCIX, p. 97.

[55] Villehardouin, 2, ch. 303, 110—112; Carile. Partitio, 217—222; Longnon. L'Empire latin, 60—62.

[56] Acta Innocentii PP. III, № 68, 285—290.

[57] Dujčev. Le grand tournant, 63—68; La crise idéologique.

[58] Литературата по въпросите за създаването и развитието на трите гръцки държави, появили се след падането на Цариград, е обширна. По-съществените изследвания са: **Μηλιαράκη. Ἱστορία**; Miller. Trebizond; Gardner. The Laskarides; Успенский. Очерки; История, 3, 504—606; Васильев. Латинское владичество; The Fondation, 3—37; The Empire, 316—377; Nicol. The Despotate; Ангелов. История, 3, 3—43; Loenertz. Aux origines, 360—394; Angold. A Byzantine Government; Oikonomidès. La décomposition, 1—28; Stiernon. Les origines, 90—126.

Завоюването на имперските територии започва най-напред от тракийските земи, където първата паднала крепост е Чорлу. Бившият византийски император Алексий V Мурзуфл, намерил убежище в Тракия след падането на Цариград, успява да я отвоюва. Тези действия от византийска страна предизвикват сериозната загриженост на лидерите в империята, които свикват съвета на бароните, оглавяван от император Бодуен и дожа на Венеция, на който се взема решение за незабавни действия за овладяване на Тракия. Силите на кръстоносната войска се разпределят, като една част от нея остава в Цариград, за да го охранява, начело с Луи дьо Блуа и Конон дьо Бетюн, а друга част, предвождана от брата на императора — Анри, предприема поход в Тракия. Крепостите и градовете, през които минава кръстоносната войска, полагат клетва за вярност към императора. Войската на Анри пристига в големия и важен тракийски град Одрин, чиито жители също полагат клетва за вярност. Тук пристига и император Бодуен, който обединява силите си с тези на Анри. В Тракия политическата обстановка е значително усложнена поради присъствието на двамата ексимператори Алексий III и Алексий V. Преди войската на Бодуен да напусне Одрин и да продължи похода си, по молба на гражданите, за да се даде отпор на цар Калоян, латинците оставят гарнизон в града[59]. От това сведение става ясно, че българският владетел контролирал източнотракийските територии и бил в бойна готовност, в очакване на действия от страна на латинците, които не закъснели.

След като се оттегля от Одрин, императорската войска начело с Бодуен се насочва към крепостта Мосинопол, където се намира Алексий III. Но при вестта за наближаването на противника бившият византийски император напуска града, който се подчинява на латинските завоеватели[60]. Непосредствено след силите на императора и брат му в Тракия се появява и маркиз Бонифаций Монфератски — на път да поеме властта в Солун и околностите му. От сведенията на Жофроа дьо Вилардуен проличава, че въпреки първоначалното съгласие на император Бодуен за владеенето на Солун от Бонифаций Монфератски и положената клетва за вярност от маркиза Бодуен има намерение да оспорва правото му на владеене на тези земи и се отправя към Солун. За да отвлече вниманието на императора от Солун, маркизът му предлага единодействие срещу българския владетел Калоян, който според думите на Бонифаций Монфератски „държи една голяма част от земята"[61]. Тази тенденция по отношение на българската държава и нейния владетел поставя Бонифаций Монфератски, както и латинската външна политика, в агресивни позиции спрямо България.

Но император Бодуен не приема предложението и се насочва към Солун. Това е поводът за разрива между двамата най-видни ръководители в империята. За да засили позициите си в Тракия при враждебното отношение на императора, Бонифаций Монфератски със свои привърженици от „германската империя“, както се изразява Жофроа дьо Вилардуен, се отправя към Димотика — друг голям и важен град в Тракия. Тук маркизът оставя свой гарнизон и немалко гръцки благородници преминават на негова страна. Като съпруг на бившата византийска императрица Бонифаций Монфератски покровителства нейния син от император Исак II Ангел — Мануил, и предлага на византийските аристократи в Тракия да го признаят за император. Междувременно походът на император Бодуен към Солун протича успешно. Градовете Христопол (Кавала) и Сяр му се подчиняват. Самият Солун се предава след тридневна обсада при условие, че Бодуен ще управлява града според нравите на византийските императори. В отговор на тези действия на императора маркизът обсажда Одрин, в който има императорски гарнизон. От гарнизона е изпратен вестоносец до столицата, който уведомява дожа на Венеция и другите френски барони за сериозната опасност, възникнала поради противоречията между Бодуен и Бонифаций Монфератски. Маршалът на империята Жофроа дьо Вилардуен със своя авторитет успява да убеди маркиз Бонифаций Монфератски да свали обсадата на Одрин и съдейства да се установи примирие между императорския гарнизон и войската на маркиза. Император Бодуен също е увещаван с пратеничества и посредници да възстанови добрите си отношения с маркиза. Усилията на дожа на Венеция, на Жофроа дьо Вилардуен и на други видни барони на империята за предотвратяване на конфликта се увенчават с успех. Императорът признава правото на маркиза върху Солун и околностите му[62].

---

[59] Villehardouin, 2, ch. 266—273, 74—82; Choniates, p. 598$_{83-4}$ (ГИБИ, II, с. 70); Ephraemius, v. 7205—7221, 292—293; Гюзелев. Самият Търновград, с. 73.

[60] Villehardouin, 2, ch. 274, p. 82; Choniates, p. 598$_{8}$ (ГИБИ, II, с. 70).

[61] Villehardouin, 2, ch. 275—276, 82—84; Choniates. 598$_{8}$—599$_{36}$ (ГИБИ, II, 70—71).

Във връзка с намеренията на Бонифаций Монфератски да предприеме с Бодуен военни действия в българските земи едва ли може да се допусне, че цар Калоян със своите акции е предизвикал в самото начало на съществуването на империята такова враждебно отношение. Много вероятно е Бонифаций да се е стремял към завладяването на Белградската и Браничевската област, които в момента са били в границите на България. Бракът на маркиза със сестрата на унгарския крал му позволява да предявява такива претенции. Както тези области били дадени като зестра на император Исак II Ангел при женитбата му с Маргарита, така маркиз Бонифаций Монфератски иска този факт да е в сила и при втория брак на унгарската принцеса[63]. Тъй като областите влизат в пределите на българската държава, враждебността на маркиза спрямо цар Калоян е обяснима.

Българският владетел от своя страна си давал сметка за цялата сериозност на положението, така усложнено и напрегнато в Тракия поради присъствието на латинските рицари. Той наблюдавал и изчаквал и действително не бил враждебно настроен към латинците в първите месеци след появата им. За лоялното му отношение към латинците свидетелства първият опит на Калоян да установи контакти с тях още преди падането на Цариград. През лятото на 1204 г. по време на военните експедиции на латинската войска в Тракия Калоян прави повторно опит да установи добри отношения с рицарите. При един от походите на латинците, когато те се установили на лагер, цар Калоян навлязъл в Тракия, но не за да предизвика кръстоносците към стълкновение, а за да проучи обстановката. Той разположил войската си на две левги от лагера на латинците и като разбрал, че в него е известният кръстоносен водач Пиер дьо Брасьо, го поканил на разговор при пълна безопасност с осигуряване на разрешение за свободен пропуск и изпращане на заложници. Разговорът между Калоян и Пиер дьо Брасьо действително се състоял и имал характер на дипломатическа среща с цел преговори за сближение. На въпроса на българския владетел, защо кръстоносците са дошли от толкова далеч да завоюват земи, последвал високомерният отговор на Пиер дьо Брасьо, че древна Троя им принадлежи по наследство и те са тук, за да завоюват земите, принадлежали някога на техните прадеди[64].

---

[62] Villehardouin, 2, ch. 277—299, 84—108; Choniates, 599_{35}—600_{53} (ГИБИ, II, с. 71); Ephraemius, v. 7222—7224, p. 293; Гюзелев, Самият Търновград, с. 73.

[63] Prinzing. Die Bedeutung, p. 34.

Отговорът, демонстриращ високо самочувствие, изразявал една необмислена позиция спрямо северния съсед на Латинската империя. В срещата се откриват тенденции за мирни преговори от страна на българския владетел. Тази лична среща с един от представителите на латинските барони показва, че Калоян не е изоставил идеята за разбирателство с латинците[65]. Контактът би могъл да се превърне в начало на дипломатически преговори. Предложението е направено от българска страна, като Калоян осигурява условия срещата да протече спокойно, без подозрения. Сведението не дава достатъчно основания да се правят повече изводи. Безспорно от българска страна имало желание за преговори, но латинците ги провалили.

Освен сведенията в хрониката на Робер дьо Клари за желанието на Калоян да установи добри отношения с Латинската империя подобни известия са открити в историята на Никита Хониат и в Делата на папа Инокентий III. Византийският хронист съобщава, че на предложението за мир и приятелство от българска страна рицарите отговарят с пълно пренебрежение и незачитане на цар Калоян като независим владетел[66].

От Делата на папа Инокентий III става ясно, че Калоян изпращал пратеници и писма до латинците с предложение за мир. Когато през ноември 1204 г. получава по папския легат кардинал Лъв признанието на папата за владетелското си достойнство, той също уведомява латинското правителство, като смята, че това е съществен аргумент и добра основа за мирни отношения между двете страни. В отговор на мирните предложения на Калоян латинците искат от него да върне земите, които притежава. На това предизвикателство българският владетел достойно отговаря, че притежава по-справедливо земята си, отколкото те Цариград, защото той е възвърнал тези земи, загубени преди от дедите му, а те са завзели Цариград, който никога не им е принадлежал[67]. Документът е особено красноречив и ценен още повече, че излиза от папската канцелария.

---

[64] Clari, ch. CVI, 101—102.

[65] Примов. Роберт дьо Клари, 20—21.

[66] Choniates, 612_{56}—613_{83} (ГИБИ, II, с. 73); Gesta Innocentii, col. CXLVII—CXLXIII (ЛИБИ, 3, с. 378).

[67] Gesta Innocentii, col. CXLVIII—CXLXIII (ЛИБИ, 3, с. 378).

Изворите свидетелстват за неколкократни опити на цар Калоян за преговори с Латинската империя както преди признаването му, така и след коронацията от папския легат. Но във всички случаи Калоян получава отказ. Явно унията не изиграва никаква роля за уреждане на българо-латинските отношения. Вероятно цар Калоян се стреми да установи мирни отношения с латинците при условие рицарите да нямат никакви претенции към Тракия и Македония, което проличава от следващите му действия. Противоречията между крайните политически цели на българската държава и стремежите на дошлите от Запад кръстоносци предопределят и обричат на неуспех опитите на Калоян да установи мирни и съюзни отношения с Латинската империя. И двете държави се стремят към една и съща цел — земите в Тракия и Македония: Калоян — да възвърне тези области със значително българско население към българската държава, а латинците — да ги владеят като наследници на Византийската империя. След като българският владетел не постига мир и разбирателство с латинците, той уведомява папата, че ако те предприемат действия срещу него, той трябва да бъде освободен от отговорност за делата си срещу тях. В същото писмо Калоян уведомява папата, че ще постъпи по същия начин и спрямо унгарския крал, ако бъде предизвикан[68].

Българският цар с право повдига този въпрос, тъй като по време на преговорите с папата Унгария също взема участие, за да извлече териториални придобивки. Тази средновековна държава, разположена на важно стратегическо място между Западна Европа и Изтока, е активен политически фактор, който папството се стреми да използва за своите политически цели. Но историческата действителност през първата половина на XIII в. показва една определена самостоятелност на унгарската външна политика по отношение на българската държава и в нередки случаи пренебрегване на папските желания и аспирации.

Целта на папата е да обвърже владетелите от този район под егидата на Рим, като безспорно най-голямо доверие има на унгарския крал и разчита на неговата помощ. Стремежите на Унгария са насочени към северозападните земи на Балканския п-в. От 1196 г. интересите на България, Унгария и Сърбия се преплитат именно по отношение на тези земи — Белград, Браничево и Ниш[69]. Възползвайки се от противоречията между синовете на Стефан I Неман, унгарският крал Емерих привлича единия от тях (Вълкан), сваля Стефан II Неман (Първовенчани) и поставя на престола брат му. Така Вълкан става васал на унгарския крал. Териториалните придобивки за Унгария след тази намеса са Белградската и Браничевската област, а Вълкан получава Ниш. През 1202 г. българската държава си осигурява мир откъм Византия и това ѝ позволява да превземе през 1203 г. Ниш от сърбите и да прогони унгарците от Белград и Браничево. Стефан II Неман е възстановен на сръбския престол с помощта на цар Калоян. Тази активна изява на българския владетел влошава много отношенията между България и Унгария[70].

---

[68] Дуйчев. Преписката, ер. 30, 65—66 (ЛИБИ, 3, ер. 32, 359—360).

[69] Ников. История, 8— 9; Българската дипломация, 87—88.

[70] Становић. Стефан Првовенчани, с. 16; Иречек. Историја срба, с. 165; Златарски. История, 3, 149—150; Николов. Папската политика, 175—177.

Към края на 1204 г. българският владетел съобщава на папата, че принадлежащите на България пет епископии във въпросните области са нападнати и завладени от унгарците. Цар Калоян апелира към арбитража на папата за тези спорни земи[71]. Но вероятно, преди да се почувства ефектът от папската намеса в полза на Калоян, той отново си възвръща тези области и здраво стъпва в тях. За това свидетелстват писмата на папа Инокентий III до крал Емерих преди септември 1204 г. От тях става ясно, че унгарският крал прави спънки на папските пратеници до България, не признава Калоян за владетел, опълчва се против него и отрича правата му над северозападните земи, което свидетелства, че Емерих е загубил тези земи[72].

Папа Инокентий III жертва интересите на своя любимец, за да постигне дипломатически успех в България[73]. С писмото си от ноември 1204 г. цар Калоян, както споменахме, иска от папата да му позволи да действа срещу унгарците, което показва, че те все още не са се примирили със създалото се положение. Но независимо от отношението на папата към българо-унгарския спор Калоян здраво държи Белград и Браничево в пределите на държавата си. Управител през тези първи години на XIII в. в северозападните области е вероятно княз Белота, взел участие в дипломатическите преговори на Калоян с папа Инокентий III във връзка със сключването на унията[74].

Българският владетел успява да завладее тези области и да осигури тила си, когато кръстоносците все още са само потенциални негови врагове и са ангажирани с голямата си цел — завземането на Цариград. Настоятелното желание за мир с Латинската империя включвало освен другите предпоставки и необходимостта от мирни южни граници, за да се действа спокойно при изненади от унгарска страна.

Ако папа Инокентий III е можел да въздейства на унгарския крал да признае българската държава и нейния владетел и да прояви търпимост, то върху кръстоносците сключената уния между Рим и цар Калоян изобщо нямала никакво въздействие. Още от 1202 г. папата изпуска ръководството на Четвъртия кръстоносен поход, независимо че неговата насока не противоречала на интересите му. Въпреки това стремежите на кръстоносците и на папата не съвпадат напълно. Папа Инокентий III се домогва до духовно подчинение на България, но за кръстоносците от него няма никаква реална полза и естествено те не се задоволяват с това. Техният стремеж са завладяването, грабежът, политическото подчинение на земите, в които са дошли. Тръгнали към тази цел още през 1202 г. със завземането на християнския град Зара, едва ли една папска уния би могла да ги спре. Кръстоносците са в единодействие с папата дотолкова, доколкото интересите им съвпадат. Там, където кръстоносците могат да бъдат ощетени, те упорито не се съобразяват с папската политика. Така отношенията между България и Латинската империя остават открити.

---

[71] Дуйчев. Преписката, ер. 18, 47—48 (ЛИБИ, ер. 19, 338—340).

[72] Ников. Българската дипломация, 87—88.

[73] Дуйчев. Преписката, ер. 27, 57—59; Acta Innocentii, № 62, 271—273 (ЛИБИ, 3, ер. 28, 348—351).

[74] Божилов. Белота, 71—81.

Войната на цар Калоян срещу латинци и гърци в Тракия и Македония
(1204—1205)

През лятото на 1204 г. латинците започват да установяват своята власт в различните области на империята. В Тракия преминават споменатите експедиции на Анри — брат на императора, на императора и на маркиз Бонифаций Монфератски. След временното умиротворяване на враждуващите сили в новообразувалата се Латинска империя и покоряването на редица градове в Тракия отново продължава подялбата на териториите между най-видните рицари. Така Никейското херцогство е дадено на Луи дьо Блуа, а Пловдивското — на Рение дьо Три. Но за да бъдат завладени фактически земите оттатък проливите, т. е. в Никея, граф Луи дьо Блуа заедно с капитаните Пиер дьо Брасиьо и Пайен д'Орлеан преминава пролива Св. Георги и с войската си се отправя към гр. Пига (Еспигал), изходен пункт за военните действия на латинците срещу Никея[75].

През есента на 1204 г. кръстоносците пристъпват към овладяването на един от централните и стратегически важни тракийски градове — Пловдив, който е даден като феодално владение на рицаря Рение дьо Три. Преди пристигането на латинските сили той бил в ръцете на цар Калоян, който се оттеглил, но продължил да безпокои града с действията си. По думите на Жофроа дьо Вилардуен жителите посрещат благосклонно латинската войска начело с Рение дьо Три, тъй като виждат в негово лице подкрепа срещу българския владетел[76]. Тези сведения разкриват сложната обстановка в Пловдив, където освен гръцко има и българско население. Още в 1203 г., когато сваленият византийски император Алексий III иска да намери убежище в този град, жителите не го приемат[77]. При появата на рицарите двете групировки сред населението, ръководени от местната аристокрация, особено ясно се разграничават. Основание за такова тълкуване са думите на Жофроа дьо Вилардуен: „. . . повечето от хората, които бяха на страната на Калоян, се обърнаха към него“ (към Рение дьо Три — б. а.), т. е. имало е и такава част от населението, която била или неутрална, или държала на българския владетел. Вероятно още при падането на Цариград избягалата в Тракия византийска аристокрация приела присъствието на Калоян в тази област и дори правела опити да се свърже с него. Но след като тракийските градове започват да падат под ударите на латинците, пристигането на рицаря Рение дьо Три с кръстоносна войска изменя настроението на част от гръцките благородници в полза на западните рицари.

При идването на латинците военните действия се водят между българи заедно с гърци срещу латинци, съюзени с гърци. За раздвоението на византийската аристокрация, която оглавявала и увличала населението, голямо значение има отношението на латинските завоеватели. Ръководството на новата империя не обръща внимание на гръцките военни и политически първенци. Византийският хронист Никита Хониат съобщава, че ромеи от знатен произход се обръщат към император Бодуен и маркиз Бонифаций Монфератски, но опитите им остават без резултат[78].

---

[75] Villehardouin, 2, ch. 304—305, 112—114.
[76] Ibidem, ch. 311, 118—120.
[77] Acropolites, I, p. 8; Златарски. История, 3, с. 173.

С идването си западните рицари налагат едно държавно устройство по западен образец, като проявяват верска нетърпимост и народностна дискриминация към местното население и местната знат. Латинците не се съобразяват с обективно развиващите се тенденции във византийското феодално общество независимо от това, че Византия е паднала. Византийската аристокрация не взема участие в устройството на новата империя. Ето защо тази аристокрация в Тракия, останала без свой обединителен център на съпротива, за разлика от Никея, Трапезунд и Епир пристъпва към съюз с цар Калоян, за да запази доколкото е възможно своите позиции, да се противопостави на латинците и дори да премахне тяхното господство в областта.

В малоазийските територии на Византийската империя след падането на Цариград все по-категорично засвидетелства своето съществуване никейската държава, оглавена от Теодор Ласкарис. Този виден византийски благородник още преди падането на Цариград по силата на брака си с дъщерята на Алексий III Анна получава деспотско достойнство. Когато Алексий III е свален от престола, както всички негови роднини и приближени, Теодор Ласкарис е отстранен от управлението и от столицата. Според сведенията на Никита Хониат, Георги Акрополит и други източници Теодор Ласкарис напуска Цариград преди окончателното му падане в ръцете на кръстоносците. Изказано е мнението, че той отива в Никея още през последните месеци на 1203 г. Първоначално малоазийската гръцка аристокрация отказва да го признае за владетел на Никея като претендент за земите на своя тъст Алексий III, но впоследствие с подкрепата на турския султан, близък приятел на император Алексий III, Теодор Ласкарис успява да се наложи като владетел през 1205 г. В този начален период малоазийските територии са управлявани от Теодор Ласкарис като област, принадлежаща на император Алексий III. Към края на 1204 г. или началото на 1205 г. Алексий III попада в плен у Бонифаций Монфератски, който го лишава от императорските инсигнии и го изпраща на заточение в Монферат. Отсъствието на легитимен владетел дава право на Теодор Ласкарис като негов роднина да се обяви за император в Никея през 1205 г. Официалното му провъзгласяване и коронацията обаче стават три години по-късно, в 1208 г.[79] В началото Теодор Ласкарис е признат за владетел само в Западна Мала Азия и иска да затвърди властта си, като привлича цариградския патриарх, намерил убежище в Тракия след падането на столицата. Патриархът обаче отказва да освети титлата му и едва по-късно (1208) патриарх Михаил Авториан го провъзгласява за император. По този начин Теодор Ласкарис искал да продължи традицията на византийския императорски институт и на държавата[80].

---

[78] Choniates, p. 612_{16-51} (ГИБИ, II, с. 73); Gerland. Geschichte, p. 41; Longnon. L'Empire latin, p. 64; Примов. Гръцко-български съюз, 25—27; Жофроа дьо Вилардуен, 73—75.

[79] Oikonomidès. La décomposition, 23—27.

[80] Angold. A Byzantine Government, p. 13.

През есента на 1204 г. срещу Никея освен граф Пиер дьо Брасньо с част от контингента на латинската войска е изпратен и братът на император Бодуен — Анри. Пиер дьо Брасньо завзема Пига и Бруса, Анри се отправя към Адрамитион, а трети отряд овладява Никомидия. През декември силите на Теодор Ласкарис претърпяват поражение при крепостта Пиманион. След този успех латинците се оттеглят към Бруса, но са отблъснати от местното население[81].

Докато братът на императора, известен още като Анри д'Ено, и Пиер дьо Брасньо действат в Мала Азия, маркиз Бонифаций Монфератски пристъпва към завладяването на същинска Гърция — Пелопонес. В неговата свита от ломбардски барони и немски графове са едрите феодални владетели Бертолд дьо Катцеленбоген, Улрих дьо Дон, граф Бургиньон, Гильом дьо Шамплит, Отон дьо ла Рош и др. Между приближените на Бонифаций Монфератски е и византийският благородник Михаил Ангел Комнин, чийто баща Йоан Комнин е управител на Епир. В началото Михаил Комнин действа със свои сили във войската на маркиза, но впоследствие се откъсва от Бонифаций Монфератски, организира гръцката аристокрация в Епир за борба срещу латинците и успява да овладее областта от Драч (Дирахиум) до Навпакт (Навплион), обхващаща почти цялата географска област Епир, както и Етолия и Албания[82]. Така оформилата се епирска държава със столица Арта става вторият по значимост гръцки център с претенции за възстановяване на Византия. Съществуващото доскоро в литературата определение за тази държава като деспотство е вече коригирано[83] и се налага мнението, че това е империя, така както и никейската държава.

Походът на Бонифаций Монфератски в Пелопонес протича без особени усложнения. Той е посрещнат като победител в големите градове Тива, Атина, Коринт. Силният византийски феодал Лъв Сгур единствено му оказва съпротива. Този представител на местната аристокрация произхожда от една от няколкото силни владетелски фамилии, които след падането на Цариград успяват да задържат немалки територии в различни части на Византийската империя. Такива фамилии са Вранас в Тракия, Петралифа в Пинд и др. Владетел на Термопилите, Лъв Сгур се възползва от падането на Цариград и за да засили могъществото си, завладява Аргос, Коринт, Тива и Лариса. Бракът на Лъв Сгур с Евдокия, дъщеря на император Алексий III, също му създава самочувствие и основание за претенции. За да даде отпор на маркиз Бонифаций Монфератски, той се оттегля в планинската област на Термопилите с цел да защищава достъпа до Средна Гърция. Но при появата на латинската войска Сгур се затваря в крепостта Коринт и по този начин дава възможност на маркиза безпрепятствено да продължи похода си. За войската на рицарите не представлявало голяма трудност да завладее градовете в Елада и Пелопонес, а също островите Евбея и Халки, които се подчиняват на завоевателите. Навсякъде латинците оставят свои гарнизони. При Коринт войската на Бонифаций Монфератски среща съпротива от страна на Лъв Сгур, който претърпял поражение, се оттегля в Акрокоринт[84]. Фактически този триумфален поход има повече характер на демонстрация, отколкото на сигурно завоевание. Действителното завладяване на Пелопонес става след похода през пролетта на 1205 г., когато авантюристичният и предприемчив Жофроа дьо Вилардуен, племенник на маршал Жофроа дьо Вилардуен, заедно с рицаря Гиьом дьо Шамплит предприема настъпателни действия, довели до фактическото подчинение на тази част от Византийската империя. Тук се създават около 12 големи баронства, като владетел на Пелопонес под титлата „принц на Ахайа“, или на Морея, става Жофроа дьо Вилардуен младши. Атика е дадена на принц Отон дьо ла Рош, приел титлата „сеньор на Атина“[85].

---

[81] Villehardouin, 2, ch. 319—323, 126—132; Ernoul, 377—378; Choniates, 602$_{91}$—604$_{59}$; A History of the Crusades, p. 202; Ostrogorsky. Geschichte, p. 352; Longnon. L'Empire latin, 68—69; Литаврин. Внешнеполитическая борьба, с. 51.

[82] Villehardouin, 2, ch. 301, 108—110; Choniates, 604$_{19}$—611$_{35}$; Acropolites, I, 13—24; Tafel et Thomas. Urkunden, 2, p. 119; Ephraemius, v. 7230—7320, 293—297; Longnon. L'Empire latin, p. 70; Nicol. The Despotate, 47—112; Stiernon. Les origines, p. 122.

[83] Фержанчић. Деспоти, 49—58.

Такава е картината на Балканския п-в и в Мала Азия през пролетта на 1205 г., когато военните сили на Латинската империя са съсредоточени в Пелопонес и в малоазийските територии, за да завоюват земите на Византия. Тогава в Тракия избухва въстание. Съпротивата, която оказват тракийските градове на рицарите, е естествена последица от отношението на латинските завоеватели не само към местната аристокрация, но и към градското и селското население, изложено безнаказано на грабежите на кръстоносците.

Централна фигура в движението срещу латинците е българският владетел Калоян. Византийците от областта, виждайки, че рицарите са разпръснати, за да завоюват земите на империята, решават да им изменят. Пратеничество от представители на всички градове в Тракия се явява пред българския владетел и изказва готовността на ромеите в областта да го признаят за свой император, да ликвидират латинските гарнизони, а той от своя страна да се закълне, че ще ги управлява като свои поданици. И двете страни полагат клетва за вярност[86]. За този важен политически съюз, формирал се през пролетта на 1205 г., освен Жофроа дьо Вилардуен съобщават Никита Хониат и Георги Акрополит[87].

Едната от двете страни на съюза — българският владетел Калоян — е пренебрегната като равностоен политически партньор от завоевателите на Византия, а другата — гръцката тракийска аристокрация — цели прогонването на латинците. Тези обстоятелства са причина двете страни, макар и за кратко време, да намерят общ език в борбата си срещу западноевропейските рицари. Както свидетелстват изворите, инициативата за съюза идва от гръцка страна и неговата крайна цел е ликвидирането на латинското господство в Тракия[88]. Може да се предположи, че тракийските гърци имали намерение да създадат един нов център на съпротива подобно на съществуващите държави Никея и Епир. Те не биха могли да имат по-далечни цели за реставриране на Византия, тъй като сред тях отсъства голяма фигура на феодален владетел, принадлежащ към дворцова византийска фамилия, който да оглави борбата. Император Алексий III е заточен в Монферат, а император Алексий V Мурзуфл е заловен от латинците и екзекутиран в Цариград[89]. С цел да осигурят ръководител на движението тракийските аристократи биха могли да се обърнат към Теодор Ласкарис или към Михаил Комнин. Тракийските гърци обаче предпочитат да привлекат на своя страна силния български владетел. От враг на ромеите в Тракия той става техен съюзник и мощен фактор в борбата им срещу завоевателите[90].

---

[84] Choniates, 600_{58}—601_{72}; 604_{19}—610_{95}; Gregoras, 1, 1_2, p. 14 (ГИБИ, 11, 123—124); Villehardouin, 2, ch. 301, p. 108; ch. 324, 132—134; Longnon. L'Empire latin, 70—71; Nicol. The Despotate, p. 10, 12—14, 25; A History of the Crusades, 2, p. 202; Ферјанчић. Тесалија, 15—16.

[85] Choniates, 610_{1}—611_{35}; Villehardouin, 2, ch. 325—326, 134—136; ch. 328—330, 138—140; Livre de la conqueste, 105—110, 115; Albericus, p. 885; Longnon. L'Empire latin, 72—76; Ферјанчић. Тесалија, 14—18.

[86] Villehardouin, 2, ch. 333, 142—144; Коларов. Един извор, с. 263. Според анонимния автор причина за съюза е поведението на венецианците.

[87] Choniates, 612_{58}—613_{72} (ГИБИ, 11, с. 73); Acropolites, p. 21,

Във връзка с гръцко-българския съюз през 1205 г. е изказано мнение, че цар Калоян създава коалиция срещу Латинската империя. Наистина българският владетел приема предложението на гръцките архонти; също има данни, че е изпращал писма до турците с дипломатическа цел[91], но все пак гърците са тези, които се обръщат първи към него, и за тях е жизнено необходимо прогонването на латинците. Да се търси тук една извънмерно широка дипломатическа дейност, която обхващала гърците от Пелопонес, Никея и Епир[92], за момента няма основание. Цар Калоян не би могъл да се заблуждава, че той действително ще бъде признат от ромеите за император и че другите византийски владетели в никейската и епирската държава ще го оставят да пожъне лаврите сам. Друг е въпросът, че въстанието в Тракия и действията на Калоян обективно улеснявали никейската държава да преживее известно време в затишие от страна на латинците, тъй като силите им се изтеглили от Мала Азия към Тракия.

Възстановяването на Византия не решава проблемите на Калоян. За него не е от голямо значение, дали ще воюва срещу византийци или латинци. Въпросът е той да присъедини към българската държава заселените с компактно българско население Тракия и Македония. За завземането на Цариград Калоян нямал сили[93] и поради това не преследвал тази цел.

Избухналото въстание за кратко време помита латинците в Тракия. В Димотика, Одрин и други големи градове латинските гарнизони са избити, а оцелелите части бягат към Цариград. Става ясно колко ефимерна и непочиваща на солидна политическа и социална основа е латинската власт в областта. До този момент в изворите не се съобщава, че в акциите на гърците участва и българска войска. Цар Калоян се постарал да остане незабелязан от латинците с многобройната си армия и съюзниците си — куманите[94]. Единодействие между гърци и българи положително се осъществява в низините на народа, които чувстват най-реално гибелното присъствие на латинците. Дори тяхното движение се очертава като истинско народно въстание[95].

---

[88] Krantonelli. Ἡ σύμπραξις, p. 57, 69. Авторката неправилно смята, че съюзът между гърците и българския владетел цели единствено прогонването на латинците.

[89] Villehardouin, 2, ch. 307—309, 114—118.

[90] Ников. Българската дипломация, 103—104.

[91] Дуйчев. Преписката, ер. 34, 70—73 (ЛИБИ, ер. 36, с. 367).

[92] Ников. Българската дипломация, 102—103; Златарски. Гръцко-български съюз, с. 11. Мнението на В. Н. Златарски е, че гърците се стремят да отделят Калоян чрез предлагания съюз от влиянието на Римската църква. Това становище не е приемливо, тъй като интересите на гръцката аристокрация и на местното население са далеч от верските конфликти за момента.

[93] Ников. Българската дипломация, 106—107; Божилов. България, с. 92. Тези автори обосновават мнението, че цар Калоян не преследва създаването на българо-византийска империя. Nicol. The Despotate, p. 20. Авторът смята, че Калоян се стреми да създаде българо-византийска империя.

Положението на латинците все повече и повече се влошава, особено когато техният гарнизон напуска Одрин и се отправя към Чорлу — град, принадлежащ на император Бодуен. С подкрепленията, които латинците получават от тази крепост, те се връщат към гр. Аркадиопол, изоставен от венецианците. Тридневните сражения между гърци и латинци за крепостта завършват с успех за латинците. Въпреки това те не съумяват да задържат града в свои ръце и се завръщат в Чорлу. Но и тук положението им е съвсем несигурно поради опасността да бъдат предадени на цар Калоян от жителите на града и околностите му[96].

Населението в Пловдив също въстава. Рицарят Рение дьо Три е изоставен от сина си, от брат си Жил, от племенника си Жак дьо Бонди и от зет си Ахар дьо Вердюн. Заради собствената си безопасност те решават да избягат в Цариград, като увличат голяма част от латинския гарнизон в града. Но излезли в околностите на Пловдив, рицарите попадат изцяло във вражеско обкръжение. Разбити са напълно и според сведенията на Жофроа дьо Вилардуен са предадени на Калоян, който наредил да бъдат екзекутирани. Тази драматична развръзка обезсърчава и останалите рицари в града, които също го напускат. Изоставен, със съвсем малоброен отряд Рение дьо Три също е принуден да напусне Пловдив, като се оттегля в близката крепост в подножието на Родопите Станимака (Асеновград)[97]. Така за кратко време империята загубва тракийските територии. Гърците от областта се съсредоточават в Одрин за решаващото сражение с латинския император[98].

Независимо от тежкото положение на Латинската империя правителството в Цариград не се отказва да възвърне загубените градове в Тракия. За целта се свиква съвет, на който присъстват дожът на Венеция Енрико Дандуло, император Бодуен, маршалът на Романия Жофроа дьо Вилардуен, граф Луи дьо Блуа и други високопоставени барони. Взема се решение всички сили на империята да се съсредоточат в Тракия срещу въстаниците. Отпращат се бързи съобщения до брата на императора — Анри д'Ено, който в момента е в Мала Азия при гр. Адрамитион, да изостави всичко и да се притече на помощ на империята. Рицарите Пайен д'Орлеан и Пиер дьо Брасиьо, намиращи се във Фригия, също получават съобщения незабавно да се придвижат към центъра на империята, като изоставят крепостите с изключение на гр. Пига. Същата заповед получават и рицарите Макер дьо Сен Менуел, Матьо дьо Валенкур, Робер дьо Ронсуа, намиращи се в момента в Никомидия[99].

---

[94] Choniates, p. 613_{77-82} (ГИБИ, II, с. 74).

[95] Krantonelli. Ἡ σύμπραξις, 51—85.

[96] Villehardouin, 2, ch. 336—339, 144—148; Choniates, 614_{83-10} (ГИБИ, II, 74—75).

[97] Villehardouin, 2, ch. 345—346, 154—156.

[98] Villehardouin, 2, ch. 344, 152—154; Choniates, p. 615 (ГИБИ, II, с. 75).

По заповед на император Бодуен първите действия са предприети от маршал Жофроа дьо Вилардуен, който напуска Цариград и с рицаря Манасие дьо Лил повежда събраната сравнително малобройна войска. Най-напред те се спират в Чорлу — крепост, останала все още в ръцете на императора, където започват да се събират рицарските подкрепления. Сформираната латинска войска се насочва към Одрин, като минава през изоставените от гърците градове Аркадиопол, Булгарофигон и Никица (на девет левги от Одрин — около 36 км). В Цариград император Бодуен изчаква повиканите от Мала Азия подкрепления, но дочаква само тези от Никомидия и решава да потегли към Одрин. В хрониката си маршал Жофроа дьо Вилардуен изказва съжаление за това, че императорът е решил да потегли с толкова малко рицари[100]. Войската на Бодуен, наброяваща 140 рицари, излиза от Цариград и достига до гр. Никица, където в момента се намира маршалът на Романия. Тук е свикан съвет, на който е взето важното решение да бъде обсаден Одрин. В помощ на Жофроа дьо Вилардуен пристига и дожът на Венеция, който обсажда една от крепостните порти на града[101].

За съжаление не разполагаме с такива подробни сведения за подготовката в лагера на въстаниците и техните съюзници българите, каквито хрониката на Жофроа дьо Вилардуен предлага за латинската войска. Това, което съобщава маршал дьо Вилардуен, е, че по стените и кулите на Одрин рицарите видели бойните знамена на Калоян[102]. Не е сигурно дали в града е имало българска войска. Знамената може би са били поставени, за да респектират латинците. Силите на император Бодуен действително били недостатъчни за обсадата на тази голяма крепост. Поради враждебното отношение на жителите в цялата околност рицарите не можели да си доставят храна и припаси.

В помощ на обсадения град пристига Калоян с голяма българска армия и четиринадесетхилядна куманска войска. Липсата на продоволствие много затруднява рицарите, поради което граф Луи дьо Блуа, Етиен дьо Перш и Рено дьо Монмирай организират на 3. IV. 1205 г. доставянето на фураж, но атакуването с тази цел на замъка Пьотас (вероятно Певтакия, близо до Одрин) е безуспешно. Независимо от малкото хора и недостатъчните хранителни припаси рицарите започват обсадните действия за завземане на крепостта Одрин, като инсталират военни машини от всякакъв вид и предприемат сондажи под земята, за да подкопаят крепостните стени на града. При сигурната вест за пристигането на Калояновата войска в помощ на обсадените се взема решение част от рицарите да останат в лагера начело с маршал Жофроа дьо Вилардуен и Манасие дьо Лил, а император Бодуен да излезе срещу силите на българския владетел. Калояновите войски, доближавайки Одрин, се установяват на пет левги от лагера на латинците. На 13 април куманската конница по заповед на главнокомандуващия предприема първите тактически набези пред лагера на императора, предизвиквайки смут сред кръстоносната войска. Отзовали се на тревожните сигнали, рицарите безредно излизат от лагера и преследват твърде неорганизирано леката куманска конница на цяла левга от лагера. Тежковъоръжените рицари, които не могат да се ориентират в създалата се обстановка, при завръщането си са обсипани със стрели от куманите, които раняват предимно конете им и по този начин изваждат от строя десетки рицари. Добре известната за балканското население тактика на куманите е съвсем непозната за западните рицари. Именно на това разчита Калоян, като налага на латинците определен вариант на водене на сражение, пред който те са напълно безпомощни. Изненадващата бойна тактика на българския владетел шокира рицарите и на последвалия военен съвет начело с император Бодуен е взето решение при повторни подобни действия от българска страна рицарската войска в боен ред да очаква хората на Калоян пред лагера, без да се впуска в преследване[103].

---

[99] Ibidem, ch. 340—342, 150—154.

[100] Ibidem, ch. 343—344, 152—154; ch. 347—348, 156—158.

[101] Ibidem, ch. 351, p. 160.

[102] Ibidem, ch. 350, 158—160.

Сега латинците решават твърдо да приложат своя обичаен маниер за водене на военни действия, при който те изчакват приближаването на врага и благодарение на солидната си защита от метална броня разчитат на по-голяма неуязвимост. В лагера се разгласява нареждането на всяка цена да се спазва заповедта на императора. Положението на латинската войска не е благоприятно, тъй като тя се намира между Одрин, който кръстоносците обсаждат, и войската на Калоян с изненадващите и непредвидени действия на куманската конница. Обстановката изисква напрегнато внимание както в тила, така и във фронта на латинския лагер. Охраната към крепостта е поверена на Жофроа дьо Вилардуен и Манасие дьо Лил[104].

На 14 април (четвъртък) всички рицари са ангажирани с религиозната церемония (литургия) във връзка с предстоящите великденски празници. В този момент куманската конница предизвикателно извършва набези пред лагера на латинците, което е повод да се даде тревога: всички да се въоръжат, да излязат пред лагера и да се подредят в батальоните си според изричната заповед на императора. Но противно на решението да се изчака противникът да промени тактиката си граф Луи дьо Блуа повтаря грешката от предишния ден, която се оказва фатална за латинците в края на сражението. Той отново предприема преследване на куманите, като иска и император Бодуен да го последва. Увлечените от куманите рицари се отдалечават от латинския лагер на около две левги и там се завързва сражение[105].

Маршал Жофроа дьо Вилардуен в хрониката си — най-достоверния и подробен източник за тези събития — отбелязва, че в латинската войска участвали и хора, непознаващи добре военното дело, които, обхванати от паника, побягват от бойното поле. Това са вероятно помощни части към войската — оръженосци и обикновени поклонници, съпътстващи кръстоносната войска още от началото на похода. Куманската конница увлича рицарските батальони и вероятно ги насочва към прикритията на българската войска, която е на пет левги от латинския лагер. Жофроа дьо Вилардуен не споменава изрично това, но очевидно такъв е замисълът на цар Калоян за стратегическия развой на българските действия срещу латинската войска. Куманите и българите стремително атакуват рицарите. Граф Луи дьо Блуа е тежко ранен и независимо от увещанията на приближените си да се изтегли от полесражението остава на бойното поле. Император Бодуен също е в критично положение. Според хрониста битката продължава дълго, като някои от латинските воини напускат сражението, изоставяйки императора, а други продължават боя докрай. Битката завършва с пълен разгром на тези рицари. Загиват десетки видни кръстоносци, цветът на кръстоносната войска — епископ Пиер дьо Бетлеем, Етиен дьо Перш, братът на граф Жофроа, Рено дьо Монмирай, Матьо дьо Виленкур, Робер дьо Ронсуа, Готие дьо Ньои и др. Император Бодуен е пленен, а граф Луи дьо Блуа е убит[106].

---

[103] Ibidem, ch. 352—356, 160—166.
[104] Ibidem, ch. 356, p. 166.
[105] Ibidem, ch. 357—358, p. 166.

Смъртта на граф Луи дьо Блуа и пленяването на императора повлияли за пълното дезорганизиране на рицарската войска, последвано от почти паническия бяг на останалите живи към лагера. При веста за разгрома на рицарите маршал Жофроа дьо Вилардуен и Манасие дьо Лил организират силите, с които разполагат, за охрана на лагера и се насочват към полесражението, за да окажат помощ. Но уплахата на отстъпващите е толкова голяма, че маршалът не е в състояние да спре бягството им. Междувременно българската и куманската войска, както и съюзниците им гърци от областта преследват с дъжд от стрели отстъпващите. Привечер на 14 април приключва отстъплението на латинските части. Българите и куманите също се оттеглят[107].

При създалото се положение маршал Жофроа дьо Вилардуен веднага се обръща към дожа на Венеция Енрико Дандуло, който с венециански батальон бил пред една от вратите на Одрин. На съвещание се взема решение до падането на нощта маршалът със своя батальон да остане в лагера в бойна готовност и през нощта всички рицари да се изтеглят от латинския лагер, сваляйки обсадата на крепостта, като венецианците се изтеглят първи, а Жофроа дьо Вилардуен със своите хора остане след тях като охрана. Част от кръстоносците се отделя с цел по-бързо да пристигне в Цариград. В столицата те съобщават на папския кардинал Пиер дьо Шап и на Конон дьо Бетюн, управител на Цариград в отсъствието на императора, за голямото поражение и загубите. Отстъпващите рицарски войски пристигат в Родосто и след това в Памфилия. Тук те се срещат с пристигналите от Мала Азия подкрепления начело с Паен д'Орлеан и с войската на граф Луи дьо Блуа. При вестта за голямото поражение оцелялата рицарска войска се оттегля, като на път за Цариград се спира в Кариопол, за да се снабди с продоволствия. Българската войска и куманските ѝ съюзници начело с Калоян започват преследването на латинците на другия ден след сражението (сутринта на 15 април). В това време рицарите са се оттеглили вече на значително разстояние в резултат на предприетото нощно отстъпление. Калоян се установява с войската си на около две левги от латинския лагер при Кариопол. Поради заплахата от българите, използвайки прикритието на нощта, рицарската войска се оттегля от града и стига до Родосто. Данни за по-нататъшно преследване от българска страна няма[108].

---

[106] Ibidem, ch. 359—361, 168—170.
[107] Ibidem, ch. 362—363, 170—172.
[108] Ibidem, ch. 364—374, 172—182.

Поражението на латинците при Одрин е първата и най-голяма победа, която войските на българския владетел в съюз с куманите и с помощта на местните гърци спечелват срещу Латинската империя. Едва ли цар Калоян съзнавал стойността на победата в момента независимо от прозорливостта си на голям военачалник и политик. Този успех в историческа проекция може да се сравни с възпирането на арабската вълна при Цариград през 717—718 г., а на Запад — при Поатие в 732 г. от Карл Мартел, и с разгрома на тевтонските рицари при Чудското езеро през 1242 г.[109] Поражението на латинците при Одрин спира експанзията на кръстоносците на Балканския п-в и независимо от последвалото частично стабилизиране на Латинската империя слага неизличим отпечатък върху международния престиж на западните рицари само една година след техния триумф в Цариград. Една от причините за поражението е явното подценяване на силите и възможностите на българския владетел, на неговия авторитет и пълководчески способности. При повторното увличане на рицарите под командата на граф Луи дьо Блуа се чувства пренебрежителното отношение на този виден благородник към българите и техните съюзници куманите. Невъздържаният и високомерен граф не можел да прикрие и потисне раздразнението си и вероятно смятал, че бързо и успешно ще се справи с досадното предизвикателство на куманите. Поражението идва неочаквано и сварва империята неподготвена, за да го преодолее бързо. Десетки са хрониките, които съобщават за успеха на българите — както тези, съставени от съвременници, така и значително по-късни. Войната на цар Калоян и император Бодуен и нейният изход поразили целия средновековен европейски свят[110].

Според някои извори за събитието съюзници на българския владетел при Одрин били гърци, кумани и турци[111]. В писмо от брата на император Бодуен — Анри д'Ено, до папа Инокентий III се съобщава, че е заловено писмо на цар Калоян до турците във връзка с военните му планове против латинците[112]. Маршал Жофроа дьо Вилардуен не съобщава за участието на турци като съюзници на българския владетел. Много е вероятно Калоян да е влязъл в преговори с малоазийските селджукски турци с цел едновременност на действията — българите да атакуват в Тракия, а турците да нападнат латинските гарнизони в Мала Азия[113].

---

[109] Петров. Поражението, с. 49.

[110] Сведения за това голямо историческо събитие освен в хрониката на Жофроа дьо Вилардуен се срещат в историческите съчинения и на други негови съвременници или се преразказват вече известните факти в по-късни хроники. Clari, ch. CXII, 105—106; Choniates, 615_{23}—617_{92} (ГИБИ, 11, 75—77); Acropolites, I, 21—22 (ГИБИ, 8, с. 155); Scutariotes, 458—460 (ГИБИ, 8, с. 265); Gregoras, I, I_2, 15—16 (ГИБИ, 11, с. 124); Ephraemius, v. 7387—7407, 299—300; Гюзелев. Самият Търновград, 75—76; Дуйчев. Преписката, ep. 34, 70—73 (ЛИБИ, 3, ep. 36, 365—368); Buchon. Recherches, 153—156 (ЛИБИ, 4, 12—17); Chronique de Romanie, 23—27; Libro de los fechos, 16—17; Христоматия, 2, 66—67; Гюзелев. Самият Търновград, 125—127; Albericus, p. 885 (ЛИБИ, 4, с. 182); Dandulo, 280—281; Mouskes, v. 20450—20464, p. 308; Гюзелев. Самият Търновград, 29—30; Chronique en dialecte rouchy, 288—291; L'estoire de Eracles, 280—285; Ernoul, 379—384; Willelmus Andrenses, p. 158; Radulfus abatis, p. 103 (ЛИБИ, 4, 137—138); Ogerius Panis, p. 123 (ЛИБИ, 4, с. 144); Iohannes Longus, p. 824; Robertus canonicus, 269; Iacobus de Guisia, p. 286; Buchon. Recherches historiques, 494—495; Коларов. Един извор, 264—267.

[111] Дуйчев. Преписката, ep. 34, 70—73 (ЛИБИ, 3, ep. 36, с. 367); Chronique de Romanie, 23—27; Dandulo, p. 280; Robertus canonicus, p. 269. В Морейската хроника „Chronique de Romanie“ (гръцката версия) наред с понятието „турци“ е споменат и етнонимът „туркомани“. Петров. Поражението, 36—37, бел. 27, изказва мнението, че става дума не за малоазийски турци, а за туркомани и кумани, дошли от Кумания. Božilov. La „Chronique de Morée“, p. 44, се спира по-подробно на този въпрос, като обръща внимание на обстоятелството, че с понятието „кумани“ се определя по-ограничена етническа група, докато под „турци“ или „тюрки“ трябва да се разбира голяма етническа общност, в която влизат много други народи, вкл. и куманите. Авторът на гръцката версия на Морейската хроника,

Завоевателната политика на Латинската империя претърпява крах при Одрин. Нейните политически ръководители не могли да преценят колко необходимо за трайността на завоеванието е превръщането на местната аристокрация в съюзник. Неотчели този важен момент, кръстоносците губят. Много по-логично и осъществимо е разбирателството между гръцката върхушка в Тракия и латинците, отколкото между Калоян и гърците или Калоян и латинците. Гръцката аристокрация в Тракия едва ли би въстанала, ако правата ѝ в империята бяха признати. Победата при Одрин има особено голямо значение за стабилизирането на Никейската империя, която постига значителни успехи в първите години от своето съществуване[114]. Събитията в Тракия през пролетта на 1205 г. дават възможност на византийската аристокрация да превърне предишните съпротивителни центрове в Мала Азия и Епир в държавни организации[115].

Както вече бе споменато, Калоян преустановява преследването на латинската войска в бягството ѝ към Цариград. В тази тактика на българския владетел се долавя съзнателно отклонение от столицата на Латинската империя, т. е. той не се стреми към завладяването ѝ. Като забавя действията си, Калоян в крайна сметка улеснява латинците при оттеглянето им към Цариград. Това поведение може да се обясни със стремежа му здраво да задържи позициите си в Тракия, за да завладее градовете, тъй като той не може да не си дава сметка за настроението и поведението на гърците. Действително след битката при Одрин те скъсват съюза си с Калоян, макар и не повсеместно. Византийският хронист Георги Акрополит съобщава: „Царят на българите побърза според обещанията на адрианополци да завладее града им, но те отхвърлили това“[116].

Конфликтът между двете доскоро съюзни страни назрява още при Одрин и поради това Калоян предпочита да си осигури тракийските градове, което в момента е наложително. И за гърците е в сила същото обстоятелство. След като латинските сили са разгромени, опасността за

за да обозначи избраните воини кумани, участници в битката при Одрин през 1205 г., ги назовава „туркомани“.

[112] Дуйчев. Преписката, ер. 34, 70—73 (ЛИБИ, 3, ер. 36, с. 367).

[113] Успенский. Образование, с. 249 сл.; Златарски. История, 3, с. 221.

[114] Nicol. The Despotate, 20—21.

[115] Angold. A Byzantine Government, p. 12.

[116] Villehardouin, 2, ch. 374, p. 182; Acropolites, 1, p. 21 (ГИБИ, 8, с. 155). Krantonelli. Ἡ σύμπραξις, p. 47, 78, 93, изказва мнение, че Калоян няма намерение да стане император, а само да разшири властта си. Prinzing. Die Bedeutung, 27—28, вижда в поведението на Калоян продължение на политиката на хан Крум и цар Симеон към Цариград, но отбелязва, че Калоян не е имал ясно изразена политическа програма да завладее византийската столица, а по-скоро проява на тенденция в тази насока.

тях идва от страната на българския цар[117]. Те нямат намерение да изпълнят условието, срещу което са поискали помощ от него, т. е. да го признаят за свой владетел. Оттук проличава амбицията им независимо от съюза си с българския цар да останат самостоятелна сила в Тракия. Цар Калоян не иска да допусне това и между двете страни се разгаря ожесточена война. Гърците искат да ликвидират латинската власт в Тракия и да не допуснат тя да бъде заменена с българска. Цар Калоян се стреми в тези земи да няма друга власт освен неговата. Веднага трябва да поясним, че съвсем не всички градове в областта се противопоставят на Калоян, тъй като населението в тях не е еднородно (състои се както от гърци, така и от българи). Това особено добре проличава при следващите действия на българския владетел.

Цар Калоян започва опустошителни набези с всичките си сили. Той завзема всички градове и крепости в Тракия с изключение на Родосто и Силиврия (на брега на Мраморно море), които остават в ръцете на латинците. Куманите предприемат набези чак до околностите на Цариград. В Мала Азия латинците също загубват позиции за сметка на Теодор Ласкарис. Само гр. Пига остава в тяхно владение[118]. Изтичането на латински войски към Тракия е благоприятният момент, от който никейският владетел се възползва, за да установи властта си в много малоазийски градове, като прогонва латинските гарнизони.

Латинската империя преживява един от най-критичните моменти, в които се поставя на карта нейното съществуване. Докато разбитата войска от Одрин, предвождана от маршал Жофроа дьо Вилардуен и дожа Енрико Дандуло, се придвижва към Цариград, пет венециански кораба, натоварени с поклонници, се готвят да напуснат империята. Вероятно вестта за поражението при Одрин всяла панически страх у пришълците от Запад, за много от които единственият изход бил да се завърнат там, откъдето са дошли. Дори настоятелните молби на пристигналия маршал не са в състояние да променят решението на бягащите, които напускат с кораби Цариград[119].

Братът на императора — Анри, изоставяйки Адрамитион, за да подпомогне Бодуен при Одрин, пристига в Родосто, но с голямо закъснение. Заедно с Анри се оттеглят и херманите (арменците), които подпомагали латинците в Мала Азия и след неуспеха на кръстоносците предпочели да се оттеглят с тях[120]. В Родосто се съсредоточават всички дошли по-късно сили на империята. Тук Анри поема длъжността moderator imperii, т. е. управител, или регент на империята, и пристъпва към мерки, с които да преодолее сътресението. Освен от повдигане на духа и заздравяване на дисциплината кръстоносната войска на империята се нуждае преди всичко от попълнения, с които да се пристъпи към отвоюването на загубените територии. Специална мисия от епископ Нивелон дьо Суасон и Никола дьо Майи е изпратена до папа Инокентий III с писмо на 5. VI.1205 г., в което се съобщава за поражението при Одрин и се настоява за помощ[121]. Такива писма са изпратени също във Франция и Фландрия.

---

[117] Villehardouin, 2, ch. 386, p. 194; Примов. Гръцко-български съюз, с. 34.

[118] Villehardouin, 2, ch. 387, p 196.

[119] Ibidem, 2, ch. 376—379, 184—186.

[120] Ibidem, ch. 380, p. 186; Buchon. Recherches historiques, 496—497; Коларов. Един извор, с. 268.

Тревожните съобщения от Изток активизират Инокентий III, който предприема действия в защита на империята. Чрез писмо до френски духовник папата приканва френския крал Филип II Август да помогне на латинския Цариград[122]. Изреждат се всички врагове на „Христовия кръст“ на Изток, в т. ч. и царят на българите, който „погубил върховните началници“ на латинците. Папата изпраща писмо и до българския цар, в което го умолява да сключи мир с латинците и да освободи пленения император. Независимо от това, че Калоян в момента е най-големият враг на империята, папата се обръща към него с подобаващо внимание и любезен тон, като го назовава „славен цар на българите“. Инокентий III съобщава на Калоян, че е поискал от управителя на империята Анри да сключи мир с него срещу предаването на Бодуен[123]. Папата действително изпраща писмо до Анри, с което иска да бъде сключен мир с българския владетел, за да се осъществи приятелство между българи и латинци[124].

В този случай за първи път папата обсъжда с Калоян въпроси, отнасящи се до Латинската империя. Досега той не смятал за необходимо да посредничи между двете сили на полуострова, защото това не го засягало особено. Преди да избухне войната в Тракия, Калоян уведомява Инокентий III за враждебните действия на латинците и иска да му се даде възможност свободно, по свое усмотрение, да се справи с тях. Подчертана нелоялност към българския владетел проявяват както латинците, така и папата — едните открито, а другият прикрито.

Междувременно българските сили, но вече без куманите, които се оттеглят поради настъпилите летни горещини, се насочват към Солун, където Калоян възнамерява да се справи с другия важен враг на българската държава Бонифаций Монфератски. Българската войска обсажда гр. Сяр на път за Солун и го превзема, но Калоян не предвожда лично тази войска. Част от неговите сили са съсредоточени в Тракия, за да контролират градовете и крепостите. При Сяр Калоян изпраща каменометни машини и принуждава града да се предаде. Той обещава неприкосновеност на благородниците, но не изпълнява обещанието си и жестоко се справя с тях, а обикновените жители изпраща към Унгария (в областите на Белград и Браничево — б. а.). Случаят с гр. Сяр разкрива характерното отношение на цар Калоян при създалата се обстановка в Тракия и Македония. Сред аристокрацията на Сяр имало сигурно и ломбардски барони, васали на солунския владетел Бонифаций Монфератски, както и представители на местната гръцка аристокрация, която в случая е на страната на латинците. Цар Калоян действително се отнася жестоко с тях, но този е начинът да си осигури господство в града и областта, тъй като вече не може да разчита на никаква лоялност. Показателно е отношението му към градската беднота, състояща се от гърци, българи, а може би и от представители на най-бедното рицарско съсловие. Той ги преселва в области, контролирани от българската власт[125].

---

[121] Villehardouin, 2, ch. 388, p. 196; Дуйчев. Преписката, ер. 34, 70—73 (ЛИБИ, 3, ер. 36, 365—368).

[122] Дуйчев. Преписката, ер. 32, 67—69; Acta Innocentii, № 90, 315—317 (ЛИБИ, 3, ер. 34, 361—363).

[123] Дуйчев. Преписката, ер. 33, 69—70; Acta Innocentii, № 89, 314—315 (ЛИБИ, 3, ер. 35, 363—364).

[124] Дуйчев. Преписката, ер. 35, с. 73 (ЛИБИ, 3, ер. 37, 368—369).

По това време поради отсъствието на Бонифаций Монфератски от Солун в града успява да проникне българският благородник Чъзмен (Ецуисмен), един от приближените на цар Калоян, управител на крепостта Просек и околностите ѝ. Влизането на Чъзмен в Солун е улеснено от размириците, избухнали сред населението. Бонифаций Монфератски получава писмо от съпругата си, в което се съобщава за критичното положение в града. В отговор на вестта маркизът бързо се отправя към Солун, изоставяйки крепостта Навплион, но още преди да пристигне, друго писмо на Маргарита му известява, че врагът е победен и спокойствието в града е възстановено[126].

Много интересно и важно сведение във връзка със събитията по това време в Солун се съдържа в арагонската версия на Морейската хроника, която свидетелства, че по времето, когато маркиз Бонифаций Монфератски и неговите хора отсъстват от града, цар Калоян влиза в Солун и го превзема. След това той го отстъпва на гърците и се завръща в България. Това сведение, макар и единствено, правилно се свързва с присъствието на Чъзмен по време на тези събития в Солун. Възможно е наистина градът да е бил предаден на гърците след превземането му от българите, тъй като българо-гръцкият съюз все още е в сила. Авторът на арагонската версия на Морейската хроника напълно естествено приписва завземането на Солун на Калоян, което е напълно оправдано и възможно, тъй като тези събития съвпадат по време с обсадата на Сяр от българите. Гърците, на които е предаден Солун, не успяват да го задържат в свое владение и властта на Бонифаций Монфератски е възстановена още преди пристигането на маркиза[127].

Сред латинските управляващи среди все по-ясно се очертава убеждението, че външната политика на империята трябва да се насочи към окончателното ликвидиране на съюза между българския владетел и гърците в Тракия, като се използва отсъствието на Калоян, действащ по това време в югозападните земи на полуострова. За да респектират гръцкото население и византийската аристокрация, латинците предприемат наказателни експедиции в крепостите и градовете най-напред по крайбрежието на Мраморно море, а след това във вътрешността на страната. В късо време Чорлу, Аркадиопол и Виза са отново покорени от латинците. Походът се превръща в кампания за масово избиване на населението[128]. Управителят на империята Анри се насочва към Одрин, като си поставя за цел да го превземе, но среща упоритата съпротива на българите и гърците, които отбраняват града[129].

---

[125] Villehardouin, 2, ch. 392—394, 202—204; Choniates, 618_{88}—619_{83} (ГИБИ, 11, 77—78).

[126] Choniates, p. 619_{44-51} (ГИБИ, 11, 78—79); Hendrix. Recherches, 139—140; Златарски. История, 3, 231—232. Във връзка със статута на Солун и принадлежащите му околности в литературата доскоро се приемаше, че след падането на Цариград в 1204 г. и разпределението на земите в империята Бонифаций Монфератски получава Солун и околностите му като „Солунско кралство". Самият Жофроа дьо Вилардуен още в началото на описанието на тези събития споменава за „le roialme de Salonique" (вж. Villehardouin, 2, ch. 264, p. 70). Въз основа на анализ на старофренските и гръцките извори, както и на папската кореспонденция за периода Б. Ферианчич стига до извода, че Бонифаций Монфератски не е имал титлата „крал", а само титлата „маркиз" и приживе на този владетел Солун не е бил център на „Солунското кралство". От 1209 г., когато император Анри коронясва Димитър, сина на Бонифаций Монфератски, може да се приеме, че съществува Солунско кралство (вж. Ферјанчић. Почеци, 101—115).

[127] Božilov. La „Chronique de Morée", 52—53; Цар Калоян, 111—142. Авторът застъпва тезата, че Калоян оставя Солун на гърците, тъй като те са били негови съюзници, нещо повече — негови поданици, а той — техен владетел. След тези събития Чъзмен (Ецуисмен) се завърнал в Просек, чийто владетел бил,

В Пловдив, един от най-важните градове след Цариград и Солун, отново положението става напрегнато. Част от населението, предимно попеликани, се обръща с молба за помощ към цар Калоян. При вестта за настъплението на българските войски рицарят Рение дьо Три, намиращ се в Станимака, предприема набези срещу едно от предградията на Пловдив, опожарява го и се оттегля отново в Станимашката крепост. Гражданите на Пловдив се предават и Калоян влиза в града, като им обещава покровителство, но опитът на византийския благородник Алексий Аспиета да създаде самостоятелна гръцка власт предизвиква острата реакция на българския владетел. Следва жестока разправа с жителите и найвече с аристокрацията на града[130].

В Пловдив отново се очертават две групировки: едната е с пробългарска насока, а другата се обявява за самостоятелна гръцка власт или за съюз с латинците. Към симпатизиращото на цар Калоян население освен попеликаните (еретици — богомили и павликяни) положително били и българите от града, а дори и част от гърците[131].

Отпадането на Пловдив като съюзен град на цар Калоян, където найдрастично се изразил разривът, не означава напълно разпадане на гръцко-българския съюз[132]. Не всички гръцки градове въстават срещу българския владетел. Имало и такива, които участвали във войната в Тракия на негова страна[133]. В хрониката на маршал Жофроа дьо Вилардуен се откриват конкретни данни за това. Така през лятото на 1205 г. цар Калоян с войска, съставена от българи и гърци, се отправя към Солун[134]. Латинците начело с Анри избиват и плячкосват гръцки градове, които са още в съюз с българите[135]. След погрома в Пловдив българският владетел помага на гърците в Одрин и Димотика[136]. В Русион действат кумани, българи и гърци[137]. От това проличава, че българският цар е срещу онази част от гърците, която се съюзява с латинците или иска самостоятелност, а тези, които са на негова страна, той приема като участници във войската си. Сега Калоян отвоюва градовете в Тракия от изменилите му гърци. Може да се открие предварително избрана линия в поведението на Калоян, който още в началото възнамерявал да действа безкомпромисно в Тракия[138]. До средата на 1206 г. той воюва предимно срещу гърците и унищожава много повече гърци, отколкото латинци[139]. След Одрин и Сяр големи сблъсъци между цар Калоян и латинците няма, тъй като те оставят малобройни гарнизони в Тракия, а в много крепости и градове изобщо няма латински части.

---

[128] Choniates, p. 621_{81-17} (ГИБИ, II, с. 80), Златарски. История, 3, с. 233.

[129] Villehardouin, 2, ch. 395—397, 204—208; Choniates, 620_{18}—623_{66} (ГИБИ, II, 80—82); Златарски. История, 3, с. 234.

[130] Villehardouin, 2, ch. 399—401, 208—212; Choniates, p. 627_{76-82} (ГИБИ, II, 84—85); Златарски. История, 3, с. 236; Prinzing. Die Bedeutung, p. 55, 56. В. Н. Златарски и Г. Принцинг смятат, че при Пловдив се наблюдава началото на разрива между Калоян и гърците в Тракия. С отпадането на Пловдив от съюза се засилва пролатинската партия в Тракия. Βλάχος. Ἡ ιστορία, p. 105, 107—108. Авторът изказва мнение, че пловдивските гърци живеели мирно с латинците и затова не взели участие в съюза на гръцката аристокрация и българския владетел. Гръцките жители на този град не влезли в конфликт с Калоян, за да предизвикат у него такава реакция. На това мнение би могло да се възрази, тъй като в изворите изрично има данни за променливото отношение на населението в Пловдив към българския владетел. Авторът не открива двете тенденции в поведението на гърците от града и поради това прави неточния извод за неутралитета на Пловдив.

[131] Примов. Българи, с. 147, 153; Гръцко-български съюз, с. 35.

[132] Цанкова-Петкова. Отношения, с. 158.

[133] Krantonelli. Ἡ σύμπραξις, p. 59, 77, 86.

[134] Villehardouin, 2, ch. 389, p. 198.

След събитията в Пловдив Калоян се отправя към столицата си Търново, за да потуши избухналия там бунт, подбуден вероятно от ромеите. Избити са много гръцки пленници, а вероятно и пленени рицари латинци. Тези събития се отнасят към пролетта на 1206 г.[140]

Затишието след оттеглянето на Калоян към Търново е използвано от Анри, за да постави латински гарнизони в градовете Русион, Аркадиопол и Виза, а Апрос е поверен на единствения гръцки съюзник на империята Теодор Врана[141]. Отдихът, който цар Калоян дава по принуда на империята, е използван също за уреждане на вътрешните въпроси по отношение на регенството. След смъртта на дожа Енрико Дандуло на 1. VI. 1205 г. трябвало да се избере нов подест на венецианците. От октомври 1205 г. новият подест е Марино Зено. Управителят на империята и подестът подновяват договора, който е в сила от предишната година и става основна харта на Латинската империя. Според нея императорът е върховният глава в държавата, но е ограничен от подеста и неговите съветници, както и от най-главните барони. Всички рицари от империята според този документ четири месеца от благоприятните сезони в годината трябва да служат във войската. Те трябва да са в състояние да защищават империята през цялото време, през което съветът реши, че е необходимо. С този договор венецианците получават големи права и привилегии[142].

---

[135] Ibidem, ch. 390—391, 198—202.

[136] Ibidem, ch. 404, p. 216.

[137] Ibidem, ch. 406—407, 218—220; ch. 410, 222—224.

[138] Speck. Alexandra Krantonelli, p. 443—450; Angold. A Byzantine Government, 284—285. Действията на Калоян дават повод на последния автор да ги окачестви като смущаващи, а самите войни като походи за набиране на роби, като има предвид сведенията на Жофроа дьо Вилардуен. Тълкуването не е много правилно, тъй като това не е характерно за Калояновите военни действия в Тракия и Македония през периода 1205—1207 г. Той действително провежда много твърда и системна политика със средствата на войната, за да затвърди българската власт в сложната обстановка в тези области, предизвикана от латинското присъствие и поведението на византийската аристокрация. Калоян изселва част от жителите на някои населени места, но не с цел превръщането им в роби.

[139] Ников. Българската дипломация, с. 106.

[140] Choniates, p. 628_{7-14} (ГИБИ, 11, с. 85); Златарски. История, 3, 239—240; Цанкова-Петкова. Отношения, с. 155; Rapports, p. 54.

[141] Villehardouin, 2, ch. 402—403, 215—216,

[142] Longnon. L'Empire latin, 83—84.

След събитията в Търново Калоян отново, с още по-голямо ожесточение предприема поход в Тракия срещу латинци и гърци. В негови ръце падат градовете Пловдив, Одрин, Руснон, Апрос (Напл), Родосто, Панедор, Хераклея, Даниум, Чорлу, Атира. Само Виза и Силиврия остават под властта на латинците. Цяла Югоизточна Тракия е покорена от българския цар. Съюзниците му — куманите, опустошават околностите на Цариград. В този победоносен поход Калоян действа съвместно с част от гръцката аристокрация и местното население, които се бият под знамената му срещу латинците и държат все още на съюза си с него[143]. Това положение се запазва до пролетта на 1206 г.[144], след което надделява другата групировка и гръцката аристокрация се свързва окончателно с латинските завоеватели.

Гръцко-латинско единство в Тракия
(1206—1207)

Гръцката аристокрация в Тракия осъзнава същността на твърдата политика на цар Калоян, който целеустремено налага българската власт в завладените градове и крепости, и решава окончателно да скъса съюза си с него. За тази цел е направено предложение до латинския император и бароните двата големи града в Тракия Одрин и Димотика да бъдат предадени на съюзника на латинците, едрия феодален владетел византиеца Теодор Врана, чиято съпруга Агнес (Анна) е сестра на френския крал Филип II Август[145]. Разбирайки промяната в отношението на гърците, българският цар през юни 1206 г. с каменометни машини и друга бойна техника обсажда Одрин и Димотика. Ръководителите на отбраната на двата града чрез специална мисия до Цариград настояват за незабавна помощ от латинска страна. Управителят на империята се отправя на поход срещу силите на българския цар независимо от това, че Латинската империя значително е отслабнала поради големите загуби в жива сила и територия. Силната българска войска вдъхва оправдан страх у гърци и латинци и поради това Анри подхожда много предпазливо към предстоящия сблъсък, но все пак решава да даде сражение на Калоян. Още тук, в съвета на бароните, свикан по повод предприемането на действия срещу българите, имало рицари, които преценявали експедицията срещу българския владетел като авантюра. Поради това част от бароните с техните хора се отделят от войската на Анри. Но цар Калоян прави основен поврат в тактиката си, като сваля обсадата на Одрин и Димотика, изгаря бойните машини и се оттегля на север[146].

Промяната в политиката на българския владетел е продиктувана от пълното разстройване на българо-гръцкото единство в полза на гръцколатинския съюз. Куманската конница, която през летните месеци отказва помощта си на Калоян, също се е оттеглила. Така българският цар — с намалени сили и неочакващ нищо добро от гърците в Тракия, решава да се оттегли. В случая, както и при други обстоятелства, Калоян проявява политически реализъм и далновидност. В момента той се намира в същото неизгодно положение, в което изпадат латинците през пролетта на 1205 г.

---

[143] Villehardouin, 2, ch. 404—421, 216—234; Choniates, 628_{15}—631_4 (ГИБИ, II, 85—89).

[144] Villenhardouin, 2, ch. 424, 236—238; Gregoras, I, I_2, p. 16 (ГИБИ, II, с. 125); Златарски. История, 3, 240—243.

[145] Villehardouin, 2, ch. 403, 214—216; ch. 422—423, 234—236.

[146] Ibidem, ch. 423—433, 236—246; Choniates, 631_{17}—633_{66} (ГИБИ, II, 87—89); Златарски. История, 3, 243—244.

При новосъздалите се условия латинската войска предприема преследване на българските сили, но без особен стремеж към търсене на военен конфликт. След превземането на крепостта Мъниак се взема решение латинската войска да се насочи към крепостта Станимака, където почти като затворник пребивава рицарят Рене дьо Три поради контрола, който Калоян упражнява в областта. Пристигналият отряд от рицари научава от Рене дьо Три, че слухът за смъртта на пленения император Бодуен е верен. Латинците се връщат отново в Одрин, оставят там силен гарнизон под началството на Теодор Врана — византийския благородник, обявил се на страната на западните рицари — и се завръщат в Цариград[147].

Освен в хрониката на маршал Жофроа дьо Вилардуен сведения за смъртта на император Бодуен се срещат и в други извори. Различните версии дават основание за различни тълкувания на този случай. Според изворите се очертават три възможни варианта за съдбата на тази важна политическа фигура. Бодуен е починал, убит на бойното поле[148]; свършил е дните си в плен у цар Калоян от естествена смърт или от раните, които е получил[149]; убит е по заповед на българския цар[150], като тази реакция на Калоян се свързва от някои автори с насочения срещу него бунт в столицата Търново[151].

Като се имат предвид твърдата външнополитическа линия на цар Калоян, напрегнатата обстановка в Тракия и Македония, въстанието в Търново и безкомпромисното отношение на българския владетел към противниците му, напълно е възможно plененият император Бодуен да е бил заподозрян и обвинен в нелоялност и да е починал от насилствена смърт по заповед на Калоян.

Сигурната вест за смъртта на император Бодуен е вече основание да се провъзгласи новият император Анри д'Ено. Отношението на брата на император Бодуен — Анри, към императорската корона, неговата толерантност и въздържаност към обсебването на властта са направили впечатление на съвременните му хронисти[152]. Церемонията на коронясването се състояла на 20. VIII. 1206 г. в присъствието на патриарха Томазо Морозини, папския легат Бенуа дьо Сен Сузан, архиепископа на Тива и знатни барони. И този избор на император не минал без противоречия, инициаторите на които са били венецианците, но намесата на папския легат насочила избора към Анри[153].

---

[147] Villehardouin, 2, ch. 435—439, 248—252: Choniates, p. 642_{64-86} (ГИБИ, 11, 91—92).

[148] Libro de los fechos, 16—17; Božilov. La „Chronique de Morée", 48—49; L'estoire de Eracles, 283—285; Ernoul, 384—386; Buchon. Recherches historiques, p. 495; Коларов. Един извор, с. 266.

[149] Villehardouin, 2, ch. 360, 168—170; ch. 439, p. 252; Gesta Innocentii, col. CXLVII—CXLXIII (ЛИБИ, 3, с. 378); Примов. Жофроа дьо Вилардуен, 106—123; Wolff. Balduin, p. 28; Chronique en dialecte rouchy, p. 290. В последната хроника се съобщава, че император Бодуен починал от раните, които получил на бойното поле, където бил пленен.

[150] Buchon. Recherches, 153—156 (ЛИБИ, 4, с. 15); Choniates, p. 642_{64-88} (ГИБИ, 11, 92); Albericus, p. 885 (ЛИБИ, 4, 182—183); Acropolites, 1, p. 22 (ГИБИ, 8, с. 155); Kałužniacki. Werke, p. 197; Златарски. История, 3, 246—247; Цанкова-Петкова. Отношения, 154—158; Rapports, p. 54.

[151] Цанкова-Петкова. Отношения, 154—158.

Освобождаването на Тракия от латинските войски е удобен момент, от който Калоян решава да се възползва. Той обсажда гр. Димотика, оставен на Теодор Врана, който не предприема мерки за неговата отбрана и по този начин улеснява българите. В отговор на действията на Калоян император Анри организира силите си и навлиза в Тракия, за да даде отпор на българския владетел. Но цар Калоян напуска Димотика и се оттегля на север. Латинската войска го преследва и така достига до градовете Бероя (Стара Загора) и Близма (до дн. Симеоновград). Калоян отново избягва сражение, като дава възможност на латинците да проникнат дълбоко в Тракия и да превземат тези градове. Населените места са изоставени от жителите им и императорът намира там храна и припаси. Освен това по време на военната кампания в Тракия цар Калоян нееднократно отвличал многобройно гръцко население, за да бъде заселено то в подвластните му територии. Така един значителен обоз от хора с имущество и добитък, следващ българския владетел, попада в ръцете на рицарите, които откарват пленниците в обратна посока[154]. С това преселване Калоян е целял по всяка вероятност да засили присъствието на българския етнически елемент в тракийските територии.

След разгледаните събития на политическата сцена в Македония отново се появява маркиз Бонифаций Монфератски, който поради походите в Пелопонес не взел участие във взаимоотношенията между България и Латинската империя. Със специално пратеничество, оглавено от Отон дьо ла Рош, Бонифаций Монфератски се обръща към император Анри в лагера му в Тракия и предлага да се осъществи отдавна проектираният брак между дъщерята на маркиза и император Анри[155]. Зад тази женитба се крие политически съюз между двамата най-силни феодали в империята. Солунският владетел вижда в лицето на новия латински император трезво мислещ владетел с качества на разумен политик и военачалник. Най-съществената причина за стремеж към съюз е еднаквата и сериозна опасност, която представлявала и за двамата латински владетели българската държава — достатъчно основание съюзът да бъде желан и от двете страни.

През есента на 1206 г. император Анри отново предприема поход в българските земи, като завзема и опустошава гр. Терми (до Бургас) и Анхиало (Поморие)[156]. Цар Калоян продължава да отбягва сражения с латинската войска и по този начин позволява да бъдат завзети български градове. По същото време се разклащат позициите на Калоян и в югозападните земи на полуострова, където Бонифаций Монфератски завзема крепостите Сяр, Драма и Филипи[157].

---

[152] Choniates, p. 642_{71-80} (ГИБИ, II, с. 92).

[153] Buchon. Recherches, 155—156 (ЛИБИ, 4, с. 16); Villehardouin, 2, ch. 441, p. 254; Clari, ch. CXIV, p. 107; Tafel et Thomas. Urkunden, 2, 34—35; Longnon. L'Empire latin, 87—89.

[154] Villehardouin, 2, ch. 442—449, 256—264.

[155] Ibidem, ch. 450, p. 264; ch. 457—458, p. 272.

[156] Ibidem, ch. 451, 264—266.

През следващата, 1207 г. политическата обстановка в Югоизточна Европа се усложнява с включването на никейския владетел Теодор Ласкарис в дипломатическите и военните отношения. Преди голямата катастрофа при Одрин през 1205 г., когато Анри по настояване на император Бодуен напуска Мала Азия и се отправя към Тракия, между него и Теодор Ласкарис е сключен мир[158]. В началото на 1207 г. никейският владетел го нарушава. В отговор на това латинците започват война в Мала Азия, за да заздравят там позициите си. Императорът изпраща една войска към Пига, а друга към Никомидия. Теодор Ласкарис е притиснат сериозно и единственият изход се оказва съюзът му с българския владетел, пред който никейският противник на Латинската империя излиза с конкретни предложения за съвместни действия срещу латинците[159]. Това е първото засвидетелствано от изворите българо-никейско сътрудничество, насочено срещу империята на западните рицари.

Сега, когато цар Калоян, принуден от обстоятелствата, отбягва военни действия с латинците, съюзили се с гърците, когато император Анри започва да завладява южните покрайнини на българската държава, Калоян не по-малко се нуждае от съюз с Теодор Ласкарис, за да отвлече вниманието на латинците от Тракия.

Калоян приема предложението за съвместни действия и през пролетта на 1207 г. обсажда Одрин, оставен почти само на защитата на местните гърци. Рицарят Пиер дьо Родингам е с малоброен отряд в този град. Теодор Ласкарис от своя страна обсажда гр. Кизик (крепост във Фригия на Черно море), в който се намира гарнизон начело с Пиер дьо Брасиьо и Паен д'Орлеан. Тази крепост е невралгичен пункт за латинците в Мала Азия. При създалата се сложна обстановка императорът решава да се отправи към Кизик, въпреки че заплахата от значителните сили на Калоян в Тракия е голяма. В случая той разчита на гръцките си съюзници, които сами трябва да бранят позициите си в тази област. Сезонните съюзници на българския владетел — куманите, с наближаването на лятото се оттеглят от Тракия и въпреки че Одрин е почти в ръцете на българите, Калоян сваля обсадата. Така той улеснява латинците, които съсредоточават войските си в Мала Азия, и Теодор Ласкарис неколкократно настъпва и се оттегля в малоазийските владения на империята. В крайна сметка той е принуден да предложи примирие, което Анри приема[160]. Събитията се развиват в благоприятна за латинците насока, като действията на Калоян са обективно в тяхна полза.

Въпреки че българската войска се оттегля от Одрин, император Анри предприема поход в Тракия. Латинците навлизат дълбоко във вътрешността на областта и достигат до подножието на Хемус (Стара планина) в гр. Еюлюи (неидентифицирана крепост), който Калоян наскоро е заселил. По пътя си латинците не срещат български военни части. Рицарите ограбват околностите и присвояват голямо количество продоволствия. Опитите им обаче да проникнат в старопланинските проходи остават без успех. Българските гарнизони здраво ги охраняват и нанасят на латинците значителни загуби[161]. Тук се отбелязва най-дълбокото проникване на латинците в българските земи. Присъствието на цар Калоян не се споменава. Той воюва по това време в югозападните земи.

---

[157] Ibidem, ch. 456, 270—272.

[158] Ibidem, ch. 453, 266—268.

[159] Ibidem, ch. 459, p. 274; Choniates, 640_{27}—641_{63}; Успенский. Образование, с. 250; Ников. Българската дипломация, 102—103; Златарски. История, 3, 249—250; Prinzing. Die Bedeutung, p. 81.

[160] Villehardouin, 2, ch. 461—489, 276—304.

Българският владетел насочва усилията си към Солун — втория център в империята, чието завземане той упорито цели. Появата на Калояновата войска на югозапад е предизвикана от действията на Бонифаций Монфератски, който завзема важната крепост Сяр, Мосинопол и други крепости в Македония[162], докато българският цар воюва в Тракия. С предприетия поход Калоян цели на всяка цена да задържи тези земи в пределите на държавата.

От срещата на Бонифаций Монфератски и император Анри при гр. Кипсела се разбира, че войските на Калоян застрашават Солун. Монфератският маркиз полага васална клетва пред императора и се взима решение по предложението на солунския владетел да се действа съвместно срещу българите най-късно в края на октомври 1207 г. От своя страна маркизът дава на маршал Жофроа дьо Вилардуен гр. Мосинопол с всичките му подвластни земи като феодално владение. По този начин маршалът, освен че е обвързан с ленна зависимост от цариградския император, става и васал на солунския владетел Бонифаций Монфератски[163].

Опасността от българска страна принуждава най-силните феодални владетели в империята да се обединят. Но единодействие не се осъществява, тъй като Бонифаций Монфератски е убит от български отряд. Инцидентът става, когато маркизът се завръща в Мосинопол след срещата си с императора. Той престоява пет дни там и „по съвета на гърците“, както съобщава Жофроа дьо Вилардуен, прави конен набег от града към околните планини. На разстояние повече от един ден конен преход от Мосинопол малкият отряд на Бонифаций Монфератски е изненадан от български въоръжен отряд. В стълкновението маркизът е ранен смъртоносно. Част от хората му го изоставят, а малкото, с които остава, са избити[164]. Този български отряд е вероятно от частите на цар Калоян, който съсредоточава войските си в областта във връзка с големия стратегически план за завземането на Солун и неговата област. Със завоюването на града ще се прекъснат контактите на империята с югозападните области на полуострова[165] — условие за успешна борба с Латинската империя.

Създалата се ситуация е много благоприятна за осъществяването на стремежите на цар Калоян за завземане на втория център в империята. Латинският император е в Цариград, оттеглил се там след срещата с маркиза. Самият Бонифаций Монфератски е мъртъв. В града са останали съпругата му и малолетният им син. В този съдбоносен ход за държавата Калоян влага всичката си сила и неизтощима енергия, организира и подготвя цялата бойна жива сила, с която разполага, и съсредоточава значителна за времето си бойна техника. Това е делото на неговия живот, в което той залага всичко. Цялата си воля и сила, принудила съседите му не само да се страхуват от него, но и да го уважават, Калоян сега концентрира в една изконна българска мечта — владеенето на Солун и земите му, заселени с компактни маси българско население, които трябва да бъдат обединени с българската държава. Но в кулминационната точка на житейския си път, пред прага на една мечтана действителност, Калоян е убит. Със смъртта му, явно политическо убийство, се ликвидира една забележителна външна политика, която и до днес поразява със своята непримиримост, последователност, подчинена на единствената цел — издигане на българската държава, обединяване на всички български земи, прогонване на чуждите нашественици.

---

[161] Ibidem, ch. 490—493, 304—308.

[162] Ibidem, ch. 495, 308—310.

[163] Ibidem, ch. 496—497, 310—312.

[164] Ibidem, ch. 498—500, 312—314; Clari, ch. CXVI, p. 107; Libro de los fechos, p. 17. В последната хроника, която е арагонската версия на Морейската хроника, се съобщава, че Бонифаций Монфератски е убит от Калоян край Солун. Božilov. La „Chronique de Morée“, 51—52.

[165] Cankova-Petkova. Rapports, p. 56.

Средновековният автор, описал деянията на солунския светец Димитър, поставя копието, нанесло смъртоносния удар на цар Калоян, в ръката на уважавания и достолепен светец Димитър, покровител на Солун. Той извършва убийството, за да накаже един върл противник на ромеите[166]. Разбира се, истината е друга. Единственият заподозрян убиец, върху който историята хвърля пряко обвинението за смъртта на цар Калоян, е Манастрас, предводителят на куманите. Тези номадски съюзници, които цар Калоян привлича срещу плячката, заграбвана след всяка победа, са един от най-невралгичните пунктове в осъществяването на неговата външна политика. Той е принуден да се съобразява с тях и да понася непостоянното им сътрудничество, защото все пак разчита на техните сили и възможности. Издигането и могъществото на цар Калоян не можело да не направят впечатление на куманската знат, която си давала сметка за цената на своето участие. Последвалият държавен преврат и узаконяването на узурпатора Борил чрез женитбата му с куманката, съпруга на Калоян, дават основание в убийството на този български владетел да се види предварително подготвен заговор[167]. На този заговор може би не са били чужди външните врагове на Калоян, възползвали се от назрялото вътрешно недоволство срещу него. Като се имат предвид тоталната война, която той обявява на латинци и гърци в Тракия и Македония, упоритостта, с която преследва своите цели, оправданата мъст срещу гърците, довела до прозвището му „Ромеоубиец“, много е вероятно и гръцкото участие в заговора[168]. Една такава изключителна личност като Калоян не би могла да няма противници както в страната, така и извън нея, които да не желаят неговата смърт.

---

[166] Kałužniacki. Werke, p. 197; Acropolites, p. 23 (ГИБИ, 8, с. 156); Clari, ch. CXVI, 107—108; Albericus, p. 886 (ЛИБИ, 4, с. 183); Живот Св. Саве, 103—104; Златарски. История, 3, 254—261.

[167] Acropolites, 23—24 (ГИБИ, 8, с. 156); Златарски. История, 3, с. 260; Dujčev. La bague-sceau, 179—183; Цар Калоян, 119—123. В своите изследвания И. Дуйчев застъпва и развива тезата за естествената смърт на цар Калоян, като приема за достоверно сведението на Георги Акрополит, който съобщава, че българският владетел починал от болки в страната, т. е. от плеврит. Като привлича примери за „имитативна“ смърт на враждебни владетели от съвременни на събитието извори, авторът приема сведението от Чудесата на св. Димитър Солунски относно участието на воеводата Манастрас в убийството на Калоян за недостоверно. Във връзка с това И. Дуйчев изключва възможността куманите да са подготвили заговор срещу българския цар. Женитбата на царицата куманка, вдовицата на цар Калоян, с узурпиралия престола Борил се приема от него като акт за легитимирането на Борил, но не и като факт в полза на тезата за куманското участие в покушението срещу цар Калоян. Доводите на И. Дуйчев са интересни и заслужават внимание. Бихме изказали съмнение обаче, че привлечените данни от погребение № 39 в църквата „Св Четиридесет мъченици“, което авторът определя като погребение на цар Калоян, са в полза на тезата за неговата естествена смърт. И. Дуйчев смята, че гробният инвентар, богатото облекло и пръстенът-печат не подхождат на един

Динамиката и постиженията в Калояновата дейност поразяват всеки, който вниква в тяхната същност, в тяхното значение за българската държава[169]. Във връзка с тази негова изключително дейна външна политика е изказана мисълта, че Калоян се стреми да създаде една българо-византийска империя. Това тълкуване не отговаря напълно на основния политически замисъл на цар Калоян, хранещ ненавист и проявяващ определено негативно отношение към Византия. Принуден да действа в сложната обстановка на полуострова в началото на XIII в., Калоян неотложно следва своята цел — международно признание, цялостна българска държава с всички населени с българи области на Балканския п-в — Мизия, Тракия и Македония. Особен интерес и настойчивост българският владетел проявява към македонските земи с център Солун, където преобладава българското население. Поради това и стремежите му са насочени към завземането на тази важна крепост. Калоян не успява да завладее Цариград, тъй като няма достатъчно сили за тази грандиозна задача, но фактически той е най-силният владетел в Югоизточна Европа в първите години на XIII в.

владетел, убит от съзаклятници, а по-скоро на владетел, починал от естествена смърт. Ако погребаният в гроб № 39 е действително Калоян, няма основание да не бъде така богато погребан независимо от начина, по който е настъпила смъртта му. Обаянието, голямата въздействена сила върху поданиците му и враговете на държавата го съпътствали приживе. Поради това подобно погребение напълно подхожда на личност като цар Калоян.

[168] Acropolites, I, 23—24 (ГИБИ, 8, с. 156); Успенский. История, 3, с. 461; Цанкова-Петкова. Отношения, с. 161.

[169] Във връзка с големите политически и териториални успехи на цар Калоян е изказано мнението, че при този български владетел започва процесът на т. нар. „българско имитативно монетосечене“, което е в тясна връзка с признаването и издигането на българската държава, с нейното териториално укрепване и утвърждаване на международния ѝ авторитет в първите години на XIII в. Вж.: Йорданов. Монетосечене, 3—17.

Втора глава

ВРЕМЕННО НАСТЪПЛЕНИЕ НА ЛАТИНСКАТА ИМПЕРИЯ. РАВНОВЕСИЕ НА СИЛИТЕ

(1207—1218)

Войната в Тракия през 1208 г.

Към края на 1207 г. управлението на българската държава преминава от забележителния дипломат и военачалник цар Калоян в ръцете на неговия роднина Борил. Калоян не оставя преки мъжки наследници. За такива могат да се смятат децата на неговия по-голям брат Иван I Асен. Те са малолетни и затова биха могли да заемат престола с регентство. Бягството им в земите на север от Дунав, а след това при русите в Галичкото княжество, завръщането им в България след продължителен престой на север и възстановяването със сила на техните владетелски права доказват узурпацията на Борил по безспорен начин[1].

След смяната на владетеля българската държава претърпяла териториални загуби. Някои сродници на цар Борил се отцепват от централната власт, отделяйки немалки области от държавата. Така благородникът Стрез се отделя в югозападните земи с център Просек, а в Родопската област, наречена от Георги Акрополит Ахридос, се отделя Алексий Слав[2].

Положението в тракийските територии на държавата също не е стабилно. Още цар Калоян в началото на 1207 г. изоставя тази област, за да се насочи на югозапад, и по този начин позволява на латинците да навлязат дълбоко в Тракия, макар и да не могат да установят трайно своята власт. Следователно още по времето на Калоян българските позиции в областта се разклащат. Една от главните цели на българския владетел в края на неговото управление — здраво да се задържи в Тракия — не се осъществява. Цар Борил заварва неясно и неразграничено право на владеене в Тракия между българската държава и Латинската империя. Може да се предположи, че близките до южните склонове на Стара планина градове и крепости се включвали в пределите на българската държава, докато земите по̀ на юг били изоставени от българите. Цар Борил нахлувал в Тракия и правел опити да установи властта си в тези земи, присъединени по-рано от Калоян. За това съобщава френският хронист Анри дьо Валансиен, отразил в своята история едно важно събитие от началния период на Бориловото управление — войната между България и Латинската империя през 1208 г.

---

[1] Acropolites, I, 32—33 (ГИБИ, 8, с. 156, 157—158); Ephraemius, v. 7825—7831, p. 316; Гюзелев. Самият Търновград, с. 79; Златарски. История, 3, 322—323; Дуйчев. Приноси, 289—294.

[2] Живот Св. Саве, 103—105; Život Sv. Symeona, p. 22; Acropolites, I, 38—39 (ГИБИ, 8, 159—160); Златарски. История, 3, 270—273; Valenciennes, ch. 505, 29—30.

Ако следваме буквално текста на Анри дьо Валансиен, оставаме с впечатлението, че българският владетел е предизвикал войната. До император Анри, който в момента пребивава в Цариград, достигат новини, че българите са навлезли в земите му и „жестоко малтретират неговите хора“. Анри веднага свиква войските си, за да се отправи на поход[3]. Предположението, че българите започват първи войната, идва от факта, че хронистът съобщава най-напред за нахлуванията на цар Борил и след това излага подготовката на императора за похода. Това е първата активна проява на Борил с цел да възвърне тракийските територии, които Калоян включва в държавата по време на управлението си, но които в момента не се контролират от българите. Както Калоян нахлува през 1204—1206 г. в Тракия, за да я завладее, така и сега новият владетел цели същото. И в първия, и във втория случай има стремеж към отвоюване на територии, заселени с българи, към възстановяване и закрепване на българската държава в пълната ѝ цялост — такава, каквато е преди падането ѝ под византийска власт[4].

Двамата владетели — цар Борил и император Анри — очаквали военен конфликт, имайки предвид неяснотата по отношение на владенията им в Тракия. Анри дьо Валансиен съобщава за нахлуванията на Борил в областта като причина за похода на императора. Според него Анри е принуден да води война с българите и поради това отговорността за войната пада върху българския владетел. Но думите на Анри дьо Валансиен, че това са земи на императора, противоречат на сведенията му за враждебното отношение на населението към рицарската войска, за липсата на храни и припаси, което говори, че в областта няма дори латински гарнизони. Тези земи не са под властта на латинците и гръцкото и българското население тук се отнася враждебно към завоевателите. И без набезите на цар Борил в Тракия император Анри би предприел експедиция на север към тази област, чийто характер не може да бъде друг освен завоевателен. Не е от съществено значение, кой пръв е започнал войната. По-важен е въпросът, какъв е характерът ѝ за двете страни. Докато за Латинската империя войната е завоевателна, за България тя е война за възвръщане на територии, заселени с българи, които са част от българската държава. На редица места самият хронист говори недвусмислено за завоевателния характер на похода на латинския император.

Експедицията на латинския император не е импровизирана[5], а се подготвя предварително. Войската се формира на няколко етапа по пътя към вътрешността на страната. Най-напред основната част на императорската войска достига Силиврия, където се установява на лагер и изчаква събирането на всички сили в империята. До Одрин войската на Анри непрекъснато се попълва и уголемява. Когато силите на императора достигат Одрин, взема се решение да се прибегне до помощта на българския благородник Слав, който в момента е във война с Борил. Слав е пръв братовчед на царя, отнел му земята чрез измама. С негова помощ рицарите биха могли да нападнат Борил с повече сигурност за победа[6]. Освен подготовката на рицарската войска латинската дипломация решава да осигури за свой съюзник враг на цар Борил. Става ясно, че императорът няма да заеме позиция на отбраняващ се, а ще нападне Борил. Но следващите събития показват, че единодействие между Слав и латинците в началото на похода не се осъществява.

---

[3] Valenciennes, ch. 504, 28—29; Longnon. L'Empire latin, 102—104.

[4] Данчева-Василева. България, с. 37.

[5] Пак там, 37—38.

Императорът потегля от Одрин, като настойчиво търси войската на Борил и се стреми да влезе в сражение с нея. Мотив за тези действия според Анри дьо Валансиен е убийството на император Бодуен от Калоян[7]. Естествено този факт е основателна причина, но не може да се постави на първо място. Главната цел на императора е да завладее Тракия, което не успява да постигне неговият предшественик брат му Бодуен.

Първият сблъсък на българските войски с латинските става далеч от столицата на империята — във вътрешността на Тракия, край гр. Берoя. Положително Борил извършвал набези и нападения дълбоко в югоизточните предели на тази област, но самият факт, че първата среща между двете войски става при Берoя — град в подножието на Стара планина, показва, че латинският император за момента е агресивната страна, която търси военен сблъсък с българите. Областта на града е във владение на българския цар, тъй като тук става срещата с латинците и тук Борил напада рицарите, отбранявайки свои територии. Борил напада пръв и внезапно латинската войска, в която за момента само челната и задната охрана са въоръжени. Българите нападат със стрели, копия и мечове. Нападението е неочаквано, схватката е ожесточена и се стига до ръкопашен бой. Латинските части претърпяват поражение; при оттеглянето на рицарите българите непрекъснато ги обсипват със стрели. Положението на латинците става критично и дори самият хронист, участник в събитията, изрично отбелязва „божията помощ“ като причина за спасението им. Обезпокоен и предизвикан от надмощието на българския отряд, един от рицарите на име Лиенар се откъсва от оттеглящите се от боя французи и стремително се спуска срещу българите.

---

[6] Valenciennes, ch. 504—505, 28—30; Жуглев. Принос, 27—31, смята, че походът на императора не е специално подготвен. Под влияние на мнението на Анри дьо Валансиен Жуглев приема за подбудител на предстоящата война в Тракия българите и настойчиво подчертава импровизирания характер на похода от латинска страна. Но това становище не е приемливо, тъй като става дума за важни тракийски територии, които латинците не владеели безусловно. Самият хронист дава основание недвусмислено да се разбере преднамерената завоевателна същност на експедицията в Тракия.

[7] Valenciennes, ch. 506, p. 30. В българската историография са изказани следните мнения във връзка с причините за войната и нейния инициатор: Иречек. История, 284—285, смята, че причина за войната е желанието на Борил да следва политиката на Калоян, като сключва съюз с Теодор Ласкарис. Златарски. История, 3, с. 274, приема също, че Борил сключва съюз с никейския владетел, а император Анри, след като научава за смъртта на цар Калоян и настъпилите междуособици в България, решава да ѝ нанесе удар. Мутафчиев. История, 2, с. 69, изразява мнението, че Борил искал да закрепи и издигне авторитета си с тази война. Жуглев. Принос, с. 31, приемайки дословно думите на Анри дьо Валансиен, смята, че Борил пръв започва войната. Петров. Принос, с. 536, подчертава, че император Анри води завоевателна война в пределите на българската държава. Действително тази война е завоевателна за Латинската империя. По отношение на съюза между цар Борил и император Анри смятаме, че той се осъществява по-късно, за което свидетелства писмото на латинския император от 13. I. 1212 г.

След тази постъпка, проява на неразумна смелост, той остава във вражеско обкръжение, без някой от неговите хора да го придружи. Единствено само император Анри, проявявайки голяма смелост и пожертвователност, се впуска, макар и леко въоръжен, без традиционното защитно облекло, да спаси рицаря Лиенар. С приповдигнат и хвалебствен тон Анри дьо Валансиен описва поведението на императора, спасил своя васал от гибел или пленничество. Благодарение на намесата на императора раненият Лиенар е изтръгнат от ръцете на българите. Независимо от помощта, която е оказал, Анри изразява явно своето дълбоко възмущение от неразумната постъпка на рицаря[8].

Куманите, които участват също във войската на Борил, прилагат добре известната тактика на предизвикателство към врага и в случая рицарят Лиенар се поддава на едно такова тяхно действие. Неблагоразумието на рицаря и императора в боя при Бероя би могло да доведе до поражението от април 1205 г., особено ако в акцията се бяха включили и други латинци. На този инцидент останалите благородници в императорската войска реагират остро и поставят пред императора изисквания за разумно водене на войната. Поведението на рицарите е показателно, тъй като под формата на загриженост към съдбата на своя военачалник те всъщност се вълнуват от изхода на военната експедиция и резултатите от нея. Те дори заплашват, че ако случаят се повтори, ще му върнат клетвата за вярност, т. е. клетвата на васали, която са положили пред него[9]. Споменът от катастрофалното поражение при Одрин през 1205 г. е достатъчно силен, за да предизвика такава реакция сред рицарската войска. Бароните целят разумно водене на военните действия и осъждат всяко увлечение, което би предизвикало крах на техните завоевателни стремежи. В боя при Бероя латинците претърпяват поражение, въпреки че Анри дьо Валансиен не съобщава открито за това[10].

След стълкновението край Бероя латинците се насочват към Пловдив. Няма данни, които да посочват чие владение е този град в момента, но от предишните събития и от сведенията в хрониката на Валансиен може да се направи предположение, че вероятно той е бил в ръцете на враждебната на българите гръцка групировка. След разорителните наказателни действия на Калоян в Тракия и в Пловдив се засилва противобългарското настроение. След изоставянето на тази зона неконтролирана от българския владетел градът бил неутрален по отношение на българите и латинците. Враждебното отношение на населението в областта към латинската войска показва, че в града и в околностите му императорът няма свой гарнизон[11]. Експедицията на Анри в Тракия е едно сурово изпитание за латинците, които не очакват никаква подкрепа. Може да се стигне до заключението, че областите около Бероя и Пловдив са в български ръце с изключение на самия град Пловдив. И двете войски се насочват към него, за да се реши правото на владеене на този централен град в Тракия, а оттам и владеенето на цялата област. Във войската на император Анри е рицарят Рение дьо Три, бивш управител на Пловдив, който вероятно цели да възвърне властта си в града[12].

---

[8] Valenciennes, ch. 506—511.
[9] Ibidem, ch. 512, 32—33.
[10] Жуглев. Принос, 36—46.
[11] Valenciennes, ch. 513—514, 33—34.

Старофренският хронист Анри дьо Валансиен обвинява българите за разгорялата се война в Тракия, но същевременно не успява да прикрие агресивните намерения на императора, който проявява самочувствие на бъдещ господар на тези земи. Латинската войска се установява на лагер край Пловдив, но липсата на храна за хората и конете я поставя в затруднено положение. За да се набави фураж, група рицари, между които Пиер дьо Дуе, Рение дьо Три и Ансьо дьо Кайьо, се отправят към околностите на града. Тук български отряд от войската на Борил, която също се е придвижила към Пловдив, откъсва групата рицари от охраната им. При вестта за тази опасност императорът организира излизането на латинската войска от лагера, за да помогне на застрашените. Тя наброява според думите на хрониста 2000 души, при вида на които българите се оттеглят[13].

Проявената активност от българска страна срещу отряда рицари напомня отново за тактиката, прилагана от Калоян, която в случая обаче не довежда до очаквания резултат. Вероятно отрядът от българи и кумани целял да предизвика увличането на рицарите и императора в преследването му, а някъде наблизо многобройната българска войска на Борил изчаквала да нападне от засада рицарите. Такава развръзка обаче не последвала, тъй като император Анри устоял на изкушението да предприеме преследване на българите и се завърнал с войската си в лагера[14]. Още тук проличава разумният подход с обмисляне на всяка стъпка от страна на предводителя на латинската войска. За него е пределно ясно, че той трябва да наложи на българите начина на водене на сражението, а не да приеме тяхната позната тактика, която ще доведе до значителни загуби за кръстоносците.

След като не успява да увлече латинската войска в преследване на отряда от българи и кумани, Борил решава да излезе на открит бой, като подрежда в бойни позиции войската си. Същевременно в латинския лагер започва трескава подготовка, като всичко се обмисля предварително. Пиер дьо Брасиьо и Никола дьо Майи са избрани да атакуват със своите хора първи при нападение от българска страна. Отделя се също голямо внимание на повишаването на бойния дух на рицарската войска, като капеланът на армията Филип държи пред войската реч, наситена с религиозен патос, имаща за цел да въодушеви и стимулира латинците в предстоящото сражение. На следващия ден е отслужена литургия, а императорът сам обхожда бойните единици, за да ги окуражи и насърчи. Междувременно Бориловата войска вече в пълен състав се приближава към противниковия лагер, за да влезе в бой с рицарите. Това обстоятелство е посрещнато с особено задоволство от император Анри, който вижда българите да чакат, а не да предприемат предизвикателни действия, с които да променят неговия план. При последвалото съвещание с командуващите отделните бойни отряди на рицарите императорът отново предупреждава никой да не предприема каквито и да било действия без негово нареждане. От сериозността, с която императорът и бароните в латинската войска се отнасят към предстоящото стълкновение с войската на Борил, проличава едно съвсем различно отношение към българите от проявеното по време на император Бодуен. Българският владетел е сериозен противник на Латинската империя и подценяването на неговите възможности не би било в полза на латинците. Действително Бориловата войска е силна и с голяма способност за маневриране. Самият маршал на Романия Жофроа дьо Вилардуен предлага да ръководи битката срещу Борил[15].

---

[12] Valenciennes, ch. 515, p. 34.

[13] Ibidem, ch. 515—521, 34—37; Жуглев. Принос, 47—49.

[14] Жуглев. Принос, 50—51.

За съжаление няма сведения за организирането и подготовката на българската войска за предстоящото сражение, а само отделни данни за размера ѝ, който явно съзнателно е преувеличен от Анри дьо Валансиен, за да изпъкнат още повече храбростта на рицарите и пълководческите способности на латинския император. Бориловата войска се състои от 33 000 души, които сформират 36 бойни единици, въоръжени със „зелени копия с дълги железни (върхове) от Бохемия“. Двете войски настъпват една срещу друга, като императорът дава заповед за настъпление, при което Жофроа дьо Вилардуен, Пиер дьо Брасиьо, Никола дьо Майи и други рицари излизат напред за атака, а императорът остава в тила им, за да ги охранява. Преди да започне сражението, маршал Жофроа дьо Вилардуен отново дава наставления и призовава към смелост, като изрично подчертава, че за да успеят, рицарите трябва да нападнат първи врага. Капеланът на армията Филип произнася своето последно насърчително слово, в което се чувства религиозен фанатизъм, целящ да възбуди боеспособността на войската. Преди боя рицарите сменят конете си, като слизат от парадните и се качват на бойните[16].

Описанието на битката не дава големи подробности, но става ясно, че още в самото начало латинците атакуват стремително българите и куманите, като успяват да ги разпръснат. И от двете страни падат много жертви. Между тях е отрядът на Жофроа дьо Вилардуен, тъй като след първия успех в атаката се включват силите на Никола дьо Майи и Пиер дьо Брасиьо, които до този момент стоят в изчакване. Те нападат отряда на Борил, състоящ се от 1600 души, докато латинските рицари са само 25, без да се уточнява дали става дума за бойни единици или за рицари. Неправдоподобно е 25 рицари да нападнат 1600 български воини. Вероятно това са 25 рицари заедно с бойните си отряди. Бориловият корпус е победен, като българите се разпръсват и бягайки, напускат бойното поле. След тази успешна атака императорът, който до момента не влиза в боя, се появява в своите парадни одежди със знаменосеца и обкръжен от свитата си. Анри дьо Валансиен обръща внимание на добрата организация и разумното водене на военните действия, довели до поражението на българската войска при Пловдив. Преследването на българите продължило дълго, а след това последвало разграбване на изоставения български лагер, от който латинците присвоили значителна плячка[17].

В единствения подробен извор за сражението се посочва, че поражението на българите е станало „отвъд Пловдив“. При неуспешния опит на българите да увлекат латинската войска отрядът от войската на Борил според сведението на хрониста се изтегля към планините. Може да се предположи, че боят се разгърнал на север от Пловдив или на северозапад, като се има предвид посоката от Цариград към Пловдив. В писмото на император Анри от септември 1208 г. до папа Инокентий III това събитие е точно датирано — 31. VII срещу 1. VIII. 1208 г. Съобщава се още, че е завоювана земя за империята, равна на 15 дневни прехода[18].

---

[15] Valenciennes, ch. 522—529, 37—40; Жуглев. Принос, 56—59.
[16] Valenciennes, ch. 532—539, 41—44.
[17] Ibidem, ch. 539—544, 44—47.

От сведенията на хрониката на Анри дьо Валансиен могат да се направят някои изводи за събитията край Пловдив, които засенчват представената бляскава победа на латинския император над българския цар. Буди съмнение невероятно голямата разлика между числеността на латинците и на българите. Броят на латинската войска не се определя, въпреки че Анри дьо Валансиен е знаел несъмнено много по-точно състава ѝ, отколкото този на българската войска. Веднъж само се споменава, че латинците са 2000. Буди недоумение, както обърнахме внимание, че 1600 българи са разбити от 25 латинци, ако това са само рицари. Поражението на 33 000 българи дори от 2000 латинци също може да се постави под съмнение[19]. Много по-продължителен и изложен в шест глави е разказът за подготовката на латинците за влизане в сражението, стигащ до маловажни подробности[20]. Всъщност сведението за бягството на разбития Борилов корпус в самото начало на боя обяснява бързия изход от сблъскването. Неустойчивостта на корпуса предизвиква спадане на бойния дух на българската войска. Цар Борил прилага вероятно все едни и същи, известни на латинците маневри, познати още от времето на Калоян. Латинците се изплъзват, тъй като са изготвили своя тактика съобразно с тази на българите. Победата на императорската войска се дължи преди всичко на изтеглянето на българите, а не е резултат на продължителни военни действия. Анри дьо Валансиен не се интересува от истинската причина за бягството на Бориловия корпус, тъй като неговата цел е да опише една блестяща победа на император Анри. „Чудото“, за което говори хронистът, е оттеглянето на българите.

Въз основа на изтъкнатите съображения може да се изрази съмнение относно достоверността на хрониката на Анри дьо Валансиен, особено що се отнася до цифровите данни и до развоя на военните действия. Латинската войска е била по-голяма, отколкото се стреми да ни убеди хронистът. Не е изключено цар Борил да е предприел маневри, за да изтегли силите си и да ги прегрупира за атака. Това стратегическо оттегляне, което нерядко се предприема от българите, се превръща в бягство. В хрониката на Анри дьо Валансиен, която цели да възвеличи делата на император Анри, тази победа е представена в най-благоприятна за латинския император светлина[21]. Победата на латинците при Пловдив се дължи не на ограничения военен потенциал на българската държава, а на недостатъчните пълководчески способности на цар Борил[22].

---

[18] Дуйчев. Преписката, ер. 38, 76—77 (ЛИБИ, 3, ер. 40, 171—173).

[19] Valenciennes, ch. 521, p. 36; ch. 543, p. 46.

[20] Ibidem, ch. 522, 529, 37—40.

[21] Ibidem, ch. 541, p. 45.

[22] Prinzing. Die Bedeutung, 100—101. Авторът смята, че откъсването на големи области от държавата под властта на Слав и Стрез се отразява неблагоприятно

След победата на императора в резултат на изтеглянето на българите е логично Пловдив да бъде в ръцете на латинците. В изворите не се споменава, че те влизат в града, но става ясно, че той спада към земите, които се включват в петнадесетте дневни прехода, за които съобщава император Анри в писмото си до папа Инокентий III. Градът е поверен на рицаря Жирар дьо Стрем, роднина на Рение дьо Три[23].

Изниква въпросът, каква територия обхващат петнадесетте дневни прехода. Когато латинците се настаняват на лагер при Бероя, се съобщава, че те са изминали 12 дни преход, вероятно от Цариград. Но всички тези земи не могат да се включат в петнадесетте дневни прехода, тъй като част от тях, т. е. земите от Цариград до Одрин, са в ръцете на латинците. Император Анри веднага след битката при Пловдив привлича Слав, който му става васал[24]. Следователно към империята са присъединени земите на северозапад и запад от Одрин, областта на Пловдив заедно с града и владенията на Слав в Родопите. Бероя и областта около нея не са включени в тези завоевания, тъй като императорът е отблъснат тук от войските на Борил.

Победата на латинския император при Пловдив е безспорен факт и е актив на западните рицари в осъществяването на завоевателните им стремежи в Тракия. От друга страна, големият контингент от сили, които българският владетел съсредоточава във войната, говори за тенденция да се продължи делото на цар Калоян в Тракия. Латинците не превземат Пловдив и неговите околности без съпротива от българска страна. Новият български цар полага усилия да завладее града, но не се проявява като талантлив военачалник, какъвто е предшественикът му, и губи немалко територии от пределите на българската държава[25].

Българските феодални владетели Алексий Слав и Стрез и тяхната политическа ориентация

Още със завземането на престола Борил среща противодействие. Изворите позволяват да се диференцират неговите противници. Едните са привърженици на Калоян и на законните наследници на престола: те забягват на север и под тяхна закрила децата на Иван I Асен са отведени най-напред при куманите, а след това в Галичкото княжество. Другите противници на Борил са негови сродници, претендиращи също за правото на българския престол независимо от това, дали преди са били съмишленици на Калоян или не.

върху военния потенциал на българската държава и улеснява победата на император Анри над цар Борил през 1208 г. Склонни сме да приемем като причина за поражението на Бориловия корпус и липсата на пълководчески способности у българския владетел.

[23] Tafel et Thomas. 2. Urkunden, p. 269; Иречек. История, с. 185; Златарски. История, 3, с. 277; Жуглев. Принос, с. 73; Βλάχος. Ἡ ἱστορία, p. 110, изказва мнение, че Пловдив би могъл да бъде в ръцете на Жирар дьо Стрем след смъртта на Рение дьо Три, която датира в 1219 г.

[24] Valenciennes, ch. 545, 47—48.

[25] Данчева-Василева. България, 39—40.

На тази основа на българския владетел се противопоставя благородникът Стрез, родина на цар Калоян, който след 1207 г. става владетел на Просек[26]. Калоян, Стрез и Борил са сродници, а последните двама са братя, както изрично твърди Стефан II Неман в житието на своя баща Стефан I Неман (св. Сава). Той назовава Стрез „брат на злия законопрестъпник"[27]. Това определение се отнася до българския цар Борил.

Очертава се конфликтът между цар Борил и благородника Стрез, който е сродник на Калоян и приживе вероятно негов привърженик. В подкрепа на тази мисъл е фактът, че Стефан II Неман, който е възстановен на престола през 1203 г. с помощта на Калоян[28], покровителства сега Стрез. С помощта на сръбския владетел Стефан II Стрез установява властта си над големи територии от българската държава по времето на Борил, които според сръбския извор съставляват половината от българското царство[29]. Земите му на запад достигат до Солун и Охрид, като Стрез привлича на своя страна поставените от Калоян управители на крепостите в Македония. Много българи от държавата се присъединяват към него[30].

Всичко това, което разкрива Стрез като Калоянов привърженик, не обезсилва стремежа му да завземе българския престол. Изказано е мнение, че Стрез е начело на опозицията, която е за възстановяване на законните наследници на цар Калоян[31]. Както Борил, така и Стрез (като сестрин син на Калоян) можел по силата на същата логика и право да заеме българския престол. Поради това Борил се страхувал много от него и го преследвал. Според сръбския житиеписец Борил е против Стрез, тъй като Стрез е племенник на царя и се бои след възцаряването му Стрез да не го погуби[32]. Ако Стрез бе завзел престола, то той също би бил узурпатор. От друга страна, не е известно той да е имал намерение да възстанови законните наследници, още повече, че те забягнали на север, а Стрез се оттеглил на югозапад, като потърсил закрилата на сръбския владетел.

Феодално-сепаратистичните тенденции, които са едни от признаците на развития феодализъм, при условията в българската държава през първите години на XIII в. обуславят отцепването на Стрез и вероятно стремежа му към престола, а не толкова обстоятелството, че Стрез е бил или продължава да бъде Калоянов привърженик. Земите на този феодален владетел, придобити с помощта на сръбския жупан, са под сюзеренитета на Стефан II Неман. При всички случаи сръбската дипломация се стремяла да извлече най-голяма полза от създалата се обстановка.

---

[26] Живот Св. Саве, с. 105; Мутафчиев. Владетелите, с. 249, 252.

[27] Život Sv. Symeona, p. 22; Мутафчиев. Владетелите, с. 241; Златарски. История, 3, с. 271; Дуйчев. Цар Иван Асен II, с. 10; Prinzing. Der Brief, p. 423; Nicol. The Despotate, p. 33; Данчева-Василева. България, с. 44. Посочените автори приемат, че Стрез е брат на Борил. Savčeva. The Sebastocrator, p. 70; Севастократор, 70—73, изказва мнението, че севастократор Стрез е братовчед на Борил, но не и негов брат.

[28] Златарски. История, 3, с. 150; Nicol. The Despotate, p. 33. Според Д. Никъл цар Калоян поставя Стрез за комендант на Просек и Струмица, но впоследствие го отстранява. След смъртта на Калоян Стрез възстановява позициите си.

[29] Život Sv. Symeona, p. 22.

[30] Живот Св. Саве, с. 105.

[31] Златарски. История, 3, с. 270.

[32] Живот Св. Саве, с. 104.

Стефан II действително се опитвал да разшири владенията си за сметка на българските земи на югозапад[33], но това не би могло да стане, ако Стрез бил независим владетел в Македония и само съюзник на сръбския владетел. Въпреки че няма сведения за пряка васална зависимост на Стрез от Стефан II Неман, помощта, която българският благородник получава от великия сръбски жупан, не може да не се е отразила върху независимостта му. Тази връзка е представена като побратимяване[34] може би за да се засили още повече неблагоприятната светлина, в която ще бъде представен Стрез, след като се откъсне от сърбите.

Друг феодален владетел, също противник на Борил, е Алексий Слав, отцепил се в Родопската област. По време на войната от 1208 г. не е засвидетелстван съюз между император Анри и Слав, въпреки че латинската дипломация още в началото на кампанията в Тракия се насочва към българския благородник, враг на Борил. След поражението на българската войска при Пловдив латинската войска се насочва към крепостта Кричим, заздравява я и след това се осъществява връзката със Слав. Анри дьо Валансиен съобщава, че Слав е благородник и пръв братовчед на Борил. Българският цар твърди, че земята, която притежава Слав, трябва да бъде негова (на Борил), докато Слав отрича тези права на царя, поради което двамата воюват и често Слав побеждава Борил, като му отнема крепости и съюзници. Френският хронист отбелязва, че след боя при Пловдив самият Слав изпраща до император Анри предложение за мир, тъй като много се нуждае от неговата помощ[35].

Слав и Борил са в еднакво положение по отношение на законната династия на Асеневци — Калоян е чичо и на двамата, а Слав е братовчед на Борил. Алексий Слав се чувства онеправдан, тъй като на същото основание, на което Борил заема престола, и той би могъл да го притежава. Благородникът Слав изчаквал вероятно изхода от войната между император Анри и цар Борил в Тракия и резултата от решаващото стълкновение при Пловдив, за да определи отношението си към двамата владетели. След победата при Пловдив императорът се оттегля в крепостта Кричим и Слав не може повече да остане неутрален. Той сам предлага мир на латинския владетел. Слав може би подозирал, че походът на рицарите ще се насочи срещу неговите владения, и поради това, още преди събитията да се развият в негова вреда, той се обръща към императора. Но съюзът е необходим не само на Слав. Към него се стремят и самите латинци. Сключени са мир и съюз между императора и благородника Слав, който се заклева във вярност и лоялност към императора „отсега нататък и занапред като на негов законен сеньор"[36].

Съюзът е скрепен с женитбата на една незаконородена дъщеря на император Анри със Слав, като самият маршал на Романия Жофроа дьо Вилардуен е посредник при уреждането на този политически брак. Инициативата е от латинска страна, но за да покаже, че това е благоволение на императора, Анри дьо Валансиен подчертава, че Анри се съгласил, след като съветът на бароните го убедил. При уреждане на тези отношения със Слав императорът прави голямо дарение на българския благородник, като изцяло му поверява това, което е завоювал при Пловдив, и обещава Слав да получи като владение Велика Влахия при условие, че ще служи вярно на императора[37]. Византийският хронист Георги Акрополит съобщава, че при сключването на този съюз латинският император дава титлата „деспот“ на Алексий Слав[38].

---

[33] Златарски. История, 3, с. 281.

[34] Живот Св. Саве, 104—105; Живот Св. Симеуна и Св. Саве, с. 206.

[35] Valenciennes, ch. 545—546, 47—48.

[36] Ibidem, ch. 546, p. 48.

Когато латинският император привлича Слав за свой васал, той му обещава това, към което най-много се стреми. Претенциите на Слав ясно проличават от израза: „Слав беше във война с Борил, на който беше пръв братовчед, защото този Борил му беше отнел земята чрез измама.“ В момента Слав е феодален владетел в Родопите и следователно завзетите земи са тези, които владее Борил. Предложението на Анри да даде на Слав земите, които притежава Борил, е потвърждение на нескритите тенденции за завладяване на българските земи. Те доминират в политиката на Латинската империя при император Бодуен и продължават да са програма максимум и за следващия император. Както сръбският владетел Стефан II Неман привлича благородника Стрез, така латинският император се насочва към Слав, друг претендент за българския престол. Слав става васал на Анри и с това се нанася втори удар върху териториалната цялост на българската държава. При това положение началните опити на Борил да завоюва тези територии и да запази целостта на държавата са обречени на неуспех.

Топонимът „Велика Влахия“ освен у Анри дьо Валансиен се среща и в съчиненията на византийските хронисти Никита Хониат и Георги Акрополит, като при последните двама под това понятие се разбира областта Тесалия[39]. И у тримата средновековни историци сведенията, където се среща това название, се отнасят до един и същ период. От друга страна, не е правдоподобно при случая със Слав, вече по изтъкнати причини, топонимът „Велика Влахия“ да се отъждествява със Северна Тесалия. Може да се предположи, че под еднаквото название се крият две различни области. При Хониат и Акрополит се разбира Тесалия, а при Валансиен — България.

Във връзка с отношенията между латинския император и Слав се поставя въпросът, от кого българският благородник е получил деспотската титла. Изказани са три предположения: че тя е дадена от латинския император Анри[40], от цар Калоян[41], от цар Иван II Асен[42]. Като деспот Слав е споменат на четири места: в историята на Г. Акрополит[43]; в грамотата (сигилий), дадена от Слав на манастира „Св. Богородица Спелеотиса“ в Мелник през 1220 г.[44]; в Синодика на цар Борил[45]; в акт на деспот Константин Драгаш (1393)[46]. Слав е споменат тук като първоначален дарител на манастира „Св. Богородица" в Мелник и като „деспот" Σθλάβος. Освен тези сведения е известен и надписът на един пръстен с изображение на лилия — хералдически символ на френския кралски двор, който гласи „пръстен на царския столник Слав"[47].

---

[37] Ibidem, ch. 547—548, 48—49.

[38] Acropolites, I, p. 39 (ГИБИ, 8, с. 160); Ephraemius, v. 8125—8130, p. 327; Гюзелев. Самият Търновград, с. 82.

[39] Choniates, p. 638_{30}; Acropolites, I, p. 43 (ГИБИ, 8, с. 162).

[40] Иречек. История, с. 285; Златарски. История, 3, с. 280, бел. 1; Дуйчев. Мелник, 386—387; Melnik, p. 33; Longnon. L'Empire latin, p. 104.

[41] Мутафчиев. Владетелите, с. 232; Ферјанчић. Деспоти, с. 34, бел. 1, 141, смята, че В. Златарски неправилно оспорва предположението на П. Мутафчиев, че Слав е получил титлата деспот от Калоян.

[42] Иванов. Пръстени, с. 6.

[43] Acropolites, I, p. 39 (ГИБИ, 8, 159—160); Ephraemius, v. 8123—8135, p. 327; Гюзелев. Самият Търновград, с. 82.

[44] Papadopoulos — Vatopédinos. Un acte, 1—6.

[45] Попруженко. Синодик, с. 87.

Деспот Слав не би могъл да получи титлата си от цар Иван II Асен, тъй като той се явява с нея още в 1220 г., а включването на Славовите земи в българската държава при този владетел става след 1230 г. (битката при Клокотница). Въпреки че латинските владетели и най-видните барони в империята използвали византийската дворцова титулатура[48], като знаели добре при какви случаи се употребяват отделните достойнства, едва ли Анри е удостоил с такова високо отличие български благородник. В края на XII и началото на XIII в. във византийския двор титлата деспот измествала по важност и значение титлата севастократор и се давала обикновено на императорския зет или на най-близък сродник; ако императорът нямал наследници, деспотът ставал приемник на престола[49]. При това положение странно и неправдоподобно би било латинският император да даде тази титла на един български феодален владетел[50].

Може да се допусне, че благородникът Слав носи титлата деспот още преди да влезе във взаимоотношения с латинците, т. е. получил я е от Калоян. Във възобновената българска държава титлата деспот е приета от Византия и е имала вероятно същия смисъл, както и във Византийската империя. Обяснение за титлата на Слав може да се потърси и в положението на този благородник, описано от Валансиен. Тук не е без значение, че след падането на византийската столица под ударите на кръстоносците през 1204 г. някои феодални владетели в империята се обявяват за независими и си присвояват титлата деспот. Но автентична и напълно законна тази титла е тогава, когато е дадена от законния владетел[51]. В случая със Слав, като се има предвид официалният документ (грамотата, която издава самият деспот Алексий Слав), предположението, че той сам се е провъзгласил за деспот, остава малко вероятно.

Предположението, че цар Калоян е дал титлата на деспот Слав, може да се подкрепи с мисълта, че българският владетел независимо от централистичната си политика удостоил един свой близък родственик с това достойнство и разчитал на неговото съдействие по време на непрестанните военни походи в Тракия и Македония. Продължителното му отсъствие от столицата Търново също го принуждава да разчита на доверени хора от царската фамилия, които биха могли да изпълняват евентуално някои функции в управлението. Тези мисли са предположения, за които няма писмени данни, но те не противоречат на политическата обстановка в разглеждания исторически момент. При даването на титлата не е било необходимо още по времето на цар Калоян Слав да се обособи като самостоятелен владетел, което противоречи на стремежите на Калоян към централизиране на държавата. Тази титла не е задължително свързана с даването на територии[52]. Поради това не е необходимо да се приема, че Слав е получил областта Ахридос с център Цепена още по времето на Калоян. Самият Г. Акрополит съпоставя владеенето на тази област от Слав с господството на Теодор Комнин в Епир, което се установява след 1214 г.[53]

---

[46] Божилов. България, с. 86, бел. 57, привлича за пръв път този извор в нашата историография и дава превод на български език на съответния пасаж за деспот Слав.

[47] Иванов. Пръстени, с. 6.

[48] Hendrix, Les institutions, 131—133; Buchon. Recherches, 2, pl. 11; Gerland. Geschichte, p. 58; Ферјанчић. Деспоти, с. 33.

[49] Guilland. Recherches, p. 54; Stiernon. Les origines, p. 123; Ферјанчић. Деспоти, с. 9.

[50] Данчева-Василева. България, 41—42.

[51] Guilland. Recherches, p. 69, 77.

Слав се държал като самостоятелен феодален владетел и проявявал претенции към българското царство или към част от него вероятно найрано след смъртта на Калоян в 1207 г. Именно с тези аспирации, които предявява благодарение на титлата си, се обясняват думите на Анри дьо Валансиен: „. . . Слав, пръв братовчед на Борил и във война с него, тъй като Борил му отнел земята с измама“[54]. Това показва, че Слав смятал земите, които владеел Борил, т. е. България или част от нея, за свои вероятно по силата на правата, които му давало високото положение, заемано при предишния български владетел. Узурпацията на престола от Борил подсказва вероятното пренебрежително отношение на Калоян към него и благосклонността му към Алексий Слав, който твърди, че Борил му отнел земите с измама. Възможно е Калоян да е възлагал немалки надежди на деспот Слав, но впоследствие този сродник на царя не жертва собствените си интереси за запазването на целостта на българската дължава и в този смисъл не може да бъде причислен към продължителите на Калояновото дело.

Самочувствието на деспот Алексий Слав, за което говори Георги Акрополит, се подклажда от претенциите му за владеене на българската държава. Той се държал като самодържец и не се подчинявал на никой владетел, като сменял съюзниците си — латинци поради роднинство, българи поради родство, а понякога се свързвал и с Теодор Комнин[55]. В сигилия, т. е. грамотата на Алексий Слав от 1220 г., се казва: „Този манастир и онова, що е в него, да се зове, както се изтъкна, деспотски и царски и да зависи от неговата (на деспота — б. а.) личност“[56]. Слав отъждествявал деспотското си достойнство с царското и управлявал като самодържец. Това показва, че и след 1218 г., когато пряката линия на Асеневци е възстановена на българския престол в лицето на Иван II Асен, Слав продължава да държи на правата си, които били в сила при съвсем други обстоятелства. Едва след 1230 г., когато могъществото на Иван II Асен се простира далеч зад Славовите земи, Калояновият деспот Алексий Слав става приближен на българския цар и вероятно негов столник, както свидетелства пръстенът. Слав и сега запазва деспотската си титла, но неговото име не следва името на царя в Бориловия синодик, а е поставено след името на севастократор Стрез[57].

---

[52] Ibidem, p. 77; Златарски. История, 3, с. 273, бел. 3, приема, че титлата деспот задължително е свързана с даването и владеенето на територии.

[53] Acropolites, I, p. 38 (ГИБИ, 8, 159—190); Златарски. История, 3, 318—319.

[54] Valenciennes, ch. 505, 29—30.

[55] Acropolites, I, p. 38 (ГИБИ, 8, 159—160).

[56] Papadopoulos—Vatopédinos. Un acte, p. 6.

[57] Попруженко. Синодик, с. 87.

След победата на латинския император при Пловдив и привличането на Алексий Слав за негов васал пред Анри се изправя друга трудност. Тя е от вътрешен характер и се отнася до васалното на императора Солунско владение. След смъртта на маркиз Бонифаций Монфератски бароните от Солун отказват да спазват васалната клетва, положена пред императора. Начело на опозицията стои граф Биандрате, който се стреми към издигането на един от синовете на маркиза — Вилхелм Монфератски, за крал. Този претендент е син от първия брак на Бонифаций Монфератски. Ломбардските барони се стремят да отстранят малолетния Димитър и майка му, регентката Маргарита, втората съпруга на Бонифаций Монфератски. Латинското правителство, оглавявано от император Анри, предпочита в тази област да има сравнително слаба власт в лицето на Димитър и Маргарита, отколкото да позволи независимите и войнствени барони да управляват Солун. Поради това против проявените тук сепаратистични тенденции латинският император организира поход в края на 1208 г. Данните в хрониката на Анри дьо Валансиен позволяват да се определи неговата хронология. Сватбата на деспот Слав с дъщерята на император Анри се състояла в Цариград към ноември 1208 г., след което императорът свиква съвет и към 15. XII. 1208 г. потегля към Солун[58].

По пътя към Солун между крепостите Апрос и Русион, близо до гр. Межешаре (Малкара), латинската войска е изненадана от отряд от 300 българи. В стълкновението предните сили на кръстоносците са разбити[59]. В извора не се определя дали това са местни българи или военна част на Борил. Сблъсъкът между българския въоръжен отряд и част от войската на императора дава основание да се предположи, че между ломбардските барони и местните българи или самия български владетел има единодействие[60]. Възможно е бароните да са уведомили Борил за похода на императора и от българска страна да е последвала акция за спирането му, но действията не успяват, тъй като императорът запазва силите си.

Когато латинският владетел пристига край Солун, бароните не го пускат в града и дори граф Биандрате отказва да преговаря с изпратените за тази цел парламентьори. Поради трудните зимни условия войската на императора е в неизгодно положение. Жителите на гр. Сяр под въздействието на ломбардските барони се отнасят към Анри по същия начин и едва в крепостта Кортиак рицарите намират подслон. Оттук те подновяват преговорите със Солун[61]. Граф Биандрате се придържа към такова поведение, тъй като земите около Солун са завоювани от ломбардските барони без помощ от центъра на империята и поради това той, както и останалите благородници в Солун, се стреми към самостоятелност[62]. В резултат на преговорите граф Биандрате се съгласява да приеме императора в града при условие, че Анри му обещае земите от Драч до Макри и цяла Гърция, т. е. Пелопонес. Той иска и Михаил Комнин да се подчини на бароните в Солун, както и да им бъдат предоставени земите в Тракия с Берoя до Пловдив, а на изток до гр. Терми (близо до Бургас)[63].

---

[58] Valenciennes, ch. 560—562, 55—57.
[59] Ibidem, ch. 565, p. 58.
[60] Златарски. История, 3, с. 284; Жуглев. Принос, с 96.
[61] Valenciennes, ch. 572—582, 62—67.
[62] Ibidem, p. 66, n. 1.

Претенциите на ломбардските барони обхващат голяма част от Латинската империя и българските земи на юг от Стара планина. От друга страна, областта на Драч, Епир, Етолия и по-голямата част от Морея принадлежали на венецианците и поради това императорът не разполагал с тези земи[64]. Претенциите действително са неимоверно големи и, разбира се, неприемливи, но латинският император е поставен пред необходимостта да получи подслон и храна за войската си, която би се разпаднала при тежките зимни условия. След като получава съгласието на разбунтувалите се барони, че ще пазят интересите на регентката Маргарита, императорът приема техните условия и е допуснат в града[65]. Присъствието на императорската войска в Солун изменя положението в полза на Анри. Маргарита не се съгласява бароните да получат толкова големи територии, като застава на страната на императора. При новите условия граф Биандрате е принуден да се съгласи с исканията на латинския владетел, т. е. синът на Бонифаций Монфератски и Маргарита — Димитър, да бъде обявен за крал[66].

Както отбелязахме, гр. Сяр също оказва съпротива на латинския император. Местните жители, подбудени вероятно от ломбардските барони, изпращат пратеници в гр. Мелник, за да поискат помощ от неговия управител „bailliu Burille"[67] или според друг ръкопис на Анри дьо Валансиен „baillif qui estoit de la gent Burille"[68]. Те му предлагат да отиде в Сяр с войската си, за да му предадат замъка, защото предпочитат да го владее той, отколкото хората на императора[69]. Но през нощта също жители на Сяр се обръщат към латинците, които се намират в момента в близката крепост Жиж, и ги пускат да влязат в града. Така хората на император Анри установяват властта му и в този важен град на областта[70]. Вероятно първата група граждани, които се обръщат към управителя на Мелник, са българи и изразяват интересите на българското население в Сяр — този значителен в стратегическо отношение град на полуострова, който бил в пределите на българската държава и част от жителите му, може би немалка, били българи. Анри дьо Валансиен изрично споменава, че пратениците при латинците в крепостта Жиж са гърци.

Събитията протичат през зимните месеци на 1208—1209 г. и, както съобщава хронистът, по това време Мелник е под властта на българския цар. Предположението, че деспот Алексий Слав е в мелнишката крепост[71], не отговаря на сведението, че неговият управител е „bailliu Burille“, т. е. човек на Борил. Добре са известни враждебните отношения на Борил с Алексий Слав, за подобряването на които до края на Бориловото управление няма данни. Трябва да се обърне внимание също на обстоятелството, че на френския хронист е пределно ясно кой е Слав и какво отношение има той към император Анри. Едва ли, след като в предишния разказ в същата хроника подробно осведомява за Слав, сега, когато той се появява в Мелник, хронистът няма да го назове. Фактът, че управителят на Мелник е повикан от гражданите на Сяр, за да му предадат града с цел да не попадне в ръцете на латинския император, говори за враждебните отношения между императора и българския управител на Мелник. Ако това е Слав, би трябвало съюзът между него и Анри да се е разпаднал скоро след полагането на васалната клетва и женитбата с латинската принцеса, което не е много правдоподобно. Деспот Алексий Слав по времето на тези събития трябва да се намирал в Родопската област, за да задържи завоеванията на Латинската империя край Пловдив. По-вероятно е Слав да се е преместил в крепостта Мелник по-късно, след като Стрез е разбит при Пелагония през 1211 г., или след 1214 г., когато той изчезва от политическата сцена в Македония[72]. Напоследък бе изказано ново правдоподобно мнение относно управителя на Мелник по това време въз основа на приписка в т. нар. Мелнишко евангелие, съхранявано в Националната библиотека в Атина. В приписката са споменати севаст Василий Вамбулинос и годината 1206. Предполага се, че именно този севаст е управителят на Мелник, т. е. bailliu Burille“[73].

---

[63] Ibidem, ch. 584, 68—69; p. 69, n. 5. Споменаването на Пловдив и топонима Верре, който Ж. Лоньон тълкува като Берoя, дава основание на френския историк, да стигне до заключението, че граф Биандрате има претенции към българските земи на юг от Стара планина.

[64] Valenciennes, p. 69, n. 6.

[65] Ibidem, ch. 591—597, 72—75.

[66] Ibidem, ch. 599—605, 75—79; Ernoul, p. 391; L'estoire de Eracles, p. 289.

[67] Valenciennes, ch. 619, 84—85.

[68] Ibidem, p. 85, n. manuscrit F.

[69] Ibidem, ch. 619, p. 85.

[70] Ibidem, ch. 620, p. 85.

След успеха в Солун, където е коронясан Димитър, и след като градът става център на кралство, император Анри предприема поход в Северна Тесалия, за да усмири разбунтувалите се барони. През пролетта на 1209 г. той започва военни действия срещу тях[74]. По време на похода до императора, намиращ се в гр. Тива, достига вест, че цар Борил се готви да навлезе в земите на латинците с многобройна войска[75]. Това предизвиква тревога сред императорската войска и латинският владетел решава да се насочи срещу Борил. При вестта за голямата опасност, която заплашва не само владенията на императора, но и Солунското кралство и интересите на ломбардските барони в Македония, граф Биандрате е готов да се помири с императора, дори да положи клетва за вярност пред него и да бъде предан реген на малолетния Димитър[76]. Временно „центробежните“ сили в Латинската империя престават да действат, като рицарите се обединяват срещу общия враг — българския владетел. Единодействието на императора и ломбардските барони потвърждава изказаното предположение, че войските на българския цар не са разбити при Пловдив и че оттегляйки се, той ги запазва за бъдещи действия срещу империята. Борил се появява в югозападните земи на полуострова, което налага латинският владетел и противниците му да се обединят, за да му се противопоставят.

---

[71] Златарски. История, 3, с. 282, приема, че през 1208 г. Мелник преминава от ръцете на Стрез във владение на Слав, като за граница между владенията на тези едри феодали е определена р. Струма. Dujčev. Melnik, p. 34, смята, че под „управител на Борил“ трябва да се има предвид деспот Алексий Слав.

[72] Prinzing. Die Bedeutung, p. 107, поддържа мнението, че Слав отива в Мелник след боя при Пелагония през 1211 г., когато Стрез е разбит. Данчева-Василева. България, с. 43, изказва предположението, че Стрез се появява в Мелник след 1214 г.

[73] Божилов. България, с. 85, бел. 56. Авторът посочва изданието на приписката и публикува превода ѝ на български език. Вж. също Божилов. Цар Калоян, с. 143, бел. 65.

[74] Valenciennes, ch. 622—685, 86—117; Longnon. L'Empire latin, 108—111.

[75] Valenciennes, ch. 686, p. 117.

Действията на цар Борил в тази насока са предизвикани от факта, че много български земи (тракийските и югозападните територии след военните действия при Пловдив) са откъснати от държавата. Поради това Борил предприема военна кампания за възвръщането им. Докато на юг земите на Слав не са присъединени към пределите на българската държава по времето на Борил, югозападните територии за известно време при този владетел отново са включени в границите на България[77].

Походът, който подействал така обезпокояващо върху императора и ломбардските барони от Солунското кралство, е насочен срещу Стрез[78]. Няма преки данни, как са се развили взаимоотношенията между него и Борил. За тях се съди по сведенията, които съобщават сръбските извори, свидетелстващи за разрива между Стрез и сръбския владетел, за неблагодарността на Стрез, който дори започнал война срещу своя доскорошен покровител Стефан II Неман[79]. Макар изворите да не съобщават, че Борил е предприел поход срещу Стрез или че Стрез се е съюзил с българския цар, тезата за съюза между двамата братя е най-правдоподобна[80]. Следващите събития я доказват.

От двамата отцепили се от българската държава феодални владетели Слав остава докрай враждебен на цар Борил. Докато Слав е васал на император Анри (1208—1216), а след това се съюзява с Теодор Комнин, Стрез преминава на страната на Борил, става негов съюзник и единомишленик и двамата воюват против латинците. В този съюз може да се види продължение на Калояновата политика. И Иван I Асен, и Калоян се стремят да утвърдят властта си на югозапад. Те действат винаги, като привличат местните владетели и с тяхна помощ отстояват българските интереси в тези земи. Добромир Хриз е привлечен от Иван I Асен през 1186 г., а през 1202 — от Калоян. Чъзмен като приближен на цар Калоян управлява Просек и околните, подвластни на българския владетел земи през 1205 г. Чрез съюза на цар Борил и Стрез обективно се продължава политиката на консолидиране на държавата. Точно в момента, когато Стрез би могъл да използва затрудненото положение на българския цар и в съюз с великия сръбски жупан Стефан II Неман или като васал на император Анри да нападне българите, той прави коренен поврат в политическата си ориентация. Сега Стрез се проявява като последовател на Калоян, който действа в интерес на българската външна политика. Това се отнася и до цар Борил. Той организира поход към земите на Стрез, но вместо да се разгори изтощаваща българските сили война, конфликтът между двамата се изглажда[81], Борил присъединява към българската държава подвластните на Стрез земи, но запазва неговите местни владетелски права и относителната му самостоятелност.

---

[76] Ibidem, ch. 687, 117—118; ch. 605, p. 79.

[77] Златарски. История, 3, с. 286.

[78] Пак там, с. 285.

[79] Живот Св. Саве, 105—107; Живот Св. Симеуна и Св. Саве, с. 206; Život Sv. Symeona, p. 23.

[80] Мутафчиев. Владетелите, 255—266; Златарски. История, 3, 285—290.

В Синодика на Борил Стрез е споменат с титлата севастократор, дадена му от Борил[82]. Откъсвайки се от сръбския владетел, Стрез трябва да получи някакви гаранции и подобаващо място в йерархията на българския владетелски двор. В противен случай той не би пристъпил към съюз със смъртния си враг. Дори и да допуснем, че цар Калоян е дал севастократорска титла на Стрез, въпреки че Стрез не се споменава по времето на Калоян, Борил трябвало да я признае при тяхното сближение. Може би непризнаването на титлата е една от причините за голямата вражда между двамата в началото на Бориловото управление. Като се има предвид активното единодействие на севастократор Стрез и цар Борил след тяхното сдобряване и това, че те са братя, много е вероятно именно Борил да е дал титлата или да я е потвърдил, ако тя е била дадена преди. Привличането на Стрез от българския цар е положителен ход във външната политика на Борил и показва приемственост между предходния и сегашния период по отношение на югозападните земи.

Единодействие на силите на Балканския полуостров и в Мала Азия срещу Латинската империя

(1209—1212)

Латинският император, известѐн за похода на цар Борил, се отправя от Тесалия на север, за да противодейства на българите. Но в Македония вместо с Борил той се среща с епирския владетел Михаил Комнин[83]. Обединените сили на цар Борил и севастократор Стрез застрашават както васалното на Анри Солунско кралство, така и епирските земи. Латинският император и Михаил Комнин сключват съюз, скрепен с брака на брата на императора Евстахий с дъщерята на Михаил Комнин[84]. Инициативата за този съюз излиза от латинска страна. Латинската дипломация отдавна е скъсала със своето нелоялно отношение и незачитане на местните благородници и владетели. Както Слав, така и Михаил Комнин е привлечен за съюзник на империята. Това е първият мир между императора и епирския владетел, който има характер на васален договор и е сключен към лятото на 1209 г.[85]

Основен извор за следващите събития е писмото на император Анри от 13. I. 1212 г., написано в гр. Памфилия, обхващащо периода от средата на 1209 до края на 1211 г.[86] Този епистоларен извор дава главната структура, по която може да се възстанови сравнително пълно картината на политическите отношения между България, Латинската империя, Никейската империя и епирската държава през този период.

---

[81] Пак там.

[82] Попруженко. Синодик, с. 87.

[83] Valenciennes, ch. 688—692, 118—120.

[84] Ibidem, ch. 693—694, 120—121.

[85] Longnon. L'Empire latin, p. 122; Prinzing. Die Bedeutung, p. 124.

[86] Prinzing. Der Brief, 395—431. Писмото е до всички приятели на империята, а също и до папата; Longnon. L'Empire latin, 120—128.

Император Анри започва писмото си с кратки сведения за двамата най-силни врагове на империята — Теодор Ласкарис и Борил. Той съобщава на всички свои приятели, че Теодор Ласкарис, провъзгласил се за император, често воюва срещу латинците „отатък пролива Св. Георги", т. е. Босфора. Борил, „заграбил владетелската титла и знаците на владетелското достойнство у българския народ" — според думите на Анри, многократно нахлува в империята[87]. В първата част на писмото не се споменават конкретни действия на цар Борил и император Теодор Ласкарис и не се посочват причините, които пораждат враждебното отношение на тези двама владетели срещу Латинската империя. Оставаме с впечатление, че военните експедиции на латинците са само реакция на чуждата агресия. Във връзка с характера на писмото е изказано мнението, че то изпълнява пропагандна функция[88].

Императорът групира враговете си в зависимост от взаимоотношенията между тях. Така се създава впечатлението, че Борил и Теодор Ласкарис атакуват съгласувано — единият в Тракия, а другият в Мала Азия, което се потвърждава и от следващия текст на писмото. В тази първоначална и най-обща информация се имат предвид вероятно военните действия на Теодор Ласкарис още през 1207 г., когато Калоян и никейският владетел се обединяват срещу Латинската империя. След двегодишното примирие между Никея и латинския Цариград Теодор Ласкарис отново става враг на империята, и то от първостепенно значение. Когато споменава цар Борил, император Анри има предвид положително войната от 1208 г. От кратката характеристика на Теодор Ласкарис в писмото проличава незачитането на никейския владетел, който е провъзгласен за император през 1208 г.[89] Същото заключение може да се направи и за Борил. Сведението в писмото, че Борил „беше заграбил владетелската титла и знаците на владетелското достойнство у българския народ, над който чрез насилие беше застанал начело", е още едно потвърждение за узурпацията на престола от него. За това положение във владетелския институт в България император Анри е осведомен по време на похода срещу Борил в Тракия и от деспот Алексий Слав. От друга страна, сведението разкрива отношението на императора към българския владетел, чието царско достойнство той оспорвал. Според латинците Борил, а и предишният български владетел притежават незаконно земята, която по право принадлежи на Латинската империя. Както преди се оспорва правото на цар Калоян, така сега се оспорва правото на Борил върху тракийските територии. Борил е поставен на второ място по сила и значение като враг на империята след Теодор Ласкарис. След успеха на латинците при Пловдив Борил фактически не е обезвреден. Той се съюзява с никейския император — практика, позната още от времето на Калоян — срещу Латинската империя.

---

[87] Prinzing. Der Brief, p. 411 (ЛИБИ, 4, с. 18); Гюзелев. Българската държава, 12—13.

[88] Prinzing. Der Brief, p. 418.

[89] Ibidem.

Другите двама врагове на латинците са Михаил и Стрез, които действат в Македония, в Солунското кралство. Михаил Комнин е характеризиран като най-опасния предател, а за Стрез се казва, че е племенник на Калоян. Те и двамата са положили клетва за вярност пред императора, но я нарушават и нападат подвластното на империята кралство. За Михаил Комнин се споменава, че четири пъти е полагал клетва за вярност и все я нарушавал[90]. Писмото на император Анри е единственият извор засега, от който става известно, че Стрез е влизал в съюзни отношения с Латинската империя. Самите думи на император Анри, че Стрез три пъти му изменял, свидетелстват, че българският благородник не държал на този съюз и използвал всеки удобен случай да го наруши. В писмото, а и в други извори преди 1209 г. не се споменава за участието на Борил в помощ на Стрез против латинците. В изворите не се споменава за единодействие между деспот Алексий Слав и императора въпреки васалния договор от 1208 г. Може да се предположи, че в някои случаи Стрез действал в съюз с латинците срещу българите или срещу гърците в Епир, но след съюзяването си с Борил през втората половина на 1209 г. той окончателно се определя като враг на Латинската империя и разширява своите владения не в ущърб на българската държава, а на латинците[91].

Епирският владетел Михаил Комнин също е описан като твърде неверен съюзник на императора. Този независим гръцки владетел има особено положение на господар на Епир, без да е получил съответната титла. Безспорно той се стреми към императорската титла, с която е удостоен Теодор Ласкарис, но не успява да я получи. В изворите той не фигурира с друга титла освен като син на севастократор Йоан Дукас[92]. Като такъв той се обръща и към дожа на Венецианската република с молба да владее територии, подвластни на републиката, т. е. да стане неин васал. Това става известно от документа „promissio“ на Михаил Комнин от 20. VI. 1210 г.[93] Връзките на Михаил Комнин със силната и авторитетна Венеция може би преследвали признаването на неговото императорско достойнство. Поради това, добил известна увереност, епирският владетел скъсва съюза си с латинския император и многократно воюва срещу него. Може да се предположи, че император Анри предприема неколкократно действия срещу Михаил Комнин и Стрез през периода 1210—началото на 1211 г.

В началото на 1211 г. Борил не може да окаже помощ на севастократор Стрез, тъй като бил зает с едно значително вътрешнополитическо събитие — събора против еретиците, свикан на 11. II. 1211 г. в столицата Търново, на който се утвърждават началата на правата християнска вяра и се подхвърля на анатеми богомилската ерес[94]. Съборът е кулминационната точка в политиката на преследване и изкореняване на богомилството по времето на цар Борил. Той е средство, чрез което българският владетел се стреми да стане популярен и да закрепи властта си, като предприема гонения на еретиците, за разлика от цар Калоян, проявяващ дори покровителствено отношение към тях[95].

---

[90] Ibidem, 411—412 (ЛИБИ, 4, с. 19).

[91] Данчева-Василева. България, с. 46.

[92] Polemis. The Doukai, № 40, 87—88; № 45, 91—92; Stiernon. Les origines, p. 123; Loenertz. Aux origines, 393—394.

[93] Tafel et Thomas. Urkunden, 2, p. 54.

[94] Попруженко. Синодик, 44—46, 70, 72, 78, 82.

Съборът, въпреки че е събитие с вътрешнополитически характер, има известно косвено отношение и към външната политика на държавата. Според Синодика на цар Борил това е първият православен събор, в който освен царя участват всички духовници и боляри. Не е споменат обаче архиепископ Василий, получил приматство от папа Инокентий III[96]. Чрез този събор Борил извършва един политико-идеологически акт, от който трудно може да се направи изводът, дали той утвърждава или отменя унията с Римската църква. Гоненията на еретиците не са признак за принадлежността на църквата към един от двата духовни центъра — Рим или Цариград. Това е класово-идеологическа борба, която се води с еднаква цел както от западните феодали начело с римския първосвещеник, така и от източноправославните владетели. На събора в Търново едва ли унията е отхвърлена или официално потвърдена. Тя фактически не оказва влияние върху българо-латинските отношения както при Калоян, така и при Борил, затова нейното отхвърляне или официално потвърждаване не би променило чувствително отношенията между двете страни, които изпъкват като най-важни във външнополитическите взаимоотношения на българската държава през този период. Борил се стреми да продължи политиката на Калоян, но не успява да постигне обнадеждаващи резултати в териториалното закрепване на държавата освен привличането на Стрез заедно с неговите обширни владения на югозапад. За да разчита все пак на някаква изгода, Борил не бързал да отхвърля унията и формално я поддържал, без да декларира това на събора през 1211 г. Макар че в Синодика на цар Борил — главния извор за това събитие — няма данни, които да потвърждават или да отхвърлят унията, може да се направи предположението, че тя е била запазена. Официалното отменяне на унията и възобновяването на Българската патриаршия през 1235 г. подкрепят това мнение.

След наказателните походи на латинския император срещу Михаил Комнин и севастократор Стрез, при които те временно са обезвредени[97], пред империята изникват нови трудности във връзка със заплахите от страна на Борил и Теодор Ласкарис. Единият противник на империята (Борил) застрашава Цариград по суша, а другият — по море. Във връзка с тези военни действия се разкрива измяната на рицаря Пиер дьо Брасьо, преминал на страната на никейския император с много галери. Но не само той напуска Латинската империя. Много други според думите на латинския император преминават на страната на Теодор Ласкарис, полагат клетва за вярност пред него и му предлагат помощ срещу латинския Цариград. За да окаже помощ на застрашената столица, император Анри бързо се насочва към нея, след като се справя с Михаил Комнин и севастократор Стрез. По пътя при гр. Русион той научава, че Борил с голяма войска подготвя засада на императорските сили. След като съгледвачите потвърждават вестта за тази опасност, императорът насочва войската си по друг път, покрай морето, за да избегне стълкновението с Бориловата войска. При придвижването рицарите увеличават броя си и император Анри решава да се насочи към българската войска, но се оказва, че тя се е оттеглила[98].

---

[95] Ангелов. Богомилството, 377—380.

[96] Отсъствието на униата — примас Василий, от събора дава основание на В. Н. Златарски и Г. Цанкова-Петкова да видят в този събор скъсване с унията и провъзгласяване на православието. Златарски. История, 3, 301—303; Цанкова-Петкова. Отношения, с. 162; Дуйчев. Цар Иван Асен II, с. 12, смята, че съборът е православен и против привържениците на католицизма въз основа на израза „най-враждебния гонител на божията църква“ — определение, дадено на цар Борил в писмото на император Анри от 13. I. 1212 г. Ников. Църковната политика, 71—72, изказва мнение, че съборът не противоречи на изискванията на Римокатолическата църква, а съвпада с тях. Съборът е насочен срещу богомилската ерес, която още през XII в. получава разпространение на Запад и става основно начало в догматиката на западните ереси. Папа Инокентий III проповядва и изисква и от православните владетели да поведат кръстоносен поход срещу ересите и в този смисъл съборът срещу богомилите в Търново през 1211 г. не е в разрив с изискванията на католическата църква. Longnon. L'Empire latin, 148—149, смята, че съборът е израз на сближение с Рим.

[97] Nicol. The Despotate, p. 34, приема, че Михаил и Стрез след неколкомесечни действия трябвало да се откажат от войната за Солун поради идването на император Анри.

Макар и изрично да не е споменато, че в случая Борил и Теодор Ласкарис са съюзници, тяхното единодействие проличава ясно и е много вероятно те предварително да са се споразумели за съвместни действия. Затрудненията на император Анри стават още по-големи, особено след като Пиер дьо Брасьо и много други рицари се присъединяват към никейския император. Латинската войска е изтощена и все повече губи силите си. Много рицари се завръщат на Запад, а други преминават в лагера на противниците на империята. Изтичането на жива сила от редовете на латинската войска създавало винаги големи затруднения на ръководството на империята, тъй като то не може да осигури попълването на войската и трябва да разчита само на помощ от Запад, но тя не идва въпреки настояванията на императора.

От текста на писмото става известно, че Борил навлиза дълбоко в южните райони на Тракия, завладени от латинците, и възнамерява да даде сражение на императорската войска. Големите сили, които българският владетел съсредоточава по пътя на завръщащата се в Цариград войска, и засадите принуждават латинците да се отклонят по друг път. Навлизането на Борил в тракийските владения на империята може да се отнесе към април 1211 г. Денят на Пасхата, в който императорът е в Русион, съответства на 3. IV. 1211 г.[99] Оттеглянето на Бориловата войска позволява на латинския император да се завърне в Цариград, където е посрещнат с голяма тържественост. Не са предприети действия срещу никейците. Вероятно Теодор Ласкарис сваля обсадата на латинската столица по море и се оттегля в Никея. Отсъствието на Борил от тракийските територии оказва влияние върху действията на никейския император, който се въздържа да атакува Цариград.

След завръщането си в столицата император Анри се задържа тук до юли 1211 г.[100] През лятото с. г. Солунското кралство е изложено на нападения от българска страна. Граф Бертолд Катцеленбоген и братът на императора Евстахий, които се намират в кралството, за да охраняват границите му, съобщават на император Анри, че Стрез, подпомогнат от Борил, нанася вреди на Солунското кралство. Но бароните заедно с епирския владетел Михаил Комнин, обединени против Стрез, нанасят съкрушително поражение на българския благородник и на съюзилите се навярно с него български отряди на цар Борил при сражението край Пелагония[101]. Голямата, но безуспешна офанзива на обединените сили на Стрез и Борил преследва вероятно завземането на Солун. Поради това цар Борил се оттегля през април 1211 г. от Тракия и избягва сражения с императора с цел да съсредоточи силите си на югозапад.

---

[98] Prinzing. Der Brief, 412—413 (ЛИБИ, 4, 19—20).

[99] Longnon. L'Empire latin, p. 125.

[100] Prinzing. Der Brief, p. 414 (ЛИБИ, 4, с. 20); Longnon. L'Empire latin, p. 126.

Епирският владетел Михаил Комнин, който сам се стреми да влезе във втория по значимост град в империята — Солун, не желае вероятно да сподели евентуалния успех с българите, затова предпочита да е против тях[102] и избира съюза с латинците. По същия начин Византийската аристокрация в Тракия преминава на страната на латинците по времето на Калоян, когато българският владетел започва да печели успехи в Тракия и Македония. Българите дори не успяват да навлязат в Халкидическия п-в, а са разбити на северозапад от Солун при Пелагония. Голяма заслуга за това има Михаил Комнин. Действията на Стрез и Борил в Солунското кралство потвърждават отново мисълта за продължение на Калояновата политика в югозападните земи на полуострова, но за съжаление и този опит е безуспешен.

В Солунското кралство изпъква фигурата на граф Бертолд Катцеленбоген, наместник на императора след граф Биандрате, който се оказва по-предан от първия регент след коронацията на Димитър за крал. Коалицията на латинци и гърци е достатъчно силна и побеждава войските на Стрез и Борил[103]. Император Анри научава за тези събития по време на престоя си в Цариград, който продължава до юли 1211 г. Като се има предвид, че до средата на април той се придвижва към столицата, преодолявайки набезите на Борил, действията в Солунското кралство могат да се отнесат към май или юни 1211 г.[104]

Оттеглянето на Теодор Ласкарис от морската обсада на Цариград е свързано с нападението на иконийския султан Кай Хозрой в Никейската империя. Султанът се свързва с клетва с латинския император и обявява война на Теодор Ласкарис. Във военните действия никейският император спечелва пълна победа над султана на Икония. С писма до всички провинции Теодор Ласкарис известява за големия успех и призовава гърците да го подпомогнат в борбата му за освобождението на страната от латинците[105].

Султанът Кай Хозрой е привлечен от латинския император като съюзник, за да противодейства на никейския владетел, когато Анри воюва в Тракия и Македония. Георги Акрополит и Никифор Григора съобщават, че във войската на султана се намирал Алексий III — бившият византийски император, тъст на Теодор Ласкарис[106]. Алексий избягва от затвора в Монферат и се завръща с претенции за реставриране на императорската си власт. Присъствието на бившия византийски император в двора на султана на Икония говори за намерението на латинците и техните съюзници турците да предизвикат междуособна война, противопоставяйки двамата императори — Теодор Ласкарис и Алексий III. Византийският ексимператор като протеже на султана и респ. на латинския император би имал поведение, различно от това на Теодор Ласкарис. Но тези планове не се осъществяват, тъй като султанът е разбит от войската на Теодор Ласкарис, в която участват значителен брой латински наемници.

---

[101] Prinzing. Der Brief, 414 (ЛИБИ, 4, с. 20).

[102] Nicol. The Despotate, p. 34.

[103] Prinzing. Die Bedeutung, 105—106; Der Brief, p. 426. Според Г. Принцинг Стрез е убит в боя при Пелагония. Във връзка с тези събития авторът смята, че Стрез се отделя от сръбския владетел. Вече отбелязахме, че откъсването на Стрез от Стефан II Неман настъпило по-рано, към средата на 1209 г.

[104] Цанкова-Петкова. Отношения, с. 163.

[105] Prinzing. Der Brief, 414—415 (ЛИБИ, 4, с. 21); Longnon. L'Empire latin, p. 126.

Теодор Ласкарис спечелва голяма победа срещу Латинската империя, тъй като разгромява съюзника ѝ. Това му дава повод да призове всички гърци към всеобща борба против завоевателите. Поставя се въпросът за обединението на гърците, което ще доведе до прогонването на латинските рицари. Тези събития стават в Мала Азия също през лятото на 1211 г.[107]

В отговор на голямата победа на никейците латинският император започва война срещу Теодор Ласкарис, която се води в Мала Азия. През юли 1211 г. латинската войска преминава ръкава Св. Георги и дебаркира в Пига. Опитът на никейския император да попречи на латинската войска в придвижването ѝ към вътрешността на страната не успява и латинците започват устремно настъпление на изток. Теодор Ласкарис, безсилен да окаже съпротива, се оттегля в планините. Решителен момент в тази война е сражението при р. Риндак на 15. X. 1211 г. (датата е спомената в текста на писмото), при което никейският император е напълно разбит. След убедителната победа император Анри се отправя в поход към Пергам и Нимфейон, навлиза дълбоко в Никейската империя и достига до турската граница. Никой в страната не му оказва съпротива. Самият Теодор Ласкарис, лишен от силите си, не е в състояние да действа и не се появява по пътя на латинската войска. С тази решителна победа латинският император обезсилва най-опасния за момента враг на империята[108].

Голямата военна кампания в Никея отвлича вниманието на император Анри от балканските територии на Латинската империя. Отсъствието на значителни латински сили в Тракия и Македония отново е използвано от българския владетел Борил, който през октомври 1211 г. потегля с войската си към Солунското кралство. В този пореден опит за отвоюване на югозападните български земи и на Солун Борил съсредоточава отново всичките си сили, но среща организираната съпротива на войските на граф Бертолд Катцеленбоген, на брата на императора Евстахий и на васала на император Анри — Слав. При военните действия българската войска е напълно разбита. Борил напуска полесражението с бягство[109].

---

[106] Acropolites, I, p. 27; Gregoras, I, I_4, 19—20.

[107] Longnon. L'Empire latin, p. 126.

[108] Prinzing. Der Brief, 415—417 (ЛИБИ, 4, 21—23); Longnon. La campagne, 442—452; L'Empire latin, 126—127.

[109] Prinzing. Der Brief, 417—418 (ЛИБИ, 4, с. 23).

Опитът на българския владетел да превземе Солун претърпява поредния неуспех. Изворите не споменават участието на Стрез на страната на Борил. С появата на деспот Алексий Слав в Македония и участието му в разгрома на българската войска се свързва и преместването на резиденцията му от Цепена в Мелник през 1211 г.[110] Това е напълно приемливо, тъй като в момента няма кой да му се противопостави, след като и Стрез, и Борил са обезсилени.

Така към края на 1211 г. латинският император и неговите съюзници спечелват значителни победи срещу четирмата най-важни врагове на империята, като дори единият от тях, Михаил Комнин, е привлечен за съюзник. По този повод император Анри изпраща от Пергам прочутото си писмо от 13. I. 1212 г., с което съобщава на всичките си приятели за успеха на латинската външна политика. Според думите на императора тези успехи биха били още по-значителни, ако империята разполагаше с по-многобройна войска[111].

Четиримата силни врагове на империята в някои случаи се обединяват срещу нея, но стремежите им към лични изгоди пречат първоначално установените съюзни отношения да се превърнат в истинска коалиция, която би могла не само да не бъде бита, но и да постигне значителни успехи срещу империята, ако всичките им действия са били подчинени на една основна цел — прогонването на латинските нашественици от Балканския п-в и Мала Азия[112].

След края на 1211 г. цар Борил прекъсва активната си, но нерезултатна политика срещу Латинската империя.

Съюзни отношения между България и Латинската империя (1213—1218)

След напрегнатите военни действия в Тракия, Македония и Мала Азия Латинската империя е принудена да промени съществено отношението си към своите съседи независимо от постигнатите успехи по бойните полета срещу тях. Войната с Никейската империя, която започва през 1211 г., въпреки големите успехи на латинците и временното обезвреждане на Теодор Ласкарис няма изгледи да свърши окончателно. За да се постигне някаква сигурност от север, латинската дипломация насочва усилията си към сключване на мир и съюз с цар Борил. Френският хронист Робер дьо Клари съобщава, че бароните посъветвали император Анри да поиска дъщерята на Борил за съпруга, за да се установят мирни отношения с „най-силния и най-страшен народ за империята и за земята“. След известни увещания в България пристига пратеничество да поведе преговори. В отговор на това цар Борил се съгласява да се сключи този династичен брак[113].

---

[110] Prinzing. Die Bedeutung, p. 107; Vlachos. Die Geschichte, p. 39, изказва мнение, че Слав се премества от Цепена в Мелник в 1215 или 1216 г.

[111] Prinzing. Der Brief, p. 418 (ЛИБИ, 4, с. 23).

[112] Данчева-Василева. България, с. 47.

[113] Clari, ch. CXVI—CXVIII, 107—109.

Сведения за политическия съюз, скрепен с брака между българската принцеса и император Анри, дава и монахът Алберих. Според неговата хроника папата изпраща при Борил свой легат кардинал, който увещава българския владетел да даде дъщеря си за съпруга на императора[114]. В хрониката на Филип Мускес, в която също има данни за този брак, българската принцеса е представена като дъщеря на Калоян[115]. Съюзът между България и Латинската империя и бракът между император Анри и дъщерята на Калоян се отнасят към 1213 г. въз основа на съобщенията на Алберих.

Изворите определено посочват, че инициативата за сключване на съюза е от латинска страна. Император Анри не успява да получи подкрепа от Запад и не постига окончателна победа над враговете на империята. Главната опасност за Латинската империя идва от единодействието между император Теодор Ласкарис и българския владетел Борил. Поради това от значение за сигурността на империята е разкъсването на този съюз. Мирът с България е сключен, за да бъде привлечен Борил на страната на латинците. Ръководителите на империята проявяват правилно политическо виждане, като по този начин, осигурявайки си за съюзник българския цар, парират действията на никейците в Мала Азия[116]. Трябва да се отбележи също, че съюзът е сключен с помощта на папата[117]. С мира се постигат договорни отношения между двете държави, към които се стреми още Калоян. Въпреки че той воюва успешно три години в Тракия, до мирни отношения с империята не се стига. Борил води четири години безуспешни войни срещу латинците и в 1213 г. е признат от тях за равностоен съюзник[118].

Този мир е желан и от латинска, и от българска страна. След като възстановява силите си, император Теодор Ласкарис продължава войната с империята. Българите непрекъснато нахлуват в Тракия и Македония, въпреки че не печелят решаващи победи. Латинците са с изтощени сили. Много от кръстоносците и рицарите се завръщат на Запад, други преминават на страната на враговете на империята. Българският владетел също е заинтересован да прекрати изтощителните военни действия, след като не успява да постигне съществени успехи. Затова той приема предложението за мир. България е била винаги „костелив орех“ за Латинската империя, чиито войски никога не успяват да преминат Стара планина и да навлязат в северните и североизточните предели на държавата[119]. Докато в Никея латинският император достига чак до турската граница и опустошава през 1211 г. почти цялата страна, в българската държава той не успява да постигне същото. При тези обстоятелства не е оправдано българската държава при управлението на цар Борил да се преценява като слаба и безпомощна[120]. Ако той не е считан за сериозен враг на империята, латинците биха се постарали да се справят с него по пътя на войната, без да прибягват до дипломатически средства, за да осигурят мира си с него. Участието на папата в осъществяването на този съюз също не трябва да се пренебрегва. Именно защото досега унията не изиграва роля за уреждане на българо-латинските отношения, вече е направена равносметка и извлечена поука от пасивното отношение на папската курия. Сега Инокентий III предприема действия за сближаване на България с Латинската империя. Като се има предвид, че през август 1213 г. в Никея е изпратен кардинал Пелагий, за да сключи уния между двете църкви[121], може да се предположи, че между съобщението за мисията на папския легат в Търново и кардинал Пелагий има връзка.

---

[114] Albericus, p. 886.

[115] Mouskes, 2, v. 23085—23090, p. 405; Гюзелев. Самият Търновград, с. 33. Сведения за този брак се срещат и у Dandulo, p. 338. Златарски. История, 3, с. 309, бел. 1; Цанкова-Петкова. Отношения, 165—166, също се спира на този политически съюз, скрепен с брак между дъщеря на цар Калоян и император Анри. През 1207 г. латинският император се оженва за дъщерята на Бонифаций Монфератски, която починала наскоро. Впоследствие ръката на дъщерята на Филип Швабски била отказана на император Анри и при тези обстоятелства латинската дипломация се обръща към българския владетел.

[116] Примов. Роберт дьо Клари, 33—35.

[117] Златарски. История, 3, 308—310; Цанкова-Петкова. Отношения, 165—166.

[118] Златарски. История, 3, с. 308, 320. Мнението на големия наш медиевист е, че цар Борил бил принуден да се хвърли в политика, диаметрално противоположна на Калояновата, която довежда до неговото падане — политиката на сближение с латинците. „Със смъртта на император Анри Борил изгубва едничката си опора в борбата против вътрешните си и външни врагове и едничкия си съюзник на Балканския полуостров.“ Досега в българската историография бе утвърдено мнението, че цар Борил е определено слаб владетел и цялостното му управление се характеризира с негативни преценки. Без да прикриваме или пренебрегваме липсата на пълководчески способности и отсъствието на значителни териториални успехи на този владетел, можем да изкажем мнението, че Борил не е бил толкова слаба политическа фигура, като се има предвид цялостната му дейност. Също може да се оспори мнението, че едва ли не съществуването на българската държава при Борил след сключването на съюза от 1213 г. зависело от Латинската империя.

Бракът на Анри с дъщерята на Калоян е един от успешните дипломатически ходове на Латинската империя, която сключва съюз и с никейския владетел Теодор Ласкарис, също скрепен с династичен брак. Хрониките на Бодуен д'Авезн и Филип Мускес съобщават за браковете на три принцеси — племенници на император Анри и дъщери на сестра му Йоланта — с краля на Унгария Андрей, с Теодор Ласкарис и с Борил[122]. Сведенията за тези династични бракове се отнасят към управлението на император Анри след похода му в Солунското кралство. Като се има предвид, че до 1213 г. отношенията между България и Латинската империя са враждебни, то и другите бракове, които са свързани с българо-латинския съюз, могат да се датират през 1213 или 1214 г.

В тези дипломатически ходове напълно е оправдано да се търси намесата на папската курия, която цели да затвори веригата между Унгария и Латинската империя. Междинно звено е България и тя трябва да бъде задържана и обвързана, след като формално е привлечена чрез унията. Папа Инокентий III и латинската дипломация са се погрижили за привличането и на никейския владетел. По пътя на завоеванията Латинската империя не може да постигне повече успехи и за да продължи нейното съществуване, тя преминава към политиката на мирни, дори съюзни отношения със съседните държави.

---

[119] Данчева-Василева. България, с. 48.

[120] Пак там.

[121] Acropolites, I, 29—30; Цанкова-Петкова. Отношения, 165—166, предполага, че сключването на мир между България и Латинската империя е свързано с намерението на папа Инокентий III да възобнови унията с българската държава.

[122] Цанкова-Петкова. Отношения, 166—168; Гюзелев. Българската държава, с. 13.

Мирът и династичните бракове между България и Латинската империя се отразяват благоприятно и върху българо-унгарските отношения. Бунтът по времето на Борил, който е потушен с унгарска помощ, може да се постави хронологически близо до обвързването на трите страни[123]. Една грамота на унгарския крал Бела IV от 1259 г. дава сведения за връзките между цар Борил и крал Андрей II. От текста на грамотата научаваме, че Борил поискал от Андрей II помощ „от приятелско доверие срещу своите врагове във Видин". Кралят изпраща граф Йоаким, който успява да се справи с тримата кумански воеводи и четиримата родственици и връща крепостта Видин на Борил[124].

Обстоятелството, че Борил при вътрешната опасност от разбунтувалите се боляри моли унгарския крал „от приятелско доверие", показва, че между Унгария и България предварително са се установили мирни и съюзни отношения. Това е първото сведение за отношенията с унгарския владетел след известията за връзките между България и Унгария при Калоян. Борил още с възкачването си на престола започва военни действия предимно в Тракия и Македония, които продължават чак до 1212 г. Нищо до този момент не се съобщава за връзките му със северозападната съседка на България Унгария. При цар Калоян отношенията им са враждебни и само благодарение на военната сила и дипломатическите си способности той успява да задържи спорните области на Белград и Браничево в пределите на българската държава. При Борил се наблюдава смяна в характера на отношенията между двете страни[125].

Още в началото на управлението на Борил Белградската и Браничевската област са откъснати от българската държава. Цар Борил, който води продължителни войни на юг, едва ли би могъл да ги задържи. С активната си политика Калоян успява да направи това, но не без усилия. Вместо да се стреми да възвърне тези земи, Борил се примирява с положението и дори през 1213 или 1214 г. установява приятелски отношения с Унгария, тъй като едва ли би могъл да потърси помощ от един неприятел[126]. Борил и Андрей II са свързани и по роднинска линия — техните съпруги са сестри, племенници на латинския император.

Един друг унгарски документ подкрепя датирането на бунта във Видин през 1213 или 1214 г. Това е грамотата от архива на рода Фестетич, публикувана за пръв път през 1975 г.[127] От нейното съдържание става известна още една връзка на българския царски двор при Борил с унгарския крал Андрей II. През есента на 1213 или пролетта на 1214 г. при Борил пристига пратеничество от Унгария, оглавявано от канцлера на краля, за да поиска дъщерята на българския владетел за съпруга на първородния син на Андрей II, престолонаследника Бела, по-късно унгарски крал Бела IV. През 1214 г. Бела бил коронясан, а практиката изисквала с коронацията да бъде извършено и бракосъчетанието или годежът на младия крал. По това време положението на крал Андрей II е разклатено поради редица конфликти, които компрометират неговото управление. За да стабилизира властта си, той търси връзка с цар Борил и я осъществява, като предлага най-сериозното доказателство за съюз и преданост по това време — династичен брак[128]. Този съюз отново подкрепя тезата за обвързаността на България, Унгария и Латинската империя по това време.

---

[123] Ников. Цар Борил, 121—134; Златарски. История, 3, с. 305; Цанкова-Петкова. Отношения, с. 164. Тези историци приемат, че бунтът във Видин е избухнал и бил потушен с унгарска помощ през 1211 г.

[124] Ников. Цар Борил, 133—134.

[125] Данчева-Василева. България, с. 49.

[126] Erszegi. Eine neue Quelle, 93—94.

[127] Ibidem, 96—97.

Това, че унгарският крал изпраща пратеничество, с което иска за своя син ръката на българската принцеса, показва, че цар Борил е търсен и желан партньор. Не само той се обръща към крал Андрей II и иска помощ за предотвратяване на вътрешните междуособици, но и към него се проявява интерес като към доверен съюзник. Всъщност и император Анри, и крал Андрей II целят мир с цар Борил и двойно го осигуряват — латинският император се оженва за племенница на Борил, а Борил взема племенница на Анри за съпруга. Цар Борил и крал Андрей са женени за две сестри, а дъщеря на Борил става годеница на унгарския престолонаследник. При последната връзка положително се има предвид потвърждението на вече установения мир между двете страни.

Съюзът между цар Борил, император Анри и крал Андрей II скоро намира реализация в похода, насочен срещу Сърбия през 1214 г.[129] Целта е да се нанесе удар на Сърбия и дори тя да бъде унищожена като политическа сила. Инициатор на войната е Борил, който привлича в кампанията латинския император. Няма преки сведения за участието на унгарския крал в похода, но вероятно срещу Сърбия се насочват и тримата владетели. Освен желанието на Борил да възвърне заграбените от сърбите български територии[130] може да се допусне и друга причина за предприетата кампания срещу Стефан II Неман — например стремежът на папата да привлече и Сърбия към съюзените държави на полуострова и по този начин да затвори напълно веригата на обвързаните и подвластни на католическия Рим държави в Югоизточна Европа. Опитът на унгарската дипломация през 1202 г. да наложи католицизма в Сърбия чрез Вълкан не успява. И Унгария, и България имат териториални претенции към сръбската държава, затова е много вероятно участието и на крал Андрей II в похода.

Във войната срещу Сърбия като съюзник на цар Борил и император Анри се намесва и севастократор Стрез. Епирският владетел Михаил Комнин също се преориентира в новата обстановка, като преценява, че е безполезно да бъде против съюзените българи и латинци. Той се свързва със Стрез и също действа против Сърбия. Според сръбския извор Стрез забравя добрината на сръбския владетел Стефан II и започва да му отвръща с „безброй злини“. В съюз с българите и гърците той се устремява срещу държавата на своя покровител, за да я разори[131]. Под гърци трябва да се разбира войската на епирския владетел Михаил Комнин.

Съюзените българо-латински войски потеглят към сръбските земи, но достигат само до Ниш. В лагера край града избухват безредици, които довеждат до взаимното избиване на съюзниците. Стрез също потегля с войска към Ниш, но по пътя е убит[132]. В безуспешната българо-латинска експедиция срещу Сърбия може да се търси намесата на сръбската дипломация. Вероятно нейно дело е убийството на севастократор Стрез и на Михаил Комнин[133].

---

[128] Ibidem, p. 96; Ерсеги. Семейно-династическите връзки, 284—286.

[129] Живот Св. Симеуна и Св. Саве, с. 206; Život Sv. Symeona, 21—22; Златарски. История, 3, с. 309.

[130] Златарски. История, 3, с. 309.

[131] Живот Св. Саве, 105—106.

След неуспешния опит срещу Сърбия в коалицията се появяват пукнатини. Михаил Комнин е наследен от брат си Теодор Комнин, който не следва политиката на предшественика си по отношение на Сърбия. Враждебността е заменена със съюзни връзки, скрепени с брак на Мануил Комнин, брат на Теодор Комнин, с една сръбска княгиня, сестра на Стефан II Неман[134]. В основата на този съюз лежат агресивните стремежи на Теодор Комнин срещу латинците, за сметка на които в бъдеще той ще уголеми значително епирската държава. На него му трябва съюзник, с помощта или чрез неутралитета на който той ще осъществява завоевателните си планове. Сърбия също е заинтересована да парира експанзията на епирските владетели на север. Срещу мира с Теодор Комнин сръбската дипломация предлага земите на севастократор Стрез[135]. Вероятно Борил не успял да възвърне тези земи в пределите на българската държава след смъртта на Стрез.

През 1215 г. Латинската империя и Унгария предприемат нов поход срещу Сърбия. Както при сведенията за похода от 1214 г. липсва името на крал Андрей II, така при втория поход не е споменато името на Борил[136]. Вероятно Борил и сега воюва срещу Сърбия[137]. Смъртта на севастократор Стрез и Михаил Комнин налага на българския владетел да подпомогне латинския император. Освен това Борил трябвало да действа и за възвръщането на Стрезовите земи към българската държава. Този поход също не успява. Сръбският владетел и крал Андрей II се помиряват при срещата си в Равна, преди още войската на император Анри да достигне Ниш и да се съюзи с унгарците. Така се осуетява и тази антисръбска акция на трите съюзени държави. Цар Борил не съумява да извлече никаква полза за българската държава от походите. Дори земите на севастократор Стрез са откъснати от България.

През 1215—1217 г. положението на Латинската империя продължава да буди тревога у нейните ръководители. Непрекъснато се чувства нужда от подкрепления от Запад, които трябва да стабилизират положението на империята. В подкрепа на Латинската империя и на завоеванията на западното християнство в Югоизточна Европа и Мала Азия папската курия започва нова пропаганда за кръстоносен поход. Инициатор и подбудител на тази идея е неуморимият папа Инокентий III. Като висш израз на неговата политика и дипломатическа дейност в тази насока е организираният под ръководството му Дванадесети вселенски и Четвърти Латерански събор от 11 до 30. XI. 1215 г.[138]

---

[132] Пак там; Život Sv. Symeona, 21—22.

[133] Život Sv. Symeona, 24—25; Златарски. История, 3, 313—318.

[134] Acropolites, 1, 24—25.

[135] Мутафчиев. Владетелите, 267—268.

[136] Život Sv. Symeona, p. 27, 28—29.

[137] Златарски. История, 3, с. 320, не допуска участието на цар Борил в този поход, тъй като първият опит е несполучлив и севастократор Стрез е убит. Ников. Цар Борил, с. 130, смята, че Борил участвал в съвместния поход на унгарския крал и латинския император срещу Сърбия.

[138] Mansi, 22, 953—1086.

Дейността във връзка с подготовката на събора започва още през 1213 г., като в посланията на папа Инокентий III до патриарсите и епископите са набелязани въпросите, които ще бъдат разгледани на събора. Те се свеждат главно до освобождаването на светите земи и реорганизацията на вселенската църква. Писмото на император Анри от 13. I. 1212 г. оповестява на Запада за необходимостта от много кръстоносци, които да владеят завоюваните земи. В противен случай придобивките на империята ще бъдат загубени. Това писмо оказва въздействие за организирането на нов поход.

При откриването на събора на 11 ноември папа Инокентий III произнася тържествена клетва, в която говори предимно за Ерусалим и за победата над Мохамед[139]. Във връзка със схизмата между двете църкви обаче съборът не може да се произнесе, тъй като отсъстват представители на Никея. По отношение на светите земи съборът се задоволява да декретира кръстоносен поход, но това не довежда до непосредствени резултати[140]. Дори най-преданият католически крал, унгарският, след дълга подготовка тръгва на кръстоносен поход едва през 1217 г. Това е Петият кръстоносен поход, за който полагат клетва много владетели, но твърде малко участват в него. Немският император Фридрих II Хохенщауфен също полага клетва, но непрекъснато отлага заминаването си и чак през 1221 г. потегля на Изток[141].

Латеранският събор от 1215 г. е поредното усилие на Рим да направи възможното за заздравяването на Латинската империя, но той остава само един блестящ фойерверк на могъществото на папа Инокентий III преди залеза на неговия понтификат.

Българският духовен глава също е поканен на Латеранския събор, като папа Инокентий III изпраща циркулярно писмо от 19. IV. 1213 г. до примаса на България Василий[142]. Инокентий III упорито държи България да бъде в сферата на неговото влияние, като евентуалното присъствие на български представители на събора би било безспорно доказателство за неговия дипломатически успех. Но сведения за участието на български духовници на Латеранския събор през 1215 г. няма. Тъй като писмото е изпратено още през 1213 г., то може да се свърже с дипломатическата дейност по уреждането на мирните отношения между България и Латинската империя и обвързването с династични бракове на трите страни — България, Латинската империя и Унгария — през 1213 — 1214 г.

Докато за участието на българско пратеничество на Латеранския събор през 1215 г. само може да се предполага, то за запазването на унията при цар Борил и след 1213 г. може да се твърди с по-голяма сигурност. Политическата обвързаност на България с Латинската империя и Унгария и поканата до примаса Василий за присъствие на вселенския събор говорят, че унията не е била напълно омаловажена. Последвалата дипломатическа дейност от страна на цар Иван II Асен за възобновяване на източноправославната ориентация на Българската църква също подкрепя тази мисъл.

---

[139] Ibidem, p. 1057.

[140] Luchaire. Innocent III, 291—292.

[141] Thomas Spalatensis, 573—574; Chronica S. Martini, p. 470.

[142] Acta Innocentii, № 206, 442—443, 477; Gjuzelev. Das Papstum, p. 44; Иречек. История, с. 286; Ников. Църковната политика, 72—73.

През 1216 г. Латинската империя се лишава от втория си император, който умира в Солунското кралство[143]. Някои извори свидетелстват, че той е отровен от домашните си или от своята съпруга[144]. Съмненията, които падат върху българската принцеса, не са категорични, а може би са и неоснователни. Ако този акт се възприеме като политическо убийство, може да се възрази, че по това време българската държава е в много добри, дори съюзнически отношения с Латинската империя и едва ли убийството е инспирирано от българска страна (освен ако не се отнася за лична драма). Много е вероятно смъртта на император Анри да е плод на заговор, организиран от винаги недоволните ломбардски барони в Солунското кралство, които често са в опозиция срещу латинския император.

Политиката на втория латински владетел може да се окачестви като реалистична и конструктивна с определени положителни резултати за Латинската империя. По време на неговото управление държавата на западните рицари с център Цариград постига най-убедителни външнополитически успехи. Благодарение на пълководческите си способности и качества на дипломат император Анри постига разширение на латинските завоевания и стабилизиране на империята, каквото след него тя никога не успява да достигне.

От своите две съпруги — Агнес, дъщерята на Бонифаций Монфератски, и дъщерята на Калоян — император Анри нямал мъжки наследници. Известна е само незаконородената му дъщеря, която той омъжва за Алексий Слав. За управител на империята след смъртта на Анри е избран Конон дьо Бетюн[145]. Братът на император Анри, Евстахий, за който неколкократно се споменава в изворите, остава в сянка. Може би той нямал право да наследи престола като законен наследник. Неговото име не фигурира в сведенията, където заедно с Бодуен и Анри са споменати и другите им братя Филип и Жофроа (вторият е незаконороден)[146]. Филип, граф Намюрски, умира в 1214 г.[147] Жофроа е известен от писмото на император Анри до него[148]. Той също по закон нямал право да наследи латинския престол.

За император в Цариград е избран граф Пиер Куртене, или Аутисиодорски, съпруг на Йоланта, сестра на Бодуен и Анри[149]. С избирането на Пиер Куртене, който пребивавал във Франция, се е целяло да се придвижат с него от Запад военни сили, които да влеят енергия и упование в изнемогващата все повече Латинска империя след временните успехи на император Анри. Неслучайно Пиер Куртене и Йоланта са коронясани в Рим от наследника на папа Инокентий III папа Хонорий III (1216—1227) с голяма тържественост на 9. IV. 1217 г.[150] Нито Бодуен, нито Анри са коронясани лично от папата. В избора на Пиер Куртене взема участие и Венецианската република. На 11. IV. 1217 г. новоизбраният латински император потвърждава пред дожа на Венеция клаузите от договора, сключен през 1204 г. от кръстоносците с републиката. В договора се включва обещание, по силата на което Пиер Куртене се задължава да завоюва за Венецианската република гр. Драч, намиращ се в ръцете на епирския владетел Теодор Комнин[151].

---

[143] Clari, ch. CXIX, p. 109; Ernoul, p. 391; L'estoire de Eracles, p. 289.

[144] Iacobus de Guisia, p. 274; Iohanes Longus, p. 832; Longnon. L'Empire latin, 150—151.

[145] Mouskes, 2, v. 23030—23035, 403—404; Гюзелев. Самият Търновград, с. 31.

[146] Willelmus Andrenses, p. 720; Aegidius Aureaevallenses, p. 132.

[147] Longnon. L'Empire latin, p. 153.

[148] Buchon. Recherches, 153—156 (ЛИБИ, 4, 12—17).

[149] Iacobus de Guisia, p. 274; Ryccardus de Sancto Germano, 77—78; Mouskes, 2, v. 22989—22993, p. 402; Гюзелев. Самият Търновград, с. 30; Longnon. L'Empire latin, p. 153.

Пиер Куртене е внук на крал Луи VI (1108—1137) и братовчед на Филип II Август (1165—1223). Това е действително избор, с който биха могли да се реализират плановете на папата, Венецианската република и Латинската империя за заздравяването на последната.

На 17. IV. 1217 г. Пиер Куртене със съпругата си напуска Рим и се отправя към пристанището Бриндизи, а оттам на венециански кораби с войската, която го съпровожда, се насочва към Драч, за да го завладее за Венеция. Императрица Йоланта продължава пътуването си към Цариград по море. Новият латински император не само не успява да завладее Драч, но е пленен от епирския владетел и завършва дните си в затвора на Теодор Комнин[152]. Императрица Йоланта поема ръководството на империята и за да си осигури съюзник и да стабилизира положението си, омъжва една от дъщерите си на име Агнес за сина на граф Жофроа дьо Вилардуен — владетел на Морея, бъдещия Жофроа II Вилардуен (1230—1246)[153].

През 1217 г. крал Андрей II предприема поход към светите земи, като изпълнява обещанието си, дадено още през 1215 г. на Латеранския събор. За целите на похода унгарският крал се обръща към Венеция, от която иска кораби, получава ги от венецианския дож, а в замяна на това предава гр. Зара на венецианците[154]. Така крал Андрей II заедно с краля на Ерусалим Жан дьо Бриен, краля на Кипър и други владетели се отправя на поход към Египет. На 23. VIII. 1217 г. Андрей II пристига при гр. Спалатум (Сплит), откъдето с две галери се насочва към Драч. Но той няма повече плавателни съдове, необходими за похода, поради което някои от участниците се връщат обратно. Войската, предвождана от Жан дьо Бриен, успява да завземе градовете Акра и Дамиет през 1218 г. Пристигайки в Никея, унгарският крал Андрей II се свързва с император Теодор Ласкарис и урежда женитбата на сина си с дъщерята на никейския владетел (вероятно годежът между дъщерята на Борил и унгарския престолонаследник не довел до брак между двамата). След това крал Андрей се насочва на северозапад, за да се завърне в

---

[150] Albericus, p. 906; Dandulo, p. 287; Longnon. L'Empire latin, p. 154.

[151] Ryccardus de Sancto Germano, 77—78; Mouskes, 2, v. 23015—23020, p. 403; Гюзелев. Самият Търновград, с. 31; Ernoul, 391—393; L'estoire de Eracles, 290—294.

[152] Nicol. The Despotate, 50—52.

[153] Albericus, p. 906; Ernoul, p. 392; Longnon. L'Empire latin, p. 157.

[154] Albericus, p. 905; Dandulo, 286—287; Robertus canonicus, p. 277.

Унгария. Унгарският крал няма никакви успехи в този кръстоносен поход[155]. Въпреки че не му е чужда мисълта да се възползва от останалия без владетел латински престол и родството си с императрица Йоланта, за да застане начело на Латинската империя, той не успява да осъществи плановете си и безславно се завръща в държавата си[156]. На път към Унгария той преминава през българските земи.

През разгледания период политическата обстановка в Югоизточна Европа се характеризира с временно стабилизиране на Латинската империя и с дипломатическите ѝ успехи спрямо българската държава и Никейската империя, които установяват съюзни отношения с латинския Константинопол. Това е едно от най-големите постижения на император Анри и на папската дипломация, благодарение на което българската държава и Никейската империя се отдалечават задълго от основната си външнополитическа цел — ликвидирането на Латинската империя[157].

Още в началото на управлението си цар Борил проявява стремеж да продължи делото на своя предшественик цар Калоян, като безспорни примери в това отношение са продължителните му военни действия в Тракия и Македония, насочени срещу латинските завоевания в тези области. Успех за държавата са привличането на севастократор Стрез и единодействието между него и Борил против латинското и сръбското присъствие в югозападните български земи. По отношение на Латинската империя мирът, сключен през 1213 г., не може да се окачестви като пасив в политиката на Борил, тъй като компромисът е направен от латинската страна, която прави предложение за мир пред българския владетел. Явно империята не може да се справи по военен път с активно действащите сили на Борил, който нерядко в изворите за този период се окачествява като силен и могъщ противник на латинците. След като иска мир, латинският император изпада в позицията на по-слабия политически партньор, който е принуден по този начин да парира непрекъснатите набези от българска страна. За Борил този мир също е изгоден, тъй като на практика той не успява, въпреки че разполага със силна войска, да изтласка категорично и окончателно латинците от териториите, които се стреми да присъедини към българската държава. По отношение на северозападните земи, т. е. Белградската и Браничевската област, Борил също претърпява неуспех. Като негово най-сполучливо дело може да се прецени привличането на севастократор Стрез и подвластните му територии — обстоятелство, което дава повод в литературата да се изкаже мнението, че при Борил българската държава се простира до Северен Епир и Македония[158].

---

[155] Thomas Spalatenses, 573—574; Röhricht. Testimonia, p. 5, 35, 138, 181; Acta Sanctorum, 59, p. 419.

[156] Moravcsik. Les relations, 314—319.

[157] Гюзелев. Българската държава, с. 14.

[158] Nicol. The Despotate, p. 48.

Трета глава

БЪЛГАРИЯ В СВОЯ АПОГЕЙ

(1218—1241)

Политическите отношения между България, Унгария и Латинската империя

(1218—1229)

През 1218 г. синът на цар Иван I Асен заема българския престол като цар Иван II Асен. Когато Борил става владетел през 1207 г., Иван Асен, 11 или 12-годишен, и брат му Александър са отведени най-напред при куманите, а след това при русите в Галичкото княжество. Вече пълнолетен, през 1218 г. Иван Асен се връща в България, за да завземе по право бащиния си престол, след като насилствено отстрани цар Борил[1].

Четвъртият потомък на Асеневата династия приема управлението на българската държава, когато тя е намалена териториално и без особено здрави позиции във външнополитическите отношения. Латинската империя също претърпява кризисни моменти — със смъртта на император Анри тя загубва един свой далновиден владетел, а неуспехът на Пиер Куртене и смъртта му усложняват и без това затрудненото ѝ положение. Не е известно българското правителство преди идването на цар Иван II Асен да се е възползвало от тези обстоятелства, за да си възвърне териториите на юг от Стара планина в Тракия. Безуспешните военни експедиции към Сърбия в края на активната външна политика на Борил и падането на този български владетел дават основание да се стигне до заключението, че такива опити не са правени[2].

---

[1] Acropolites, I, p. 20, 21, 24, 31, 33 (ГИБИ, 8, с. 156, 157—158); Ephraemius, v. 7825—7831, p. 316; Гюзелев. Самият Търновград, с. 79; Златарски. Търновският надпис, с. 593. Този надпис определя годината 1218 като начална на управлението на цар Иван II Асен. Във връзка с обсадата на Търново от Иван Асен, която продължила според Георги Акрополит 7 години (ἐπὶ ἑπτὰ ἔτεσι), К. Иречек и В. Н. Златарски коригират този израз и го тълкуват „в продължение на 7 месеца“ (Иречек. История, с. 290, бел. 51; Златарски. История, 3, с. 323, бел. 1); Успеиский. История, 3, 472—473, приема, че обсадата продължила седем години, като изказва мнение за формирането на православна коалиция от гърци, сърби и привърженици на Иван Асен срещу цар Борил и император Анри. Подобна теза не е убедителна и противоречи на сведенията за периода. През 7-годишния период преди 1218 г. Борил участва в два похода в съюз с император Анри и унгарския крал Андрей II срещу Сърбия. Странно е, че през това време град Търново е обсаждан от Иван Асен, но не е превзет. Цанкова-Петкова. Отношения, с. 164, бел. 73, също приема, че обсадата продължила 7 години с известни прекъсвания. Дуйчев. Приноси, 290—294, определя възрастта на Иван Асен, който към 1207 г. бил на 11—12 години, а през 1218 г. навършил пълнолетие.

[2] Dančeva-Vasileva. Les relations, p. 76.

Българската държава на юг териториално е ограничена до областите близо до Стара планина. На северозапад Белградската и Браничевската област са в пределите на Унгария. На запад и югозапад Борил не успява да затвърди успехите, които постига. Земите на севастократор Стрез, загинал през 1214 г., преминават към подвластните на Теодор Комнин територии. Още в началото на управлението си епирският владетел води успешна завоевателна политика. От слабостта на Латинската империя и българската държава най-голяма полза извлича Теодор Комнин. Той успява да спечели на своя страна българския деспот и доскорошен латински васал Алексий Слав[3].

От първите дипломатически ходове на новия български владетел става ясно, че той не възнамерява да промени външнополитическата ориентация на държавата, следвана от предшественика му Борил, т. е. съюза с Унгария и Латинската империя[4]. Първият външнополитически съюз, който установява цар Иван II Асен, е с унгарския крал Андрей II. При завръщането си от безуспешния Пети кръстоносен поход унгарският крал прекосява част от земите на Балканския п-в, като преминава в 1218 г. и през българската държава. При Борил са установени мирни, дори съюзни отношения между България, Латинската империя и Унгария. С отстраняването на цар Борил Иван II Асен фактически се изолира от тези две съседни държави независимо от това, че възстановява законната си власт. Архидякон Тома от Сплит съобщава за последиците от преминаването на унгарския крал през българските земи: „След това, като преминал (крал Андрей — б. а.) границите на Гърция, достигнал в България, където бил задържан от българския цар Асен, който не му позволил да замине дотогава, докато напълно не се съгласил да му даде дъщеря си за жена“[5].

В извора има известен намек за упорство от страна на българския владетел да получи утвърдителен отговор от унгарския крал. Следващите известия за същия случай показват, че Андрей II проявил благосклонност към исканията на цар Иван II Асен. В писмо до папа Хонорий III от 5. III. 1219 г. Андрей II уведомява понтифекса, че „от стремеж да постигнем това намерение, та да си доставим за пътуването осигурен пропуск, ние обявихме брака на нашата дъщеря с българския цар Асен“[6]. В едно друго писмо, след като унгарският крал е вече в държавата си, той моли папата да потвърди сключените брачни връзки, а заедно с това и политическия съюз между двете държави. Със своето писмо Андрей II изпраща и писмо на българския владетел до папата, отнасящо се до съюза с Унгария, което крал Андрей II държи да му бъде върнато с папската була — одобрение на предприетото начинание[7].

---

[3] Acropolites, I, 24, 25, 26, 37—39 (ТИБИ, 8, с. 157, 159—160).

[4] Гюзелев. Българската държава, с. 14.

[5] Thomas Spalatenses, 547—575; Ников. Изправки, с. 59, отбелязва във връзка с това известие, че цар Иван II Асен бил лишен от международни връзки и санкции и се възползвал от случая да се сроди с унгарската династия и да добие международно признание. Крал Андрей II бил принуден да приеме условията и формално му обещал, че ще му даде дъщеря си за жена.

[6] Theiner. Vetera monumenta, I, № 33, p. 21.

[7] Ibidem.

От тези сведения проличава, че българският владетел повежда настоятелно преговори за постигане на една значителна цел — съюз с Унгария и вероятно възвръщане на Белградската и Браничевската област към българската държава, преминали още в началото на Бориловото управление към Унгария. Затова цар Иван II Асен е проявил настойчиво своето желание за брак, зад който се крие реализирането на тези стремежи. Крал Андрей II трябвало да бъде увещаван, за да приеме това предложение. Унгария била в съюзни отношения с предишния български владетел и поради това на пръв поглед няма причини този съюз да не се потвърди и продължи и с цар Иван II Асен. Затруднението идва от претенциите, които предявява българският владетел сега. Той използва безизходното положение на крал Андрей II, стигнал до неговите земи след безславния поход, и вероятно невъзможността да се върне по друг път в Унгария. Затова Иван II Асен се стреми да извлече най-голяма полза от случая, който му се предоставя, т. е. не само да сключи съюз с една авторитетна държава, но и да получи териториални придобивки. Вероятно настоятелната въздържаност на Андрей II се дължи на желанието му папата да бъде в течение на тези преговори, дори да изиграе ролята на арбитър. Действително никъде в изворите не става дума за този съюз и за Белградската и Браничевската област, но може да се предположи, че главните затруднения били свързани именно с тях[8].

За да имат резултат поведените преговори, българският цар изпраща писмо до папата, в което по всяка вероятност имало дух на лоялност към Рим и било изказано желание за мир и съюз с Унгария. За съжаление текстът на писмото не е запазен, но няма основание да се съмняваме в неговото съществуване, като се имат предвид и целите на Иван II Асен. Андрей II се съгласява, както проличава от изворите, и настоява за санкциониране на акта от папата, но до фактическо изпълнение на обещанието си той не пристъпва нито през 1218, нито през 1219 и 1220 г. Брачният, а оттам и политическият съюз между България и Унгария стават факт в 1221 г., т. е. три години след формалното им уреждане, и са тясно свързани с делата на Латинската империя[9].

Сведения за тези отношения съдържа хрониката на Филип Мускес. След смъртта на императрица Йоланта за управител на империята е избран Конон дьо Бетюн, а като пряк наследник на престола бароните решават да повикат „благовъзпитания и мъдър Филип“, най-големия син на императорската двойка Куртене. Но Филип се отказва от това право и го отстъпва на по-малкия си брат Робер[10]. Хронистът Филип Мускес свързва брака на дъщерята на унгарския крал Андрей II и цар Иван II Асен с пристигането на Робер в Цариград. Новият латински владетел се отправя към империята, като най-напред пристига в Унгария и е посрещнат благосклонно от сестра си и унгарския крал. След презимуването на Робер в унгарския двор крал Андрей II дава една от дъщерите си за съпруга на българския цар, за да може императорът да премине през българските земи и да стигне до Цариград. В придвижването си към латинската столица

---

[8] Златарски. История, 3, 325—326.

[9] Пак там.

[10] Mouskes, 2, v. 23035—23040, p. 404; Гюзелев. Самият Търновград, с. 32.

Робер е придружен от Андрей II, сина му Александър и от Иван II Асен през българските земи, като получава много припаси и храни за пътуването си. Крал Бела, господар на Биле, също го придружава със свитата си[11]. В старофренските хроники на Ернул и император Еракл кратко, но изрично се споменава, че император Робер би изгубил земите си без помощта на българите[12].

От данните във връзка с този брачен съюз могат да се направят следните изводи. При преминаването на унгарската войска през българските земи в 1218 г. крал Андрей II дал обещание и започнал да действа за женитбата на дъщеря си Анна (Мария)[13] и цар Иван II Асен, за да излезе от затрудненото положение. Кралят съзнателно не бързал с осъществяването на брака, защото той бил свързан вероятно с откъсването на Белградската и Браничевската област от Унгария и с присъединяването им към българската държава. За да не предизвика евентуално нападение от страна на българския цар, който със сила би пристъпил към завземането на тези земи, Андрей II започва преговори с папата, от който иска височайше разрешение за този брак. Когато новият латински император пристига в Унгария, се явява нова необходимост да се влезе във връзка с българския цар, чието благоволение е от решаващо значение за безпрепятственото пристигане на Робер в Цариград в този важен за Латинската империя момент, когато тя е без император. Робер пристига в Унгария към края на 1220 г. и презимува там, тъй като не получава освободен пропуск, за да премине през българските земи. При това положение бракът между Анна и Иван II Асен не можел повече да се отлага. Макар и компромисен за Унгария, той уреждал първостепенния въпрос за Латинската империя — оглавяването ѝ от новия латински император. Бракът е сключен, а оттам се осъществяват и двата политически съюза: между България и Унгария и между България и Латинската империя. Въпреки че в извора не се споменава изрично, че император Робер и цар Иван II Асен сключват мир, положително той е бил уреден[14].

Като се имат предвид писмото до папата от българския цар и благосклонността му към двамата католически владетели — краля и папата, може да се стигне до заключението, че Иван II Асен още от самото начало на управлението си цели постигането на мирни и съюзни отношения с Унгария и Латинската империя. Той използва обстоятелството и постига териториални успехи за българската държава без какъвто и да е конфликт. Към България освен Белград и Браничево по това време е присъединена и Пловдивската област[15].

---

[11] Mouskes, 2, v. 23045—23070, 404—405; Гюзелев. Самият Търновград, с. 32.

[12] Ernoul, 393—394; L'estoire de Eracles, p. 294.

[13] Попруженко. Синодик, с. 88; Златарски. История, 3, с. 419.

[14] Dančeva-Vasileva. Les relations, 78—79.

[15] Du Cange. Histoire, L. 3, ch. 11, p. 36—37, отбелязва връзката между българо-унгарския съюз през 1221 г. и преминаването на император Робер през българските земи и заключава въз основа на сведенията на Филип Мускес и Писториус, че Иван II Асен се оженва за дъщерята на крал Андрей II Анна, като този съюз се оказва благоприятен за император Робер. Ников. Изправки, с. 61, също свързва брака между унгарската принцеса и българския цар с Латинската империя, но в друго отношение. Според него Теодор Комнин представлява опасност за империята и унгарският крал изпълнява даденото обещание, за да осигури в лицето на българския владетел

Съюзните отношения между България и Латинската империя от 1221 г. са от полза за империята на западните рицари не само във връзка с преминаването на свитата на император Робер през българските земи. Новият латински император, за когото Алберих се изказва немного ласкаво[16], трябва да осигури тила си откъм България. Още към края на 1219 г., когато умира императрица Йоланта, Теодор Ласкарис, чиято съпруга е Мария Куртене, дъщеря на Йоланта и Пиер Куртене, започва военни действия, за да завоюва Латинската империя[17]. Теодор Ласкарис предявява претенции към императорския трон в Цариград по силата на родството си с династията Куртене. Но не само това обстоятелство му дава основание да оглави империята. Той има законното право да се смята за наследник на Византия, тъй като стои начело на Никейската империя, запазила найдобре държавните традиции на Византийската империя. Никея е найавторитетната и активно действаща държава за възстановяването на Цариград като столица на могъщата империя[18].

Непосредствено след смъртта на императрицата между Теодор Ласкарис и латинските барони се разгаря война. Затова пристигането на новия император било така наложително. На Робер се възлагали надежди главно заради подкрепленията от Запад, които трябвало да дойдат с него. Договорът с цар Иван II Асен има голяма стойност за Латинската империя и поради това, че неутрализира българската държава и лишава никейския владетел от евентуален съюзник в лицето на българския цар. Такива съюзници на никейския император са и цар Калоян, и цар Борил, а по-късно и самият Иван II Асен като съюзник на Йоан Ватаци. От друга страна, изворите свидетелстват за един действителен неутралитет спрямо Цариград, който Иван II Асен поддържа до 1228 г. Това потвърждава предположението, че през 1221 г. е сключен мир с Латинската империя[19].

Съюзните отношения на император Робер с българската държава се отразили, макар и косвено, върху поведението на Теодор Ласкарис. За това говори фактът, че след пристигането на Робер никейският император прекъсва войнствената си политика спрямо Цариград и поема друг курс. Опит за подобряване на отношенията между Никея и Латинската империя е направен най-напред от латинска страна. Робер изпраща пратеници при Теодор Ласкарис за сключване на мир, който се осъществява не без влиянието на Мария Куртене, съпруга на никейския император. Самият Тео-

---

съюзник на латинците против епирската държава. Действително Теодор Комнин става реална опасност не само за Латинската империя, но и за всички владетели, съседни на Епир. В 1221 г. обаче той не е този фактор, който ще стане след завземането на Солун през 1224 г. За териториалните придобивки в резултат на съюза между България и Унгария от 1221 г. вж.: Златарски. История, 3, с. 326; Ников. Изправки, 58—61; Gjuzelev. Das Papstum, p. 45; Българската държава, с. 14; Цанкова-Петкова. България, с. 111.

[16] Albericus, p. 910.

[17] Mouskes, 2, v. 23080—23085, p. 405; Гюзелев. Самият Търновград, 32—33; Longnon. L'Empire latin, p. 157.

[18] Angold. A Byzantin Government, 14—15.

[19] Dančeva-Vasileva. Les relations, p. 79. Потвърждение за преките контакти между цар Иван II Асен и император Робер Куртене е откритият в Търново на Царевец добре запазен оловен печат на този латински владетел. Вж.: Овчаров, Печат, 5—7.

дор Ласкарис предлага дъщеря си за съпруга на император Робер със значителна териториална зестра. Така войната е приключила и между двете враждуващи империи е установен мир, но самият брак не се осъществява. Причина за това е смъртта на никейския император през 1222 г.[20]

Латинският владетел Робер, който се проявява като бездарен и лишен от политическа прозорливост император, не успява да извлече полза от мира с никейската държава. След император Теодор Ласкарис на никейския престол застава неговият зет Йоан Ватаци, на когото останалите представители на императорската фамилия оспорват това право. В династичните борби, разгорели се в Никея, се намесва и император Робер, без да прецени силите и възможностите си. Той приема в своя двор двамата избягали братя на Теодор Ласкарис — Алексий и Исак, претенденти за никейския трон. Но при Пиманион в Мала Азия през 1224 г. латинската войска в подкрепа на двамата братя е разбита от Йоан Ватаци. Тази победа позволява на никейския император да предприеме поход през зимата на 1224 г. срещу латинските територии в Мала Азия. Тук са превзети редица крепости (Пиманион, Ланциана, Карнорос, Вервениакион), след което никейската войска се прехвърля на Галиполския п-в. Положението на империята в Мала Азия и Източна Тракия е критично. Гражданите на Одрин изпращат послание до Йоан Ватаци с молба да освободи града от латинците, което принуждава император Робер да иска мир. Никейският владетел приема предложението, но иска от Робер да предаде и последната крепост в Мала Азия, останала в ръцете на латинците, Пига[21]. По този начин почти всички териториални успехи на император Анри в Мала Азия са сведени до минимум. Тук латинците владеят само Никомидия. Островите Самос, Хиос и Лесбос са окупирани от император Йоан Ватаци.

Положението в Македония и Западна Тракия е почти същото. Тук се налага със своята твърда и завоевателна политика епирският владетел Теодор Комнин. Той сключва през 1216 г. съюз със сръбския владетел Стефан II Неман, а през 1217 г. обявява Димитър Хоматиан за архиепископ. Тази активна политическа дейност за утвърждаване и агресивните му действия срещу латинските владетели в Македония и Солунското кралство предизвикват появата на император Анри през 1216 г. в Солун, за да отблъсне епирския владетел[22]. В 1224 г. Теодор Комнин се насочва към Солунското кралство, значително отслабнало от изтеглянето на множество ломбардски барони вследствие на интервенцията на император Анри. Бертолд дьо Катцеленбоген, регент до 1217 г., също напуска Солун и се завръща в Германия. Тези обстоятелства са използвани от епирския владетел, който завладял по-голямата част от Тесалия и Македония. Император Робер изпраща войска, за да обсади гр. Сяр, завзет от Теодор Комнин през 1222 г. Победата на латинците при тази крепост била възможна, но вестта за поражението при Пиманион и обсадата на Солун им подействала дезорганизиращо и те се оттеглили към Цариград[23].

---

[20] Mouskes, v. 23095—23140, 406—407; Гюзелев. Самият Търновград, с. 33; Acropolites, I, p. 31; Longnon. L'Empire latin, p. 160; Успенский. История, 3, 476—477.

[21] Acropolites, I, 34—36; Gregoras, I, II_2, p. 25; Albericus, p. 911; Златарски. История, 329—330; Успенский. История, 3, с. 478; Longnon. L'Empire latin, 161—162.

[22] Nicol. The Despotate, 47—63.

Латинците оказват упорита съпротива и Солун е превзет от Теодор Комнин едва през 1224 г.[24] Походът срещу Сяр е съчетан с акция срещу Теодор Комнин начело с Вилхелм Монфератски, който получава парична помощ от немския император Фридрих II Хохенщауфен и оглавява ломбардските барони в експедицията срещу епирския владетел. Походът обаче се забавя и когато корабите пристигат през пролетта на 1225 г., за да атакуват превзетия Солун, Теодор Комнин е вече достатъчно силен и прогонването му от този важен стратегически център в Македония не е възможно. Със смъртта на Вилхелм Монфератски през септември 1225 г. походът внезапно е прекъснат. Теодор Комнин окупира Ксантия, Мосинопол, Макри, Димотика и Одрин[25]. Така големите териториални успехи и неговата реална сила в момента създават у Теодор Комнин самочувствие, което му позволява да се обяви за император. Произходът на Теодор Комнин от фамилията Дукас също му дава основание да присвои тази титла. По линия на прабаба си Ирина Дукенина, съпруга на император Алексей I Комнин, и на своята баба Теодора, дъщеря на Алексей I Комнин и съпруга на пансевастхипертатос Константин Ангел, той е свързан с фамилиите Дукас и Ангел. Митрополитът на Солун Константин Месопотамит отказва да провъзгласи Теодор Комнин за император, но това извършва охридският архиепископ Димитър Хоматиан[26].

Папа Хонорий III не остава безучастен към сериозните неуспехи на Латинската империя. През май 1224 г. той изпраща писмо до кралица Бланш дьо Кастий с цел да подбуди крал Луи VIII (1223—1226) да изпрати помощ за спасението на латинската столица. Той апелира към французите, преобладаващата част от бароните — създатели на империята, и отстоява каузата, че не трябва да се допусне „Нова Франция“ да загине. В отговор на този тревожен призив кралят на Франция обещава 200 или 300 рицари, но смъртта му попречва да изпълни това свое задължение[27].

Падането на Солунското кралство отслабва още повече отбранителните възможности на Латинската империя. В Тракия латинците са изтласкани и сега тук се сблъскват двете византийски държави с всички присъщи на техните претенции противоречия. Според византийския хронист Георги Акрополит император Йоан Ватаци приема Теодор Комнин да бъде господар на земите си, т. е. на епирската държава, но не приема неговото императорско достойнство. Йоан Ватаци преценява, че в момента не е по силите му да владее тези отдалечени области, и поради това не оспорва господството на Теодор Комнин в тях, но не иска да отстъпи в нищо друго на епирския владетел[28]. От друга страна, Теодор Комнин има претенции по отношение на цяла Тракия и дързостта да превземе Цариград и всички ромеи да го признаят за император. Той успява да се противопостави с успех на Йоан Ватаци в Димотика и Одрин. В Димотика той е признат за император, а в Одрин принуждава гражданите да отстранят войската на Йоан Ватаци, след което завзема града. Така Теодор Комнин завладява почти цяла Тракия и достига до стените на Цариград[29].

---

[23] Acropolites, I, p. 35; Mouskes, 2, v. 23180—23205; Longnon. L'Empire latin, 162—163.

[24] Longnon. La reprise, p. 141 sq.; Nicol. The Despotate, 63—64.

[25] Acropolites, I, 39—40; Gregoras, I, II$_2$, 26—27; Ryccardus de Sancto Germano, p. 120.

[26] В литературата са изказани различни мнения относно годината на коронацията на Теодор Комнин: Longnon. La reprise, 141—146; Nicol. The Despotate, 65—66; Karpozilos. The date, 251—262. Тези автори приемат, че коронацията се извършва през 1225 г. В своя по-ранна работа А. Карпозилос застъпва тезата, че това събитие е станало през периода 1226—1227 г. (вж. Karpozilos. Controversy, p. 105). Stiernon. Les origines (suite), 199—202, смята, че коронацията е извършена между ноември 1227 и април 1228 г. Tarnanides. Relations, p. 52, приема 1227 г. за времето на коронацията на Теодор Комнин. Според нас по-приемлива е 1227 г., аргументирана в някои от посочените изследвания.

[27] Mouskes, 2, v. 26870—26884, p. 539; Longnon. L'Empire latin, p. 167.

Латинците са лишени от голяма част от владенията си в Тракия и в тази област се сблъскват стремежите на двата византийски центъра. Западните барони и рицари не са вече фактор тук, но независимо от критичното положение на империята разногласията и претенциите на двете византийски държави спасяват латинския Цариград от пълно поражение. Никейци и епирци не обединяват силите си, за да прогонят латинците, а всеки владетел се стреми да стане едноличен император в Цариград. Тези противоречия удължават живота на Латинската империя.

В резултат на победоносните походи на Теодор Комнин през 1222—1225 г. южен съсед на българската държава става Епирската империя, разпростряла се далеч извън географската област Епир и обхванала Македония, Тесалия и Южна Тракия. В тези предели имало области с компактно българско население, а самите земи били преди в границите на българската държава. През 1225 г. е сключен и договор между Теодор Комнин и Иван II Асен. Георги Акрополит съобщава, че след като се издигнал с успехите си, Теодор Комнин сключил договор с царя на българите, като брат му Мануил се оженил за дъщерята на Иван II Асен, Мария, родена от наложница[30].

Тъй като в извора се споменава, че цар Иван II Асен и император Теодор Комнин са съседи, за изясняването на следващите събития е необходимо да се определи, макар и приблизително, докъде се простирали владенията на двете държави. Георги Акрополит съобщава, че след като Теодор Комнин завладял Солун и привлякъл Слав за васал, той подчинил Мосинопол, Ксантия, Грациана, преминал пл. Стагира, наречена Макри, и опустошил земите отвъд Еврос (р. Марица), намирайки ги всички незащитени и необградени от крепости[31]. Следователно Теодор Комнин достигнал до Марица, преминал на левия бряг по течението на реката, опустошил го и се оттеглил към Димотика и Одрин. Ако предположим, че той е поставил гарнизон, неговите владения се простирали до десния бряг на Марица, а земите на юг от Стара планина до левия бряг на реката били български, макар и недобре защитени[32].

---

[28] Acropolites, I, 33—34 (ГИБИ, 8, 158—159).

[29] Acropolites, I, 39—40 (ГИБИ, 8, 160—161); Ephraemius, v. 8027—8044, 323—324; Гюзелев. Самият Търновград, 79—80.

[30] Acropolites, I, p. 41 (ГИБИ, 8, с. 161); Ephraemius, v. 8060—8064, p. 325; Гюзелев. Самият Търновград, с. 80; Nicol. The Despotate, p. 105, изказва мнение, че с този договор се осигуряват завоеванията на Теодор Комнин в Македония и Тракия.

[31] Acropolites, I, p. 39 (ГИБИ, 8, 159—160).

От сведението за договора между Теодор Комнин и Иван II Асен не става ясно кой е инициаторът за неговото сключване[33]. Вероятно предложението за мир и съюз идва от страна на Теодор Комнин, за когото този мир е по-необходим, отколкото на цар Иван II Асен. Целта на епирския император в момента е завладяването на Цариград, а българският цар е в съюзни отношения с Латинската империя от 1221 г. Това не могло да не бъде известно на Теодор Комнин и естествено го безпокояло, тъй като било пречка, макар и косвена, за реализирането на плановете му. За да неутрализира северната съседка на епирската държава, той сключва договор с нейния владетел, скрепен с династичен брак. Поради липса на изворови сведения не се знае съдържанието на договора, но едва ли той се заключавал само в женитбата на Мария и Мануил Комнин. Енергичният и предвидлив Теодор Комнин положително включил клаузи, които осигурявали неутралитета на българската държава, а може би предвиждали и военен съюз между Епир и България. Цар Иван II Асен нямал основание да не приеме този договор, след като положително му било известно затрудненото положение на Латинската империя. Този мир му осигурявал безопасност от страна на силния и агресивен съсед Теодор Комнин и известни придобивки при евентуални съвместни действия срещу латинците. Предположението за военен съюз между двамата владетели, насочен срещу Латинската империя, остава хипотеза, тъй като засега няма данни за него. Привличайки Иван II Асен, Теодор Комнин си осигурява съюзник и срещу император Йоан Ватаци, който има същите стремежи, както и епирският владетел — да завземе Цариград. Българският владетел заемал до този момент сравнително пасивна позиция спрямо тези дипломатически ходове, тъй като инициативата и предимството във военно и стратегическо отношение били на страната на император Теодор Комнин.

По това време Латинската империя все повече се обезсилва и обезличава като политически фактор. За това ѝ състояние оказват влияние както обективните условия, така и субективният фактор в лицето на император Робер. Изтичането на кръстоносните сили и отслабването на съпротивителните възможности на империята не могат да се компенсират с едно далновидно ръководство на държавните дела от рода на управлението на император Анри. От противоречията на съседните страни император Робер не успява да извлече полза за империята, каквато постига неговият предшественик. Сантименталните увлечения на този латински император по една дама, годеница на негов барон, му донасят пълно дискредитиране като владетел. Бароните са крайно недоволни от неговото отношение към управлението. Той не успява да се наложи и отива в Рим, като изпада в унизителното положение на просител пред папа Григорий

---

[32] Гюзелев. Българската държава, с. 14, отбелязва, че през 1225 г. Никейската империя била изолирана от събитията на Балканския п-в. Като основен претендент за наследството на Латинската империя се очертава Теодор Комнин.

[33] Васильевский. Обновление, 22—23; Златарски. История, 3, 333—334. И двамата автори изказват мнението, че Теодор Комини не би могъл да действа срещу Цариград, без да осигури съгласието и приятелството на Иван II Асен.

IX за собственото си спасение. В Рим той получава парична помощ и напътствия отново да се завърне в Цариград. На път към латинската столица Робер се отбива в Морейското княжество при сестра си Агнес, съпруга на сина на неговия владетел. Там той заболява и умира през 1228 г.[34] Така, без да изпълни мисията, с която е изпратен в Цариград, неподходящият и неспособен за владетел Робер Куртене оставя Латинската империя на своя по-малък брат Бодуен II в още по-безпомощно положение от това, в което я получава.

Докато за съюзните отношения между България и Латинската империя, установени през 1221 г., няма преки данни, след смъртта на император Робер има сведения за сключване на договор между цар Иван II Асен и латинците в Цариград. Хронистът Марино Сануто Торсело съобщава, че още с възкачването си на престола император Бодуен II бил осигурен с полезен договор, потвърден с клетва от българския владетел, който уреждал и женитбата на латинския владетел с дъщерята на „императора на Загора“ (България) — „мъж благороден и всесилен“. Той се задължил да възстанови териториите на Латинската империя, които предишните императори загубили в западните области (т. е. Македония и Западна Тракия). Но бароните в империята, страхувайки се, че Бодуен благодарение на този съюз ще стане по-силен и ще им отмъсти за лошото им отношение към брат му Робер, решават да го отклонят от сближението му с българския владетел. След като постигат това, бароните му дават коварния съвет (според думите на хрониста) да приеме за съпруга дъщерята на Жан, крал на Ерусалим. Така Бодуен се съгласява да отхвърли съюза с българския цар и да се свърже с Жан дьо Бриен, който е коронясан за император[35].

Ако се проследи текстът на извора, могат да се открият четири последователни момента, свързани с дипломатическите отношения между България и Латинската империя, отразени в него: сключването в 1228 г. на полезния за империята договор, скрепен с клетва между българския цар Иван II Асен и латинския император Бодуен II; обещанието на Иван II Асен да отвоюва западните територии на империята; опасението на бароните и вземането на решение за отказ от съюза с българския цар; привличането на Жан дьо Бриен за император в Цариград.

---

[34] Ernoul, 394—395; Dandulo, p. 291; L'estoire de Eracles, 294—295.

[35] Marinus Sanuto, 72—73; Du Cange. Histoire, L. 3, ch. XII, p. 43. Авторът се спира сравнително обстойно върху този договор, като изказва мнението, че съюзът бил приет с голяма радост от българския цар, защото му носел слава и го улеснявал в борбата му срещу Ватаци и гърците, а за французите съюзът бил авантюра. Успенский. История, 3, с. 478, вижда в този договор предложение от латинската страна пред българския владетел за опекун на Бодуен, но не и в качеството на император. Longnon. L'Empire latin, p. 170, изказва мнение, че цар Иван II Асен сам предлага дъщеря си за съпруга на Бодуен и съответно себе си за опекун. Този ход на българския владетел според автора е неочакван и подозрителен за бароните. Той приема, както и Дюканж, версията за евентуалното отмъщение на Бодуен по отношение на нелоялните към него барони, след като се съюзи с Иван II Асен. Nicol. The Despotate, 107—108, също смята, че цар Иван II Асен предлага кандидатурата си. Всъщност предложението идва не от българска страна, а от латинското правителство, за което свидетелства и самият извор. Ников. Църковната политика, с. 76; Златарски. История, 3, с. 336. И двамата автори отбелязват, че предложението е излязло от латинска страна и е прието от българския владетел, тъй като му осигурява господство в Цариград. Цанкова-Петкова. България, с. 113, правилно предполага, че от одобрението на папата зависел изборът на опекун за Бодуен и неговото отношение по този въпрос решило до голяма степен изборът да падне върху другия кандидат, т. е. върху Жан дьо Бриен.

Според хрониста Марино Сануто Торсело този съюз е полезен, защото малолетният латински император се свързва със силния император на „Загора“, който ще укрепи властта му. Поради малолетието си Бодуен II не може да управлява сам империята. За регент е назначена сестра му Мария Куртене, вдовицата на Теодор Ласкарис, но тя заема този пост за кратко време. След нейната смърт за управител на империята и като регент е поставен Нарньо дьо Туси, който изпълнява тази функция до 1231 г.

В момента империята е изцяло в изолация. Лишена от земите на Солунското кралство, от крепостите в Тракия, Тесалия и Мала Азия, тя е принудена да предприеме спасителни мерки за своето съществуване. От Запад няма изгледи да дойде бърза и достатъчно голяма помощ, за да се предотврати безболезнено кризата. Император Теодор Комнин може да продължи всеки момент войната срещу империята за пълното ѝ разгромяване. Император Йоан Ватаци, въпреки че сключва съюз с латинците, е немислимо да бъде привлечен за евентуален покровител на малолетния император. Единственият възможен съюзник за момента на Балканския п-в се оказва цар Иван II Асен, който веднъж вече е проявил лоялност и с който империята е в добри отношения от 1221 г. Договорът между България и Епирската империя от 1225 г. вероятно не се отразил неблагоприятно върху българо-латинските отношения, но все пак криел опасност за империята. Поради това се пристъпва към привличането на цар Иван II Асен и по-сигурното му обвързване с Латинската империя. Бароните са тези, които предлагат първи на българския владетел съюз. Те имат нужда от силен съюзник и се стремят преди всичко да неутрализират Теодор Комнин, най-опасния враг на империята[36].

От страна на бароните сключването на договора е само една маневра, превантивна мярка, постигната с дипломатическа хитрост. Иван II Асен и Теодор Комнин са в съюзни отношения, но същевременно техните крайни цели са диаметрално противоположни. Българският владетел се стреми като Асеневци, както по-късно ще докаже това, да върне Тракия в пределите на държавата си, а император Теодор Комнин желае да не му се оспорва властта в същата област. С договора от 1228 г. латинците вбиват клин между България и Епирската империя[37].

В този съюз и неговото обезсилване от страна на латинските барони, замесени в конфликта, който е свързан с император Робер, прозира преднамереност. Опасенията им, че малолетният император Бодуен II ще стане по-силен и ще си отмъсти за Робер, не са основателни, те дори са наивни. Отмъщението съвсем не трябва да се свързва с Иван II Асен. Бодуен II би могъл да се справи с бароните с помощта на който и да е силен владетел, станал негов покровител. Доказателство за маневрите на бароните е фактът, че проектът за договор с Жан дьо Бриен е изработен още през есента на 1228 г.[38] Следователно латинците използват привличането на цар Иван II Асен само като средство да респектират враговете на империята, докато уредят въпроса с наместник от Запад[39].

---

[36] Във връзка с този важен политически съюз между България и Латинската империя в литературата досега съществуваше мнение, че е запазен текстуално документът, уреждащ тези отношения. Вж. Макушев. S. Ljubić, с. 378; Дуйчев. Приноси, 304—305. Оказа се, че документът, който имал предвид В. Макушев: „Contractio matrimonialis de Balduino cum filia regis Jo (Johanis)“ (вж. Cessi. Deliberazioni, N 141, 210—211) (ЛИБИ, 4, 35—37), е проектодоговорът на договора, сключен на 9. IV. 1229 г. в Перуджа между Жан дьо Бриен и император Бодуен. Вж. Данчева. Договорът, 52—57.

[37] Dančeva-Vasileva. Les relations, p. 82.

Още при сключването на договора бароните знаели, че ще го анулират при първия удобен случай, когато се появи по-подходящ кандидат. Тук от значение е и папското решение за поставянето на Жан дьо Бриен като регент, което се приема впоследствие от латинското правителство. Бароните предприемат ход към съюз с Иван II Асен по необходимост и го анулират по целесъобразност. Българският владетел е провокиран с възможността да има власт в Латинската империя, срещу което той обещава да отвоюва територии, загубени от нея. Договорът изиграва своята роля, докато в Рим и Западна Европа се търси подходящ регент и когато регентът е намерен, договорът вече няма стойност и може да бъде анулиран[40].

През 1228 г. латинската дипломация разгръща оживена дейност, която не се изразява само в сключването на този важен за сигурността на империята договор. Към края на 1228 г. се водят преговори и с Иконийския султанат вероятно за да се неутрализира Никейската империя. За целта пратеничество на управителя на империята Нариьо дьо Туси пристига при султана на Икония и му поднася дарове. През декември с. г. е сключено едногодишно примирие между съвета на бароните и епирския император Теодор Комнин. То има характер на търговски договор, който е от полза и за двете страни. В документа за примирието Теодор Комнин е признат за „височайш император на гърците“ от Латинската империя в лицето на управителя и подеста Нариьо дьо Туси и другите висши барони. Те се заклеват да спазват стриктно примирието. От извора става ясно, че посочените условия са приети и от владетеля на Морея Жофроа дьо Вилардуен[41]. Тази стъпка на латинската дипломация е превантивна мярка срещу възможна реакция на засегнатия български владетел цар Иван II Асен, отстранен през 1228 г. като евентуален регент в Цариград[42].

Проличават усилията на латинското правителство да закрепи положението на империята през 1228 г. с примирия и договори, които ѝ осигуряват мир с всичките ѝ съседи — България, Епирската и Никейската империя и дори с Иконийския султанат.

Както бе отбелязано, бароните променят решението си по отношение на българския владетел и сключват съюз с Жан дьо Бриен. През април 1229 г. в гр. Перуджа по предложение на папа Григорий IX за наместник в Латинската империя и покровител на малолетния Бодуен е избран бившият ерусалимски крал Жан дьо Бриен. Известен е целият текст на договора между бароните от Цариград и младия Бодуен II, от една страна, и крал Жан, от друга. В този документ се дават почти неограничени права на Жан дьо Бриен. По-важните клаузи са: крал Жан ще бъде коронясан за император и ще има власт до живот и пълно владение на земите; император Бодуен ще притежава империята след смъртта на Жан дьо Бриен, като се съобразява с даренията, които крал Жан ще направи на своите роднини, и като спазва наследството, което ще бъде приписано на роднините на краля; когато Бодуен стане на 20 години, ще получи Никейската империя и цялата земя, която латинците са владеели в Мала Азия с изключение на херцогство Никомидия, което ще остане в ръцете на император Жан дьо Бриен; кралят обаче, ако пожелае, може да вземе за своите наследници или цялата земя отвъд ръкава Св. Георги, или земята, която владее Теодор Комнин до Димотика и Одрин, и цялото херцогство Пловдив, който и да го владее, цялата земя на Слав и онази, която е била на Стрез с изключение на Солунското кралство. Изрично се споменава, че крал Жан няма да оспорва владенията на Асен (Иван II Асен). Изброяват се още редица задължения на младия император и бароните към крал Жан дьо Бриен[43].

---

[38] Cessi. Deliberazioni, N 141, 210—211 (ЛИБИ, 4, 35—37).

[39] Dančeva-Vasileva. Les relations, p. 82.

[40] Ibidem.

[41] Cessi. Deliberazioni, N 134, p. 208; N 140, 209—210 (ЛИБИ, 4, 35—37).

[42] Nicol. The Despotate, p. 108.

От данните в този договор проличава, че Жан дьо Бриен е определен за император с почти неограничени права и власт. Той не е само опекун, не е само управител, не е съимператор, той е доживотен и по всичко личи — едноличен император на Латинската империя, а Бодуен е само дофен с бъдеща титла „крал на Никея“[44]. Освен текста на проектодоговора и самия договор сведения за характера на властта, която имал Жан дьо Бриен, дава и Филип Мускес[45]. Те потвърждават известията за неограничената власт на бившия ерусалимски крал като император до живот на Латинската Цариградска империя.

Жан дьо Бриен е политическа фигура, лансирана за император на Латинската империя от папа Григорий IX. Той е доверена личност на папския престол още от кръстоносния поход през 1218 г., когато завладява градовете Дамиет и Акра и става крал на Ерусалим. Идването му в Цариград е пряко свързано с политическите борби, избухнали през 20-те години на XIII в. между папската и светската власт в лицето на император Фридрих II Хохенщауфен. Могъщият немски император се противопоставя на папското влияние и авторитет и започва открит конфликт с Григорий IX, който го отлъчва от католическата църква през 1228 г. Същият император си присвоява титлата крал на Ерусалим поради женитбата си с дъщерята на Жан дьо Бриен Йоланта и фактически го измества от това владение. Останалият без кралство Жан дьо Бриен се обръща към папата за съдействие и в резултат на това получава пълна подкрепа и оглавява войските на понтифекса в стълкновенията им с тези на император Фридрих II Хохенщауфен. През 1229 г. немският император се завръща от светите земи и се противопоставя на войските на папата, предвождани от Жан дьо Бриен. Фридрих II Хохенщауфен нанася поражение на силите на папата, а Жан дьо Бриен е лишен окончателно от короната си и победен при опита му да постигне някаква реабилитация в отношенията с немския император. За да осигури Жан дьо Бриен, който загубва Ерусалимското кралство, и за да го възнагради заради предаността служба в името на папската кауза, Григорий IX му дава възможност да стане император на Латинската империя[46]. В договора проличава какви високи изисквания поставя бившият ерусалимски крал пред Бодуен и бароните,за да приеме едва ли не поднесената му императорска корона. Той има неограничени доживотни права и свобода на действие в земите на империята, много от които са изгубени, но с перспектива отново да бъдат завоювани.

---

[43] Tafel et Thomas. Urkunden, 1, 265—270.

[44] Hendrix. Les institutions, 97—98.

[45] Mouskes, 2, v. 28089—28105, p. 581; Гюзелев. Самият Търновград, с. 34.

Сведенията на Марино Сануто за брачния договор между дъщерята на цар Иван II Асен и император Бодуен II засега не намират потвърждение в нито един друг извор. Самият извор е сравнително късен. Сануто написва историята си след 1321 г. Нито Георги Акрополит, нито Алберих или други по-ранни автори съобщават за това събитие от особена важност както за България, така и за Латинската империя. Данни за влиянието на цар Иван II Асен в Латинската Цариградска империя се срещат в Търновския надпис на цар Иван II Асен, в житията на св. Петка и на св. Иларион Мъгленски. В Търновския надпис се съобщава: „. . .а пък градовете, които се намират около Цариград, и самият този град владееха фръзите (французите — б. а.), но и те се покоряваха под ръката на моето царство, понеже нямаха друг цар освен мен и благодарение на мен прекарваха дните си. . .“[47] Патриарх Евтимий Търновски в Житието на св. Петка пише: „И не само се задоволи с това (цар Иван II Асен — б. а.), но дори до царствуващия град (Цариград — б. а.) здраво и мъжествено всичко завладял. И самият царствуващ град завоювал, а властвуващите там франки направил поданици“[48]. Съставителят на Проложното житие на св. Иларион Мъгленски също споменава за господството на цар Иван II Асен над франките: „И възприе царския скиптър новия цар Иван Асен, син на стария Асен. И бил цар над българи, гърци, франки, сърби и арбанаси, на всички градове от море до море“[49].

Безспорни са историческата достоверност и голямото значение на тези първостепенни домашни извори, особено на надписа, но в интерес на обективната истина трябва да не се правят прибързани изводи от текстовете, например, че Иван II Асен владеел Цариград, а съпоставяйки ги с други исторически извори, да се определи влиянието на българския владетел в столицата на Латинската империя. Свидетелството за владеене на градовете в околностите на Цариград може да е достоверно, като се вземат под внимание успехите на цар Иван II Асен след 9. III. 1230 г. — победата при Клокотница (надписът е изсечен в чест на тази победа). Вероятно под владенията в Тракия се имат предвид всички градове и крепости, които действително са в латински ръце преди големия външнополитически успех на българската държава, а мисълта, че дори и царствуващият град е подчинен на скиптъра на Иван II Асен, доказва, че договорът между бароните от империята и българския владетел действително е бил проектиран. Правата, които получавал чрез него цар Иван II Асен, били също значителни, но фактически той едва ли е завладял Цариград и е стъпил в него като владетел.

---

[46] Albericus, p. 913, 919, 925; Dandulo, p. 289, 291; Chronica S. Martini, p. 470, 476; Guillelmus de Nangiaco, p. 547 (ЛИБИ, 4, 274—275); Gaulterius Cornutus, 45—46 (ЛИБИ, 4, с. 152); Gjuzelev. Bulgarien, p. 149.

[47] Златарски. История, 3, с. 593.

[48] Kałužniacki. Werke, 69—79.

[49] Иванов. Български старини, с. 420.

Българската държава — първостепенна сила на Балканския полуостров (1230—1235)

Договорът от 9. IV. 1229 г., по силата на който Жан дьо Бриен става доживотен император на Латинската империя, положително става известен и на епирския владетел Теодор Комнин. Той му повлиява респектиращо, тъй като и след изтичането на едногодишното примирие от септември 1228 г. до септември 1229 г. епирският владетел не предприема агресивни действия срещу империята. Известни са му и съюзните отношения между Цариград и Търново, които са нарушени, тъй като привличането на Жан дьо Бриен означава разрив с цар Иван II Асен. Това става повод епирският владетел да насочи вниманието си към българската държава.

През 1229 г., когато срокът на примирието изтича, Теодор Комнин започва подготовка за осъществяване на завоевателните си планове. За тази цел той се свързва с немския император Фридрих II Хохенщауфен, като изпраща до него пратеничество с дарове. С тази мисия той преследва намерението да получи военна помощ от императора. Папа Григорий IX научава за същността на преговорите и през 1229 г. отлъчва Фридрих II Хохенщауфен и Теодор Комнин. Папата предполага, че се готвят военни действия срещу Латинската империя[50], но всъщност насоката на агресията на епирския владетел не е Цариградската империя, а българската държава.

Хронистът Георги Акрополит представя император Теодор Комнин като нелоялен и непочтен, често нарушаващ клетвите и споразуменията със съседите си. Той прекратява договора с българския владетел и тръгва срещу него, като събира голяма войска. От гр. Одрин Теодор Комнин се насочва към горното течение на р. Марица, като търси повод за сражение с българите. След като научава за нарушаването на мирния договор от страна на епирския владетел, цар Иван II Асен с голяма войска и помощ от куманите се насочва срещу него. На знамето, което предвожда българската войска, е поставена писмената клетва на Теодор Комнин[51]. С тази подробност в разказа си Георги Акрополит, който се отнася толерантно към Иван II Асен, изрично подчертава кой е виновникът за войната между двете държави. Решаващата битка става на юг от Марица, при Клокотница, където Теодор Комнин е напълно разбит и пленен заедно с близките си и с висшите длъжностни лица. Обикновените войници пленници са освободени по повелята на българския цар. Това събитие е точно датирано от Търновския надпис на цар Иван II Асен, издълбан върху колона в черквата „Св. Четиридесет мъченици“ в чест на тази голяма победа на 9. III. 1230 г.[52] Според Георги Акрополит, автор на най-подробния разказ за това събитие, причината за войната между Теодор Комнин и българския владетел е дързостта на епирския император, който нарушава договора с цар Иван II Асен. Но всъщност въпросът се свежда не до това, кой е предизвикал войната, а какви са обективните предпоставки за нея и целите на двамата владетели.

---

[50] Ryccardus de Sancto Germano, p. 162; Васильевский. Обновление, 24—25, изказва съмнение относно получена помощ от император Фридрих II Хохенщауфен. Независимо от това, каква е подготовката на Теодор Комнин, той се отправя не към Цариград, а към българските земи.

[51] Acropolites, I, 41—42 (ГИБИ, 8, 161—162); Scutariotes, 473—474 (ГИБИ, 8, 269—270); Гюзелев. Българската държава, с. 15, прави преценка на голямата историческа победа при Клокотница, като привлича един новоиздаден извор — писмо на митрополита на Керкира Георги Варданес до архиепископа на Отранто Танкред.

Във връзка с войната от 1230 г. е изказано мнението, че Теодор Комнин бил готов по това време за последната битка за Цариград, но вместо да се насочи към латинската столица, отива на север срещу българската държава. Уверен в надмощието си, той предпочита да отложи нападението срещу Цариград, като най-напред решава да се справи с цар Иван II Асен и да обезвреди българската армия. Това са мотивите на Теодор Комнин за започването на войната, оказала се повратен момент в историята на епирската държава[53].

До 1230 г. цар Иван II Асен урежда външнополитическите отношения на държавата чрез сключването на мирни договори. Сега той трябва да отблъсне агресивните действия на Теодор Комнин, а с това и да пристъпи към завоюването на населените с българи области в Тракия и Македония. Напълно е възможно цар Иван II Асен да е заел позиции на активно участващ в конфликта, а не на пасивен и изчакващ противник. Наистина Георги Акрополит съобщава, че Теодор Комнин нарушил пръв договора, като по този начин византийският хронист изразява повече негативното си отношение към епирския владетел, враг и съперник на никейския император, отколкото към българския цар. Обективната преценка на създалата се обстановка показва, че и двамата владетели се стремели към този конфликт, така както цар Калоян и император Бодуен I, а след това цар Борил и император Анри воювали ожесточено в Тракия за правото на владеене на тази област. Верен на традицията във външната политика на своите предшественици, Иван II Асен пристъпва към нейното реализиране. Може да се изкаже мнението, че Георги Акрополит проявява субективизъм, като представя цар Иван II Асен като пасивен участник в началото на тази война, за да изпъкне още повече нелоялността на епирския император. Земите, които владее Теодор Комнин, се простират до десния бряг на р. Марица. Оказва се, че Иван II Асен преминал реката, устремил се на юг и се срещнал с войската на епирския император при Клокотница, т. е. във владенията на Теодор Комнин. За да завоюва тракийските територии на юг от Марица, цар Иван II Асен предприема нападателен поход, в резултат на който постига блестяща победа. Византийският историк съобщава, че „под негова (на цар Иван II Асен — б. а.) власт пада Одрин, скоро след това Димотика, после целият Волерон, Сяр, Пелагония и Прилеп и земите около тях. Той опустошил и Велика Влахия, завладял и Албанон и плячкосал чак до Илирик". След като изпълнил голяма част от плана си и уредил своите работи както желаел, той се върнал в своите земи[54]. Завоеванието е улеснено от наличието на компактни маси българско население в държавата на Теодор Комнин.

---

[52] Златарски. Търновският надпис, с. 593. За тази историческа победа се срещат още следните сведения: Albericus, p. 927; Ryccardus de Sancto Germano, p. 166. И двамата автори съвсем накратко съобщават под 1230 г. за тази битка, като Рикардус отбелязва, че през април 1230 г. имало голяма битка „между гърците“, при която Теодор Комнин е ослепен. Няма съмнение, че това е сведение за Клокотнишката победа на цар Иван II Асен, но поради отдалечеността му от мястото на събитието авторът не прави разлика между двамата воюващи противници, за да назове правилно етническата принадлежност на всеки от тях. Кратко сведение за войната между българския владетел и Теодор Комнин се открива и в житието на св. Теодора (Migne. PG, 127, col. 906, BC). Въведено е за първи път в обръщение в нашата историография от И. Божилов. България, с. 86.

[53] Nicol. The Despotate, 109—111.

Политиката на толерантност към местното население и феодалните владетели в завоюваните области осигурила победата на Иван II Асен. Но все пак може да се изкаже съмнение, че успехът на българския владетел е бил без никакви затруднения или по-сериозни военни действия. Самият Георги Акрополит си противоречи, като казва, че всички се подчинили на цар Иван II Асен без кръвопролития, а, от друга страна, той опустошил Велика Влахия, завладял Албанон и плячкосал земите чак до Илирик. Следователно Иван II Асен имал цели, които упорито преследвал и постигнал. Той предприел не само отбранителни, но и нападателни действия. Това, че българският владетел завоюва със силата на оръжието си толкова обширни територии, не трябва да се тълкува като обстоятелство, което засенчва неговата репутация на хуманен владетел. Бихме могли да кажем, че Георги Акрополит представя победата на българския цар в известен смисъл в идилична светлина, което се отразило върху традиционното тълкуване на неговото сведение, свеждащо се в най-общи линии до представянето на една безкръвна победа, постигната с голяма лекота. По-вероятно и правдоподобно е да се приеме, че цар Иван II Асен започнал още от самото начало на конфликта енергични действия срещу войските на Теодор Комнин и с военния си и дипломатически усет и способности успял да постигне присъединяването на всички области, населени с българи, които били преди в пределите на българската държава. Териториалното разширение на България при цар Иван II Асен е такова, каквото никога след този български владетел тя не е постигала.

Победата действително е голяма и издига българската държава като първостепенна сила на Балканския п-в. Домашните извори, съобщаващи за голямото териториално разширение на държавата, са: Търновският надпис, Дубровнишката грамота, Житието на св. Петка от Патриарх Евтимий и Житието на св. Иларион Мъгленски. В българската държава влизат областите: Белград и Браничево, сръбските земи около Драч, албанската земя, земите на Теодор Комнин от Драч до Одрин и Димотика, Скопската, Прилепската и Деволската област, Солун и земите около него. Клокотнишката победа изиграла решаваща роля за промяната в съотношението на силите. През XIV в. тя била източник на гордост за всички българи, които в споровете си с византийците припомняли за нея. Тази победа направила поразяващо впечатление, тъй като довела до пълната външнополитическа хегемония на българската държава в Югоизточна Европа[55].

---

[54] Acropolites, I, 42—43 (ГИБИ, 8, с. 162); Ephraemius, v. 8085—8094, 325—326; Angold. A Byzantine Government, p. 285, изразява предположението, че цар Иван II Асен управлява новите територии индиректно, като изпраща началници в крепостите, а след смъртта на този български владетел авторитетът му в тези области запада и управителите им стават независими.

Георги Акрополит съобщава, че Иван II Асен оставил някои крепости под властта на гърците, което позволява да се стигне до заключението, че не всички земи на Теодор Комнин са покорени от българския цар. За владетел на Солун бил поставен братът на Теодор Комнин, Мануил Комнин, като Иван II Асен го удостоил с титлата деспот[56]. Големият военен успех при Клокотница е в началото на 1230 г., когато българският цар все още може би смятал за осъществима възможността да господства в Цариград. Поради това в Търновския надпис изрично се подчертава, че българският цар владее този град.

В изворите се отбелязва, че Иван II Асен завладял сръбската земя. Под това трябва да се разбират земите около Драч, които се намирали под властта на епирския владетел, а не на Кралство Сърбия. От 1228 г. на сръбския престол застава Стефан Радослав, женен за дъщерята на Теодор Комнин. Така сръбският владетел попада под влиянието на епирския император. При съпоставка на сведенията, съобщаващи за последиците от Клокотнишката битка, се стига до извода, че отношението на българския владетел към Сърбия се различава от това към Латинската империя. Докато гръцките, албанските и сръбските територии са подчинени със сила от цар Иван II Асен, Латинската империя, която владеела преди градове, влизащи сега в пределите на завладените от българския цар територии, доброволно признава върховенството на цар Иван II Асен. След Клокотнишката битка военните операции продължават както в епирската държава, така и на сръбска територия, като се имат предвид тесните връзки на Теодор Комнин със сръбския владетел Стефан Радослав. Поради тези обстоятелства конфликтът между българския цар и владетеля на Сърбия бил напълно възможен след 1230 г. Стефан Радослав вероятно бил информиран за завоевателните стремежи на Теодор Комнин по отношение на българската държава и поради това проникването на българските войски в сръбска територия след Клокотнишката победа не е изненадващо за него и е напълно обяснимо. Но това е преди всичко превантивна мярка от страна на Иван II Асен, без да се смята, че той имал намерение да присъедини сръбските земи към България. Искал е само да респектира Стефан Радослав и да му внуши да се откаже от идеята за действия в помощ на Теодор Комнин. В началото на 30-те години на XIII в. в Сърбия настъпват междуособици, в резултат на които Стефан Радослав след държавен преврат е свален, а на престола се възкачва брат му Стефан Владислав. В желанието си да поддържа добри отношения с българската държава новият владетел пристъпва към широко прилаганата практика през средновековието — дипломатичния брак, като се оженва за една от дъщерите на цар Иван II Асен. Това става най-рано към 1233 г. и не по-късно от 1235 г. (смъртта на сръбския архиепископ Сава, с помощта на който се осъществява този брак според Житието на св. Сава от Теодосий). Свързването на двата владетелски двора става, след като Стефан Владислав е вече сръбски крал, и не е основателно да се търси намесата на българския цар в помощ на Владислав в държавния преврат[57].

---

[55] Иванов. Български старини, с. 578; Гюзелев. Българската държава, с. 15.

[56] Acropolites, 1, 43—44 (ГИБИ, 8. с. 162); Златарски. История, 3, 340—341.

След победата при Клокотница цар Иван II Асен обръща внимание на църковната уредба на завоюваните територии, като поставя в тях „светли и благочестиви епископи“, както съобщава Патриарх Евтимий Търновски в Житието на св. Петка[58]. От един по-късен препис на това житие се установява, че цар Иван II Асен отстранил епископите, които били привърженици на латинците, т. е. на Римокатолическата църква[59]. Българският владетел предприел реорганизация на църквата в тези български епархии, като поставил български митрополити и епископи. Подготвени за тази цел лица той намира в манастирите на Света гора, които посетил по времето на победоносния си поход при завладяването на държавата на Теодор Комнин[60]. Иван II Асен посетил през 1230 г. светогорските манастири и ги дарил с грамоти (например Ватопедската грамота, за която се смята, че е от 1230 г.). За това свидетелстват и други писмени паметници: Сводната грамота на манастира Зограф, Разказът за зографските мъченици, Дарствената грамота на манастира Ивирон в Света гора[61].

В пределите на българската държава след историческата победа през 1230 г. влиза и предишното Солунско кралство. Мануил, който се установява там като деспот, е подвластен на цар Иван II Асен. По-късно той прави опити да се откъсне от зависимостта на българския владетел, като започва преговори с никейския император и се обръща за покровителство и към папата[62]. Но въпреки тези опити деспот Мануил остава в сферата на влияние на цар Иван II Асен.

В границите на българската държава след 1230 г. се включват и земите на българския деспот Алексий Слав, който неколкократно сменя върховния си сюзерен и остава преди всичко независим феодален владетел. Според сведението в договора от 9. IV. 1229 г. в Перуджа между Жан дьо Бриен и латинските барони и младия император Бодуен II става ясно, че Слав е все още жив и вероятно след победата при Клокотница земите му изцяло влизат в пределите на българската държава, докато за земите на Стрез в този договор се съобщава, че те някога са му принадлежали — доказателство, че Стрез много преди 1229 г. изчезва от политическата сцена. Но положително и Стрезовите земи сега са включени в българската държава. Съсед на България на югоизток остава само Латинската империя, в която цар Иван II Асен, въпреки че има влияние, не успява да се наложи.

---

[57] Acropolites, 41—43 (ГИБИ, 8, 161—162); Kałužniacki. Werke, p. 70; Иванов. Български старини, с. 432; Живот св. Саве, 178, 199; Златарски. Търновският надпис, с. 593; Angelov. Relations, p. 129, 132; Иванов. Била ли е Мария, 96—98. Последните двама автори изказват мнение по отношение на Асеновата дъщеря, съпруга на Стефан Владислав, че тя не е същата Мария, която при сключването на мира между България и Епир става съпруга на Мануил Комнин, брат на Теодор Комнин.

[58] Kałužniacki. Werke, p. 70.

[59] Сырку. К истории, 312—313.

[60] Златарски. История, 3, 347—348.

[61] Дуйчев. Приноси, 294—295.

[62] Васильевский. Обновление, с. 36; Acropolites, I, p. 43 (ГИБИ, 8, с. 162).

Изказано бе мнението, че още с идването си на българския престол през 1218 г. цар Иван II Асен държи да установи добри, мирни и дори съюзни отношения с Унгария и Латинската империя и вероятно поддържа официално установената през 1204 г. уния с Рим. Следователно този исторически факт не е загубил своето, макар и формално значение. През 1231 г. се реализира договорът, сключен в Перуджа, по силата на който Жан дьо Бриен става император в Цариград. Така всякакви възможности цар Иван II Асен да наложи своето влияние в Латинската империя пропадат. С това обстоятелство се свързва дипломатическият ход на българския цар — възстановяването на православната ориентация на Българската църква.

Дипломатическата дейност на българския владетел за възвръщане към православието започва най-рано след 1230 г. (битката при Клокотница) и най-късно след август 1231 г. (пристигането на Жан дьо Бриен в Цариград). Политическата обстановка по това време позволява на цар Иван II Асен да предприеме преговори за възобновяване на Българската православна патриаршия[63]. Предположението, че контактите между никейския патриарх и цар Иван II Асен по църковните въпроси са започнали още през 1228 г.[64], не е убедително както поради слабата си изворна аргументация[65], така и с оглед на политическото положение на българската държава по това време. В 1228 г. се уреждал династичният брак между дъщерята на цар Иван II Асен и латинския император Бодуен II, което означавало и сключването на политически съюз между двете държави. Защо е било необходимо Иван II Асен да се домогва до връзки с никейския патриарх Герман II, ако е имал възможността да стъпи в Цариград като опекун на малолетния Бодуен II? Едва ли българският владетел е правил някакви стъпки, които биха могли да хвърлят подозрение върху неговата лоялност към латинците в този момент.

Обикновено за възобновяването на православието на Българската църква се изтъкват следните причини: цар Иван II Асен е разочарован, чувства се пренебрегнат и обиден от промяната на решението на бароните и от идването на Жан дьо Бриен като император в Цариград[66]; в българската държава след 1230 г. влизат много епархии, които йерархически са зависими от патриарха в Никея или от охридския архиепископ и епископите на тези западни епархии, които са под политическата власт на българския цар, отказали да признаят търновския примас. За да преустанови това църковно йерархическо различие, цар Иван II Асен пристъпва към възобновяване на автокефалността на Българската църква[67]. Преговорите между цар Иван II Асен и император Йоан Ватаци, които завършват със сключването на военен съюз, налагат отхвърлянето на унията[68].

---

[63] Dančeva-Vasileva. Les relations, p. 85.

[64] Васильевский. Epirotica saeculi, 235—236, 292; Златарски. История, 3, 354—355. Двамата автори въз основа на писмото на навпактския митрополит Иван, написано не по-късно от 1228 г., правят извода, че цар Иван II Асен започнал преговорите с Никея през 1228 г.

[65] Васильевский. Epirotica saeculi, p. 292; Златарски. История, 3, с. 354, бел. 2. Изразът в писмото на митрополит Йоан „. . .нека се слави и величае в писмата за височайши василевс още и властвуващият над Хем, скита Асен“ се тълкува като укор, насочен против никейския патриарх Герман II, който славел и величаел в писмата си цар Иван II Асен. Но оттук да се прави изводът, че преговорите за преминаване към православието са започнали през 1228 г., е неубедително. Мнението за значително по-ранното започване на преговорите, преди 1230—1231 г., поддържат: Васильевский. Обновление, 32—33; Цанкова-Петкова. Восстановление, с. 138; България, с. 113; Tarnanides. Relations, p. 147, 149. Последният автор дори приема, че преговорите започват още през 1227 г. Другото становище, че преговорите са започнали след 1230 г., т. е. в края на 1231 или в началото на 1232 г., подкрепят: Ников. Църковната политика, с. 80; Златарски. История, 3, 361 (независимо че, както бе посочено в бел. 67, той приема и мнението на В. Г. Василевски). Angold. A Byzantine Government, p. 32, изказва мнение, че преговорите за отменянето на унията започват малко преди 1232 г. Гюзелев. Българската държава, с. 16, също вижда началото на тази дипломатическа дейност през 1232 г,

Към тези съображения, изказани във връзка с постигането на независимостта на Българската църква, може да се добави още едно, което е най-главното и е от първостепенно значение. Цар Иван II Асен извоюва забележителна победа през 1230 г., издигнала го като най-могъщия владетел на Балканския п-в. Българските земи в Тракия и Македония са включени в пределите на държавата. Латинската империя вече не е решаващ политически фактор в Югоизточна Европа. Това неоспорвано право на първостепенна сила трябвало да получи не само политическо покритие с факта на владеене на обширни територии, но и международно признание. На могъщата българска държава не отговаря зависимият ѝ от Рим духовен статут, макар че той винаги е преценяван като формален. Действително това положение в канонично отношение е формално, но не и в йерархическо, дори и в известен смисъл в политическо отношение. Ако по времето на Калоян унията не изиграла никаква роля в отношенията между българската държава и католическите—Унгария и Латинската империя, то през периода 1213—1231 г. тя оказала известно влияние върху отношенията с тези страни. Ако това не е било така, цар Иван II Асен не би положил усилия да премахне унията. Българският владетел преценява, че примас Василий ще си остане с този йерархически сан, който не отговаря напълно на статуса на патриарха според източните църковни канони — над него стои папата.

Благодарение на дипломатическия си усет и държавническа мъдрост цар Иван II Асен съзнава обективната необходимост да повиши още повече международния авторитет на българската държава, като постигне наред с военното си могъщество и пълна политическа независимост. Връзката чрез унията с папството и оттам с католическите държави в момента на убедителния приоритет на българската държава не води до никаква реална полза за държавата[69]. Отхвърлянето на унията утвърждава фактическата независимост на България от Рим при цар Иван II Асен.

За дълбокия политически смисъл на действията на цар Иван II Асен за завръщането към православието съдим и от промяната в отношенията между България и Унгария през 1231—1232 г. През пролетта на 1232 г.

---

[66] Васильевский. Обновление, 34—35; Златарски. История, 3, с. 358; Ников. Църковната политика, 80—81; Цанкова-Петкова. Восстановление, с. 138.

[67] Васильевский. Обновление, 35—47.

[68] Цанкова-Петкова. Восстановление, с. 138.

[69] Ников. Църковната политика, с. 80, изказва мнение, че чувството за обидено достойнство от проявеното пренебрежение и предпочитането на Жан дьо Бриен подтикнали Иван II Асен да пристъпи към възвръщане в лоното на православието,

унгарската войска окупира Белградската и Браничевската област и Видин по настояване на папа Григорий IX. Срещу нея е изпратен севастократор Александър, брат на цар Иван II Асен, управител на Средецката област. Той отблъсва унгарците, като много от тях избива и пленява[70]. Поради неуспеха на унгарската политика през 1233 г. войската на унгарския крал отново нахлува в българските владения отвъд Дунав. В тези области преминава компактно трансилванско население — българи и власи, за да се спаси от католическата асимилация, на която е подложено в Унгария. Унгарският крал предприема и двата похода, за да възвърне това население към католицизма[71]. Възможно е и действията на Иван II Асен за възвръщане на православието, които станали известни както на папството, така и на унгарския крал, да са причина за войната срещу българската държава с цел възвръщането ѝ към католицизма за папската курия, а за Унгария — териториални придобивки.

Данни, от които могат да се направят конкретни изводи за преговорите между вселенския патриарх в Никея и цар Иван II Асен във връзка с възвръщането на Българската църква към православието, се съдържат в писмото на анкирския митрополит Христофор, написано през 1233 г. и изпратено до българския цар. Част от него гласи: „Всеблагочестивейший цар и духовний сине на светейшия мой господар и вселенски патриарх, ти стана истински син на светата вселенска и апостолска църква и съедини добре онова, което преди беше зле разединено, и благоустрои в Загора дело най-православно, което никой от твоите предшественици не можа да направи“[72]. От текста проличава, че българският владетел е влязъл в преговори с патриарх Герман II преди написването на писмото, но не по-рано от 1230 г. Мисията на митрополита на Анкира с посланието до цар Иван II Асен от името на патриарх Герман II изиграва важна роля за българо-никейското сближение в църковно отношение, като въпросът за възобновяването на Българската патриаршия се преплита с политическите отношения между двете страни[73].

Важна част в писмото се отнася до ръкополагането на новия църковен глава. Христофор Анкирски дава наставления на българския цар за избирането на новия архиерей, като изрично предупреждава той да не бъде ръкоположен от тези, които го избират[74]. Това е главното условие, което трябва да се съблюдава от българска страна, за да премине Българската църква отново към православието. В писмото се съобщава също, че примас Василий се намирал на Света гора и не желаел да се завърне в Търново и да оглави Българската църква.

През 1234 г., когато Василий умира, в Търново е свикан архиерейски събор, на който се избира нов глава на Българската църква — Йоаким, ревностен духовник, върху който цар Иван II Асен спира вниманието си още в началото на своето управление, като щедро го обдарява, покровителства и насърчава в предаността му към вярата[75]. В отговор на писмото на Христофор Анкирски българският владетел изпраща в Никея новоизбрания духовен архиерей, за да бъде благословен от никейския патриарх. Посещението на Йоаким се отнася към 1234 г.[76] През 1235 г., когато се водят преговорите между цар Иван II Асен и никейския император Йоан Ватаци, със съборно постановление и със съгласието на източните патриарси Йоаким е провъзгласен за български патриарх[77]. С тези два етапа на йерархическото признаване на българския духовен глава се обяснява и известният израз в Синодика на цар Борил в разказа за възобновяването на Българската патриаршия, който гласи: „Провъзгласиха за патриарх благоговейния и свят мъж, прославен с постническите си дела и живот, преждеосвещения архиепископ Йоаким“[78].

---

[70] Fejer. Codex diplomaticus, 21—27; 333—335; 343—347. Тези документи са привлечени в нашата историография от Гюзелев. Българската държава, с. 15.

[71] Златарски. История, 3, 369—374.

[72] Ников. Църковната политика, с. 84. Преводът е на П. Ников.

[73] Васильевский. Обновление, 53—55; Karpozilos. Controversy, p. 90; Гюзелев. Българската държава, с. 16.

[74] Ников. Църковната политика, с. 85.

[75] Кодов. Опис, 45—47.

За поврата в църковната политика на цар Иван II Асен в края на 1231 или началото на 1232 г. свидетелства и едно писмо на папа Григорий IX до епископа на Ченадия от 21. III. 1232 г. В него папата изказва безпокойство, че българските епископи на Алба (Белград) и Бриндизи (Браничево), които са подчинени на римския папа, се отклонили от Римската църква, и настоява те да бъдат отново върнати, а ако не желаят да се съобразяват с това, да бъдат със сила подчинени на епископа на Сирмиум (Сремска Митровица)[79]. Това е едно конкретно сведение за промяната на църковната ориентация в подчинените на българския владетел северозападни области. Съобщението е свързано с преговорите, които българският цар започва с никейския патриарх през 1231 г., за преминаването на Българската църква към православието. Сведението от писмото на папа Григорий IX потвърждава предположението, че през 1232 и 1233 г. походите на унгарския крал в северозападните български земи имат отношение към възвръщането на Българската църква в лоното на православието. Българските епископи в Белград и Браничево не се подчинили на епископа на Ченадия, поради което било изпълнено нареждането на папата със сила да бъдат върнати към Римската църква.

---

[76] Кожухаров. Неизвестен разказ, с. 128; Христов. Патриарх Йоаким I, с. 45.

[77] Попруженко. Синодик, с. 86

[78] Пак там; Angold. A Byzantine Government, p. 22, изказва мнение във връзка с провъзгласяването на независима Българска патриаршия, че никейският император признава патриаршески статут на главата на Българската църква, но патриарх Герман II запазва върховенството си и правото името му да бъде споменавано при службите само формално. Трябва да се отбележи обаче, че в съвременните източници данни за такова тълкуване не се срещат, тъй като в тях не се отразява никакво условие, което да поставя йерархически Герман II пред българския патриарх. Tarnanides. Relations, 28—52; Ἡ διαμόρφωσις, 186—187. Авторът определено разработва и лансира идеята за подчинения статут на Българската автокефална църква по отношение на никейския патриарх след 1235 г. Той приема, че българският духовен глава получава титлата патриарх, но същевременно е подчинен на никейския патриарх. Този извод се базира отчасти на грамотата на патриарх Калист, чието съдържание отдавна е подложено на критика. За И. Тарнанидес преговорите за възобновяване на патриаршията се водят от 1227 до 1235 г. с прекъсване през периода 1228—1231 г. Въз основа на писмо от охридския архиепископ Димитър Хоматиан от 1227 г. се прави изводът, че Българската църква е зависима от вселенския патриарх, тъй като той посвещавал всеки път архиепископа в Търново. Това продължава до 1235 г., когато патриархът признава автокефалността на Българската църква и въпреки това според И. Тарнанидес тя не е напълно независима. Буди недоумение въпросът, как е възможно в Търново да съществува двама духовни ръководители, и то още от 1227 г. — единият ръкоположен от папата — униатът примас, а другият ръкоположен от никейския патриарх. Знае се, че в 1234 г. действително духовникът Йоаким отива в Никея, за да бъде благословен от патриарха и вече по-късно, в 1235 г., е провъзгласен за патриарх. В изследванията на този историк съществува тенденцията да се подчертава едва ли не непрекъснатата зависимост на Българската църква от вселенския патриарх и да не се признава нейната пълна самостоятелност, узаконена през 1235 г.

[79] Acta Honorii III et Gregorii IX, № 175, p. 231 (ЛИБИ, ер. 3, 44—45); Gjuzelev. Das Papstum, p. 46; Българската държава, с. 16. Авторът изказва мнението, че сведенията в това писмо позволяват да се стигне до заключението, че фактически разтрогването на унията настъпва през 1232 г.

Преговорите между българския владетел и никейския патриарх се отразяват и върху църковната политика на Никейската империя. В писмото си до кардиналите на Римската църква патриарх Герман II не без самочувствие съобщава, че много са народите и държавите, които са останали верни на православието, и между тях е и великопобедното българско царство[80]. Пристигането на архиепископ Йоаким I през 1234 г. в Никея, за да бъде ръкоположен за архиерей, решава съдбата на водените от страна на Никея преговори за уния с Римската църква. На 26. III. 1234 г. францисканските монаси изтъкват пред папата заплахата, която надвисва за Латинската империя от съюзяването на България и Никейската империя[81].

Българската дипломация е улеснена в преговорите си в Никея за признаване на Българска патриаршия и от затрудненото положение, в което изпада император Йоан Ватаци. Опасен за Никея става съюзът между латинския император Жан дьо Бриен и венецианците, които винаги финансирали и подкрепяли с флот Латинската империя. На о. Родос кесарят Лъв Гавала вдига сепаратистичен бунт, провъзгласява се за независим и встъпва в съюз с венецианците. За да неутрализира временното активизиране на латинците, никейският император влиза в преговори с папата за отстраняване на каноническите противоречия между двете църкви и за сключване на уния, но до споразумение не се стига. Йоан Ватаци има основание да се опасява, тъй като император Жан дьо Бриен успява да обсади Лампсак, когато никейският император воюва срещу Лъв Гавала, и да завоюва крепостта Пига[82].

Успехът при Пига не е достатъчен, за да стабилизира положението на Латинската империя. Необходими са много по-вече усилия за възвръщане на предишните владения на латинците в Тракия и Мала Азия. По този повод Филип Мускес отправя упрек в своята хроника към император Жан дьо Бриен за проявяваната пасивност и бездействие от негова страна, които довеждат до големи загуби и до бягството на много рицари извън пределите на империята[83].

Въпреки че Латинската империя не е достатъчно силна, за да предприеме сериозни действия срещу Никейската империя, Йоан Ватаци пристъпва към сключване на политически съюз с българския владетел, който може да му гарантира по-голяма сигурност от българска страна, за да организира по-добре отбраната си по отношение на Латинската империя и дори да поведе война с нея. Най-близката и достоверна версия за този политически съюз е предадена от Георги Акрополит, който съобщава в своята история, че император Йоан Ватаци изпраща пратеничество до цар Иван II Асен и предлага годеж между дъщерята на българския владетел и сина на никейския император и съюз за взаимно подпомагане и подкрепа. Българският цар приема предложението, договорът се сключва и се полагат клетви[84]. Така през 1234 г. се оформя третият поред съюз между България и Никейската империя, който оставя най-траен спомен и в западноевропейската летописна традиция[85]. Според хронистите Марино Сануто, Андрей Дандуло и Никифор Григора инициативата за сключване на съюза принадлежи на българския цар[86]. Сведението на Георги Акрополит може да се приеме за по-достоверно, като се има предвид не само по-добрата осведоменост на този историк, живял и развивал своята дейност в двора на никейския император Йоан Ватаци, Теодор II Ласкарис и Михаил VIII Палеолог, но и като отразяващо затрудненото положение на император Йоан Ватаци и неговите планове в бъдеще за отвоюването на Цариград от латинците. Явно е, че никейският император целял не само да осигури неутралитета на българския владетел, но и да го привлече като съюзник в борбата му срещу Латинската империя. За обсадата на латинската столица на Йоан Ватаци била необходима помощта на силна сухопътна войска, която би могъл да си осигури чрез съюз с най-силния на полуострова владетел — цар Иван II Асен.

---

[80] Acta Honorii III et Gregorii IX. № 179^b, 251—252; Gjuzelev. Das Papstum, p. 47; Българската държава, с. 16.

[81] Гюзелев. Българската държава, с. 17.

[82] Acropolites, I, 45—48; Albericus, p. 933; Васильевский. Обновление, с. 48; Успенский. История, 3, 557—559; Златарски. История, 3, 376—377; Цанкова-Петкова. Восстановление, с. 139.

[83] Mouskes, v. 29030—29035, p. 613; Гюзелев. Самият Търновград, с. 34.

Последица от политическия съюз е официалното признаване на Българската църква като автокефална от патриарха на Никея през 1235 г. Никейският император и цар Иван II Асен се срещат в Галиполи, а в Лампсак става бракосъчетанието на двете деца — Елена и Теодор Ласкарис. Именно тук със съборно решение търновският архиерей, който преди бил подчинен на Цариградската патриаршия, според сведението на Георги Акрополит е почетен като самостоятелен и е постановено да се нарича патриарх, като по този начин императорът се отблагодарява на цар Иван II Асен заради родството и приятелството си с него[87]. Това е още едно потвърждение, че съюзът е желан и необходим за никейския владетел. Цар Иван II Асен приема без колебание предложението от никейска страна, тъй като и той преследвал голямата държавническа цел — възобновяване на православието и признаване на самостоятелността на Българската църква начело с независим духовен върховен глава — патриарх[88].

---

[84] Acropolites, I, 48—49 (ГИБИ, 8, с. 163); Ephraemius, v. 8165—8170, 328—329; Гюзелев. Самият Търновград, с. 83.

[85] Гюзелев. Българската държава, с. 17.

[86] Marinus Sanuto, p. 73; Dandulo, p. 350; Gregoras, I, II$_3$, p. 29; Васильевский. Обновление, 205—207; Ников. Църковната политика, с. 99; Златарски. История, 3, 379—380; Жаворонков. Отношения, 202—206. Тези историци приемат сведението на Никифор Григора, според което цар Иван II Асен предложил съюз на император Йоан Ватаци, и смятат, че българският владетел е начело на православната коалиция. Във връзка с това се изказва и мнението, че Иван II Асен се стремял да завземе Цариград. Сырку. К истории, с. 299; Успенский. История, 3, с. 559; Цанкова-Петкова. Восстановление, с. 148; Bündnisse, p. 58. Тези автори приемат, че инициатор на съюза е никейският император Йоан Ватаци.

[87] Acropolites, I, 50 (ГИБИ, 8, р. 163); Gregoras, I, II$_3$, p. 30.

[88] Голубинский. Краткий очерк, 280—281; Васильевский. Обновление, 211—212; Златарски, История, 3, 383—387; Ников. Църковната

Борбата на България и Никейската империя срещу Латинската империя (1236—1241)

След сродяването на българския и никейския двор и съборното постановление през 1235 г. на дело се осъществява военният съюз между император Йоан Ватаци и цар Иван II Асен. И двамата предприемат военни действия в т. нар. западни земи, които са под латинска власт, като разделят помежду си крепостите според клетвените споразумения. Галиполи и целият полуостров с гр. Медит и други градове по северозападното крайбрежие на Мраморно море остават под властта на Йоан Ватаци, тъй като той ги е превзел преди съюза си с българския цар. Към владенията на никейския император преминава също крепостта Кисос (Кешан), а никейски гарнизони са поставени до р. Марица. Йоан Ватаци завоюва и Ганис, височина и крепост на западния бряг на Пропонтида, като поставя там гарнизон начело с военачалника Никола Котерца с цел да предизвиква с военни действия латинците от Цариград. Иван II Асен заема земите на север и на запад от тези, които владее Йоан Ватаци[89].

От сведенията на Георги Акрополит и Теодор Скутариот става ясно, че една ивица земя по част от крайбрежието на Мраморно море и на запад от Цариград била притежание на латинците, а сега в резултат на съюзните действия на двамата владетели много от крепостите преминават във владение на никейския император. С допускането на Йоан Ватаци на част от териториите на Балканския п-в Иван II Асен извършва значителна политическа и дипломатическа грешка, която се оказва с важни последици за нарушаването на българската военна и политическа хегемония на Балканския п-в.[90] Действително тези позиции на Никея са за сметка на владенията на Латинската империя, но независимо от това българската държава губи значително от своя политически аванс, спечелен до момента на полуострова. За да постигне признанието на българската църковна независимост, Иван II Асен заплаща твърде висока цена, последиците от която не са фатални за момента, но са от голямо значение за бъдещите външнополитически позиции на държавата.

Споразумението между българския и никейския владетел включва и съвместни действия срещу латинския Цариград. Първата съвместна българо-никейска обсада на Цариград по суша и по море продължава от пролетта до началото на зимата на 1235 г. И двамата съюзници достигат до стените на латинската столица, а император Жан дьо Бриен с безпокойство следи това настъпление, създало голяма тревога в града и поставило латинците в критично положение. След като настъпва зимният

политика, с. 92; Цанкова-Петкова. Восстановление, с. 149. Тези историци, разглеждайки сведенията на Георги Акрополит и Никифор Григора за подчиненото положение на Българската църква на цариградския патриарх преди 1235 г., изказват мнението, че такава зависимост не е съществувала. Съмнение върху факта, че Българската църква е получила пълна независимост през 1235 г., хвърля грамотата на патриарх Калист от декември 1355 г. Сведенията в този документ обаче не могат да се приемат за достоверни. Вж. Златарски. Фалшификат, 231—258.

[89] Acropolites, I, 50—51 (ГИБИ, 8, с. 164); Ephraemius, v. 8191—8201, p. 330; Гюзелев. Самият Търновград, с. 83; Scutariotes, 477—478 (ГИБИ, 8, 270—271); Златарски. История, 3, 388—390.

[90] Гюзелев. Българската държава, с. 32, бел. 48,

сезон, по взаимно споразумение на двамата владетели обсадата на Цариград е свалена, като Иван II Асен се оттегля в българските земи, а Йоан Ватаци — на изток. В писмо на папа Григорий IX от 16. XII. 1235 г. до унгарския крал Бела IV (1235—1270) се съобщават някои подробности за съвместните действия. Освен това, което се знае от историята на Георги Акрополит за завземането на Галиполи, папата уведомява унгарския крал, че действително империята е в голяма опасност, но Жан дьо Бриен извоюва победа, като разбива 48 отряда гърци само със 160 латински воини. Латинският император успява да плени и 24 вражески кораба от никейския флот (според хрониста Филип Мускес — 45), заплашващи Цариград по море. Но победата не била окончателна, тъй като цар Иван II Асен и император Йоан Ватаци подготвяли отново „хиляди войници“ и продължавали да заплашват империята. Поради надвисналата опасност папата настоятелно увещава унгарския крал Бела IV да се притече на помощ на империята. От това писмо на папа Григорий IX става ясно, че Цариград бил подложен на повторна обсада, която също трябва да се отнесе към зимата на 1235 г., тъй като писмото е от 16. XII. 1235 г.[91]

Филип Мускес също разказва в своята римувана хроника за обсадата на Цариград, като неговите сведения допълват картината на сблъкновението в края на 1235 г. В съвместните действия на българския цар и Йоан Ватаци според френския хронист вземат участие още Михаил и Теодор (Комнин). В подкрепа на Цариград идва флотът на морейския владетел Жофроа дьо Вилардуен, както и пизанци, венецианци и генуезци, които оказват помощ на обсадения град. Филип Мускес говори за изключително тежкото положение на латинската столица, за малкото защитници и за проявената храброст срещу обсадителите. Споменава се, че 45 от батальоните на цар Иван II Асен са атакувани от 3 батальона рицари и само три бойни единици от войските на българския и никейския владетел успели да се спасят. В защитата на Цариград особена храброст проявил рицарят Жан дьо Бетюн. Никейският флот атакувал сериозно града, но латинците се мобилизирали и пехотинците се прехвърлили на корабите от латинския флот, за да отблъснат опасността по море. В резултат на помощта отвън и на организираната съпротива в града натискът на съюзниците бил спрян и обсадата свалена. С общи усилия българо-никейските сили са отблъснати. Венецианци и генуезци, заинтересовани за търговските си позиции на Изток, се включват активно в борбата за запазване на Латинската империя[92].

Във връзка със сведението на Филип Мускес за Михаил би трябвало да се разбира участието на Мануил Комнин, тъй като се знае, че Михаил Комнин умира през 1214 г. Мануил Комнин, брат на Теодор Комнин, по това време е деспот в Солун и е политически зависим от българския цар.

---

[91] Theiner. Vetera monumenta, 1, ep. 259, 140—141 (ЛИБИ, 4, ep. 7, 50—51). Сведения за заплахата, надвиснала над Цариград от съюзените владетели Иван II Асен и Йоан Ватаци, се съдържат в т. нар. „Донесения на пратениците на папа Григорий IX“ — подробен доклад от доминикански и францискански монаси от март 1234 г., в който са разкрити началните ходове на водените преговори между България и Никея с цел политически съюз срещу Латинската империя. Вж. Golubovich. Disputatio, p. 446 (ЛИБИ, 4, 38—39). Тези сведения са използвани за първи път в нашата историография от Gjuzelev. Bulgarien, 148—149.

[92] Mouskes, v. 29035—29120, p. 613; Гюзелев. Самият Търновград, 34—37.

По силата на тези обстоятелства и той участва на страната на никейско-българската коалиция против Цариград. Споменаването на името Теодор, под което трябва да се разбира Теодор Комнин, не би могло да се свърже с тази политическа личност, тъй като по това време Теодор Комнин е в немилост при цар Иван II Асен и не е самостоятелен владетел. След смъртта на Анна (Мария), дъщерята на унгарския крал, съпруга на Иван II Асен, той се оженва за дъщерята на Теодор Комнин Ирина, което става не по-рано от 1237 г. Във връзка с това положението на Теодор Комнин се променя и със съгласието на българския владетел той възстановява властта си в Солун. Но през 1235 г. той не е самостоятелен владетел и не би могъл да участва в обсадата на Цариград.

От писмото на папа Григорий IX и хрониката на Филип Мускес проличава, че българските и никейските сили претърпяват поражение. Георги Акрополит е много пестелив в сведението си за обсадата на Цариград и не съобщава за този неуспех на православните владетели. Поражението на българите и никейците не е решаващо, тъй като независимо от загубите те запазват по-голямата част от войските си и продължават да застрашават латинската столица. В писмото си папата изрично свидетелства за втора атака на престолния град от страна на Иван II Асен и Йоан Ватаци и поради все още реалната опасност настоява унгарският крал да се притече на помощ на империята. С наближаването на зимата съюзените българо-никейски войски свалят обсадата на Цариград. Писмото на папата е от декември 1235 г., а освен това от съдържанието му се разбира, че обсадата продължава. Сведението на Алберих за същите военни действия е за 1236 г.[93] Следователно може да се допусне, че обсадата на Цариград продължава и през първите дни или първия месец на 1236 г.

Равносметката за Латинската империя от протеклите през 1235 г. събития е следната: империята е стеснена до самия Цариград и околностите му, лишена е от редица градове в Тракия, вкл. и от силната крепост Галиполи. От пълно поражение тя е спасена благодарение на стратегическото положение на Цариград и помощта, която ѝ оказват венецианците и морейският владетел Жофроа дьо Вилардуен. Войната през 1235 г. срещу Цариград приключва с териториални придобивки за Никейската империя и почти никакви успехи за българската държава[94]. Никейският император държи инициативата, изразила се във военни действия срещу Латинската империя, в свои ръце. Още преди започването на преговорите за съюз с Иван II Асен той завзема Галиполи, а успешното приключване на преговорите и готовността на българския владетел да му стане съюзник още повече го стимулират към целта — превземането на Цариград. Йоан Ватаци има много по-съществени основания да претендира за този град, отколкото Иван II Асен. Цариград е символът на Византия, чиято държавна традиция най-трайно и с типичните ѝ особености и характерни изяви (държавните институции, наличието на вселенския патриарх в Никея и др.) е запазена именно в Никейската империя. Едва ли Йоан Ватаци би допуснал българският владетел да е начело на коалицията срещу латинския Цариград. Българският цар е привлечен, за да атакува столицата по суша, докато флотът на никейците трябвало да действа по море — по-сериозна и трудна задача по отношение конкретно на превземането на Цариград. Оглавяването на коалицията е свързано и с претенциите на този, който ще бъде начело. Разпределението на земите според клетвеното споразумение ясно говори какво е получил Йоан Ватаци и какво Иван II Асен. Никейският император завзема Източна Тракия от крайбрежието на Мраморно море до Одринската област и от р. Марица до Черно море, а за българската държава остават земите на север от владенията на Йоан Ватаци. Според това, което е получил Иван II Асен, съюзът не донася никаква съществена полза за българската държава. Ако българският цар имал амбициите да получи всички земи до Цариград или самия град като инициатор на коалицията, би ли се задоволил с това, което му се предлага. Той не би могъл да не прецени, че в коалиция с Йоан Ватаци не може да влезе сам в Цариград и да разчита градът да остане само в негови ръце. Един реален поглед върху обстановката не би позволил на Иван II Асен авантюристичната идея за завземането на Цариград, и то само от българите[95].

---

[93] Acropolites, 1, 51 (ГИБИ, 8, с. 164); Albericus, p. 938. Златарски. История, 3, с. 394, приема също, че обсадата е свалена в началото на зимата на 1235 г.

[94] Ников. Църковната политика, с. 99.

Поради застрашеното положение на латинската столица папата продължава да действа за осигуряване на нейната защита[96]. С писмо от 24. V. 1236 г. до унгарските архиепископи (стригонийския в дн. гр. Естергом и този на Калоча) Григорий IX известява, че с писма е посъветвал българският владетел да се откаже от съюза с отлъчения от църквата никейски император и „да престане да ненавижда латинците“. Той им нарежда също, ако Иван II Асен не се съобрази с неговите съвети, да отлъчат публично него, както и „помощниците и съмишлениците му в това дело“ и да забранят всякакво общуване с тях[97]. Промяната на отношението на папата спрямо България и диференцирането ѝ от Никея имат политически, а не църковно-каноничен характер. Грижата за запазването на Латинската империя е главна задача на папството и поради това папа Григорий IX е готов на компромиси, като на този етап подхожда по-снизходително към българския владетел, отколкото към никейския император[98]. От друга страна, папата не смята българския цар за инициатор на войната срещу империята, а само за помощник на никейския владетел — главен виновник за затрудненията на Латинската империя.

След оттеглянето на двамата православни владетели от обсадата на Цариград през зимните месеци на 1235—1236 г. изворите свидетелстват за промяна в техните отношения и достигане дори до разрив. Българският цар е този, който нарушава съюза с Йоан Ватаци и пристъпва към възстановяване на добрите отношения с Латинската империя. Той взема дъщеря си Елена от никейския двор и сключва мир с латинците. Съюзените български, кумански и латински войски започват съвместни действия в Източна Тракия срещу никейските гарнизони, като предимно се стремят да завземат важната крепост Чорлу. Император Йоан Ватаци знаел, че загубата на тази крепост означава пропадане на всичко, което Никейската империя е придобила в Тракия[99].

---

[95] Dančeva-Vasileva. Les relations, p. 87.

[96] Гюзелев. Българската държава, с. 18.

[97] Acta Honorii III et Gregorii IX, N 214, p. 290 (ЛИБИ, 4, ер. 8, с. 51).

[98] Гюзелев. Българската държава, с. 18.

Важна информация за създалата се обстановка черпим от няколко писма от кореспонденцията на папа Григорий IX. От писмото на папата от 21. V. 1237 г. до цар Иван II Асен се разбира, че българският цар е изпратил писмо до Рим и папата му отговаря. Чрез него българският владетел уверява папата в предаността си към Рим и го уведомява, че иска да разисква върху положението на Латинската империя, като за целта желае папата да изпрати специално лице. Писмото на Иван II Асен не е запазено и за него съдим само по писмото на папата. Не се знае и кога е изпратено това писмо, но вероятно то е написано след 23. III. 1237 г.[100], когато император Жан дьо Бриен умира — обстоятелство, дало повод на Иван II Асен да помисли отново за възможностите за влияние в латинската столица, останала без император и без покровител на Бодуен II[101]. В отговор на молбата на българския владетел папа Григорий IX изпраща епископа на Перуджа и епископа на Босна Йоан Тевтонски и изразява в писмото си от 21. V. 1237 г. надежда, че Иван II Асен ще подкрепи с помощ Цариград, което според понтифекса ще бъде доказателство, че той е предан католически княз и верен син на апостолическата църква[102].

Положително цар Иван II Асен не повдигал църковни и канонически въпроси в писмото си до папата, а най-малко е изразил желание за възобновяване на унията, след като българската държава твърде отскоро се е възвърнала официално към православието и имала върховен глава — патриарх. Българският цар повдигал политически въпроси, които се отнасяли до положението на Латинската империя и до възможността той да се намеси в нейните дела с цел да извлече полза за българската държава. Интересът на българския цар към Латинската империя е тясно свързан с овакантения латински престол и това, че Иван II Асен уверява в преданост папата, е само дипломатически ход, чрез който се разчита на благосклонност от страна на Рим[103]. Отново се открива възможността България да наложи влиянието си в Цариград по дипломатически път. Иван II Асен разбира, че няма да постигне нищо чрез съюза си с Йоан Ватаци, който се стреми към завземането на Цариград. Той положително е направил преценка на положението след стъпването на никейците на Балканския п-в и техните по-нататъшни аспирации към Тракия и Македония и е сметнал за целесъобразно да скъса съюза с Йоан Ватаци, тъй като сега е най-могъщият владетел на полуострова. Вероятно, съюзявайки се с латинците, той цели изтласкването на никейските гарнизони от Тракия[104].

---

[99] Acropolites, I, 56—57 (ГИБИ, 8, с. 167); Scutariotes, 479—480 (ГИБИ, 8, с. 272); Ephraemius, v. 8212—8224, 330—331; Гюзелев. Самият Търновград, с. 84. Nicol. The Despotate, p. 124, изказва мнението, че традиционният антагонизъм между двамата владетели Иван II Асен и Йоан Ватаци се изразява именно след смъртта на Жан дьо Бриен.

[100] Du Cange. Histoire, L. III, p. 50—51; Longnon. L'Empire latin, p. 174.

[101] Cankova-Petkova. Bündnisse, 61—62; Nicol. The Despotate, p. 124. Жаворонков. Отношения, с. 207, бел. 55, смята, че не смъртта на Жан дьо Бриен е повод цар Иван II Асен да поведе преговори с Рим и че българският владетел е изпратил писмото си до папата, чието съдържание с малки изключения не ни е известно, през 1237 г., още приживе на латинския император, и че в Рим до 31 май не знаели за смъртта на Жан дьо Бриен, починал на 23. III. 1237 г. Действително тук изниква един интересен и изпълнен с противоречия въпрос. Отговорът на папата на писмото на Иван II Асен наистина е изпратен на 21. V. 1237 г. и в него изрично се казва „Iterim autem taliter elaboris praestando carissimo in Christo filio nostro I. constantinopolitano imperatori illustri auxilium, consilium et favorem. . .“ (Acta Honorii III et Gregorii IX, N 226, p. 303). Под I. (Йоан) действително трябва да се разбира Жан дьо Бриен, но той според установената датировка е починал през март 1237 г. и по този начин се оказва, че папата не е уведомен за смъртта му. От друга страна, това е невероятно — да изминат два месеца от такова важно събитие и в Рим да не се знае за него. Трудно обяснимо е цар Иван II Асен да се обръща към папа Григорий IX във връзка с делата на Латинската империя при положение, че Жан дьо Бриен заема престола в Цариград. Това, че папата не знае за смъртта на Жан дьо Бриен, не означава, че и Иван II Асен също не е уведомен за промяната в Цариград. Ако приемем, че българският владетел е изпратил писмото до папата преди латинският престол да е овакантен, с това той би целял единодействие с Латинската империя срещу Никея; други претенции към империята на западните рицари той не би могъл да има.

[102] Acta Honorii III et Gregorii IX, N 226, 302—303 (ЛИБИ, 4, ep. 10, 55—56); Gjuzelev. Das Papstum, p. 48; Българската държава, с. 18.

Папската кореспонденция отразява чувствителното подобряване на българо-латинските отношения. Докато в писмото от 16. XII. 1235 г. папата призовава унгарския крал към военни действия срещу Иван II Асен, в следващото писмо от 31. V. 1237 г. българският цар е назован „благородния мъж Асен“, който трябва да се насочи в преданост към Римската църква, а спрямо Йоан Ватаци трябва да се действа за връщането му в нейното лоно[105]. Папата не пропуска отново да постави религиозно-канонически и ейерархически въпроси за връщането на Българската църква под егидата на Рим.

В третото писмо на папа Григорий IX от 1. VI. 1237 г., което е адресирано до българското духовенство, още повече проличава тенденцията България да бъде привлечена отново към католицизма[106]. В четвъртото писмо, свързано с отношенията между Латинската империя и България през 1237 г., папа Григорий IX се обръща към Иван II Асен с настоятелна молба да окаже помощ на империята. Папата прави намек за голямата кръстоносна войска, която ще дойде от запад и ще постигне заедно с българския цар желания успех[107].

Връзките на папа Григорий IX и българския цар продължили до края на 1237 г. и в тях преобладава умереният тон на благосклонност от страна на папата. В края на 1237 г. отношението на папата към българския владетел рязко се променя. Писмото на Григорий IX от 27. I. 1238 г. до унгарския крал е изпълнено с нападки срещу Иван II Асен и българите. От текста проличава, че гневът на папата се дължи на неуспеха в привличането на България към католицизма. Цар Иван II Асен е назован „лукав“, „антихрист“, „защитник на еретиците“. От унгарския крал се изисква унищожението на българския народ, който „с много ругатни хули Христовото име“[108]. Мисията на перуджийския епископ и на бившия епископ на Босна вероятно не изиграва своята роля, а също и Иван II Асен променя отношението си към Латинската империя. Когато българският владетел със съюзните кумански и латински войски обсажда през 1237 г. крепостта Чорлу, пристига вест от България, че съпругата му, едно от децата му и търновският епископ са починали. Цар Иван II Асен унищожава стенобитните машини и бързо се отправя към столицата Търново, след което съюзните отношения между България и Никейската империя са възстановени[109].

---

[103] Жаворонков. Отношения, с. 206, смята, че цар Иван II Асен е готов да сключи отново уния с Рим — мнение, което не е много приемливо, тъй като не се знае съдържанието на изпратеното от Иван II Асен писмо до папата, а и отговорът на Григорий IX не ни дава ясни указания, че става дума за сключване на уния. Като се имат предвид скорошното възобновяване на Търновската патриаршия и новият статут на българския духовен глава, не е много оправдано да се тълкуват дипломатическите ходове на Иван II Асен като желаение за сключване на уния с Рим.

[104] Златарски. История, 3, 394—396. Във връзка с промяната на отношенията между цар Иван II Асен и император Йоан Ватаци авторът изказва следните предположения: папа Григорий IX настоятелно приканва българския владетел да се откъсне от Йоан Ватаци, като го заплашвал с отлъчване; гръцкото население в западните области проявявало тежнение към Никея, което безпокояло Иван II Асен; наближаването на монголите повлияло върху решението на българския цар да се откъсне от Ватаци и да се съюзи с латинците.

[105] Theiner. Vetera monumenta, I, ep. 277, 155—156 (ЛИБИ, 4, ep. 12, 57—58).

[106] Theiner. Vetera monumenta, I, ep. 279, p. 157 (ЛИБИ, 4, ep. 14, 60—61).

[107] Theiner. Vetera monumenta, I, ep. 280, 157—158 (ЛИБИ, 4, ep. 15, 61—63).

Личната трагедия, сполетяла цар Иван II Асен, може да се приеме като субективна причина за скъсването на съюза с латинците. Но промяната на политическата ориентация на държавата има и друга, обективна страна. Тя е разкрита в сведенията на Филип Мускес за мисията на младия император Бодуен II в Западна Европа, откъдето той търси помощ за спасяването на империята. Православната коалиция, която целяла прогонването на латинците от Цариград, принудила Жан дьо Бриен да търси начин за спасение на империята. През 1236 г. той изпраща своя зет Бодуен II в Западна Европа, за да получи помощ за империята и да предизвика организирането на кръстоносен поход за спасяването на латинското господство на Изток. Младият Бодуен най-напред се отправя към Рим, за да получи подкрепата на апостолическия престол. Снабден с препоръчителни писма от папа Григорий IX, в които се настоява да му бъдат върнати всички наследствени земи, принадлежащи на императорската двойка Куртене в Шампан и Фландрия, той се отправя към Франция. Папата обявява, че всички, които попречат на младия император, ще бъдат заплашени с анатема, а тези, които се включат в неговата войска, ще получат опрощение на греховете си. Когато Бодуен отива в Париж, крал Луи IX (1226—1270) му връща графство Ансуар и всички права върху него. Големи трудности латинският император среща от страна на сестра си Маргарита, графиня Вианден, която отказва да отстъпи полагащата му се част от бащиното наследство — маркизство Намюр. С посредничеството на графинята на Фландрия конфликтът е уреден и Бодуен получава наследството си. Макар че става владетел на маркизство Намюр, той повече се нуждае от пари, отколкото от земя и заема от крал Луи IX 50 000 ливри. Организирането на кръстоносен поход в подкрепа на Латинската империя е съпроводено с големи затруднения, създадени до голяма степен от немския император Фридрих II Хохенщауфен[110]. Постоянен и непримирим враг на папа Григорий IX, Фридрих II пречи на папската политика на Изток и по този начин действа за отслабването на Латинската империя и за задълбочаването на нейното кризисно състояние. Така той става естествен съюзник на враговете на Цариградската империя.

---

[108] Acta Honorii III et Gregorii IX, № 229, 308—310 (ЛИБИ, 4, ер. 63—65).

[109] Acropolites, I, 55—56 (ГИБИ, 8, с. 167); Scutariotes, 480—482 (ГИБИ, 8, 273—274); Ephraemius, v. 8271—8295, p. 333; Гюзелев. Самият Търновград, 85—86.

[110] Albericus, p. 941; Mouskes, 2, v. 29253—29323, 621—623; Гюзелев. Самият Търновград, 37—39; Chronicon S. Petri, 249—250.

По време на тези събития Филип Мускес съобщава за нападение от страна на българите срещу Пловдив. От Рим е получена заповед да се организира войска, която да пристигне в Цариград и да помогне на застрашения Пловдив. Съобщава се също, че българите са спечелили отново земя от империята[111]. Това сведение, независимо че е поставено между историческите събития от 1237 г., би трябвало да се отнесе към по-ранен период, дори преди 1230 г., тъй като след това градът и неговата област трайно преминават в пределите на българската държава. Други извори за 30-те години на XIII в. не споменават, че Пловдив е латинско владение.

След възстановяването на добрите отношения между никейския император и Иван II Асен обединените им сили отново заплашват Цариград през 1237 г., когато император Бодуен II е на Запад[112].Латинската империя е особено застрашена, когато двамата православни владетели се обръщат за помощ към могъщия Фридрих II Хохенщауфен. Те изразяват дълбоката си почит към него и обявяват, че Йоан Ватаци ще му стане васал и ще получи Латинската империя от немския император, след като той изтласка франките, т. е. латинците от Цариград[113].

В кампанията срещу Латинската империя е привлечен силният и авторитетен западен император. Никейският владетел и българският цар влизат в преговори с него с цел да съгласуват действията си срещу Цариград — Фридрих II Хохенщауфен трябва да попречи на кръстоносния поход на Бодуен II, докато никейският владетел и неговите съюзници атакуват латинската столица. В създалата се обстановка, при която кръгът около Латинската империя се стеснява, броят на нейните противници се увеличава, и то с участието на такъв значителен фактор в Западна Европа, какъвто е немският император, цар Иван II Асен поддържа съюзни отношения с Йоан Ватаци и двамата предприемат действия против латинците. По този начин едно от направленията в западноевропейската политика, изразител на което става Фридрих II Хохенщауфен, оказало влияние върху политическата ориентация на цар Иван II Асен. В това се изразява една от обективните причини за разрива между Латинската империя и България през 1237 г.[114]

Затрудненията на кръстоносния поход, организиран в Западна Европа в помощ на империята, предизвикват енергичните дипломатически действия на папа Григорий IX, който със специално писмо призовава немския император да пусне през земите си събраната в помощ на Цариград войска[115]. Фридрих II Хохенщауфен като враг не само на папа Григорий IX но и на Жан дьо Бриен, особено след коронацията му за латински император, се съюзява с техните политически противници. Но впоследствие, ангажиран в борбата си срещу Ломбардската лига, немският император преценява, че сформираната войска на Бодуен, идваща от Франция, може да се обърне срещу него, и затова обещава да пропусне безпрепятствено похода. Фридрих II дава съгласието си за това поради настояванията на дошлия лично при него френски рицар Жан дьо Бетюн, предводител на значителна част от кръстоносната войска. Императорът се съгласява да пропусне войската при условие, че Жан дьо Бетюн остане при него като заложник. Но след като рицарят бил освободен, той умира във Венеция, а войската му, лишена от предводителя си, се разпада. В помощ на похода дукът на Венеция екипира 12 галери, а Жофроа дьо Вилардуен — 10. Независимо от това затрудненията около преминаването на кръстоносната войска от Западна Европа към Латинската империя продължават. Йоан Ватаци и Фридрих II поддържат връзка и тяхното единодействие не престава да пречи на похода. Следва затваряне на всички пътища, по които би могла да мине кръстоносната войска. Това дезорганизира участниците в похода и принуждава Бодуен II отново да се яви пред папата и френския крал Луи IX, за да получи помощ и подкрепа. След застъпничеството на френския крал пред Фридрих II Хохенщауфен за похода е осигурен свободен пропуск през Германия и Унгария към Цариград. Част от кръстоносната войска тръгва по море от пристанището на Марсилия[116].

---

[111] Mouskes, v. 29506—29509, p. 630; Гюзелев. Самият Търновград, с. 40.

[112] Mouskes, v. 29610—29615, 633—634; Гюзелев. Самият Търновград, с. 42.

[113] Mouskes, v. 29855—29870, p. 642; Гюзелев. Самият Търновград, с. 42.

[114] Dančeva-Vasileva. Les relations, 88—89.

[115] Acta Honorii III et Gergorii IX, № 236, p. 314

В отговор на съюза и единодействието, което поддържа цар Иван II Асен с Йоан Ватаци, папа Григорий IX започва яростна пропаганда за организиране на кръстоносен поход срещу българската държава. В писмото си от 27. I. 1238 г. до унгарския крал папата настоява да се организира поход срещу държавата на Иван II Асен[117]. Подобни писма, също с дата 27. I. 1238 г., са изпратени до император Бодуен II и до перуджийския епископ[118]. От епископа на Перуджа се изисква да убеди унгарския крал да се опълчи срещу „коварния Асен", а на Бодуен се съобщава за подготвения поход срещу Иван II Асен. Григорий IX подчертава, че ако латинският император има някакви права над „земята на Асен", той трябва да ги предостави на църквата.

Сред папската кореспонденция, насочена срещу цар Иван II Асен и император Йоан Ватаци, особено място заема писмото на унгарския крал Бела IV до Григорий IX от 7. VI. 1238 г. На енергичните настоявания за нахлуване в земите на българския владетел Бела IV отговаря сдържано, като пояснява на папата, че както с Асен, така и с Ватаци го свързва близко родство. При условие, че походът срещу българската държава започне, унгарският крал изисква да му се даде право на длъжността легат в Асеновата земя, да му се осигури помощ за похода срещу Асен от ордена на братята на проповедниците и миноритите в Унгария, да не се позволява на никого да навлиза в царство България освен на този, на когото самият унгарски крал ще позволи[119].

---

[116] Mouskes, 2, v. 29605—29610, p. 633; v. 29880—29925, 643—644; v. 30460—30490, 663—664; Гюзелев. Самият Търновград, 41—44, 46—47; Longnon, L'Empire latin, 180—181.

[117] Acta Honorii III et Gregorii IX, N 229, 308—310 (ЛИБИ, 4. ep. 16, 62—66).

[118] Theiner. Vetera monumenta, I, ep. 285, 286, p. 161 (ЛИБИ, 4, ep. 18, 19, 66—67).

Прави впечатление, че фактически унгарският крал не обещава провеждането на кръстоносен поход срещу цар Иван II Асен и в преплитането на редицата условия, които той поставя, прозира пасивната му политика по този въпрос. Причината, възпираща унгарския крал, е приближаването на войските на Бодуен II от Западна Европа. За свободния пропуск на тези кръстоносни сили, които могат да бъдат по-полезни за Латинската империя, отколкото един кръстоносен поход срещу България, трябвало да се осигури благосклонното отношение на българския цар. Папа Григорий IX с писмата си от 8 и 9. VIII. 1238 г. до унгарския крал дава широки права на Бела IV в българските земи и задоволява исканията му във връзка с организирането на кръстоносен поход срещу България[120]. Но независимо от щедростта на папата походът не се състоява. Ясно се откроява независимата унгарска политика спрямо папата по отношение на българската държава, чрез която се преследват добросъседски връзки с цар Иван II Асен. Бела IV не изпълнява амбициозното, но не особено далновидно настояване на папата за кръстоносен поход, което фактически не би допринесло за реалното подобряване на състоянието на Латинската империя.

В началото на юли 1239 г. войската на Бодуен II се придвижва от Германия през Унгария и България към Цариград. Преди да потегли в поход, Бодуен II е посветен в рицарство от крал Луи IX. Войската му включва около 700 рицари и множество оръженосци, арбалетисти, конници и пешаци. Ездитните коне наброяват 30 000. Броят на войската според отделните източници е различен: според Георги Акрополит — 60 000, според Алберих — 30 000. Начело на отделните войскови части застават Тома дьо Марл и Умбер дьо Божьо, владетел на Вомет, Гийьом дьо Кайьо и други известни рицари и благородници. Най-напред походът преминава през Германия без стълкновения благодарение на застъпничеството на крал Луи IX пред император Фридрих II Хохенщауфен. След това по Дунав пристига в Унгария, като Бодуен II отсяда за известно време при крал Бела IV. Следващият маршрут е през българските земи[121].

Този важен поход, в който участват като съюзници или противници на Латинската империя почти всички сили в Западна и Централна Европа, според хрониката на Алберих започва през 1239 г. През България походът преминава през 1240 г.[122] Сведенията за преминаването на кръстоносната войска през българските земи показват, че цар Иван II Асен променя отношението си към император Йоан Ватаци за втори път и със свободния пропуск, който осигурява на похода, оказва помощ на латинската империя. По този начин той дава повод да бъде обвинен в коварство и неспазване на съюзническите си задължения към Никейската империя[123]. Позицията на българския цар се определя от редица причини, създали сложна и напрегната обстановка в Югоизточна Европа. Така една от главните причини за пропускането на кръстоносния поход на Бодуен II през България е да се парира Никейската империя, която започва да заздравява прекомерно позициите си на Балканския п-в и е сериозна опасност за стремежите на цар Иван II Асен да запази статуквото и доминиращата роля на България в политическия живот на полуострова. От друга страна, враждебното отношение на българския владетел към кръстоносците би предизвикало военни действия от страна на Унгария. Противопоставянето на Иван II Асен на войската на Бодуен II и военните конфликти с нея биха улеснили значително Никейската империя. От значение е и татарската заплаха, която застрашава българската държава от Източна и Централна Европа и също диктува установяването на добри отношения със съседите на България[124].

---

[119] Acta Honorii III et Gregorii IX, ep. 248^{b}, 327—328 (ЛИБИ, 4, ep. 21, 69—72); Гюзелев. Българската държава, с. 19.

[120] Theiner. Vetera monumenta, I, ep. 293, p. 164; ep. 294, p. 164—165; ep. 296, p. 166; ep. 297, p. 166; ep. 298, 166—167; ep. 299, p. 167; Acta Honorii III et Gregorii IX, N 248, 325—326 (ЛИБИ, 4, ep. 22, c. 72; ep. 23, 72—73; ep. 25, c. 76; ep. 26, 76—77; ep. 27, c. 77; ep. 28, 78—79; ep. 24, 74—76).

[121] Acropolites, I, 57—58 (ГИБИ, 8, 167—168); Scutariotes, 482—483 (ГИБИ, 8, 274—275); Mouskes, 2, v. 30455—30490, 662—664; Гюзелев, Самият Търновград, 45—47; Albericus, p. 946; Longnon. L'Empire latin, 181—182.

[122] Albericus, p. 946; Дуйчев. Приноси, 166—170; Гюзелев. Средновековна България, с. 89.

Писмото на папа Григорий IX от 13. I. 1240 г. свидетелства за пратеничество от страна на Римската курия до българския двор начело с епископ Йоан Тевтонски и приора на Пеща с цел да се окаже дипломатически натиск върху цар Иван II Асен във връзка с преминаването на похода. Изпращането на българско пратеничество в началото на 1240 г. в унгарския двор, което донася подаръци на крал Бела IV, също се свързва със състоянието на Латинската империя и с преминаването на кръстоносната войска на Бодуен II през българските земи[125]. Това свидетелства за намеренията на българския цар да подобри отношенията си с Унгария и с Латинската империя.

Към тези причини може да се прибави и още едно обстоятелство, което има отношение за промяната във външнополитическата ориентация на българския владетел. Немският император Фридрих II Хохенщауфен престава да пречи на голямата кръстоносна експедиция на Бодуен II и войската от хиляди французи се отправя към Цариград. Православната коалиция загубва своя силен и авторитетен поддръжник на Запад и е изправена пред изпитанието да посрещне значителната войска от западни рицари. Надеждите, които се възлагат на немския император, не се оправдават и за безопасността на българските земи е много по-целесъобразно кръстоносната войска да премине свободно, без да ѝ се противопостави сила. Опустошителните и разорителни последици от преминаването на предишните походи и главно на тези от Третия кръстоносен поход са горчив опит, за да не се допуска друго подобно разорение. Цар Иван II Асен постъпва много дипломатично, като проявява лоялност към западното войнство, вместо да му се противопостави, от което не би имало никаква полза за държавата.

След пристигането на кръстоносната войска в Цариград през пролетта на 1240 г. по време на Пасхата (Великденските празници) се извършва коронацията на младия император. Чрез тази церемония Бодуен II става фактически пълновластен латински император с всички императорски инсигнии и отличия — златна грамота и печат[126]. Една от първите дипломатически стъпки на императора е осъществяването на съюз с куманите и сродяването с техния цар Йонас, скрепено с политически бракове. С тези действия латинското правителство цели да привлече на своя страна куманите и с тяхна помощ да започне война срещу никейския владетел Йоан Ватаци за завоюване на завладените в Галиполския п-в предишни латински крепости[127]. С помощта на куманите французите обсаждат стратегически важната крепост Чорлу, която в момента владее Йоан Ватаци. Никейският император не успява да помогне на гарнизона в Чорлу начело с великия хартуларий Йоан Петралифа и крепостта е завладяна от латинците. За да противодейства на тази стъпка, Йоан Ватаци предприема действия в Мала Азия срещу някои от малкото останали латински владения и завзема Лакивиза и Никитиат, но флотът му е разбит от латинците. Неуспехите на Йоан Ватаци и главно завземането на Чорлу го насочват отново към съюз с българския владетел и според сведението на Георги Акрополит действително мирът между цар Иван II Асен и никейския император е възстановен, въпреки че българският цар продължава да не спазва стриктно клетвените споразумения[128]. Тези събития се отнасят към 1240 г.[129]

---

[123] Acropolites, I, 58—60 (ГИБИ, 8, 168—169).

[124] Gjuzelev. La Bulgarie, 45—46; Средновековна България, 89—90.

[125] Gjuzelev. La Bulgarie, p. 46, n. 34, 35.

През 1241 г. около празниците на св. Йоан в началото на лятото цар Иван II Асен умира. Неговата смърт се посреща с облекчение на Запад, защото един от силните врагове на империята вече не е между живите[130].

През двадесет и три годишното управление на българския владетел Иван II Асен средновековна България достига най-голямото си териториално разширение и най-високото си международно признание. В многообразните външнополитически отношения, в които е въвлечена българската държава през този период, съществено място заемат българо-латинските, които се характеризират със своите променливи тенденции, в повечето случаи свързани с унгарската и папската политика по отношение на България. Още в самото начало на управлението си Иван II Асен не заема позиции на отявлен враг на империята, тъй като поради затрудненото ѝ положение той успява да извлече териториални придобивки за държавата без военен конфликт. В Тракия главен враг на българския владетел се оказва не латинският император, а епирският владетел Теодор Комнин, с поражението на който през 1230 г. българската държава постига военна и политическа хегемония на Балканския п-в. Последвалите политически съюзи между Иван II Асен и Йоан Ватаци, насочени срещу Латинската империя, показват, че българският цар трезво преценява като неосъществимо влизането си в Цариград при значително нарасналата мощ на никейския император, притежаващ флота и постигнал вече значителни успехи срещу Латинската империя. Българският владетел е могъл да стъпи в латинската столица по дипломатически път в два случая — през 1228 и през 1237 г., но и двата момента му убягват. Един недалновиден ход на този български владетел може да се види в допускането на Никейската империя на Балканския п-в, което определено е в ущърб на българския приоритет в конкретните междудържавни отношения. В последните години от властването на Иван II Асен съзнателно проявеното непостоянство спрямо Никейската и Латинската империя се оказва възможно най-подходящата външнополитическа линия, която трябвало да следва, за да се запазят завоеванията на България от 30-те години на XIII в. Но същевременно това лавиране е и симптоматично и неговото красноречиво обяснение ще последва в политическото безсилие, в което изпада българската държава след смъртта на цар Иван II Асен. Авторитетната личност на този владетел и държавническите му способности поддържат престижа и териториалната цялост на държавата и предотвратяват опасностите, надвиснали над нея.

---

[126] Riant. Exuviae, 2, p. 122; Du Cange. Histoire, Recueille de plusieurs chartes, 3—4; Schlumberger. Sigillographie, 169—172.

[127] Joinville. Histoire, 495—496; Albericus, p. 947, 950.

[128] Acropolites, I, 58—60 (ГИБИ, 8, 168—169).

[129] Гюзелев. Средновековна България, с. 91.

[130] Albericus, p. 950; Mouskes, 2, v. 30747—30757, p. 673; Гюзелев. Самият Търновград, 48—49.

Четвърта глава

БЪЛГАРИЯ И ЛАТИНСКАТА ИМПЕРИЯ — ВТОРОСТЕПЕННИ СИЛИ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ
(1241—1261)

Политическа криза в българската държава и териториални загуби
(1241—1254)

След 1241 г. в политическите отношения в Югоизточна Европа и в Мала Азия настъпват промени, които са в полза предимно на Никейската империя, станала първостепенна сила не без помощта на българската външна политика. След смъртта на цар Иван II Асен на българския престол застава по-големият му син от първия му брак Коломан I Асен (1241—1246), който не е пълнолетен (роден е през 1234 г.), и държавата трябвало да се управлява с регентство, в което влизат патриархът, племенникът на цар Иван II Асен, севастократор Калоян, син на севастократор Александър, и някои видни боляри, привърженици на цар Коломан[1]. Втората съпруга на Иван II Асен, Ирина Комнина, е вероятно отстранена от правителството на Коломан поради аспирациите ѝ към властта, които ще се потвърдят по-късно с възкачването на сина ѝ на престола[2]. Във външната политика на българската държава не се наблюдават промени. Мирните отношения с Латинската и Никейската империя се запазват.

Още през 1240 г. по времето на Иван II Асен българската външна политика проявява неутралитет спрямо Латинската империя, като свободно пропуска войските на император Бодуен II. Самият латински император в писмо до английския крал Хенрих III съобщава за големия успех в „земите на гърците“, за успешната обсада на Чорлу и за свободното навлизане в пределите на Цариградската империя. Разбира се, без проявената толерантност от българска страна тези успехи не биха били възможни. Насочени по този начин в края на управлението на цар Иван II Асен, българо-латинските отношения през разглеждания период се очертават съвсем ясно още в началото на Коломановото царуване. Чрез писмен договор още в 1241 г. той урежда отношенията си с император Бодуен II, като сключва двегодишно примирие с него, продължило до края на управлението на Коломан I Асен[3].

---

[1] Acropolites, I, 64—65 (ГИБИ, 8. 170—171); Scutariotes, p. 485 (ГИБИ, 8, с. 276); Albericus, p. 950 (ЛИБИ, 4, с. 185); Златарски. История, 3, 420—421; Цанкова-Петкова. България, 138—139. Георги Акрополит назовава наследника на цар Иван II Асен Калиман, Алберих — Коломан. В литературата е възприета втората форма.

[2] Acropolites, I, 60—61, 64, 72 (ГИБИ, 8, 169—170. 173); Scutariotes, 483—484, 492 (ГИБИ, 8, 275—276, 279); Златарски. История, 3, 419—421. След смъртта на първата си съпруга, унгарката Анна, настъпила през 1237 г., цар Иван II Асен се оженва за Ирина, дъщеря на пленения епирски владетел Теодор Комнин. След това роднинско обвързване Иван II Асен позволява на бившия епирски владетел да се завърне в Солун. Следва насилственото сваляне на брата на Теодор Комнин Мануил, поставен преди като деспот в Солун от българския владетел. Самият Теодор Комнин не поема властта в свои ръце, а поставя сина си Йоан като владетел на Солун, провъзгласявайки го за император. Последните събития трябва да се отнесат след 1241 г., смъртта на цар Иван II Асен.

Още преди смъртта на авторитетния български владетел Иван II Асен никейският император Йоан Ватаци не се чувства достатъчно силен, за да продължи настъпателната политика дрещу Латинската империя. Тъй като Иван II Асен води самостоятелна и в много случаи независима политика, никейският владетел не може винаги да разчита на помощ от българска страна. За да постигне някакви успехи по дипломатически път, Йоан Ватаци повежда преговори в началото на 1241 г. за сближаване с Рим. Впоследствие той предлага двегодишно примирие на Латинската империя, когато в средата на 1241 г. загубва със смъртта на Иван II Асен всякаква подкрепа от българска страна[4].

След като установява мир с Латинската империя, а с българската държава бил в мирни отношения още от 1240 г., Йоан Ватаци продължава своя голям план за отстраняване на съперниците и претендентите по пътя към възстановяването на Византия. Целта му е най-напред да се справи с Йоан Комнин, син на Теодор Комнин, присвоил си титлата „солунски император“. Под привиден предлог Йоан Ватаци поканва Теодор Комнин при себе си и го задържа. В началото на 1242 г. никейският император преминава Хелеспонта, водейки със себе си Теодор Комнин. Кампанията срещу Солун е грижливо обмислена, като в нея са привлечени Димитър Торник, Андроник Палеолог — велик доместик и втори главнокомандващ, Алексий Раул — протовестиарий, Никифор Тарханиот и Йоан Петралифа. За съюзници в предприетото начинание срещу Солун и Йоан Комнин са привлечени и куманите. Обсата на града продължава 40 дни, без да се стигне до развръзка. Никейският император завзема крепостта Рендина, а куманските му съюзници опустошават околностите на Солун, но въпреки дошлия на помощ на императора флот Йоан Ватаци сваля обсадата. Никейските сили не са достатъчни, за да превземат крепостта, а и бранителите ѝ са твърде изтощени. И двете страни пристъпват към преговори. Йоан Комнин е принуден да се откаже от императорските достойнства и да се признае за деспот и васал на никейския император, обвързвайки се с обичайните за случая клетви. След този дипломатически успех император Йоан Ватаци се оттегля от Солун. Сериозно обстоятелство — нахлуването на татарите във владенията на турците в Мала Азия, съседни на Никейската империя — принуждава никейския владетел да свали обсадата на Солун, да уреди работите си там по пътя на преговорите и спешно да се завърне в малоазийските територии на империята[5].

---

[3] Albericus, p. 950 (ЛИБИ, 4, 185); Гюзелев. Средновековна България, 91—92. Авторът привлича неизползвани досега в българската историография сведения, които разкриват тесните българо-унгарски връзки и проунгарската ориентация на младия български владетел в началния период на неговото управление. Изказано е мнението, че подобряването на българо-унгарските отношения е пряк резултат от сближаването през 1241 г. между Унгария и България. Във връзка с това се привлича сведението от т. нар. „История на миноритите“ на Л. Вадинг, според което унгарската кралица известила папа Инокентий IV чрез двама францискански монаси за намерението на българския владетел да се подчини заедно с народа си на Римската църква.

[4] Acta Honorii III et Gregorii IX, N 265, 346—347; Longnon. L'Empire latin, p, 183.

Татаро-монголското нашествие през първата половина на XIII в. с изходна точка степите на Централна Азия за известно време е една от най-сериозните заплахи за държавите на Източна и Централна Европа. За кратко време бурната вълна на нашествието залива Полша, Силезия, Бохемия, Унгария, Моравия и Дунавската област до Адриатическото крайбрежие. Българската държава при цар Иван II Асен успява да преодолее този натиск и спира нашествието през 1240—1241 г.[6] При завръщането си от Унгария през 1242 г. ордите на хан Бату преминават през Северна България и я опустошават[7]. Тези събития са последвани от попадане на българската държава в данъчна зависимост от татарската Златна орда, създадена в степите на Южна Русия[8].

Когато хан Бату ограбва страните от Средна Европа, неговият брат Хулагу нахлува с пълчищата си в земите на Иконийския султанат и трапезундската държава. При надвисналата опасност султанът Кай Хозрой през 1243 г. предлага съюз на Йоан Ватаци, който при вестта за татарското нашествие се връща от Македония в Мала Азия. Но този политически ход не спасява Трапезунд и Иконийския султанат — войските им са разбити, а земите — опустошени. Иконийският султан и трапезундският владетел се задължават да плащат ежегоден данък на татарите. След това стихийната татарска вълна се оттегля, без да опустоши земите на Никейската империя[9].

След оттеглянето на татарите от Мала Азия Йоан Ватаци отново може да насочи войската си към Тракия и Македония, за да уреди окончателно въпроса със Солунското деспотство. След смъртта на Йоан Комнин в 1244 г. Теодор Комнин, който се установява по това време във Воден, определя за свой наследник по-малкия си син Димитър, непопулярен и без качествата, необходими за владетел. От друга страна, голяма част от териториите в Тесалия преминават към земите на Михаил Ангел, епирския владетел, който успява да проникне дълбоко на юг в Пелопонес след смъртта на Жофроа дьо Вилардуен — владетеля на Морейското княжество — в 1246 г. Михаил Ангел също навлиза във франкското дукство в Атина и Тива, като армията му достига до Ламия[10].

България не се намесва в политическите борби за ликвидиране на самостоятелността на Солунското деспотство, тъй като няма сили да се противопостави на Йоан Ватаци, който има значително териториално и политическо превъзходство както в Мала Азия, така и в Тракия.

---

[5] Acropolites, 1, 65—67 (ГИБИ, 8, 170—172); Nicol. The Despotate, 138—139.

[6] Mouskes, 2, v. 30959—30965, p. 681; Rogerius, p. 557, 564—565 (ЛИБИ, 4, 186—187); Richerius, p. 310 (ЛИБИ, 4, 189—190).

[7] Codices manuscripti, p. 15. Текста и превода на български език на тази преписска към гръцки ръкопис от XI в. вж. у Златарски. История, 3, с. 425, бел. 1.

[8] Rubruc, p. 216 (ЛИБИ, 4, с. 195).

[9] Вернадский. Золотая орда, с. 74; Ostrogorsky. Geschichte, p. 363; Dölger. Regesten, N 1776.

[10] Acropolites, 1, 79—80 (ГИБИ, 8, с. 177); Nicol. The Despotate, p. 141.

По време на управлението на Коломан освен татарското нашествие през 1242 г. е зафиксиран и друг исторически факт — опитът на папството при понтификата на Инокентий IV да възстанови унията с Българската църква. С писмо от 21. III. 1245 г. специално пратеничество на монаси от ордена на миноритите пристига при Коломан I Асен и повежда преговори за възобновяване на унията между Рим и България. Папа Инокентий IV предлага това да стане на вселенски събор, за да бъде узаконен актът на присъединяването към Римокатолическата църква. Папата приканва Коломан I Асен да се възвърне към унията с Рим, като отстъпчиво предлага за целта в България да бъдат изпратени лица, които българският владетел смята за по-подходящи[11]. Подобно писмо е изпратено на 25. III. 1245 г. до всички патриарси, архиепископи и епископи в земите на българите, власите, хазарите, славяните, сърбите и на другите християни в Изтока. Папската активност спрямо България е продиктувана от необходимостта тя да се утвърди като съюзник на Латинската империя[12]. Подема се отново кампания за привличането на българската държава към католицизма. Във връзка с тази мисия на миноритите, отиващи освен в земите на българите и в земите на гърците, куманите, етиопците, сирийците, юдеите, аланите и други племена, папа Инокентий IV им дава права и привилегии, за да изпълнят отговорната задача, която им предстои[13].

Вероятно папските аспирации относно привличането на България остават без резулат, тъй като на Лионския събор от 1245 г., където се разглежда въпросът за схизмата между двете църкви и са осъдени ересите на патарени, богомили и др., отсъстват представители на България[14]. Това показва пълна незаинтересованост от българска страна към папската политика. Кореспонденцията на папата има за резултат стабилизирането на установеното още през 1241 г. сближение между латинската държава и българския владетел в политическата сфера, но не и промяна на църковно-каноническата ориентация на България. Независимо от неуспеха по отношение на българската държава, папа Инокентий IV проявява покровителствено отношение спрямо българите и другите народи на Изтока. С писмо от 1. X. 1246 г. до католическия патриарх на Ерусалим той приканва към освобождаването на християните гърци, българи, рутени и власи, които обикновено са продавани в робство от генуезки, пизански и венециански търговци, и за привличането им към католицизма[15]. Това показва амбицията на папата на всяка цена да прокарва католическото влияние, макар и между отделни представители на тези народности.

Много е вероятно, въпреки че това не е документирано в папската кореспонденция, тази усилена дипломатическа дейност за привличане на българската държава към Рим да е свързана, както вече се спомена, с Латинската империя, която, отслабнала и немощна, като по чудо съществувала от двете страни на Босфора. Папа Инокентий IV се стреми да осигури България като съюзник на Латинската империя в противовес на сключения съюз между Никейската империя и Иконийския султанат. Тази мисъл подкрепя и фактът, че годините на папската кореспонденция съвпадат с пребиваването на младия император Бодуен II в Рим с цел да осигури помощ за империята.

---

[11] Theiner. Vetera monumenta, I, ep. 365, 196—197 (ЛИБИ, 4, 89—92).
[12] Gjuzelev. Das Papstum, p. 50; Средновековна България, с. 92.
[13] Theiner. Vetera monumenta, I, ep. 362, 193—194 (ЛИБИ, 4, 84—88).
[14] Gjuzelev. Das Papstum, № 98, p. 50.
[15] Ibidem, № 99, p. 50.

По това време Латинската империя е в мирни отношения с България и Никея, но император Бодуен II не се заблуждава, че мирът ще трае дълго. Поради това той търси опора у султана на Икония, като му предлага съюзни отношения, скрепени с брак между френска принцеса, племенница на Бодуен, и султана. Тази практика, която на пръв поглед изглежда парадоксална — латинците се свързват с осквернителите на Божи гроб, срещу които е насочен поне формално всеки кръстоносен поход, — е известна още от времето на император Анри, който в 1211 г. сключва съюз с Иконийския султан, а през 1228 г. лидерите на империята пак по политически съображения сключват съюз с турците. Но дипломатическата дейност на император Бодуен II в тази насока остава безплодна, тъй като съюзът не се осъществява. Това принуждава латинския император да се отправи през 1244 г. отново на Запад, за да търси помощ за отслабналата си държава[16].

Най-напред през пролетта на 1244 г. Бодуен II отива в Италия и със застъпничеството на граф Раймон дьо Тулуз се домогва да получи помощ от император Фридрих II Хохенщауфен, но този план няма успех. На свикания през 1245 г. в Лион вселенски събор, където присъства и император Бодуен II, е отпусната помощ в полза на Латинската империя. След закриването на събора императорът придружава папата до Клюни и пребивава до края на 1245 г. в двора на френския крал Луи IX.

Критичното положение, в което се намира Цариград, принуждава папа Инокентий IV да действа активно в подкрепа на Латинската империя. На 20. II. 1246 г. от Лион папата изпраща писмо до военния монашески орден „Св. Яков“ във Валядолид (Испания), като апелира да се окаже помощ на империята, застрашена от гърците. В писмото папата отправя молба за 300 конници, 100 арбалетисти и 1000 пехотинци. На 20 май инфантът дон Алфонсо Кастилски упълномощава магистъра на ордена „Св. Яков“ дон Пелагий да окаже лично помощ на император Бодуен. През август 1246 г. латинският владетел пребивава във Валядолид и сключва с магистъра на споменатия орден договор в присъствието на кралица Беренгария. Договорът предвиждал за защита на империята помощ от 300 конници, 200 арбалетисти и 1000 сержанти, и то в продължение на 2 години. От своя страна императорът обещава да предостави на ордена гр. Виза и крепостта Мидия, къщи в Цариград, една пета част от това, което ще бъде завладяно с помощта на ордена, една четвърт от което самият орден ще нареди да му бъде отстъпено, и да заплати 40 000 марки. Но император Бодуен II не може да заплати исканата сума и на 11. II. 1247 г. папа Инокентий IV уведомява магистър Пелагий, че поради тази причина конвенцията не може да се осъществи. През 1247 г. Бодуен II е в Англия, където настоятелно моли крал Хенрих III за помощ. От Англия той пристига отново във Франция през лятото на 1247 г. и пребивава в

---

[16] Longnon. L'Empire latin, 184—185.

Намюр, Оксер и в двора на крал Луи IX, на когото поднася Трънения венец и други реликви на вярата, откупени от краля няколко години порано. Въпреки положените усилия освен парична помощ Бодуен II не получава друга подкрепа. През октомври 1247 г. той се завръща в Цариград[17].

В тази безконфликтна обстановка от страна на България и латинския Цариград никейският император Йоан Ватаци отново се насочва към Солун, за да ликвидира окончателно този център с претенции за самостоятелност. При похода на императора в Тракия до него достига вестта за смъртта на малолетния български цар и за промяната в правителството на българската държава. На престола е поставен друг малолетен цар — Михаил Асен, син на цар Иван II Асен и Ирина Комнина. Той управлява също с регентство начело с майка си[18].

При новата обстановка в България никейската външна политика, осъществявана от енергичния и способен Йоан Ватаци, се насочва към агресия спрямо българската държава. След като научава от управителя на Ахридос за смъртта на Коломан I Асен, Йоан Ватаци бързо се придвижва от Христопол към Пловдив. Там е свикан императорски съвет, на който е поставен на обсъждане въпросът, дали при създалата се благоприятна обстановка да се предприемат действия срещу българските земи. Изказани са различни становища, но надделява това на доместика Андроник Палеолог, който настоява да се навлезе в българските предели и да се направи опит за завземането на гр. Сяр. С този ход се цели българската държава да бъде поставена пред свършен факт и да приеме предложението за мир от никейска страна. Защитник на крепостта Сяр е Драгота, пребиваващ по това време в Мелник. Без особени усилия никейската войска успява да проникне през слабо укрепената крепостна стена. Драгота, неспособен да я защищава и при вестта за смъртта на българския цар Коломан I Асен, е принуден да предаде крепостта. Той дава обещания на императора и за предаването на крепостта Мелник. В крепостта не може да се организира съпротива поради заболяване на Николай Литовой, началник на гарнизона, и появилото се брожение сред гражданите. Византийският благородник Николай Манклавит, пребиваващ в Мелник заедно с други свои съграждани, дошли от Пловдив, поема инициативата в свои ръце и започва да подбужда населението да премине на страната на Йоан Ватаци. Така и Мелник пада във властта на никейците без всякаква съпротива[19]. След падането на тези яки български твърдини останалите градове в югозападните български земи, както и тези в Родопската област се предават. Войската на никейския император завзема Станимака, Цепена, Стоб (на р. Рила), Хотово (на северозапад от Мелник), областта на Велбъжд (Кюстендил), Скопие, Велес, Прилеп, Овче поле, Просек[20].

---

[17] Ruano. Balduino II, 19—34; Longnon. L'empereur Baldouin II, 297—299. Сведенията за пръв път се използват в нашата историография от Гюзелев. Средновековна България, с. 92, бел. 46—48.

[18] Acropolites, I, 72—73 (ГИБИ, 8, 172—173); Златарски. История, 3, 428—429; Мушмов. Една монета, 185—186.

[19] Acropolites, I, 73—76 (ГИБИ, 8, 173—175); Scutariotes, 493—494 (ГИБИ, 8, 283—284); Vlachos. Die Geschichte, p. 40.

[20] Acropolites, I, 77—79 (ГИБИ, 8, 175—176).

Тази безкръвна и лесна победа красноречиво показва безсилието на българската държава, затъваща във вътрешни междуособни политически борби, с намалени съпротивителни сили, лишена от силна политическа фигура, която да я оглави и да защити българските интереси в Македония и Родопската област.

Големият успех на Йоан Ватаци го стимулира към борба за пълно господство в Македония и Солун с принадлежащите му околности. След безсмислена и безрезултатна съпротива владетелят на Солун Димитър Комнин е принуден да се предаде на императора и само молбите на сестра му Ирина Комнина пред Йоан Ватаци го спасяват от ослепяване. Така никейският император става господар на Солун в 1246 г., като за управител на тази голяма и важна крепост поставя великия доместик Андроник Палеолог, а в земите на Сяр и Мелник — неговия син Михаил Палеолог. Успоредно с Йоан Ватаци хищнически граби от българските земи и епирският владетел Михаил II, в чиито ръце падат Платамон, Пелагония, Охрид и Прилеп. На вече престарелия Теодор Комнин са оставени Воден, Остров и Старидол[21].

Слабостта на българската държава не се изразява само в изгубването на южните и югоизточните земи. Почти винаги, когато губи в Македония и Тракия, тя губи и в северозападните български територии. Неслучайно през 1246 г. унгарският крал Бела IV се появява с титлата rex Bulgarie[22], което говори, че спорните области на Белград и Браничево не са в българските предели.

Позорното ограбване на българските територии дори се узаконява с мирен договор между никейския император и българското правителство, сключен с участието на майката на Михаил II Асен Ирина[23]. Израз на мирните, дори съюзни отношения между България и Никея е помощта, оказана на Йоан Ватаци от Михаил II Асен във войната срещу Латинската империя. За това свидетелстват две преписки, първата от които гласи, че през юли 1247 г. войска на ромеите и куманите идва при Цариград (куманите действали като български съюзници), дава сражение, но е отблъсната. Куманите успяват да пленят 21 000 души и да убият множество хора в околностите на латинската столица[24]. Втората приписка още по-ясно разкрива хода на българо-никейското сътрудничество в резултат на сключения през 1246 г. мир. През август 1247 г. никейският император се явява при Цариград и там свързва силите си с войската на цар Михаил II Асен, след което обединените войски се отправят към Деркос и го завземат с бой. Градът Виза пада без сражение, но французите се укрепяват в кастела, след което започва ожесточен бой с много бойни машини и обсадна техника. Високите и здрави стени на крепостта са разрушени и рицарите се предават на император Йоан Ватаци. В отговор на успехите на никейци и българи от Чорлу латинците излизат извън крепостта и опустошават цялата околност. Императорската войска съсредоточава силите си при Чорлу и след продължителна битка градът пада. Живеещите тук латинци са изпратени оковани в Никея. По това време латинският император Бодуен II е в Западна Европа и не може да организира и изпрати помощ на тези градове. В Чорлу се намира гарнизон начело с Ансьо дьо Кайо. При обсадата той напуска града, като оставя в крепостта съпругата си Евдокия, която е византийска принцеса и сестра на императрицата — съпруга на Йоан Ватаци. Френският рицар разчита на това обстоятелство, като смята, че никейският император няма да разруши крепостта. Но Йоан Ватаци превзема града и изпраща сестрата на императрицата в Цариград. Така военните действия на съюзените никейци и българи срещу Латинската империя през 1247 г. завършват с превземането на Мидия, Деркос, Виза и Чорлу[25].

---

[21] Acropolites, I, 79—84 (ГИБИ, 8, 176—179); Nicol. The Despotate, 145—147; Angold. A Byzantine Government, p. 23.

[22] Ников. Съдбата, с. 131; Златарски. История, 3, 436—437.

[23] Acropolites, I, 82—83 (ГИБИ, 8, с. 178); Златарски. История, 3, с. 439.

[24] Преписката е преведена и интерпретирана от Гюзелев. Средновековна България, с. 93, бел. 52.

След тази краткотрайна, но победоносна война Латинската империя буквално вегетира, а никейският император чака тя сама да падне в ръцете му „като зрял плод"[26]. Действително империята на западните рицари, ограничена само с владеенето на Цариград, близките му околности и Силиврия, не представлява проблем за никейския император. Йоан Ватаци като голям политик и стратег преценява, че много по-съществено за момента е да наложи властта си над Тракия и Македония, където трябва да ликвидира властта на Комнините, и да заграби от българите територии, които те не могат да контролират, отколкото да установява властта си в Цариград.

Помощта от българска страна във войната от 1247 г. срещу Латинската империя едва ли донася някаква реална полза за българската държава. Регентството е принудено да приеме никейските условия, в които се включва вероятно и задължението за помощ срещу Латинската империя[27].

След успешното завземане на цяла Западна и Източна Тракия и изтласкването на латинците от Чорлу и Виза при пасивна позиция от българска страна никейският император продължава да следва политическия курс към пълно овладяване на Тракия и Македония. Интригите, които плетял Теодор Комнин зад гърба на императора, били повод за нов поход срещу Солун през 1253 г. или през пролетта на 1254 г.[28] Добрите отношения между епирския владетел Михаил II и Йоан Ватаци се нарушават, като императорът всячески се стреми да откъсне от земите му градове и крепости. Йоан Ватаци обсажда Воден и се установява на лагер при Остров. Няколко пълководци на Михаил II — Глава, Теодор Петралифа и Гулам — се предават на императора и по този начин отслабват позициите на епирския деспот. Крепостите Кастория, малкият и големият Деволт се предават на Йоан Ватаци. Отстъпени са му и градовете Прилеп, Велес и Кроя, т. е. земите на север от Via Egnatia[29]. Така постепенно никейският император овладява големи територии от Балканския п-в, като за управител на завладените земи е поставен Алексий Раул. И при тази подялба на балканските територии в полза на Йоан Ватаци българското правителство не реагира при откъсването на земи, заселени с българи.

---

[25] Превод на преписката от Гюзелев в: Христоматия, 2, с. 115. Изворът е използван и коментиран от същия автор: Гюзелев. Средновековна България, 93—94. Сведението за Ансьо дьо Кайо и за поведението му в Чорлу е предадено от Георги Акрополит. Acropolites, 1, p. 85 (ГИБИ, 8, 179); Cankova-Petkova. Bündnisse, p. 75.

[26] Longnon. L'Empire latin, p. 186.

[27] Гюзелев. Политическата криза, с. 111.

[28] Златарски. История, 3, с. 445.

[29] Acropolites, 1, 89—92 (ГИБИ, 8, 180—181); Златарски. История, 3, 445—446.

Известна активност във външната политика на българската държава се наблюдава през 1253 г., за което се съди по договора между цар Михаил II Асен и Република Дубровник[30]. По силата на споразумението, узаконено с договорна грамота, между двете страни е сключен военен съюз, насочен срещу Сърбия. Категорично поставените клаузи в договора говорят за сериозно обмислена политика срещу сръбския владетел Стефан I Урош и неговите братя. Двете страни — България и Дубровник — се задължават да си помагат и в случай на заплаха от сръбска страна. При положение, че българският владетел завземе сръбската земя, той трябва да помогне на Дубровник да завземе приморските градове и крепости. Освен тази страна на политическите взаимоотношения между България, Дубровник и Сърбия договорната грамота включва редица клаузи за свободна безмитна търговия между българската държава и Дубровник. Една от централните фигури, спомената в този документ, е „високият севастократор Петър", най-приближеният на цар Михаил II Асен, съпруг на Теодора (Анна), дъщеря на цар Иван II Асен[31]. Договорът има макар и частична реализация, изразила се в нахлуването на български и кумански войски в Сърбия, които достигат р. Лим при Бело поле[32]. Тази външнополитическа изява вероятно е в отговор на големите успехи на никейския император в Тракия и Македония, но тя не е трябвало да бъде насочена към Сърбия, а към завзетите области, населени с българи. След смъртта на император Йоан Ватаци (1254) българската външна политика е насочена към възвръщане на тези земи.

Император Йоан Ватаци като най-забележителния владетел на Никея постига най-големи териториални, политически и дипломатически успехи, подготвя и извежда почти докрай фактическото възстановяване на Византийската империя. Независимо че не успява да влезе в Цариград, той извършва значително по-трудно дело — обединява под своя власт големи области в Мала Азия, Тракия и Македония, обезсилва българската държава, стеснява латинските владения до Цариград. За всички тези дела и поради личните си достойнства Йоан Ватаци бил популярен, ползвал се с голям авторитет и бил канонизиран за светец[33].

---

[30] Ильинский. Грамоты, 155—159. Превод вж. Дуйчев. Книжнина, 2, 47—57.

[31] Božilov. La famille, p. 149.

[32] Сведение за това нахлуване се открива в Хилендарската грамота на крал Стефан Урош (1241—1272), дадена на манастира „Св. Апостол Петър". Вж. Стојановић. Споменик, с. 8. Превод на конкретния текст от П. Петров в: Христоматия, 2, с. 116. Иречек. История, 309—310.

[33] Heisenberg. Kaiser, 179—183.

България, Никея и Латинската империя (1254—1261). Цариград отново столица на Византия (1261)

През 1254 г. цар Михаил II Асен, научавайки за смъртта на император Йоан Ватаци, пристъпва към отвоюването на българските земи, откъснати преди от държавата. В това си дело той е значително улеснен от местното население, предимно българско, което преминава на драго сърце към единоплеменниците си. Успехите си Михаил II Асен постига с голяма лекота благодарение и на това, че никейските гарнизони сами се предават и крепостите, останали защитени само от местната охрана, не оказват съпротива и стават лесно достъпни за войската на българския владетел. Така са освободени крепостите Станимака, Перущица, Кричим, Цепена и всички други твърдини в Родопите с изключение на Мъниак. Завзети са също крепостите Устра, Перперакий, Кривус и Ефраим. Византийският хронист Георги Акрополит не може да скрие истината, като изрично споменава, че по-голямата част от западните области, т. е. европейските области на Никейската империя, са обитавани от българи, които се отделили отдавна от ромеите (има се предвид въстанието на Асен и Петър) и наскоро били подчинени на император Йоан Ватаци. Покоряването им обаче не било заздравено и те винаги таели омраза към ромеите[34].

Във връзка с промяната в българо-никейските отношения, които от 1246 г. в резултат на мира, сключен между двете страни, са добри, а от 1254 г. са открито враждебни, е изказано мнението, че вероятно влошаването на българо-никейските отношения и опитът на Михаил II Асен през 1254 г. да възвърне загубените преди територии довеждат до подобряване на българо-латинските отношения[35]. В подкрепа на това предположение е изтъкнато българо-унгарското сближение в края на 1255 г., осъществено след сключването на брак между Михаил Асен и дъщерята на мачванския бан Ростислав, унгарски васал. Неговата дъщеря е и внучка на унгарския крал Бела IV[36]. Това е напълно възможно, като се има предвид закономерността, която се разкрива във външната политика на българската държава — добрите българо-унгарски отношения съпътстват българо-латинските контакти и обратното. Българо-унгарското сближение довежда до подобряване и на българо-латинските отношения, още повече, че за предприетите действия за отвоюване на завзетите от Никейската империя български територии в Тракия и Македония е необходим неутралитетът на Латинската империя[37].

Отвоюването на териториите в Тракия и Македония се оказва една закъсняла реабилитация от страна на българското правителство без трайни последици. Новият никейски император, синът на Йоан Ватаци Теодор II Ласкарис (1254—1258), организира поход срещу българите, като преминава Хелеспонта и се озовава в Одрин. Българската войска начело с Михаил II Асен е разположена на лагер близо до р. Марица, също недалеч от Одрин. При напредването на императорските войски предният отряд се сблъсква със стражевия пост на българския лагер. Избити са много българи, а самият военачалник е пленен. Българите начело с Михаил II Асен в панически бяг напускат лагера. След като не откриват войската в лагера, никейците се насочват на север и достигат гр. Бероя, който е превзет лесно поради срутените му стени. Тук войската на император Теодор II Ласкарис се снабдява с храни и продоволствия и поради настъпването на зимата се отправя на юг към Одрин[38].

---

[34] Acropolites, I, 107—108 (ГИБИ, 8, 183—184); Nicol. The Despotate, p. 158.

[35] Гюзелев. Средновековна България, с. 94.

[36] Ников. Отношения, 57—58; Съдбата, 131—132.

[37] Гюзелев. Средновековна България, с. 94.

Независимо от настъпващата зима императорът се отправя към Родопската област, където завоюва крепостите Станимака, Перущица, Кричим. Само Цепена остава непревзета. През пролетта Теодор II Ласкарис изпраща тук двама свои опитни военачалници — Алексий Стратегопул и Константин Торник, — намиращи се по това време в Сяр, но и те не успяват да постигнат някакъв резултат срещу трудно превземаемата крепост. Отпор на никейците при Сяр оказва и Драгота, управител на Мелник, чиято крепост била в ръцете на император Теодор II Ласкарис. При вестта за усложненото положение в Македония никейският император се отправя към Сяр. Устроената от императорската войска засада при Рупелската клисура на р. Стримон (Струма) решава изхода на военните действия в полза на никейците. Българите са разбити, а Драгота загива. Непревзети остават само крепостите Цепена и Патмос в Родопите, но докато с Патмос императорската войска се справя сравнително бързо, Цепена остава непристъпна. Георги Акрополит предава един интересен разказ за огромното желание на Теодор II Ласкарис да превземе крепостта, като за целта организира голям поход. Мобилизирана е цялата войска от Одрин, снаряжения и коли от македонската земя (Източна Тракия), събрани са изключително много воини — пехотинци, стрелци и боздуганоносци. Войската потегля от Одрин към Цепена, но зимните студове принуждават императора да спре похода. След съвещание с приближените си той отново потегля към крепостта. Изключителни трудности съпътстват никейската войска по пътя към тази българска твърдина. При с. Баткунион (Баткун) войската успява да си осигури храна, но независимо от това и от упоритостта на императора става ясно, че крепостта е недостъпна. Неуспял да задоволи амбицията си да влезе в Цепена, императорът заповядва войската да се оттегли в полето. След като оставя военачалници в тракийските и македонските земи, Теодор II Ласкарис преминава Хелеспонта и се установява в Лампсак[39].

Зимата на 1255—1256 г. никейският император прекарва в Лампсак и през пролетта с голяма войска, в която мобилизира всичките си сили, и след като се убеждава, че от изток няма опасност от татарско нашествие, преминава в европейските територии на империята. В Тракия големи отряди от съюзниците на българите — куманите, опустошават областта около Димотика и р. Регина (Еркене). До военни действия обаче не се стига[40]. Цар Михаил II Асен сам предлага мир, като изпраща за посредник княз Ростислав Михайлович. Българският цар се погрижил князът да бъде приет от никейска страна с почести. И действително император Теодор II Ласкарис проявява нужното внимание към Ростислав, който получава след сключването на мира при р. Регина на 6. VIII. 1256 г. скъпи царски дарове. Условията на мира са: Ростислав се заклева от свое име и от името на цар Михаил II Асен да предаде крепостта Цепена на императора, а Теодор II Ласкарис — да бъде в мирни отношения с българите и двете страни да се задоволят с предишните си граници. Императорът останал при р. Регина, за да изчака предаването на крепостта Цепена — толкова силно било желанието му да притежава тази непревземаема българска твърдина. Така е сключен известният в историята Регински мир между България и Никейската империя, по силата на който българската държава се лишава в полза на Никея от всички земи, възвърнати от Михаил II Асен в Тракия и Македония. Отстъпени са Скопската и Враненската област; целите Родопи са под властта на императора. В българската държава остават градовете Велбъдж, Средец и Пловдив. По тази линия вървяла границата между двете държави[41].

---

[38] Acropolites, I, 109—113 (ГИБИ, 8, 184—186); Scutariotes, p. 514—515 (ГИБИ, 8, 287—288).

[39] Acropolites, I, 113—124 (ГИБИ, 8, 186—192); Scutariotes, 517—521 (ГИБИ, 8, 290—292); Златарски. История, 3, 447—449; Дуйчев. Походът, 111—114; Nicol. The Despotate, p. 158; Asdracha. La région, 171—172; Vlachos. Die Geschichte, p. 47.

[40] Angold. A Byzantine Government, p. 26. Тези действия се преценяват от М. Анголд като опит за възвръщане към българската държава на отнетите от Йоан Ватаци земи.

Регинският мир лишава българската държава от обширни области в Тракия и Македония, населени с българи, накърнява непоправимо престижа на държавата, още повече, че в случая за уреждането му е използван като посредник унгарски васал. Това означава доброволно допускане на намеса на чужди представители във външната политика на България, което се отразява определено неблагоприятно върху интересите на държавата. Княз Ростислав, макар и баща на българската царица, съпруга на Михаил II Асен, използва за свои лични интереси преговорите с никейския император и не отстоява българската кауза. Той се задоволява с многото и скъпи дарове и благоволението на императора, без да защити държавните интереси на България. През 1254 г. Ростислав е бан на Славония, спечелва Босна и Мачва и Белградската и Браничевската област. Последните две вероятно още след държавния преврат в България през 1246 г. преминават в унгарски ръце, а по-късно са присъединени към земите на унгарския васал Ростислав Михайлович[42]. Обстоятелството, че негов зет е българският владетел Михаил II Асен, му позволява активно да се намеси както във вътрешните, така и във външните работи на държавата. В случая с Регинския мир е много вероятно, поемайки ролята на посредник, Ростислав да е целял да си осигури спокойствие от страна на силната Никейска империя, която здраво стъпва на полуострова и владее неговите тракийски и македонски територии, за да бъде спокоен и осигурен във власта си над северозападните земи. Тази не особено почтена роля се очертава и когато впоследствие в Търново избухват вътрешни междуособици и Ростислав взема дейно участие в тях като претендент за престола.

---

[41] Acropolites, I, 125—127 (ГИБИ, 8. 193—194); Scutariotes, 522—525 (ГИБИ. 8, 293—294). Сведение за войната на Теодор II Ласкарис срещу българския цар и сключения на 6. VIII. 1256 г. мирен договор се съдържа в писмо на Никола Карандинос до игумена на патмоския манастир „Св. Йоан Богослов“. Изданието и конкретният текст с превод на български език са публикувани от Божилов. България, с. 86; Палаузов. Ростислав Михайлович, 1—55; Златарски. Южна България, 327—341; История, 3, 456—467; Гюзелев. Българската държава, с. 23; Петкова. Византийският историк, 146—154.

[42] Ников. Отношения, с. 63.

След сключването на договора от 1256 г. самият никейски император изразява съмнение, че Ростислав е постъпил нечестно като посредник, тъй като до императора достигат слухове за явното недоволство от българска страна по въпросите на договора[43]. Положително в столицата Търново възникнало силно недоволство срещу Ростислав Михайлович, от чието поведение до голяма степен зависели условията на договора. Във връзка с войната между България и Никейската империя през 1254—1256 г. е изказано предположение, че между българската държава и Латинската империя по това време настъпило сближение, като се имат предвид тесните българо-унгарски връзки, династическият брак между цар Михаил II Асен и дъщерята на унгарския васал бан Ростислав Михайлович[44].

Българската аристокрация положително била недоволна от натрапеното унгарско посредничество и унизителните последици от пасивната външна политика на Михаил II Асен и неговото правителство. Сред българските боляри, съвременници на Иван-Асенова България, назрява заговор, като изразител на общото недоволство става братовчедът на Михаил II Асен. Вероятно пренебрегнат от регентството на Ирина Комнина в първите години от управлението на сина ѝ, той се оттеглил в опозиция и сега, при пагубните последици от управлението на братовчед си, се намесил във вътрешните борби, довели до нова политическа криза в българската държава. Изворите посочват Калиман като извършител на убийството на цар Михаил II Асен, вероятно осъществено със знанието и участието на търновската аристокрация, което се отнася към есента на 1256 г.[45]

В гражданската война, която избухва в българската държава, се включват няколко политически сили със свои претенденти за царския престол: Калиман, бан Ростислав Михайлович, Константин Тих, владетел на Скопската област[46], и Мицо, съпруг на Мария, една от дъщерите на цар Иван II Асен[47]. Калиман, въпреки че се оженва за вдовицата на цар Михаил II Асен и според думите на Георги Акрополит, „изглежда, си присвоил властта над българите", не успява да удържи позициите си, не е допуснат в столицата, скита се от едно място на друго и става жертва на заговор[48]. Ростислав също има претенции към българския престол. Явно доказателство за това намерение на унгарския васал са идването му с войска до Търново и титулуването му „dux Galiciae ac imperator Bulgarorum“[49] — „княз на Галиция и цар на българите“. Но и той не успява да постигне целта си, прибира дъщеря си от Търново и се оттегля във владенията си в северозападните земи на Балканския п-в. По същото време като претендент за престола се изявява и болярინът Мицо, чиито владения са в Южна България с център Месемврия (Несебър). Като съпруг на една от дъщерите на Иван II Асен той предявява аспирации към българския царски трон. Мицо дори успява да се провъзгласи за български цар и известно време да властва. В процеса на борбата за престола Мицо оказва значителна съпротива на Ростислав. В това съперничество унгарският васал вероятно търси помощ от страна на Латинската империя, която във външнополитическите си действия е тясно свързана с унгарската дипломация и политиката ѝ на Балканския п-в[50]. За това единодействие свидетелства т. нар. Венециански аноним от 1267 г., в който е предаден разказ за войната между България и Латинската империя през 1257 г.

---

[43] Acropolites, I, 128—129 (ГИБИ, 8, с. 195); Петкова. Византийският историк, 152—153, смята, че слухът за негодуванието срещу подписания Регински мир е неверен. Според нас не е оправдано да се съмняваме в думите на Георги Акрополит, тъй като историческите сведения и цялата политическа обстановка по това време потвърждават продажната роля на Ростислав Михайлович спрямо българските интереси, неговата непопулярност в България, провала му като претендент за престола. Напълно естествено е българското правителство, което е разчитало на неговото посредничество, да е изразило своето крайно недоволство от клаузите на Регинския мир. В този смисъл Георги Акрополит е напълно обективен. Друг е въпросът, че българското правителство не се отказало да спазва клаузите на договора. То било безсилно да се противопостави и да промени създалата се политическа ситуация, но това не изключва едно недоволство от българска страна.

[44] Gjuzelev. La Bulgarie, 47—48.

[45] Acropolites, I, p. 152 (ГИБИ, 8, 204—205); Margos. Deux sources, p. 295; Златарски. История, 3, с. 467; Гюзелев. Средновековна България, с. 95; Петкова. Византийският историк, 157—159.

[46] Acropolites, I, 152—153 (ГИБИ, 8, 204—205).

[47] Pachymeres, I, p. 211, 348—350 (ГИБИ, 10, с. 154, 166—167); Gregoras, I, III$_2$, p. 60.

[48] Acropolites, I, 152—153 (ГИБИ, 8, с. 205).

Когато се разгаря конфликтът между Ростислав и Мицо (1257), според Венецианския аноним венецианският флот напада Несебър. Адмиралът на венецианския флот Джакомо Доро, намиращ се през юни в Цариград, по молба на император Бодуен II остава в столицата, за да организира военна експедиция в българските земи. Изворът съобщава, че латинският император подготвил войска срещу българите и десет галери, предвождани от Джакомо Доро, прекосяват Черно море и достигат до Несебър. На 14. VI. 1257 г. градът е превзет без голяма загуба на хора, а от несебърската църква „Св. София“ са взети мощите на св. Теодор Стратилат[51].

Насочването на венецианския флот към Несебър и лесното му превземане, защото вероятно е оставен без защита, навеждат на мисълта за връзка между унгарския васал, претендент за българския престол, и латинския император. Докато Мицо воюва срещу противниците си за столицата Търново, венецианският флот напада центъра на неговите владения Несебър, за да окаже по този начин косвена помощ на другия претендент. Латинската империя по това време е достатъчно слаба и не може да води война на по-широк фронт, и то в тракийските територии, които и без това са окупирани от никейския император. Единствената възможност е латинците да използват венецианския флот и с него да действат по крайбрежните територии. Акцията срещу Несебър има локален характер и е трудно да се възприеме като голяма военна експедиция, като се имат предвид слабостта на империята и нейното обкръжение, а също и резултатите от морската експедиция до Несебър.

---

[49] Ников. Отношения, 70—72, 191.

[50] Гюзелев. Средновековна България, с. 94, отбелязва, и то много логично, че титулуването на Ростислав „imperator Bulgarorum“ го представя като претендент за престола. Петкова. Византийският историк, с. 150, смята, че Ростислав поради изключителната си непопулярност в България заради Регинския мир нямал аспирации за престола. От друга страна, авторката изтъква, че няма причини за намаляване на унгарското влияние в България поради проунгарската ориентация на Калиман, който се оженва за дъщерята на Ростислав и получава помощ от мачванския бан и унгарски васал. Изниква противоречие. Ако Калиман е получил помощ от Ростислав, защо последният ще вземе дъщеря си от Търново, ще действа самостоятелно и впоследствие поради неуспех ще се оттегли в северозападните земи на полуострова. По-правдоподобно е тълкуването, че Ростислав също е претендент за българския престол. Най-вече самото титулуване подчертава тези претенции.

[51] Anonimus Venetus, 156—159 (ЛИБИ, 4, 263—265); Гюзелев. Нови данни, 10—15; La Bulgarie, 39—44; Mesembria, p. 53; Средновековна България, 81—89, 95.

От политическата криза през 1257 г. българската държава излиза благодарение на надделялата болярска опозиция, която издига за български владетел Константин Тих (1257—1277). Не е изключено Константин Тих да е взел участие в междуособните борби между Ростислав и Мицо, като е бил подкрепян от търновското болярство, както свидетелства хронистът Георги Пахимер[52]. Мицо след провъзгласяването си за владетел на българския престол влиза в конфликт с болярството, което минава на страната на Константин Тих. Това показва, че Константин Тих не е напълно безучастен към събитията и се изявява също като претендент за престола. Ростислав Михайлович не можел да се бори срещу българското болярство и Константин Тих, от една страна, и Мицо — от друга. Мицо също не можел да преодолее съпротивата на Ростислав, болярството и Константин Тих, а същевременно вероятно побързал да възвърне владенията си в Източна Тракия с център Несебър, заплашени от латинското нашествие, и поради това се оттеглил от полесражението около столицата Търново. Краен резултат от вътрешната политическа криза е провъзгласяването на Константин Тих за български цар през 1257 г.[53] В помощ на Константин Тих действа вероятно и никейската дипломация, което се потвърждава от сключения с. г. брачен съюз между новия български владетел и дъщерята на император Теодор II Ласкарис Ирина. Фактът, че Ирина е внучка на цар Иван II Асен, позволява на Константин Тих да се назове и Асен. Това е показателно за авторитета, значението и популярността, които се съдържали в династическото фамилно име Асен, за да бъде то прибавено към името на владетеля[54].

Войната между Мицо и Константин Тих Асен продължава и след коронацията на последния (1257—1263)[55], което до голяма степен усложнява вътрешната обстановка в страната. Мицо, стабилизирал се и възвърнал Несебър, успява да нанесе дори поражения на Константин Тих Асен и да го изтласка до никейската крепост Станимака, но българският владетел с помощта на тамошния гарнизон минава в настъпление и прогонва Мицо[56]. Тези действия могат да се отнесат още към 1257—1258 г., когато никейският император Теодор II Ласкарис е все още жив и оказва помощ на своя зет. Мицо е изтласкан в Несебър, а Константин Тих Асен заздравява положението си на българския престол. Вече по-късно Мицо решава да предаде по политически причини Несебър на византийския император Михаил VIII Палеолог през 1263 г., като крепостта е предадена на пълководеца Михаил Глава Тарханиот. Срещу това Мицо получава владение в Мала Азия при р. Скамандър, а синът му Иван се оженва за императорската дъщеря и впоследствие същият византийски император (Византия е възстановена в 1261 г. при Михаил Палеолог) го поставя на българския престол под името цар Иван III Асен[57].

---

[52] Pachymeres, I, p. 349 (ГИБИ, 10, с. 166).

[53] Pachymeres, I, 348—350 (ГИБИ, 10, 166—167); Acropolites, I, p. 152 (ГИБИ. 8. с. 205); Златарски. История, 467—476.

[54] Acropolites. I. 152—153 (ГИБИ, 8, с. 205); Pachymeres, I, 348—349 (ГИБИ, 8. 166—167).

[55] Петров. Отношения, 554—562.

[56] Pachymeres, I, 349—350 (ГИБИ, 80, с. 167),

Интересен факт по време на управлението на Константин Тих Асен относно българо-унгарските отношения е походът на унгарския престолонаследник Стефан, син на Бела IV, срещу българските земи през 1259 г. Той е насочен към отвъддунавските владения на българската държава с цел тези земи да се подчинят на унгарците. В отговор на агресивните действия цар Константин Тих Асен през 1261 г. започва военни действия срещу Унгария в Северински банат, но това начинание завършва с провал за българската външна политика[58].

На 16. VIII. 1258 г. император Теодор II Ласкарис умира, като оставя на престола малолетния си син Йоан IV да управлява с регентство начело с великия доместик Георги Музалон. В регентството влиза и патриарх Арсений. Музалон бил чичо на съпругата на Михаил Палеолог, който успява с интриги да го отстрани като регент и още през 1258 г. получава титлата деспот от малолетния император, а на 1. I. 1259 г. е коронясан за съимператор, без да бъде коронясан самият Йоан IV, което означава всъщност провъзгласяване на Михаил Палеолог за император. Детето било отдалечено от двореца и съдбата му — окончателно решена. По-късно, ослепявайки го, в началото на 1261 г. Михаил Палеолог завинаги го лишава от възможността да наследи империята[59]. Осигурил си по този начин еднолична власт, Михаил VIII Палеолог се смята за единственият претендент и наследник на цариградския престол и енергично започва да действа за осъществяването на тази крайна цел. Епирският деспот Михаил II е главният му съперник, особено след установяването на съюзни отношения между деспота и сицилийския крал Манфред и княза на Морея Вилхелм Вилардуен[60].

След смяната на императора в Никея латинското правителство предявява към Михаил VIII Палеолог претенции за възвръщане на големи територии в Македония и Тракия[61]. Като се има предвид слабостта на Латинската империя, това искане е твърде наивно и естествено не е удовлетворено от никейска страна. По време на преговорите с латинците Михаил VIII Палеолог влиза в контакт с гърците в Цариград и щедро раздава хрисовули за владения в самия град, което подготвя атмосферата в столицата в гръцките среди в полза на никейския император с оглед на бъдещите му планове за завземане на Цариград. Срещу Михаил VIII Палеолог и неговите аспирации се оформя коалиция от Михаил II, крал Манфред и Вилхелм Вилардуен (1246—1278). Съюзниците обаче нямат единна цел и всеки се стреми да обезсили другия и еднолично да сложи ръка върху Цариград. Такива цели има например крал Манфред, който иска да се възползва от обстоятелството, че синът на Бодуен II е заложник у венецианците за оказаната парична помощ на Латинската империя[62].

---

[57] Pachymeres, 1, 438—439 (ГИБИ, 10, с. 175); Златарски. История, 3, 492—493.

[58] Ников. Отношения, 85—88, 95—98; Златарски. История, 3, 489—492.

[59] Acropolites, 1, 154—157; Pachymeres, 2, 36—40. 54—57, 66 —68, 71—81, 96—97, 190—192; Genakoplos. The Revolution, 420—430; Nicol. The Despotate, p. 174; Failler. Chronologie, 20—30, 39—40.

[60] Acropolites, 1, p. 163 (ГИБИ, 8, 206—207).

[61] Acropolites, 1, 161—163 (ГИБИ, 8, 205—206); Longnon. L'Empire latin, p. 224.

Военните действия на севастократор Йоан Палеолог, брат на император Михаил VIII Палеолог, срещу силите на епирския деспот и неговите съюзници се увенчават с успех в битката при Пелагония през пролетта на 1259 г., където е пленен морейският владетел Вилхелм Вилардуен. Независимо че коалицията срещу никейския император имала известни успехи, фактически Епирското деспотство е обезсилено и ликвидирано като претендент за реставратор на Византийската империя. Морейският владетел също претърпява сериозно поражение[63].

Българската държава отдавна е изключена от кръга на силите, съперници за политическа хегемония на полуострова. По пътя към Цариград вече няма пречки за никейския император. През 1260 г. в политическата обстановка на Балканския п-в и в Мала Азия не изпъква нито една реална сила освен император Михаил VIII Палеолог, която би могла да завземе Цариград и да възобнови Византийската империя. Независимо от слабостта на българската държава никейският император иска да осигури нейния неутралитет и поради това изпраща Георги Акрополит със специална мисия в Търново при цар Константин Тих Асен. Акрополит съзнателно не съобщава нищо конкретно за тази мисия в своята хроника, въпреки че едва ли е имало по-осведомен от него за пратеничеството и целите на императора. Вероятно преговорите се отнасяли до предстоящото завземане на Цариград[64].

През пролетта на 1260 г. император Михаил VIII Палеолог пристъпва към обсада на Цариград, като преди това завзема Силиврия и някои други крепости близо до латинската столица. Слуховете, че от Запад идва голяма войска в помощ на Латинската империя, въздействат за свалянето на обсадата. Сключено е примирие за 1 година[65]. Михаил VIII Палеолог преценява, че завземането на Цариград изисква струпването на големи морски сили и поради това предприема преговори с Генуа чрез посланици, за да противопостави на Венецианската република сериозен противник по море и с негова помощ да завземе Цариград. Договорът е сключен в Нимфейон през 1261 г.[66] Но преди да пристигне помощ от Генуа, латинската столица е превзета от никейците.

Както първата обсада на Цариград през 1260 г., така и втората — през лятото на 1261 г., Михаил VIII Палеолог поверява на великия доместик, кесаря Алексий Стратигопул, победител от кампанията в Епир през 1259 г. Той получава нареждане да премине демонстративно пред крепостните стени на града, за да предизвика латинците. В това време едно стечение на обстоятелствата в Цариград улеснява до голяма степен никейците. Новодошлият венециански подеста, младият и изпълнен с ентусиазъм Марко Граденико, подтиква латинците да предприемат действия, с които да респектират гърците, и по този начин увлича почти всички способни да носят оръжие в една експедиция срещу о. Дафнузия в Черно море. В града остават предимно жени и деца и свитата на император Бодуен II. Алексий Стратигопул влиза в контакт със селяните „доброволци“, обработващи и пазещи земите в околностите на града, и научава от тях, че Цариград е останал без защита. С тяхна помощ великият доместик влиза в града и пропуска през вратите на Пиги част от никейската войска и куманските ѝ съюзници. Завърналите се от о. Дафнузия латинци правят опити да влязат в града, но избухналият по нареждане на Алексий Стратигопул пожар не им позволява да влязат в столицата. Всеобща паника и безредие обхващат града. Император Бодуен, бягайки, успява да се добере до малкото пристанище на Вуколеон и да отпътува от Цариград. На 25 юли градът пада окончателно в ръцете на никейците[67].

---

[62] Acropolites, I, 163—168 (ГИБИ, 8, 206—209); Nicol. The Despotate, 170—178; Longnon. L'Empire latin. 224—225; Wolff. Mortgage, 52—54.

[63] Acropolites, I. 168—171 (ГИБИ, 8, 209—210); Pachymeres, I, 106—107 (ГИБИ, 10, 150—151); Genakoplos. Relations, p. 109; Nicol. The Battle, 68—71; Ферјанчић. Тесалија, 61—62; Failler. Chronologie, 30—39.

[64] Acropolites, I, 175—176 (ГИБИ, 8, 211—212); Nicol. The Despotate, p. 190; Гюзелев. Българската държава, с. 25; Петкова. Византийският хронист, 165—166, отбелязва, че Георги Акрополит въпреки основното познаване на българските политически въпроси, и то не само в конкретния момент, съзнателно запазва голяма дискретност относно мисията си в Търново.

[65] Acropolites, I, 173—175; Longnon. L'Empire latin, p. 226.

[66] Longnon. L'Empire latin, p. 226, n. 2.

На 15. VIII. 1261 г. император Михаил VIII Палеолог тържествено влиза в Цариград през Златните врата като победител. Латинската империя паднала, за да се възроди отново на Босфора Византийската империя със своята вековна столица Цариград. В борбата на отделните гръцки държави за възстановяването на Византия през първата половина на XIII в. победа постига Никейската империя. От значение за този успех са стабилната икономическа база и сравнително еднородният състав на населението, особено в малоазийските територии[68].

Освен възвръщането на Цариград едно от най-важните политически постижения на Никейската империя е завладяването на Тракия и Македония в ущърб на българската държава. Първоначалното завоюване на Тракия още през 1235 г. става учудващо лесно. Йоан Ватаци завзема Галиполи, след това Чорлу, Димотика, Одрин и Виза. Границите на тези владения на Никея се простират по родопската верига, като никейците контролират проходите чрез Цепена и Станимака, а горното течение на р. Марица е граница между България и Никея. Единствено Пловдив не бил отстъпен на никейците[69]. Успехът на Никейската империя е безспорен. Осигурявайки си тила откъм българската държава, завземайки редица области от нея, никейските императори подготвят падането на Латинската империя, осъществено от основателя на новата династия Михаил VIII Палеолог. В значителна степен по косвен или пряк път българската външна политика способства за стабилизирането на Никейската империя, за нарастването на политическата ѝ мощ и за нейното териториално разширение. Така в борбата за ликвидиране на латинското господство на Изток с център Цариград българската държава внася своя голям принос. Първият удар върху империята на западните рицари е нанесен в зората на нейното съществуване през април 1205 г. от българската държава, а последният — от Никейската империя през юли 1261 г.[70]

---

[67] Acropolites, I, 181—183 (ГИБИ, 8, 212—213); Pachymeres, 2, 138—148; Gregoras, I, IV$_2$, 84—86; Longnon. L'Empire latin, 226—228; Nicol. The Despotate, 190—191.

[68] Литаврин. Внешнеполитическая борьба, с. 71.

[69] Angold. A Byzantine Governement, 279—280.

[70] Божилов. България, с. 92.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В началото на XIII в. в Югоизточна Европа и Мала Азия настъпват съществени промени в резултат на Четвъртия кръстоносен поход, довел до падането на Византия и създаването на Латинската Цариградска империя на западните рицари върху част от нейните територии. При новата обстановка българските владетели са принудени с още по-големи усилия и преодолявайки редица трудности, да отстояват независимостта и териториалната цялост на българската държава срещу агресивните домогвания на западноевропейските рицари и феодали. Българо-латинските отношения, продължили половин век (1204—1261), се вплитат в сложната мрежа от многообразни външнополитически контакти на България, най-съществените от които са отношенията на българската държава с Никейската империя и епирската държава.

Главните задачи на българската външна политика в първите години на XIII в. се свеждат до осигуряването на международното признаване на възобновената в резултат на освободителното въстание на Асеневци българска държава, до признаването на нейния законен владетел и до окончателното обединяване на всички области в Тракия и Македония, населени с българи, с тези от Мизия. За осъществяването на първата цел ръководителят на държавата през този период цар Калоян влиза в сложни дипломатически отношения с духовния център на Западна Европа — Римокатолическата църква начело с папата, за да получи необходимото признание. Резултат от преговорите на Калоян с папа Инокентий III е сключването на уния между Българската църква и Рим, като българският църковен глава получава духовен сан примас — отличие, което според самия папа не се различава от патриаршеското достойнство, а владетелят е удостоен с царска титла. До сключването на унията довеждат както целенасочените стремежи на Калоян да получи официално признание за себе си, държавата и духовния глава, така и интересите на папството към привличането на Българската църква под духовната власт на Рим, с което се цели и влияние в политическо отношение върху българската държава. Резултатите от унията са много по-съществени за България, отколкото за Римската църква. Дори и папа Инокентий III да желаел да осигури в лицето на Калоян съюзник за насочения към Византия кръстоносен поход, оказва се, че организаторите и предводителите на този поход не проявяват никакъв интерес към дипломатическата дейност на папата по отношение на българския владетел и държава. За рицарите кръстоносци, впоследствие и основатели на Латинската империя, унията между България и папската курия няма никакво значение. Те не се съобразяват със свързването на Калоян с Рим, а заставайки на открито враждебни позиции, преследват целта да завземат колкото може повече територии в Тракия и Македония, като дори оспорват законното право на съществуване на българската държава.

Втората цел—консолидирането на държавата и обединението около нейния естествен център на всички български територии, се оказва значително по-трудна от първата и само твърдата, целенасочена и безкомпромисна политика, провеждана от големия държавник и пълководец Калоян, осигурява постигането на значителни териториални успехи за държавата, а владетелят ѝ заема позициите на най-силния за момента сюзерен на Балканския п-в. В началния период на българо-латинските отношения Калоян се стреми да установи мирни контакти с кръстоносците, като предлага помощ срещу Византия, още преди да падне Цариград, и проявява открито стремеж към разбирателство и добросъседство. Същевременно той дава да се разбере, че няма да позволи установяването на западните рицари в тракийските и македонските територии, където живее компактно българско население и които той се стреми да включи в пределите на българската държава. Разбирателство не е постигнато въпреки доброто желание на Калоян. Войната между рицарите и непреклонния български владетел се оказва неизбежна. В съюз с гръцката тракийска аристокрация, чиито интереси са също пренебрегнати от латинците, цар Калоян воюва срещу рицарите в Тракия, за да освободи областта от тях.

Историческата победа през април 1205 г. при Одрин е първото голямо и катастрофално поражение, което претърпява империята едва 1 година след създаването си. Въпреки частичното ѝ стабилизиране впоследствие тя никога не успява да наложи трайно господството си на полуострова. Победата на обединените сили на българи, кумани и гърци при този важен град в Тракия прекъсва стремителната експанзия на западноевропейските рицари и извежда българската държава в позициите на най-силен фактор в Югоизточна Европа. Пленяването на първия латински император Бодуен I прави поразително впечатление на съвременниците. Този голям военен успех на цар Калоян има и друга проекция в регионален мащаб — той значително улеснява закрепването и политическото издигане на Никейската империя, постигнала след време разгрома на Латинската империя.

След голямата победа в Тракия българският владетел пренася центъра на военните действия на югозапад, където насочва усилията си към превземането на втория по големина и важност град на полуострова — Солун. Той подхожда реалистично по отношение на създалата се външнополитическа обстановка, като не преследва трудно постижимата цел — превземането на Цариград, а насочва вниманието си към не по-малко значимия за българската политика център — Солун. Същевременно този град е средище на значителна област, която влизала в пределите на българската държава, и присъствието там на българско население е съществен аргумент за присъединяването ѝ към пределите на България.

Независимо от това, че Солун не е превзет и че смъртта заварва Калоян в момента на неговия убедителен възход, целите на българската външна политика са постигнати. Признаването на държавата, включването на редица територии към пределите ѝ, разгромът на кръстоносците и възпирането на тяхната експанзия са най-съществените резултати от наситеното с динамични отношения и остри конфликти управление на забележителния пълководец и държавник Калоян.

След смъртта на третия Асеновец на българския престол застава като узурпатор племенникът му Борил. Независимо от този факт външната политика на държавата не променя насоките, установени от цар Калоян.

В българо-латинските отношения през 1207—1218 г. се очертават две направления: враждебни отношения през 1207—1213 г. и съюзни през 1213—1218 г. Още в началото на управлението си Борил се насочва към Тракия, за да установи там своята власт. Тези територии са изоставени от Калоян, който се насочва към югозападните предели, и поради това българският контрол над тях трябва да се възстанови. Във войната за овладяването на Тракия Борил претърпява поражение през 1208 г. при стратегически важния централен тракийски град Пловдив от силите на новия латински император Анри. Независимо от неуспеха българският владетел продължава да бъде сериозен военен и политически противник на империята, тъй като по-голямата част от военния потенциал на българската държава е запазен. Той е вторият по значимост противник на латинците след никейския император.

Политическата линия по отношение на югозападните български земи, прокарвана от първите Асеневци, също се поддържа особено ревностно от цар Борил. Положителен момент в българската външна политика спрямо тези земи е привличането на севастократор Стрез и организирането на съвместни действия срещу ломбардските барони от Солунското кралство. Осъществява се също българо-никейски съюз за противодействие срещу Латинската империя — отношения, наблюдавани още при цар Калоян. За известно време в югозападните земи се създава постоянен плацдарм, на който българският владетел се противопоставя в съюз със севастократор Стрез на Латинската империя и преследва изтласкването на западните рицари от Македония. Нетрайните съюзи между българския цар и епирския владетел Михаил, отчасти единодействието с никейския император Теодор Ласкарис и откритата враждебност на деспот Алексий Слав спрямо интересите на българската външна политика създават сложна и противоречива обстановка, която е в полза на Латинската империя.

Въпреки положените усилия външната политика на Борил по отношение на югозападните области на тракийските територии няма успех. В лицето на император Анри Борил има един силен и трезво мислещ противник, който променя похватите във външната политика на империята от началните години на нейното съществуване, прилага много по-обмислена и резултатна тактика и стратегия по отношение както на българската държава, така и на Никейската империя, постигайки териториални и дипломатически успехи.

През 1213—1218 г. настъпва равновесие на силите на българската държава и Латинската империя, като между тях с активното съдействие на папската политика се установяват мирни отношения. Независимо от успехите си срещу България, Никея и Епир Латинската империя е вече значително изтощена поради загубата на много жива сила, без да идват попълнения от Запад, поради което не може да продължи да отблъсква успешно ударите на съседите си. Последица от тези обстоятелства е сключеният през 1213 г. мир с България и с Никейската империя. От друга страна, обвързвайки се с мирни договори, скрепени с династични бракове, цар Борил и Теодор Ласкарис се отдалечават значително от голямата обща задача на страните от полуострова и Мала Азия — прогонването на латинските рицари от Цариград.

От 1208 до 1216 г. благодарение на съвместните усилия на папството и латинската дипломация, както и на личните способности на император

Анри Латинската империя има успехи във външната си политика. През този период се осъществява еднодействие между Рим и латинското правителство, които преследват еднакви цели и постигат най-съществени резултати за целия период на съществуване на Латинската империя. След 1216 г. тя започва да губи видимо позиции и територии и ограничава владенията си в Цариград, по крайбрежната ивица на Бяло море и в околностите на столицата.

Още в началото на периода 1218—1241 г., когато българската държава се оглавява от цар Иван II Асен, се откриват възможности за продължаване на досегашната външна политика на държавата, т. е. на съюзните отношения с двете ѝ съседни държави — Унгария и Латинската империя. Установените през 1221 г. добросъседски отношения с Унгария, скрепени с династичен брак между Иван II Асен и унгарската принцеса Анна, дъщеря на крал Андрей II, осигуряват териториални придобивки за България по мирен път с присъединяването на Белградската и Браничевската област към държавата. Този съюз е тясно свързан с българо-латинските отношения, тъй като фактически преминаването на император Робер през българските земи става причина за сключването на мира с Унгария, а успоредно с това и с Латинската империя.

През 1221—1228 г. българската външна политика е пасивна по отношение на държавите на полуострова. Активно се изявява по това време епирският владетел Теодор Комнин, който сериозно застрашава империята на западните рицари, предявявайки претенции да стане възстановител на Византия. За да парира настъпателната политика както на епирския владетел, така и на никейския, латинското правителство прибягва до съюз с българския цар през 1228 г., което би позволило на Иван II Асен да установи своето влияние в Цариград по дипломатически път, като стане опекун на малолетния латински император Бодуен II. Благодарение на активната намеса на папата съюзът не се реализира.

Проектираният договор от 1228 г., в който епирският владетел вижда заплаха от страна на България в съюз с Латинската империя, до голяма степен става причина за войната, избухнала между българската държава и Епирската империя, в която Теодор Комнин претърпява пълно поражение и се прощава не само със завоевателните си стремежи към североизточната си съседка, но и попада в плен у българския цар. Победата при Клокотница през март 1230 г. поставя българската държава на предна позиция като политически и военен хегемон на Балканския п-в. Във войната между двете държави цар Иван II Асен заема активна отбранителна позиция, която довежда до големи териториални придобивки за държавата.

След победата над Теодор Комнин България става първостепенна сила и нейната йерархическа зависимост в църковно отношение от римския папа не отговаря на фактическата ѝ политическа независимост и реализация в международните отношения на полуострова. За да се скъса с тази, макар и формална зависимост, цар Иван II Асен пристъпва към преговори за възстановяване на православието и осигуряване на патриаршеско достойнство в източния смисъл на това понятие за българския духовен глава. Тази промяна на българската църковна политика се дължи до голяма степен на отношението на папския институт към политическите интереси на силната българска държава и на пренебрежителното отношение към авторитетния български владетел.

Признаването на самостоятелна Българска патриаршия през 1235 г. е свързано с политическия съюз между България и Никейската империя срещу латинския Цариград. В резултат на военните действия, водени от император Йоан Ватаци срещу латинците преди съюза му с българския цар, както и в съюз с него, сформираната коалиция постига немалко териториални успехи в Тракия. Латинската империя се лишава от редица крепости, но при разпределянето на завоюваните територии основният дял от завоеванията присвоява Никейската империя, докато придобивките за българската държава са нищожни. Фактически този съюз довежда до появата и трайното стъпване на никейския император на Балканския п-в — обстоятелство с отрицателни последици върху политическите позиции на българската държава. Както победата над Теодор Комнин, така и този политически съюз са в пряка услуга на Никейската империя, улеснена до голяма степен от политиката на българския цар и получила приоритет над другите държави на полуострова и в Мала Азия. Тази чувствителна промяна в съотношението на силите изпъква особено ясно след смъртта на цар Иван II Асен. Никейският император Йоан Ватаци не е принуден да се справя с другия претендент за византийския престол епирския владетел Теодор Комнин и да губи сили за неговото отстраняване като съперник, тъй като тази задача изпълнява българският цар. Йоан Ватаци не среща също никаква съпротива от българска страна при появата си на полуострова. При тези благоприятни обстоятелства никейският владетел може да съсредоточи с повече гаранции за успех силите си срещу Цариград. В този смисъл българо-никейският съюз не донася никаква полза на българската държава, напротив — повлиява отрицателно върху нейното политическо и териториално могъщество.

През 1237 г. след смъртта на латинския император Жан дьо Бриен отново се очертава възможността цар Иван II Асен да наложи по дипломатически път влиянието си в Цариград. Това е и поводът да се преустанови съюзът с Никейската империя и съвместно с латинците да се предприеме активна политика за изтласкване на Никея от тракийските територии. Папството използва промяната в отношението на българския владетел към Латинската империя, за да наложи отново уния над Българската църква. В кореспонденцията между цар Иван II Асен и папа Григорий IX във връзка с аспирациите на българския владетел към латинската столица се чувства отново незачитане на стремежите на българския цар, който иска да се обсъждат политически въпроси, а не въпросът за подчинението на Българската църква на Рим. Това разногласие довежда отново до разрив с Латинската империя и до съюз на България с Никея. Във връзка с това папската политика обективно съдейства за укрепването на Никейската империя, отказвайки да прояви разбиране по отношение на политическите интереси и стремежи на Иван II Асен. Той от своя страна коригира за известно време допуснатата по време на съюза от 1235 г. грешка, като се съюзява с латинците и после отново по политически причини се връща към първоначалната позиция на съюзник на Никейската империя. До известна степен влияние върху ориентацията на цар Иван II Асен към съюз с Никея оказва и благосклонното отношение на немския император Фридрих II Хохенщауфен към никейския император поради неприязненото отношение на немския владетел към папството и латинския император Жан дьо Бриен. Фридрих II Хохенщауфен всячески пречи на придвижващите се сили на кръстоносния поход, оглавен от Бодуен II, към Цариград с цел подкрепа на империята. Това поведение на силния император се отразява и върху ориентацията на българския цар.

В стремежа си да подтикне унгарския крал към кръстоносен поход срещу Иван II Асен папа Григорий IX предприема яростна кампания, убедително илюстрирана от неговата кореспонденция, която е изпълнена със силни и крайни нападки срещу българския цар. Папата настоява пред унгарския крал да принуди Иван II Асен със сила да се откаже от съюза си с Никея в полза на Латинската империя. Но в този случай унгарският крал проявява далновидно и трезво политическо мислене и не предприема действия срещу българската държава. Ясно се откроява самостоятелната и независима политическа линия на унгарската държава през този период, проявена спрямо България.

По-късно, когато кръстоносният поход на Бодуен II (1240) достига до българските граници, цар Иван II Асен отново променя отношението си към никейския император, като дава свободен пропуск на латинския император и фактически не поддържа враждебни отношения с латинците, което е в ущърб на Никейската империя. В случая този избор в политическата ориентация е най-правилният и е в интерес на целостта и спокойствието на българските земи и на народа, който би бил изправен пред заплахата кръстоносната войска да премине, грабейки и разорявайки страната.

С установяването и прекъсването на политическите съюзи с Латинската империя и Никея цар Иван II Асен цели да извлече максимална полза за държавата и да балансира при създалата се конюнктура между политическите сили с цел да запази постигнатите по време на своето управление успехи. Но докато по негово време няма поводи за тревога и заплахи за държавата, почти веднага след поемането на престола от неговия наследник величието на България при цар Иван II Асен става вече история.

През периода 1241—1261 г. българската държава и Латинската империя загубват значението си като политически сили и вече нямат претенции за активно участие във външнополитическите отношения на Балканския п-в и в Мала Азия. Българската държава по време на синовете на Иван II Асен — Коломан и Михаил II Асен, последователно управлявали с регенство поради малолетието си, показва безсилие и отсъствие на гъвкавост. Не са предприети енергични действия за запазване поне на част от силата и авторитета на България от времето на цар Иван II Асен. Латинската империя въпреки постоянните опити на папския институт и западните фактори, най-енергичният от които е френският крал Луи IX, не успява да съживи с достатъчно сили отбраната на Цариград, за да постигне сигурност и независимост. Никейската империя е определящият фактор във взаимоотношенията в Мала Азия и на Балканския п-в. Големите и позорни за българската държава победи на никейския император Йоан Ватаци през 1246 г. в югозападните области и Родопите разкриват пълното политическо безсилие на българското правителство да отстоява своите интереси. Михаил II Асен участва през 1247 г. в съюз с никейския император във войната срещу Латинската империя подобно на предшестващите го български владетели, но сега вече без претенции и придобивки. Временното възвръщане на градовете и крепостите в Тракия и Родопите през 1256 г. от този български владетел показва известно активизиране на външната политика след смъртта на Йоан Ватаци, но сключеният през 1256 г. мир при р. Регина, регламентиращ отново загубването на тези крепости и откъсването на значителни области от държавата, заличава с един замах ефимерните български успехи и отново доказва липсата на сили и възможности българската държава да запази постигнатото от своите предшественици. Предпоставките за това състояние на държавата се коренят в последните години от управлението на цар Иван II Асен, но с особена сила политическата криза обхваща държавата при неговите наследници.

Латинската империя без реална перспектива за подобряване на положението си вече не представлява такъв интерес за никейските императори. Те си поставят за цел да осигурят тила си и да ликвидират окончателно епирския владетел, който може да им се противопостави при завоюването на Цариград. В тази насока успешно действат императорите Теодор II Ласкарис и Михаил VIII Палеолог.

Падането на Латинската империя през 1261 г., подготвяно години наред и в крайна сметка осъществено по времето на император Михаил VIII Палеолог, е напълно закономерно явление, като се има предвид цялостната ѝ 57-годишна история. Укрепването на Никейската империя, макар и претърпяла известни поражения, и целеустремената политика на нейните владетели, особено на Йоан Ватаци, постепенното обезсилване на другите претенденти за реставрация, прекъсването на подкрепленията от Запад, осигуряването на съюзник срещу Латинската империя в лицето на българския владетел са комплекс от предпоставки, довели до победата на Никейската империя. Идеята за възстановяване на Византия с център многовековната ѝ столица мобилизира потенциалните възможности на византийското общество, продължило да се развива в Никея. Морейското княжество, което също е държава на западноевропейски рицари и феодали, не претърпява такава бърза катастрофа и продължава съществуването си до края на XIV в. Може би това се дължи на обстоятелството, че френските феодални владетели възприемат много от съществените и типични за тамошните условия форми и норми на икономически и социален живот, въпреки че внасят и значителни черти, присъщи на западноевропейските феодални отношения през XIII в. От решаващо значение за падането на Латинската империя е и обстоятелството, че столицата ѝ е Цариград — вековният център и символ на Византия, който е действал с магнетична сила и е основният стимул в борбата за възобновяване на Византийската империя.

От позициите на Латинската империя нейното съществуване е един непрекъснат низ от военни конфликти, по-голямата част от които е в ущърб на империята. Изтощена, без реални перспективи за развитие поради липсата на здрава икономическа и социална база, без непрекъснат приток на защитници, от които така много се нуждае Цариград, и донесла полза само за Венецианската република, Латинската империя приключва безславно своето съществуване.

Голяма заслуга за ликвидиране на латинското господство с център столицата на Византия има българската държава. Първият и най-съществен удар на западноевропейските завоеватели е нанесен от българския владетел през 1205 г., а през останалото време България съдейства пряко или косвено за обезсилването на Латинската империя. Подкрепяйки Никейската империя, българската държава в някои случаи дори върви срещу собствените си интереси на Балканския п-в, но обективно действа за осъществяването на голямата цел — ликвидирането на властта на западноевропейските феодали в Югоизточна Европа и в Мала Азия през първата половина на XIII в.

ИЗВОРИ

Гюзелев. Самият Търновград: В. Гюзелев. Самият Търновград ще рез тръби победите (Средновековни поети за България). С., 1981.

Дуйчев. Преписката: И. Дуйчев. Преписката на папа Инокентий III с българите. — ГСУ ИФФ, 38, 1942

Живот Св. Саве: Живот Св. Саве написао Доментиjан, Ђ. Даничић. Београд, 1860.

Живот Св. Симеуна: Живот Св. Симеуна и Св. Саве написао Доментиjан, Ђ. Даничић. Београд, 1865.

Жофроа дьо Вилардуен. Завладяването: Жофроа дьо Вилардуен. Завладяването на Константинопол. Превод, автор на предг. и бел. И. Божилов. — В: Световноисторическо наследство. Средновековни историци. С., 1985.

Златарски. Търновският надпис: В. Н. Златарски. Търновският надпис на Иван Асен II. История на българската държава през средните векове. Второ българско царство. България при Асеневци (1187—1280). Фототипно изд. под ред. на проф. Д. Ангелов. 3. С., 1972, 587—596.

Иванов. Български старини: Й. Иванов. Български старини из Македония. Фототипно изд. под ред. на Б. Ангелов и Д. Ангелов. С., 1970.

Ильинский. Грамоты: Г. А. Илинский. Грамоты болгарских царей. М., 1911.

Кодов. Опис: Х. Кодов. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на БАН. С., 1969.

Ников. Цар Борил: П. Ников. Цар Борил под светлината на един нов паметник. — СпБАН, 3, 1912, 121—134.

Новгородская летопись: Die erste Novgoroder Chronik nach ihrer altesten Redaktion (Synodalhandschrift) 1016—1333/1352. Ed. des altruss. Textes und Faksimile der Handschr. im Nachdruck. In deutsch. Übers., herausg. und mit einer Einleitung versehen von J. Dietze. Leipzig, 1971.

Попруженко. Синодик: М. Г. Попруженко. Синодик царя Борила. — Български старини, 8, 1928.

Стоjановић. Споменик: Л. Стоjановић. Споменик Српске краљевские академиjе, 3, 1890.

Христоматия: Христоматия по история на България. Същинско средновековие (края на XII—XIV в.). Съст. П. Петров, В. Гюзелев. 2. С., 1978.

Acropolites: Georgii Acropolite Opera, ed. A. Heisenberg. 1—2. Lipsiae, 1903.

Acta Honorii III et Gregorii IX: Acta Honorii III (1226—1227) et Gregorii IX (1227—1241), ed. Al. L. Tăutu. Romae, 1950 (=PCRCICO, Fontes, Series III, vol. III).

Acta Innocentii: Acta Innocentii PP. III (1198—1216), ed. Th. Haluscinskyj. Romae, 1944 (=PCRCICO, Fontes, Series III, vol. II).

Acta sanctorum: Acta sanctorum. T. 59.

Aegidius Aureaevallenses: Aegidii Aureaevallensis Gesta episcoporum Leodiensium. — MGH, SS, 25, 1—129.

Albericus: Chronica Alberici monachi Trium fontium. — MGH, SS, 23, 631—950.

Annales Ceccanensis: Annales Ceccanensis. — MGH. SS, 19, 275—302.

Anonymus Venetus: Anonymi Veneti Translatio corporis beatissimi Theodori martiris cum multis miraculis. — P. Riant. ESC. 1. Genevae, 1877, 156—159.

Buchon. Recherches: J.-A. Buchon. Recherches et matériaux pour servir à l'histore de la domination française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles dans les provinces démembrées de l'Empire grec à la suite de la IVe croisade. IIe partie. Paris, 1840.

Buchon. Recherches historiques: J.-A. Buchon. Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronies. 2. Paris, 1845.

Carile. Partitio: A. Carile. Partitio terrarum imperii Romaniae. — Studi Veneziani, 7, 1956, 125—305.

Cessi. Deliberazioni: R. Cessi. Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia. 1. Bologna, 1950.

Choniates. Nicetae Choniatae Historia, rec. J. A. van Dieten, 1, Berolini et Novi Eboraci, 1975 (=Corpus fontium Historiae Byzantinae, 5, XI$_1$, Berolini et Novi Eborati, 1975).

Chronicon S. Martini: Ex Chronico S. Martini Turonensi. — MGH, SS, 26, 458—476.

Chronicon S. Petri: Chronicon S. Petri viri Senoniensis. — P. Riant, ESC, 2, 249—250.

Chronique de Morée: Livre de la conqueste de la princée de l'Amorée. — Chronique de Morée (1204—1305), publiée par J. Longnon. Paris, 1911.

Chronique de Romanie: Chronique de Romanie, éd. J.-A. Buchon. — Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIII^e siècle. Paris, 1875.

Chronique en dialecte rouchy: Fragment d'une ancienne chronique en dialecte rouchy. — Collection des chroniques nationales françaises, éd. J.-A. Buchon. 3. Paris, 1828, 287—292.

Clari: Robert de Clari. La Conquête de Constantinople, éd. Ph. Lauer. Paris, 1924.

Codices manuscripti: Codices manuscripti greci Regionae Suecorum et Pii II Bibliothecae Vaticanae, rec. H. Stivenson. Romae, 1888.

Dandulo: Andreae Danduli Chronica. — L. A. Muratori. RIS, 12, parte 1. Bologna, 1938.

Dölger. Regesten: F. Dölger. Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches. 3. München, 1932.

Ephraemius: Ephraemii monachi imperatorum et patriarcharum. — CSHB. Bonnae, 1840.

Ernoul: Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier, publ. pour la première fois d'après les manuscrits de Bruxelles, de Paris et de Berne avec un essai de classification de continuateurs de Guillaume de Tyr, pour la Société de l'histoire de France par M. L. de Mas Latrie. Paris, 1871.

Erszegi. Eine neue Quelle: G. Erszegi. Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarisch-ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Borils. — BHR, 3, 1975, № 2, 91—97.

Expeditio Friderici: Historia de expeditione Friderici imperatoris, éd. A. Chroust. — MGH, SS, N. S., 5, 15—70.

Fejer. Codex diplomaticus: G. Fejer. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, 4, 1. Budae, 1829.

Galterius Cornutus: Galterii Cornuti archiepiscopi senoniensis Historia susceptione Coronae spinae. — P. Riant. ESC, 1. Genevae, 1877, 45—56.

Gesta Innocentii: Gesta Innocentii III papae. — Migne. PL, 214.

Golubovich. Disputatio: H. Golubovich. Disputatio Latinorum et Graecorum seu Relatio apocrisiariorum Gregorii IX de gestis Nicaeae in Bithynia et Nymphaeae in Lydia (1234). — Archivium Franciscanum historicum, 12, 1919, 428—465.

Gregoras: Nicephori Gregorae Historiae byzantinae, ed. Schopen. 1. Bonnae, 1829.

Guillelmus de Nangiaco: Guillelmi de Nangiaco Chronicon. — RHGF, 20. Paris, 1890.

Iacobus de Guisia: Iacobi de Guisia Annales illustrum principum Hanoniae. — MGH, SS, 44—334.

Iohannes Longus: Cronica monasterii Sancti Bertini auctore Iohanne longo de Ipra. — MGH, SS, 25, 736—866.

Joinville: Histoire de Saint Louis. Texte original ramené à l'orthographe des chartes, précédé de notices sur la langue et la grammaire de Joinville et suivi d' un glossaire par Natalis de Wailly. Douzième édition. Paris (s. a.).

Kałużniacki. Werke: E. Kałużniacki. Werke des Patriarchen von Bulgarien Eutymius. Wien, 1981.

L'estoire de Eracles: L'Estoire de Eracles empereur. — RHGF, Historiens occidentaux. 11. Paris, 1859.

Libro de los fechos: Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea, publiée et traduite pour la première fois par A. Morel-Fatio. Genève, 1885 (=Société de l'Orient latin, série historique, IV).

Mansi: J. D. Mansi. Sacrorum consiliorum nova et amplissima collectio.

Margos. Deux sources: A. Margos. Deux sources arméniennes du XIIIᵉ siècle concernant certains événements historiques du Second Empire bulgare. — EB, 2—3, 1965, 295—300.

Marinus Sanuto: Marinus Sanuto Torsellus. Liber secretorum fidelium crucis, éd. J. Bongars, Gesta Dei per Francos. 2. Hanoviae, 1611.

Mouskes: Chronique rimée de Philippe Mouskes, publiée par baron de Reiffenberg. 1—2. Bruxelles, 1838.

Ogerius Panis: Ogerii Panis Annales. — MGH, SS, 18, 115—142.

Pachymeres: Georgii Pachymeris De Michaele et Andronico Palaeologis libri XIII rec. I. Bekkerii. 1—2. Bonnae, 1835.

Papadopoulos — Vatopédinos. Un acte: J. B. Papadopoulos et Père A. Vatopédinos. Un acte officiel du despote Alexis Sthlavos au sujet du couvent de Spéléotissa près de Melenicon. — СпБАН, 45(22), 1933, 1—6.

Polemis. The Doukai: D. Polemis. The Doukai. A Contribution to byzantine Prosopography. London, 1968.

Prinzing. Der Brief: G. Prinzing. Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel von 13. Januar 1212. — Byzantion, 43, 1973, 395—431.

Radulfus abatis: Ex Radulfi Coggeschale abatis Chronico Anglicano. — RHGF, 18. Paris, 1879.

Regesta sive Epistolae: Innocentii III papae Regesta sive Epistolae. — Migne, PL, 214.

Riant. Exuviae: P. Riant. Exuviae Sacrae Constantinopolitanae. 1—2. Genevae, 1877—1878.

Richerius: Richerii gesta Senoniensis ecclesiae. — MRH, SS, 25, 249—345.

Robertus canonicus: Roberti canonici S. Mariani Autissiodorensis Chronicon. — MGH, SS, 26, 219—287.

Rogerius: Rogerii miserabile carmen super destructione regni Hungariae per Tartaros facta. — MGH, SS, 29, 547—567.

Röhricht. Testimonia: R. Röhricht. Testimonia minora de Quinto bello sancto, publ. de la Société de l'Orien latin, série Historique. 3. Geneviae, 1882.

Rubruc: Willelmus de Rubruc. Recuiel de voyages et de mémoires, publié par la Société de Géographie de Paris. 4, 1838, 213—336.

Ryccardus de Sancto Germano: Ryccardi de Sancto Germano Chronica. — L. A. Muratori, RIS, 7, parte 2. Bologna, 1937.

Scutariotes: Theodorus Scutariotes. 'Ανωνύμου Σύνοφις χρονική. — Bibliotheca Graeca medii aevi, ed. C. Sathas, 7, Parisiis, 1894.

Tafel et Thomas. Urkunden: G. L. Fr. Tafel und C. M. Thomas. Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig. 1—3. Wien, 1856.

Theiner. Vetera monumenta: A. Theiner. Vetera monumenta historica Hungaricam sacram illustrantia. I. Romae, 1859.

Thomas Spalatenses: Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium. — Scriptores Rerum Hungaricarum, 3, 1748, 532—635.

Valenciennes: Henri de Valenciennes. Histoire de l'empereur Henri de Constantinople, publ. par J. Longnon. Paris, 1948 (=Documents relatifs à l'histoire des Croisades, publ. par l'Académie des Inscriptions et belles-lettres, 2).

Villehardouin: Villehardouin. La Conquête de Constantinople. éditée et traduite par E. Faral. 1—2. Paris, 1973 (=Les classiques de l'histoire de France au Moyen Age, 18ᵉ).

Willelmus Andrenses: Willelmi Chronica Andrensis. — MGH. SS, 24, 684—773.

Život Sv. Symeona: Život Sv. Symeona od krále Štépana, ed. P. J. Šafařik. Památky dřevniho pisemnictvi Jihoslovanův. Praze, 1851.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов. История: Д. Ангелов. История на Византия. 3. С., 1972.

Ангелов. Богомилството: Д. Ангелов. Богомилството в България. С., 1980.

Божилов. Белота: И. Божилов. Белота — български властел от началото на XIII в. — ИПр, 33, 1977, № 1, 71—81.

Божилов. България: И. Божилов. България при Асеневци. — ИПр, 36, 1980, № 2, 80—95.

Божилов. Цар Калоян: И. Божилов. Цар Калоян (1197—1207). — ВИСб, 51, 1982, № 5, 131—147.

Божилов. Цар Симеон: И. Божилов. Цар Симеон Велики (893—927): Златният век на Средновековна България. С., 1983.

Васильев. Латинское владычество: А. А. Васильев. Латинское владычество на Востоке. Эпоха Никейской и Латинской империи (1204—1261). М.,1923.

Васильевский. Epirotica seculi: В. Г. Васильевский. Epirotica seculi XIII. — ВВ, 3, 1896, 233—299.

Васильевский. Обновление: В. Г. Васильевский. Обновление болгарского патриаршества при царе Йоане Асене II в 1235 г. — ЖМНПр, ч. 238, март—апрель, 1885, 1—56, 206—238.

Вернадский. Золотая орда: Г. В. Вернадский. Золотая орда, Египет и Византия в их взаимоотношениях в царствование Михаила Палеолога. — Seminarium Kondacovianum, 1, 1927, 73—84.

Георгиев. Писмата: С. Георгиев. Писмата на латинския император Хенрих като извор за българската история. — Сб. в памет на проф. П. Ников. С., 1940, 115—125 (=Известия на българското историческо дружество, 16—18, 1940).

Голубинский. Краткий очерк: Е. Е. Голубинский. Краткий очерк православных церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской. М., 1871.

Гюзелев. България: В. Гюзелев. България и Римската църква (IX—XIV в.). — В: България в света от древността до наши дни. 1. С., 1979, 275—283.

Гюзелев. Българската държава: В. Гюзелев. Българската държава и Никея в борба срещу Латинската цариградска империя (1204—1261). — Известия на Националния исторически музей, 2, 1978, 7—73.

Гюзелев. Нови данни: В. Гюзелев. Нови данни за историята на България и на град Несебър през 1257 г. — Векове, 1, 1972, № 3, 10—15.

Гюзелев. Политическата криза: В. Гюзелев. Политическата криза след царуването на Иван Асен II. — В: Кратка история на България. Под ред.на И. Димитров, М. Лалков. С., 1981, 90—91.

Гюзелев. Средновековна България: В. Гюзелев. Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981.

Данчева. Договорът: А. Данчева. Договорът между България и Латинската империя от 1228 г. — Векове, 6, 1977, № 6, 52—57.

Данчева-Василева. България: А. Данчева-Василева. България и Латинската империя (1207—1218 г.). — ИПр, 33, 1977, № 1, 35—51.

Данчева-Василева. Шарл Дюканж: А. Данчева-Василева. Шарл Дюканж и средновековната българска история. — ИПр, 38, 1982, № 4, 91—102.

Дринов. Исторически преглед: М. Дринов. Исторически преглед на българската църква от самото ѝ начало до днес. — Избрани съчинения. Под ред. на И. Дуйчев. 2. С., 1971, 11—159.

Дуйчев. Въстанието: И. Дуйчев. Въстанието в 1185 г. и неговата хронология. — ИИБИ, 6, 1956, 327—356.

Дуйчев. Мелник: И. Дуйчев. Мелник през Средновековието. — В: Българско средновековие. С., 1972, 374—412.

Дуйчев. Походът: И. Дуйчев. Походът на император Теодор II Ласкарис против Мелник в 1255 г. Проучвания върху българското средновековие. — СбБАН, кн. 41, клон Историко-филологически, 21, 1949, 111—114

Дуйчев. Преписката: И. Дуйчев. Преписката на папа Инокентий III с българите. — ГСУ ИФФ, 38, 1942.

Дуйчев. Приноси: И. Дуйчев. Приноси към историята на Иван Асен II. — В: Българско средновековие. С., 1972, 289—321.

Дуйчев. Цар Иван Асен II: И. Дуйчев. Цар Иван Асен II. С., 1941.

Дуйчев. Цар Калоян: И. Дуйчев. Цар Калоян, битката при Одрин през април 1205 г. и нейните сетнини. — ВИСб, 48, 1979, № 4, 108—123.

Ерсеги. Семейно-династическите връзки: Г. Ерсеги. Семейно-династическите връзки на унгарския крал Андрей II с българските царе. — В: България в света от древността до наши дни. I. С., 1979, 284—289.

Жаворонков. Никейската империя: П. И. Жаворонков. Никейская империя и Запад (взаимоотношения с государствами Апеннинского полуострова и папством). — ВВ, 36, 1975, 100—125.

Жаворонков. Отношения: П. И. Жаворонков. Никейско-болгарские отношения при Иване II Асене (1218—1241). — Византийские очерки, 1977, 195—209.

Жуглев. Принос: К. Жуглев. Принос към историята на средновековна България въз основа на хрониката на Хенрих дьо Валансиен. — ГСУ ИФФ, 46, 1949—1950, № 2, 1—118.

Заборов. Папство и захват: М. А. Заборов. Папство и захват Константинополя крестоносцами в начале XIII в. — ВВ, 5, 1952, 152—177.

Заборов. К вопросу: М. А. Заборов. К вопросу о предистории Четвертого крестового похода. — ВВ, 6, 1953, 223—235.

Заборов. Папство: М. А. Заборов. Папство и крестовые походы. М., 1960.

Заборов. Походы: М. А. Заборов. Крестовые походы. М., 1956.

Златарски. История: В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове. Под ред. на Д. Ангелов. Фототипно издание. 2—3. С., 1972.

Златарски. Съюз: В. Н. Златарски. Гръцко-български съюз през 1204—1205 г. — ГСУ ИФФ, 8—9, 1911—1912, 1—23.

Златарски. Южна България: В. Н. Златарски. Южна България след смъртта на Иван Асен II и Регинският мир. — Сб. Б. Дякович. С., 1927, 327—341.

Иванов. Мария, дъщерята на цар Иван Асен II: И. Иванов. Била ли е Мария, дъщерята на цар Иван Асен II, съпруга на сръбския крал Стефан Владислав. — ИПр, 39, 1983, 6, 96—98.

Иванов. Пръстени: Й. Иванов. Старобългарски и византийски пръстени. — ИБАД, 2, 1911, 1—14.

Иречек. История: К. Иречек. История на българите с поправки и добавки от самия автор. Под ред. на П. Петров. С., 1978.

Иречек. Историја: К. Иречек. Историја срба. Београд, 1978.

Инкова. Калояновото погребение: В. Инкова. Калояновото погребение. Технико-лабораторни изследвания. С., 1979.

Йорданов. Монети: И. Йорданов. Препечатани византийски монети от XIII в. — Нумизматика, 10, 1975, № 2—3, 18—29.

Йорданов. Монетосечене: И. Йорданов. Българско имитативно монетосечене в началото на XIII в. — Нумизматика, 12, 1978, № 3, 3—13.

Клайнер. История: Б. Клайнер. История на българите. Под ред. на И.Дуйчев и К. Телбизов. С., 1977.

Кожухаров. Неизвестен разказ: С. Кожухаров. Неизвестен летописен разказ от времето на Иван Асен II. — Литературна мисъл, 18, 1974, № 2, 123—135.

Коларов. Един извор: Х. Коларов. Един малко известен извор за битката при Одрин в 1205 г. и сетнините от нея. — ИБИД, 33, 1980, 259—275.

Литаврин. Болгария: Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия в XI—XII вв. М., 1960.

Литаврин. Внешнеполитическая борьба: Г. Г. Литаврин. Внешнеполитическая борьба на Балканском полуострове и в Малой Азии. Латинская империя, Никея, Эпир и Болгария. — В: История Византии, 3. М., 1967, 50—71.

Макушев. S. Ljubić: В. В. Макушев. S. Ljubić. Monumenta spectantia ad historiam Slavorum meridionalium. I. Zagrabia, 1868. — ЖМНПр, ч. 146, дек., 1869, 372—379.

Мутафчиев. Владетелите: П. Мутафчиев. Владетелите на Просек. — Избрани произведения под ред. на Д. Ангелов. I. С., 1973, 172—285.

Мутафчиев. История: П. Мутафчиев. История на българския народ. 2. С., 1943.

Мушмов. Една монета: Н. Мушмов. Една нова сребърна монета от царица Ирина със сина ѝ Михаил. — Сб. В. Н. Златарски, 1925, 185—186.

Ников. Българска дипломация: П. Ников. Българската дипломация от началото на XIII в. — БИБ, 1, 1928, № 3, 76—108.

Ников. Изправки: П. Ников. Изправки към българската история. — ИИД, 5, 1922, 57—84.

Ников. История: П. Ников. История на Видинското княжество до 1323 г. — ГСУ ИФ, 18, 1922, № 8, 1922, 1—124.

Ников. Принос: П. Ников. Принос към историческото изворознание на България и към историята на българската църква. — СпБАН, 20, 1921, 1—62.

Ников. Съдбата: П. Ников. Съдбата на северозападните български земи през средните векове. — БИБ, 3, 1930, № 1, 96—153.

Ников. Цар Борил: П. Ников. Цар Борил под светлината на един нов паметник. — СпБАН, 3, 1912, 121—134.

Ников. Църковната политика: П. Ников. Църковната политика на Иван Асен II. — БИБ, 3, 1930, № 3, 65—111.

Николов. Папската политика: Й. Николов. Папската политика в Сърбия в края на XII в. и началото на XIII в. — ГСУ ФИФ, 60, 1966, № 3, 161—192.

Овчаров. Печат: Т. Овчаров. Новооткрит печат от Царевец. — Нумизматика, 13, 1979, № 4, 5—7.

Паисий Хилендарски. История: Паисий Хилендарски. Славяно-болгарска история. Под ред. на П. Динеков. С., 1972.

Палаузов. Ростислав Михайлович: С. Палаузов. Ростислав Михайлович, руски самостоятелен княз на Дунава през XIII век (РостиславМихайлович, княз на Мачва). — Избрани трудове под ред. на В. Гюзелев и Хр. Коларов. I. С., 1974, 216—250.

Палаузов. Уния: С. Палаузов. Уния в царуването на Йоана I Асеня.— Избрани трудове под ред. на В. Гюзелев и Хр. Коларов. I. С., 1974, 207—215.

Петкова. Византийският историк: И. Петкова. Византийският историк Георги Акрополит и проблемите на българската история около средата на XIII в. — Трудове на Великотърновския университет „Кирил и Методий", ФИ. 18, 1980—1981, № 3, 141—171.

Петров. Отношения: Б. Петров. Българо-византийски отношения през втората половина на XIII в., отразени в поемата на Мануил Фил „За военните подвизи на известния чутовен протостратор". — ИИБИ, 6, 1956, 567—572.

Петров. Поражението: П. Петров. Поражението на латинците при Одрин през 1205 г. и неговото историческо значение. — ИПр, 16, 1960, № 4, 26—51.

Петров. „Принос": П. Петров. „Принос към историята на средновековнаБългария въз основа на хрониката на Хенрих дьо Валансиен" от К. И. Жуглев. — ИПр, 8, 1951—1952, № 4—5, 533—540.

Примов. Роберт дьо Клари: Б. Примов. Роберт дьо Клари и отношенията между България и Латинската империя. — ГСУ ИФФ, 43, 1946—1947, 1—39.

Петров. Унията: П. Петров. Унията между България и римската църква през 1204 г. и Четвъртият кръстоносен поход. — ИПр, 11, 1955, № 2, 35—67.

Примов. Българи: Б. Примов. Българи, гърци и латинци в Пловдив през 1204—1205 г. Ролята на богомилите. — ИБИД, 22—23, 1948, 145—158.

Примов. Гръцко-български съюз: Б. Примов. Гръцко-български съюз в началото на XIII в. — ИПр, 4, 1947—1948, № 1, 22—39.

Примов. Жофроа дьо Вилардуен: Б. Примов. Жофроа дьо Вилардуен, Четвъртият кръстоносен поход и България. — ГСУ ИФФ, 45, 1948—1949, № 2, 3—141.

Примов. Международното значение: Б. Примов. Международното значение на Втората българска държава в периода на нейното създаване и утвърждаване. — ИПр, 22, 1966, № 1, 22—46.

Раковски. Неколико речи: Г. С. Раковски. Неколико речи о Асеня първому, великому царю болгарскому и сина му Асеню второму. Београд, 1860.

Савчева. Севастократор: Е. Савчева. Севастократор Стрез. — ГСУ ИФ, 68, 1974 (1979), 65—96.

Станоевић. Стефан Првовенчани. С Станоевић. Стефан Првовенчани. Београд, 1934.

Сырку. К истории: П. А. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии в XIV в. 1. вып. 1. Время и жизнь патриарха Евтимия Терновского. СПб, 1898.

Успенский. История: Ф. И. Успенский. История Византийской империи. 3. М., 1948.

Успенский. Образование: Ф. И. Успенский. Образование Второго болгарского царства. Одесса, 1879.

Ферјанчић. Деспоти: Б. Ферјанчић. Деспоти у Византији и јужнословенским земљама. — Посебна издања, САНУ, 336, Византолошки институт, 8, 1960.

Ферјанчић. Почеци: Б. Ферјанчић. Почеци Солунске кралевине (1204—1209). Зборник радова Византолошког института. 8/2. Београд, 1964, 101—116.

Ферјанчић. Тесалија: Б. Ферјанчић. Тесалија у XIII и XIV веку. — Посебна издања. САНУ. Византолошки институт, 15, 1974.

Христов. Патриарх Йоаким: Х. Христов. Патриарх Йоаким I. — Векове, 4, 1975, № 5, 42—48.

Цанкова-Петкова. България: Г. Цанкова-Петкова. България при Асеневци. С., 1978.

Цанкова-Петкова. Восстановление: Г. Цанкова-Петкова. Восстановление болгарского патриаршества в 1235 г. и международное положение Болгарского государства. — ВВ, 28, 1968, 136—150.

Цанкова-Петкова. Отношения: Г. Цанкова-Петкова. Българо-гръцки и българо-латински отношения при Калоян и Борил. — ИИИ, 21, 1970, 149—172.

Ahrweiler. L'idéologie: H. Ahrweiler. L'idéologie politique de l'Empire byzantin. Paris, 1975.

Angelov. Relations: P. Angelov. A propos des relations politiques bulgaro-serbes sous le régne de Ivan Assen II 1218—1241. — E.B, 4, 1981, 124—132.

Angold. A Byzantine Government: M. Angold. A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Laskarides of Nicaea (1204—1261). Oxford University Press, 1975.

Asdracha. La région: C. Asdracha. La région des Rhodopes aux XIII^{e} et XIV^{e} siécles. Etude de géographie historique. Athénes, 1976.

Atiya. The Crusade: A. S. Atiya. The Crusade. Historiography and bibliography. London, 1962.

Božilov. La „Chronique de Morée“: I. Božilov. La „Chronique de Morée“ et l'histoire de Bulgarie au début du XIII^{e} siécle (1204—1207). — BHR, 5, 1977, № 2, 37—57.

Božilov. La famille: I. Božilov. La famille des Asen (1186—1460). Généalogie et prosopographie. — BHR, 9, 1981, № 1—2, 135—156.

The Cambridge Medieval History: The Cambridge Medieval History. Byzantium and its Neighbours. IV/1. Cambridge. 1966.

Cankova-Petkova. Bündnisse: G. Cankova-Petkova. Griechisch-bulgarische Bündnisse in den Jahren 1235 und 1246. — Byzantinobulgarica, 3, 1969, 49—79.

Cankova-Petkova. La libération: G. Cankova-Petkova. La libération de la Bulgarie de la domination byzantine. — Byzantinobulgarica, 5, 1978, 95—121.

Cankova-Petkova. Rapports: G. Cankova-Petkova. A propos des rapports bulgaro-francs au commencement du XIII^{e} siécle. — BHR, 4, 1976, № 4, 51—61.

Carile. Per una storia: A. Carile. Per una storia dell'Impero latino di Constantinopoli (1207—1261). Bologna, 1972.

Dančeva-Vasileva. Les relations: A. D.-Vasileva. Les relations politiques bulgaro-latines au cours de la période 1218—1241. — BHR, 7, 1979, № 1, 75—90.

Du Cange. Histoire: C. Du Cange. Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs françois. — Corpus byzantinae historiae, 27, Venise, 1729.

Dujčev. La bague-sceau: I. Dujčev. La bague-sceau du roi bulgare Kalojan. — Byzantinoslavica, 36, 1975, № 2, 174—183.

Dujčev. La crise idéologique: I. Dujčev. La crise idéologique de 1203—1204 et ses répercussions sur la civilisation byzantine. — Cahiers de travaux et de conférences. I. Christianisme byzantin et archéologie chrétienne. Paris, 1975.

Dujčev. La grand tournant: I. Dujčev. La grand tournant historique de l'an 1204. — Зборник радова Византолошког института, 16, 1975, 63—68.

Dujčev. Melnik: I. Dujčev. Melnik au Moyen Age. — Byzantion, 38, 1968, 28—41.

Érszegi. Eine neue Quelle: G. Érszegi. Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarisch-ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Borils. — BHR, 3, 1975, № 2, 91—97.

Failler. Chronologie: A. Failler. Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachimère. — REB, 38, 1980, 5—103.

Frances. Sur la conquête: E. Frances. Sur la conquête de Constantinople par les Latins. — Byzantinoslavica, 15, 1954, № 1, 21—26.

Frolov. Recherches: A. Frolov. Recherches sur la déviation de la IVe Croisade vers Constantinople. Paris, 1955.

Gardner. The Lascarides: A. Gardner. The Lascarides of Nicaea: The Story of an Empire in Exile. London, 1912.

Genakoplos. Relations: D. Genakoplos. Greco-Latin Relations on the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia — 1259. — DOP, 7, 1953, 99—141.

Genakoplos. The Nicene Revolution: D. Genakoplos. The Nicene Revolution of 1258 and the Usurpation of Michel VIII Palaeologus. — Traditio (New York), 9, 1953, 420—430.

Gerland. Geschichte: E. Gerland. Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel, I. Geschichte der Kaiser Balduin I und Heinrich, 1204—1216. Hamburg, 1905.

Gjuzelev. La Bulgarie: V. Gjuzelev. La Bulgarie, Venise et l'Empire latin de Constantinople aux milieu du XIIIe siècle. — BHR, 3, 1975, № 4,38—49.

Gjuzelev. Das Papstum: V. Gjuzelev. Das Papstum und Bulgarien im Mittelalter (9.—14. Jh.). — BHR, 5, 1977, № 1, 34—58.

Gjuzelev. Bulgarien: V. Gjuzelev. Bulgarien und das Kaiserreich von Nikeia (1204—1261). — Jahrbuch des österreichischen Byzantinistik, 26, 1977, 143—154.

Gjuzelev. Mesembria: V. Gjuzelev. Die mittelalterliche Stadt Mesembria (Nesebar), im 6.—15. Jh. — BHR, 6, 1978, № 1, 50—59.

Gjuzelev. Neue Untersuchung: V. Gjuzelev. Neue Untersuchung über den Austand der Aseniden. Phaedon Malingoudis. Die Nachrichten des Niketas Chroniates über die Entstehung des Zweiten Bulgarischen Staates. — Byzantina, 10, Thessaloniki, 1979, 53—148. — Palaeobulgarica, 3, 1979, № 4, 76—80.

Gregoire. The Question: H. Gregoire. The Question of the Diversion of the Fourth Crusade or an old controversy solved by a latin adverb. — Byzantion, 15, 1940—1941, 158—166.

Guilland. Recherches: R. Guilland. Recherches sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin: Le despot. — REB, 17, 1959, 90—113.

Haller. Innozenz III: I. Haller. Innozenz III (Meister der Politik). 2.Aufl., Bd. I. Stuttgard, 1923.

Heisenberg. Kaiser: A. Heisenberg. Kaiser Johannes Batatzes der Bermherzige. — BZ, 1, 1905, 179—183.

Hendrickx. Les institutions: B. Hendrickx. Les institutions de l'Empire latin de Constantinople (1204—1261): Le pouvoir impérial. — Byzantina, 6, 1974, 85—154.

Hendrickx. Recherches: B. Hendrickx. Recherches sur les documents diplomatiques non conservés, concernant la Quatrième croisade et l'Empire latin de Constantinople pendant les premières années de son existence (1200—1206).— Byzantina, 2, 1970, 122—132.

Histoire littéraire: Histoire littéraire de la France. 21. Paris, 1847 (Kraus Reprint,Nendeln/Liechtenstein, 1971).

A History of the Crusades: A History of the Crusades. Kenneth M. Setton general editor, v. 2. The University of Wisconsin. Press. Madison, Milwaukee und London 1969.

Karpozilos. Controversy: A. Karpozilos. The ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicea and the Principality of Epirus (1217—1233). Thessaloniki. 1973.

Karpozilos. The Date: A. Karpozilos. The Date of Coronation of Theodoros Doukas Angelos. — Byzantina, 6, 1974, 251—261.

Krantonelli. Ἡ σύμπραξις: A. Krantonelli. Ἡ κατὰ τῶν Λατίνων ἑλληνο-βουλγαρικὴ σύμπραξις ἐν Θρᾴκῃ, 1204—1206. Ἀθῆναι; 1964, 105 p. (Дисертация).

Loenertz. Aux origines: R. Loenertz. Aux origine du Despotat d'Epire et principauté d'Achaie. — Byzantion, 43, 1973, 360—394.

Longnon. La campagne: J. Longnon. La campagne de Henri de Hainaut en Asie Mineure en 1211. — Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales de l'Académie royale de Belgique. 5 ser., 1948, № 34, 442—452.

Longnon. La reprise: J. Longnon. La reprise de Salonique par les Grecs en 1224. — Actes du VIe Congrès international d'Etudes Byzantines. I. Paris, 1950, 141—146.

Longnon. L'empereur Baudouin: J. Longnon. L'empereur Baudouin II et l'ordre de Saint Jacques. — Byzantion, 22, 1952, 297—299.

Longnon. L'Empire latin: J. Longnon. L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée. Paris, 1949.

Luchaire. Innocent III: A. Luchaire. Innocent III et la question d'Orient. Paris. 1907.

Malingoudis. Die Nachrichten: P. Malingoudis. Die Nachrichten des Niketas Choniates über die Entstehung des Zweiten Bulgarischen Staates. — Byzantina, 10, 1979, 53—148.

Μηλιαράκη. Ἱστορία: Ἀ. Μηλιαράκη. Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καί τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἀθῆναι, 1898.

Meyer. Bibliographie: H. Meyer. Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge. Hannover, 1960.

Meyer. Literaturbericht: H. Meyer. Literaturbericht über die Geschichte der Kreuzzüge. Veröffentlichungen 1958—1967. — Historische Zeitschrift, 3, 1969, 641—731.

Miller. Trebizond: W. Miller. Trebizond. The Last Greek Empire. London, 1926.

Moravcsik. Les relations: G. Moravcsik. Les lelations entre la Hongrie et Byzance. — Studia Byzantina. Budapestini, 1967, 314—319.

Mundo Lo. Cruzades: S. de Mundo Lo. Cruzades en Bizancio. La cuarta cruzada a la luz des les fuentes latinos y orientales. — In: Publicationes del Instituto de historia antiqua y medieval. Buenos Aires, 1957.

Nicol. The Date: D. Nicol. The Date of the Battle of Pelagonia. — BZ, 49, 1956, 68—71.

Nicol. The Despotate: D. Nicol. The Despotate of Epirus. Oxford, 1957.

Oikonomidès. La décomposition: N. Oikonomidès. La décomposition de l'Empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée. A propos de la „Partitio Romaniae". — XVe Congrès international d'Etudes byzantines. Rapports et corapports. Athènes, 1976, 1—28.

Ostrogorsky. Geschichte: G. Ostrogorsky. Geschichte des Byzantinischen Staates. München, 1963.

Patrone. La Quarta crociata: A. M. Nada Patrone. La Quarta crociata e l'Impero latino di Romania (1198—1261). Torino, 1972.

Primov. La Bulgarie: B. Primov. La Bulgarie et l'Europe occidentale au début du XIIIe siècle. — EH, 2, 1965, 101—116.

Primov. The Crusades: B. Primov. The Third and Fourth Crussades and Bulgaria. — EH, 7, 1975, 43—67.

Primov. The Papacy: B. Primov. The Papacy, the Fourth Crusade and Bulgaria. — Byzantinobulgarica, I, 1962, 183—211.

Prinzing. Die Bedeutung: G. Prinzing. Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der Byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge der 4. Kreuzzuges. Diss., München, 1972.

Queller. The Fourth Crusade: D. Queller. The Fourth Crusade. The Conquest of Constantinople, 1201—1204. — Leicester University Press, 1978.

Ruano. Balduino II: E. B. Ruano. Balduino II de Constantinopla y la Orden de Santiago. Un proyecto de defensa del Imperio latino de Oriente. — Hispania, 12, 1952, № 46, p. 36.

Runciman. A History: S. Runciman. A History of the Crusades. Publ. in Peregrine Books, 1965.

Savčeva. Sebastocrator: E. Savčeva. The office and Title of The Sebastocrator in Bulgaira. — EB, 4, 1978, 70—80.

Schlumberger. Sigillographie: G. Schlumberger. Sigillographie de l'Orient latin, commencée par G. Schlumberger, continuée par Fr. Chalandon, complétée, annotée et publiée par A. Blanchet. Paris, 1943.

Speck. Alexandra Krantonelli: P. Speck. Alexandra Krantonelli. 'Η κατὰ τῶν Λατίνων ἑλληνο-βουλγαρικὴ σύμπραξις ἐν Θρᾴκῃ 1204—1206. (Das griechisch-bulgarische Zusammenwirken gegen die Lateiner in Trazien 1204—1206). Diss. phil. Athen, 1964, 105 p., I Bl. I Eltkarte. — Balkan Studles,6, 1965, 443—446.

Stiernon. Les origines: L. Stiernon. Les origines du Despotat d'Epire. — REB, 17, 1959, 90—126.

Stiernon. Les origines (suite): L. Stiernon. Les origines du Despotat d'Epire (suite). La date du couronnement de Théodore Doukas. — Actes du XIIe Congrès international d'Etudes byzantines. 2. Ochride, 1961, 198—202.

Tarnanides. Relations: I. Tarnanides. Byzantine-Bulgarian ecclesiastical relations during the Reigns of Ioannis Vatatzis and Ivan Asen II up to the Jear 1235. — Cyrillomethodianum, 3, 1975, 28—52.

Ταρνανίδου. 'Η διαμόρφωσις: 'Ι. Χρ. Ταρνανίδου. 'Η διαμόρφωσις τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας (864—1235). Θεσσαλονίκη, 1976 ('Εταιρεία Μακεδονικών ἐπιστημονικῶν πραγματείνω, 13, 1976).

Vasiliev. The Empire: A. A. Vasiliev. The Empire of Trebizond in History and Literature. — Byzantion, 15, 1940—1941, 316—377.

Vasiliev. The Fondation: A. A. Vasiliev. The Fondation of the Empire of Trebizond. — Speculum, 11, 1936, 3—37.

Vlachos. Die Geschichte: Th. Vlachos. Die Geschichte der byzantinischen Stadt Melenikon. Thessaloniki, 1969.

Vlachos. Kalojan: Th. Vlachos. Kalojan plündert Thrakien und Macedonien.— Byzantina, 2, 1970, 269—283.

Βλάχοσ. 'Η ἱστορία: Θ. Βλάχος. 'Η ἱστορία της Φιλιππουπόλεως κατὰ τὴν βυξαντινὴν περίοδον. Θεσσαλονίκη, 1972.

Wolff. Balduin: R. L. Wolff. Balduin of Flanders and Hainaut, First Latin Empereur of Constantinople. — Speculum, 27, 1952, 281—322.

Wolff. Mortgage: R. L. Wolff. Mortgage and Redemption of Emperor's Son: Castile and the Latin Empire of Constantinople. — Speculum, 29,1954, 45—84.

Wolff. Romania: R. L. Wolff. Romania: The Latin Empire of Constantinople. — Speculum, 23, 1948, 1—34.

Wolff. The „Second Bulgarian Empire": R. L. Wolff. The „Second BulgarianEmpire": Its Origin and History to 1204. —Speculum, 24, 1949, 167—207.

СЪКРАЩЕНИЯ

БИБ	Българска историческа библиотека
БАН	Българска академия на науките
ГИБИ	Гръцки извори за българската история
ГСУ ИФФ	Годишник на Софийския университет — Историко-филологически факултет
ГСУ ФИФ	Годишник на Софийския университет — Философско-исторически факултет
ГСХ ИФ	Годишник на Софийския университет — Исторически факултет
ЖМНПр.	Журнал Министерства народного просвещения
ИБАД (ИАД)	Известия на Българското археологическо дружество
ИБИД (ИИД)	Известия на Българското историческо дружество
ИИБИ (ИИИ)	Известия на Института за българска история
ИПр.	Исторически преглед
ЛИБИ	Латински извори за българската история
СПб.	Санкт-Петербург (дн. Ленинград)
СбБАН	Сборник на Българската академия на науките
СпБАН	Списание на Българската академия на науките
ФИ	Факултет за история
BHR	Bulgarian Historical Review
BZ	Byzantinische Zeitschrift
ch.	chapitre
CSHB	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
DOP	Dumborton Oaks Papers
EH	Etudes historiques
EB	Etudes balkaniques
ESC	Exuviae Sacrae Constantinopolitanae
MGH SS	Monumenta Germaniae Historica, Scriptores
PCRCICO	Pontifica commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis
PL	Patrologia latina
REB	Revue des études byzantines
RHGF	Recueil des historiens des Gaules et de la France
RIS	Rerum italicarum scriptores

ПОКАЗАЛЕЦ

на личните и географските имена

Агатопол, гр. (дн. Ахтопол) — 51
Агнес, дъщеря на Бонифаций Монфератски, съпруга на император Анри — 111
Агнес, дъщеря на императрица Йоланта — 112
Агнес, сестра на френския крал Филип II Август — 73
Адрамитион, гр. (дн. Едремид в Мала Азия) — 62, 68
Азия — 6
Акарнания, обл. в Гърция — 51
Акра, гр. в Палестина — 112, 126
Акрокоринт — 60
Акрополит, Георги — 11—13, 30, 38, 39, 46, 57—60, 66, 67, 74, 78—80, 90, 92, 102, 103, 106, 109, 114, 115, 119—121, 127—132, 137—141, 143, 145, 148—150, 152, 154, 157—159, 161—164, 166—168
Албания — 51, 59
Албанон, обл. североизточно от Драч — 130
Александър, севастократор — 114, 135
Александър, син на унгарския крал Андрей II — 117
Алексий Аспиета, виз. военачалник —71
Алексий, брат на Теодор Ласкарис — 119
Алексий I Комнин, виз. император — 120
Алексий III Комнин, виз. император, брат на Исак II Ангел — 40, 43, 46, 52, 57—59, 61, 103
Алексий IV, виз. император, син на Исак II Ангел — 40, 44, 45, 46, 51
Алексий V (Мурзуфл), виз. император — 46, 52, 61
Алексий Раул, протовестиарий — 153, 160
Алексий Стратиоглу, виз. военачалник — 162, 168, 169
Алфонсо, инфант на Кастилия — 156
Амнен, гр. във Франция — 20
Анна, дъщеря на Алексий III — 58
Анна (Мария), дъщеря на унг. крал Андрей II, съпруга на Иван II Асен — 117, 141, 173
Ангели, виз. династична фамилия — 11, 120
Ангелов, Д. — 51, 100
Англия — 156
Андрей II, унгарски крал — 14, 16, 20, 36, 106—109, 115—117, 173
Андроник Палеолог, велик доместик — 153, 157, 158
Анри д'Ено, латински император — 16, 17, 19—25, 28, 31, 33, 36, 52, 57, 59, 67—71, 73—77, 81, 83—87, 89—91, 93—106, 108—113, 119, 122, 129, 172, 173
Ансуар, графство във Франция — 145
Ансьо дьо Кайо, рицар — 84, 159
Анхиало, гр. (дн. Поморие) — 49, 75
Апрос, гр. в Тракия (дн. Инеджик) — 72, 73, 93
Аргос, гр. в Пелопонес — 59
Аркадиопол, гр. (дн. Люлебургас) — 62, 63, 71, 72.
Армения — 17
Арта, столица на Епир — 59
Асеневци, бълг. династична фамилия — 11, 25, 29, 34, 35, 38—40, 49, 89, 92, 114, 124, 170—172
Атика — 60
Атина, гр. — 59, 60, 95, 154
Атира (Атрон), гр. в Тракия — 73
Ахар дьо Вердюн, рицар — 62
Ахая — вж. Морея
Ахридос, пл. — Родопите — 92, 157

Балдавия (Бодуен I) — 29
Балкански полуостров — 21, 27, 32, 33, 35, 36, 40, 49, 55, 60, 66, 79, 105, 115, 122, 124, 130, 134, 144, 150, 151, 165, 168, 173, 175, 176
Баткунион, кр. (дн. Баткун) — 162
Бату, хан — 154
Бела IV, унг. крал — 15, 107, 117, 147, 148, 158, 161, 167
Белград, Белградска област — 40, 53, 55, 56, 69, 107, 113, 115—117, 130, 135, 136, 137, 158, 163, 173
Бело поле — 160
Белота, бълг. княз — 9, 14, 56
Бенуа дьо Сен Сузан, папски легат — 75
Беотия — 49
Бернар льо Трезори, фр. хронист — 21,22
Бероя, гр. (дн. Стара Загора) — 49, 75, 82, 83, 94, 162
Бертолд дьо Катцеленбоген, граф — 59, 101—103
Биандрате, граф — 93—95, 102
Блазиус Клайнер, историк — 24
Бланш дьо Кастий, фр. кралица — 120
Близма, кр. в Тракия на р. Марица — 75
Блуа, графство във Франция — 50
Бодуен I, лат. император — 13, 14, 16, 17, 19, 21—23, 25, 30, 34, 50, 52, 53, 58,

59, 62—69, 74, 82, 85, 111, 112, 129, 171
Бодуен II, лат. император — 16—18, 32, 35, 45, 123, 127, 132, 133, 143, 145—149, 152—153, 156, 157, 159, 165, 168, 169, 173, 175
Бодуен д'Авезн, фр. хронист — 21, 106
Божилов, И. — 7, 35, 39, 40, 44, 56, 61, 66, 70, 74, 77, 91, 95, 129, 163, 169
Бонифаций Монфератски, маркиз — 13, 19, 25, 28, 43, 50, 52, 53, 57—60, 69, 70, 75—78, 93, 94, 105, 111
Борил, цар — 10, 12, 16, 19, 22, 24, 26, 28, 29, 33, 34, 36, 78, 80—90, 92—110, 113—115, 118, 129, 136, 171—172
Босна — 143, 145, 163
Босфора, пролив — 45, 47, 169
Бохемия — 85, 154
Браничево, Браничевска област — 40, 49, 53, 56, 69, 107, 113, 115—117, 130, 135—137, 158, 163, 173
Бриндизи, пристанищен гр. в Италия — 112
Бруса, гр. в Мала Азия — 59
Булгарофигон, гр. в Тракия на запад от Аркадиопол (дн. Бабаески) — 63
Бургиньон, граф — 59
България, българска държава — 6, 9, 10, 12, 14, 15, 17—36, 38—40, 43—45, 48, 52, 53, 55—56, 70, 75, 78, 80, 81, 90—92, 96—98, 104—110, 113, 115, 118, 122—125, 127, 129—132, 137, 138, 140, 144, 145, 148—152, 154—158, 160, 161, 163—165, 168—176

Валансиен, Анри дьо, фр. хронист — 19, 23, 24, 80—87, 89—95, 97
Валядолид, гр. в Испания — 156
Вардар, р. в Македония — 49, 50
Варна, гр. — 40
Василий Вамбулинос, севаст — 95
Василий, примас — 9, 14, 42, 47, 48, 100, 110, 134, 135
Васильев, А. А. — 51
Васильевский, В. Г. — 24, 122, 128, 132—134, 137, 138
Велбъжд, гр. (дн. Кюстендил) — 49, 157, 163
Велес, гр. в Македония — 157, 159
Велика Влахия, обл. — 90, 130
Венеция (Венецианска република) — 6, 15, 16, 18, 43, 45, 49, 50, 52, 53, 62, 63, 65, 99, 112, 176
Вервениакион, кр. — 119
Вернадский, Г. — 154
Вианден, графство във Франция — 145
Видин, гр. — 107, 135
Виза, гр. в Източна Тракия — 71—73, 158, 169
Византия (Византийска империя) — 5, 6, 12, 21, 23—27, 36, 38—44, 43—45, 49, 51, 55, 58—61, 79, 91, 118, 141, 153, 167—177
Вилардуен, Вилхелм, рицар — 167, 168
Вилардуен, Жофроа дьо, владетел на Морея — 60, 112, 125, 140, 141, 147, 154
Вилардуен, Жофроа дьо, маршал на Шампан и Романия, фр. хронист — 18—24, 32, 36, 45, 47, 49—53, 57, 59—64, 65—77, 85, 89
Вилхелм Монфератски, син на Бонифаций Монфератски — 93, 120
Вилхелм Тирски, хронист — 22
Влахерните, предградие на Цариград — 49
Воден, гр. в Македония — 158
Волерон, обл. между долните течения на Марица и Места — 130
Вранас, визант. фамилия — 59
Вуколеон, дворец в Цариград — 49, 169
Вълкан, сръбски жупан — 55, 109

Галиполи, кр. на Галип. п-в — 119, 138, 140, 141, 169
Галиция, обл. — 165
Галичко княжество — 114
Генуа, гр. в Италия — 168
Георги Варданес, митрополит на Керкира — 128
Георги Музолон — 167
Георгиев, С. — 31
Герман II, цариградски патриарх — 133, 135, 137
Германия — 41, 119, 147, 148
Гийом дьо Кайьо, рицар — 148
Гийом дьо Шамплит, рицар — 59, 60
Голубинский, Е. — 138
Готие дьо Ньои, рицар — 65
Грациана, гр. (дн. Грачани) в Южна Тракия — 121
Григорий IX, папа — 9, 15, 17, 31, 34, 122, 125—128, 135—137, 140—144, 146—149, 174—175
Гърция — 59, 93, 115
Гюзелев, В. — 7, 9, 11, 20, 34, 35, 39, 52, 53, 66, 80, 90, 98, 105, 106, 110, 111, 113—119, 121, 122, 126—128, 133, 135—140, 142, 143, 145—150, 153, 155, 157—159, 161, 163—165, 168

Дандуло Енрико, венециански дож — 50, 62, 65, 68, 72
Даниум, гр. на Мраморно море — 73
Данчева-Василева, А. — 23, 81, 87, 88, 91, 95, 99, 104, 106, 107, 114, 117, 118, 124, 125, 133, 142
Дарданели — 51, 153, 162
Дафнузия, о. близо до Цариград — 169
Девол, гр. в Македония — 159
Деркос, кр. — 158
Джакомо Доро — 165
Димитър Комнин, син на Теодор Комнин, владетел на Солун — 154, 158
Димитър, солунски крал — 94, 95, 102
Димитър Торник, управ. на Мелник — 153

Димитър Хоматиан, охридски архиепископ — 119, 120, 136
Димотика, гр. в Тракия — 53, 61, 72, 73, 75, 120, 121, 126, 130, 162, 169
Добромир Хриз, владетел на Просек — 40, 96
Доментиан — 22
Драгота, бълг. началник на гарнизона в Мелник — 157, 162
Драма, гр. в Македония — 76
Драч, гр. (Дирахиум, Дурацо) в Албания — 59, 93, 94, 112, 130, 131
Дринов, М. — 30
Дубровник, град-република — 9, 160
Дуйчев, И. — 14, 32, 38, 39, 41, 42, 44, 47, 48, 51, 55, 56, 61, 66, 67, 69, 78, 80, 86, 88, 90, 95, 100
Дукас, виз. дворцова фамилия — 120, 162

Евбея, о. в Егейско море — 49, 51, 60
Евдокия, дъщеря на Алексий II — 59
Европа — 6
Еврос (дн. р. Марица) — 121
Евстахий, брат на имп. Бодуен I и Анри — 97, 102, 103, 111
Евтимий Търновски, патриарх — 127, 130, 132
Егерандус дьо Косиако — 21
Египет — 17, 112
Елада — 60
Елена, дъщеря на цар Иван II Асен — 138, 142
Емерих, унг. крал — 51, 55, 56
Ено, графство във Фландрия — 50
Епир (епирска държава, империя) — 6, 15, 25, 26, 28, 51, 58, 59, 61, 67, 92, 94, 113, 118, 121, 122, 124, 125, 168, 172
Ерусалим, гр. — 5, 110, 112, 123, 126, 155
Естергом, гр. в Унгария — 142
Етиен дьо Перш, рицар — 63, 65
Етолия, обл. в Гърция — 51, 59, 94
Ефраим (Ефрем), гр. (дн. Евремкьой) в Тракия, на десния бряг на р. Арда — 161
Еюлюи, кр. — 76

Жаворонков, П. И. — 28, 138, 143, 144
Жан дьо Бетюн, рицар — 140, 147
Жан дьо Бриен — 15, 17, 18, 123, 124—126, 128, 132—134, 137, 139, 140, 143, 145, 146, 174
Жак дьо Бонди, рицар — 62
Жиж, кр. в Македония (дн. с. Жижево, Благоевградски окръг) — 94
Жил, брат на Рене дьо Три — 62
Жирар дьо Стрем, управ. на Пловдив — 87
Жофроа, брат на имп. Анри — 111
Жуглев, К. — 33, 82—85, 87, 93

Заборов, М. А. — 23, 41, 46
Загора — 47, 49
Западна Европа — 5, 21, 22, 27, 32, 55, 125, 145, 147, 148, 159, 170
Зара, гр. на далматинското крайбрежие (дн. гр. Ядар) — 45
Златарски, В. — 10, 22, 30, 31, 38—40, 47, 55, 57, 67, 70—74, 78, 80, 82, 87—90, 92, 95, 96, 100, 105, 107—109, 113, 116, 118, 119, 122, 123, 127, 129, 132—134, 137, 139, 141, 144, 152, 157—159, 162—164, 166, 167
Златна орда — 154
Зографски манастир в Св. гора — 132
Зонара, гръцки историк — 11

Иван I Асен, цар — 29, 30, 38, 39, 80, 87, 96, 113
Иван II Асен, цар — 7, 9, 10, 12, 14—18, 20, 22, 24—32, 36, 90—92, 110, 113, 115—118, 121—136, 138—154, 157, 160, 174—176
Иван III Асен, цар, син на Мицо — 166, 167
Иванко — 40
Иванов, И. — 132
Иванов, Й. — 10, 22, 90, 91, 127, 132
Ивирон, манастир в Св. гора — 132
Източна Римска империя — 5
Икония (Иконийски султанат) — 6, 15, 102, 103, 125, 154, 156
Илирик — 130
Ильинский, Г. А. — 10
Инокентий III (Джовани Лотарио конт дьо Сени), папа — 9, 14, 23—25, 30, 32—34, 38, 41—43, 47, 48, 54, 56, 67—69, 86, 87, 100, 106, 109, 110, 170
Иречек, К. — 24, 55, 82, 87, 90, 110, 114
Ирина Дукенина — 120
Ирина, дъщеря на Теодор II Ласкарис — 160
Ирина Комнина, съпруга на цар Иван II Асен — 141, 158, 164
Исак II Ангел, виз. император — 11, 40, 46, 51, 53
Исак, брат на Теодор I Ласкарис — 119
Италия — 41

Йоаким, търновски патриарх — 135—137
Йоан Ватаци — 12, 16, 18, 20, 23, 32, 35, 118—134, 137—142, 144, 146, 148, 150, 153—155, 157—161, 169, 174—176
Йоан Каматир, царигр. патриарх — 43
Йоан Комнин — 59, 99
Йоан Комнин, син на Теодор Комнин — 152, 154
Йоан Палеолог, брат на император Михаил VIII Палеолог — 168
Йоан Петралифа, велик хартуларий — 150, 153
Йоан Спиридонаки, виз. феодал — 40
Йоан Тевтонски, епископ на Босна — 143, 149

Йоан IV, син на ник. император Теодор II Ласкарис — 167
Йоланта Куртене, царигр. императрица — 106, 111—113, 116, 118
Йонас, кумански цар — 150

Кай Хозрой, султан на Икония — 102
Калиман, братовчед на Михаил II Асен — 164, 165
Калоян, цар — 9, 11—14, 16—33, 35, 36, 38—45, 48, 53—58, 60—84, 88, 90—92, 96—100, 102, 105—107, 111, 113, 118, 129, 134, 170—172
Калоча, гр. в Унгария — 142
Кариопол, гр. в Тракия на югоизток от Димотика — 65
Кариорос — 119
Карл Мартел, франкски владетел — 66
Кастория, гр. (дн. Костур) — 159
Кизик, гр. във Фригия на Мраморно море — 76
Кисос, кр. при дн. Кешан в Беломорска Тракия — 139
Клари, Робер дьо, фр. хронист — 20—24, 32, 33, 36, 45, 47, 51, 54, 66, 75, 77, 78, 104, 111
Клокотница — 127—129, 131, 132
Клюни — 156
Кодов, Х. — 135
Кожухаров, С. — 136
Коларов, Х. — 36, 60, 66, 74
Коломан I Асен, цар — 152, 155, 157, 175
Комнини — 11, 38, 159
Конон дьо Бетюн, рицар — 52, 111, 116
Константин Ангел, пансеваст-хипертатос при император Алексий I Комнин — 120
Константин Драгаш, деспот — 91
Константин Месопотамит, митрополит на Солун — 120
Константин Тих Асен, цар — 164—168
Константин Торник, велик примикирий — 162
Констанция, кр. до дн. Симеоновград — 40
Коринт, гр. в Пелопонес — 59, 60
Кортиак, кр. (дн. Хортиатис, Солунско) — 93
Кривус, кр. между Перперакий и Ефраим в долината на р. Арда — 161
Крит, о. — 50
Кричим, кр. в Родопите — 89, 161, 162
Кроя, кр. в Централна Гърция — 159
Ксантия, кр. в Тракия — 120, 121

Лакивиза, кр. в Мала Азия — 150
Ламия, гр. в дн. Централна Гърция — 154
Лампсак, гр. в Мала Азия на Дарданелите — 137, 138, 162
Ланциана, кр. — 119
Лариса, гр. в Тесалия — 59
Латинска империя (Латинска Цариградска империя) — 5, 6, 10, 12—15, 17—36, 38, 48, 49—51, 55—57, 60—62, 66—69, 72, 75—77, 80—82, 85, 90, 95—99, 101, 103, 104—112, 120—128, 131, 133, 134, 137, 140—153, 155, 156, 158, 159, 161, 165, 167—169, 174—176
Лесбос, о. — 119
Лиенар, рицар — 82, 83
Лим, р. — 160
Лион, гр. във Франция — 156
Лионски събор — 155
Литаврин, Г. Г. — 27, 39, 59, 169
Ломбардия — 50
Луи дьо Блуа — 50, 52, 57, 62—66
Луи VIII, фр. крал — 6, 120
Луи IX Благочестиви, фр. крал — 6, 9, 145, 147, 148, 156, 157, 175
Лъв, кардинал — 42, 48, 54
Лъв Гавала, кесар — 49, 137
Лъв Сгур, визант. благородник — 49, 59, 60

Македония — 12, 19, 31, 49, 55, 69, 74, 75, 77, 79, 88, 91, 95, 97, 102—105, 107, 113, 119—121, 123, 129, 144, 158—160
Макер дьо Сен Менеул, рицар — 63
Макри, гр. в Тракия на Егейско море — 93, 120
Макушев, В. — 124
Мала Азия — 17, 27, 32, 33, 49, 50, 51, 53—61, 63, 65, 67, 68, 76, 98, 103, 104, 109, 119, 137, 150, 152, 154, 155, 160, 166, 168, 172, 174, 177
Манасиьо дьо Лил, рицар — 63—65
Манастрас, военачалник при цар Калоян — 78
Мануил Камица, визант. благородник — 40
Мануил Комнин, деспот, владетел на Солун — 122, 131, 132, 140
Мануил, син на Исак II и Маргарита —53
Манфред, сицилийски крал — 167
Маргарита, графиня Вианден, сестра на Бодуен II — 145
Маргарита, съпруга на Бонифаций Монфератски — 51, 70, 93, 94
Марино Зено — 72
Марица, р. — 49, 121, 122, 128—130, 139, 142, 161
Мария, дъщеря на цар Иван II Асен, съпруга на Мицо — 164
Мария (Белослава), дъщеря на цар Иван II Асен, съпруга на Мануил Комнин — 121, 122
Мария Куртене, дъщеря на Пиер и Йоланта Куртене — 118, 124
Марко Граденико, венец. подест — 169
Марсилия, гр. във Франция — 147
Мас Латри, фр. лингвист и историк — 21
Матиьо дьо Виленкур, рицар — 63, 65
Мачва, обл. между Сава и Дрина — 163

Мелник, гр. — 19, 27, 90, 91, 94, 95, 104, 157, 158, 162
Мидия — 156
Мизия — 79, 170
Михаил Ангел, епирски владетел — 12, 22, 59, 61, 93, 97, 99—102, 104, 108, 109, 172
Михаил II Ангел, епирски владетел — 157—159, 167
Михаил II Асен, цар — 9, 157, 158, 160, 161—164, 175
Михаил Глава Тарханиот, визант. военачалник — 159, 166
Михаил VIII Палеолог, визант. император — 6, 12, 13, 158, 166—169, 176
Мицо, бълг. благородник — 138, 164—166
Монферат, маркизство в Италия — 58, 61, 103
Моравия — 154
Морейско княжество — 123, 125, 134, 176
Морея — 13, 14, 25, 60, 94, 112
Мосинопол, гр. в Тракия на запад от Гюмюрджина — 120, 121
Мохамед — 110
Мраморно море — 51, 71
Музалонг, Георги, виз. благородник
Мутафчиев, П. — 30, 31, 40, 82, 88, 90, 96, 109
Мушмов, Н. — 157
Мъниак, кр. в Родопите — 74, 161

Навпакт, гр. в Централна Гърция — 59
Навплион, гр., античния Неапол на Мраморно море — 70
Намюр, маркизство във Франция — 145
Нарињо дьо Туси, баюл на Цариград — 124, 125
Несебър (Месемврия) — 18, 165, 166
Никея (Никейска империя) — 6, 11, 17, 25—29, 34—36, 51, 57, 58, 61, 67, 97, 98, 101—104, 106, 110, 112, 113, 118, 119, 125, 126, 135—138, 142, 143, 145, 151, 152, 154, 156, 161, 163, 164, 167, 169, 170—172, 174—176
Никитиат, кр. в Мала Азия — 159
Никица, гр. на югоизток от Одрин — 63
Ников, П. — 15, 30, 31, 40, 55, 56, 61, 72, 76, 100, 107, 109, 110, 115, 117—119, 123, 133—135, 138, 141, 161, 163, 165
Никола дьо Май, рицар — 68, 84, 85
Никола Карандинос — 163
Никола Котерца, виз. военачалник — 139
Николай Манклавит, виз. благородник — 157
Никомидия, главен град на Витиния — 59, 63, 76, 119, 126
Нимфейон, гр. в Мала Азия — 103, 168
Ниш, гр. — 49, 55, 108, 109

Овче поле — 157
Овчаров, Т. — 118
Одрин — 13, 16, 17, 19—21, 25, 30, 33, 35, 45, 51—53, 62, 63, 65—68, 71—74, 76, 81, 82, 87, 120, 121, 126, 130, 161, 162, 169, 170
Ориента — 17
Остров, ез. в Македония — 158, 159
Отон де ла Рош, владетел на Атина — 59, 60, 75
Охрид, гр. — 88

Паисий Хилендарски — 29
Пайен д'Орлеан, рицар — 57, 62, 65, 76
Палаузов, С. — 20, 163
Палестина — 16
Памфилия, гр. в Тракия между Адрианопол и Родосто — 65, 97
Панедор (Панион), дн. Панизо, между Апрос и Родосто — 73
Париж — 17, 145
Патмос, кр. в Родопската обл. — 162
Певтакия (Пьотас), гр. близо до Одрин — 63
Пелагий, магистър на ордена св. Яков — 156
Пелагий, кардинал, папски легат — 106
Пелагония, гр. (дн. Битоля) — 95, 102, 130, 158, 168
Пелопонес — 23, 49, 51, 59—61, 75, 93, 154
Пергам, гр. в Мала Азия — 103, 104
Перперакий, кр. на ляв приток на р. Арда — 161
Перуджа — 124, 132, 133, 143, 147
Перущица — 161, 162
Петкова, И. — 163—165, 168
Петралифа, виз. фамилия — 59
Петров, П. — 33, 43, 66, 82, 166
Петър, брат на Иван I Асен — 29, 38, 39, 166
Петър, севастократор — 160
Пеща, гр. — 149
Пига (Еспигал) — 57, 59, 62, 68, 75, 109, 119, 137
Пиер дьо Бетлеем, рицар — 65
Пиер дьо Брасиьо, рицар — 54, 57, 59, 62, 76, 84, 85, 101
Пиер дьо Дуе, рицар — 84
Пиер дьо Родингам, рицар — 76
Пиер дьо Шап, рицар — 65
Пиер Куртене (Аутисиодорски), лат. император — 17, 18, 22, 111, 112, 114, 118
Пиманион, гр. в Мала Азия на запад от Кизик — 59, 119, 120
Пинд, пл. в Гърция — 51, 59
Платамон, кр. в Тесалия — 158
Пловдив — 11, 27, 33, 49, 62, 71—73, 83—86, 89, 90, 93—96, 98, 117, 126, 146, 157, 163, 169
Поатие, гр. във Франция — 66
Полша — 154
Попруженко, М. Г. — 10, 91, 97, 99, 117,

136
Прибалтика — 41
Примов, Б. — 32, 33, 43, 45, 46, 54, 58, 68, 71, 105
Прилеп — 130, 157—159
Пропонтида — 139

Равна, кр. близо до Ниш — 109
Раймонд дьо Тулуз, рицар — 156
Раковски, Г. С. — 29, 30
Регина, р. (дн. Еркене) — 162, 163
Рение дьо Три, управ. на Пловдив — 57, 62, 71, 74, 84, 87
Рено дьо Монмирай, рицар — 63, 65
Рим — 6, 23, 30, 32—35, 38, 40—45, 48, 56, 108, 110, 112, 122, 123, 125, 133, 134, 143, 144, 146, 153, 155, 156, 170, 173
Риндак, р. в Мала Азия — 103
Робер дьо Ронсуа, рицар — 63, 65
Робер Куртене (Аутисиодорски), лат. император — 16—18, 20, 116—119, 122—124, 173
Родопи — 62, 87, 90, 161—163, 175
Родос, о. — 49, 137
Родосто, гр. в Тракия (дн. Текир-даг) на Мраморно море — 65, 68, 73
Романия — 18, 50, 62, 63, 85, 89
Ростислав Михайлович, княз на Мачва, унгарски васал — 161, 163—166
Рупелска клисура — 162
Русион, гр. в Тракия при дн. Кешан — 72, 73, 93, 101

Салона, гр. — 16
Самос, о. — 119
„Сан Германо“, манастир — 17
Света гора — 132, 135
„Свети Апостоли“, църква в Цариград — 50
„Св. Бертин“, манастир — 17
„Св. Георги“, пролив (дн. Дарданели) — 57, 93, 103
Св. Димитър Солунски — 78
Св. Иларион Мъгленски — 10, 127, 130
„Св. Мартин“, манастир — 17
Св. Петка — 10, 30, 127, 130, 132
Св. Петър от гр. Сенон — 18, 34
Св. Сава (Сава ср. архиепископ) — 22, 78, 88, 89, 96, 108, 131
Св. Симеон (Св. Симеуна) — 22, 89, 96, 108
„Св. София“, църква в Несебър — 165
„Св. София“, църква в Цариград — 50
Св. Теодор Стратилат — 18, 165
„Св. Четиридесет мъченици“, църква в Търново — 129
„Св. Яков“, орден — 156
Северински банат, обл. в Унгария — 167
Сенон, гр. — 17, 18
Сен Пол, графство — 50
Силезия — 154
Силиврия, гр. в Тракия на Мраморно море — 68, 73, 81, 168
Симеон, цар — 44
Сирмиум, гр. (дн. Сремска Митровица) — 136
Сицилианско, кралство — 17, 41
Скамандър, р. в Мала Азия — 166
Скопие, гр. в Македония — 49, 157, 163, 164
Слав, Алексий — 19, 25, 80, 81, 82, 86, 87, 89—99, 111, 115, 121, 126, 132, 172
Славония, обл. — 163
Солун, гр. — 13, 52, 53, 69, 70, 72, 77—79, 88, 93, 94, 102—104, 118, 120, 121, 130, 140, 141, 152—154, 158, 159, 171
Солунско кралство — 19, 51, 95—97, 99, 102, 103, 106, 111, 119, 120, 126, 132, 172
Спалатум, гр. (дн. Сплит) — 112
Средец (дн. София) — 163
Стагира, пл. — 121
Станимака, дн. Асеновград — 62, 157, 161, 162, 166
Станоевић, С. — 55
Стара планина — вж. Хемус
Стари дол, в Македония — 158
Стефан, син на унгарския крал Бела IV — 163
Стефан Владислав, крал — 131, 132
Стефан I Неман, велик жупан — 22, 55,88
Стефан II Неман (Първовенчани) велик жупан и крал — 32, 55, 88—90, 96, 108, 109, 119
Стефан Радослав, крал — 131
Стефан I Урош, крал — 160
Стрез, севастократор — 22, 80, 86, 88, 89, 95—97, 99—102, 104, 108, 109, 113, 115, 132, 172
Струма (Стримон), р. — 162
Струмица, р. — 49, 88
Сърбия — 6, 22, 28, 55, 108, 109, 114, 131, 160
Сырку, П. — 132, 138
Сяр, гр. — 69, 70, 72, 76, 77, 93—95, 119, 130, 157, 158, 162

Танкред, епископ на Отраито — 128
Теодор Врана, виз. благородник — 72—75
Теодор Комнин, епирски владетел — 10, 12, 17, 18, 22, 35, 92, 96, 109, 112, 115, 117—122, 124, 125, 128, 129—132, 140, 141, 150, 152—154, 158, 173, 174
Теодор Ласкарис, никейски император — 11, 12, 19, 58, 59, 61, 68, 76, 82, 98, 99, 101, 106, 112, 118, 119, 172
Теодор II Ласкарис, ник. император — 13, 138, 161, 163, 166, 167, 176
Теодор Петралифа — 159
Теодора — Анна, дъщеря на Иван II Асен — 160
Теодосий, житиеписец — 22
Терми, дн. Айтоски бани — 75, 94
Термопили — 59
Тесалия — 90, 95, 97, 119, 124, 157

Тива, гр. в Беотия — 59, 75, 95, 154
Тома дьо Марл, рицар — 148
Томазо Морозини, лат. патриарх в Цариград — 51, 75
Тракия — 11, 18, 19, 24, 27, 28, 31, 40, 49, 51—55, 57—62, 67—69, 71—77, 79—84, 87, 89, 91, 94, 98, 101—105, 107, 113, 114, 119—121, 123, 124, 127, 128, 137, 143, 144, 155, 159—163, 166, 167, 170, 171, 174
Трапезунд, Трапезундска империя — 51, 58
Триадица, дн. София — 49
Троя — 54
Турне, гр. във Франция — 20
Турция — 49
Търново — 10, 12, 33, 39, 41, 43, 47, 48, 74, 91, 100, 114, 128, 135, 136, 163—166, 168

Улрих дьо Дон, рицар — 59
Умбер дьо Божиьо, рицар — 148
Унгария — 6, 15, 20, 55, 69, 106—110, 113—118, 133—135, 147—149, 153, 154, 167, 173
Успенский, Ф. И. — 31, 38, 40, 67, 76, 79, 114, 119, 123, 137
Устра, кр. между Мъниак и Перперакий — 161

Ферјанчић, Б. — 59, 60, 70, 90, 91, 168
Филип II Август, фр. крал — 6, 69, 73
Филип Куртене — 116
Филип Мускес, хронист — 20, 21, 24, 31, 36, 66, 105, 106, 111, 112, 116—120, 126, 137, 140, 141, 145—147, 150, 154
Филип Намюрски, граф, брат на лат. император Бодуен I и Анри — 111
Филип II Август — 6, 73
Филип II Швабски, крал — 43, 10
Филип, капелан на кръстоносната армия — 84, 85
Филипи, кр. — 76
Фландрия — 20, 50, 145
Франция — 5, 16, 18—20, 111, 120, 145, 147, 156
Фригия, област — 62
Фридрих I Барбароса, немски император — 39
Фридрих II Хохенщауфен, немски импер. — 6, 17, 21, 110, 120, 126, 128, 145—149, 156, 174

Халки, о. — 60
Халкидически п-в — 102
Хелеспонт — вж. Дарданели
Хемус, дн. Стара планина — 76, 80, 82, 114, 115, 122
Хенри III, англ. крал — 152, 156
Хераклея, гр. в Тракия на Мраморно море (дн. Ерегли) — 73
Хониат Никита, виз. хронист — 11, 18, 36, 38—40, 46, 52, 58—60, 62, 66, 70—76, 90
Хонорий III, папа — 14, 15, 115—120
Христов, Х. — 16
Христопол (дн. Кавала) — 53, 157
Христофор Анкирски, митрополит — 135, 136
Хулагу, татарски хан — 156

Цанкова-Петкова, Г. — 34, 39, 71, 72, 74, 77, 79, 100, 102, 105—107, 112, 118, 123
Царевец — 118, 133
Цариград — 6, 10—12, 17, 18, 20, 21, 27, 28, 31, 38, 39, 44—54, 56—59, 61—63, 67—71, 73, 74, 77, 79, 81, 86, 87, 93, 98, 100—102, 111, 112, 115, 117, 118, 120—129, 131, 133, 134, 138—146, 156—161, 165, 167—170, 172—176
Цепена, кр. в Родопите — 92, 104, 157, 161—163

Ченадия, гр., дн. Ченад в СР Румъния — 136, 137
Черно море — 142, 165, 169
Чорлу (Цурулум), гр. — 51, 52, 62, 63, 71, 73, 142, 145, 150, 152, 158, 159, 169
Чудско езеро — 66
Чъзмен (Ецуисмен) — 70

Шалон сюр Марн, гр. във Франция — 16
Шампан — 145

Югоизточна Европа — 6, 15, 23, 25, 26, 32, 33, 36, 50, 76, 79, 108, 109, 113, 131, 134, 148, 152, 171, 176

Aegidius Aureaevalenses — 111
Ahrweiler, H. — 44
Albericus — 16, 60, 66, 74, 78, 105, 112, 118, 119, 127, 129, 137, 141, 145, 148, 150, 152, 153
Angelov, P. — 132
Angold, M. — 28, 51, 58, 67, 130, 133, 136, 158, 162, 169
Asdracha, C. — 162
Atya, S. — 23

Buchon, J.-A. — 14, 66, 68, 74, 75, 91, 111

Carile, A. — 28, 49, 51
Cessi, R. — 15, 124, 125

Dandulo, A. — 16, 66, 105, 112, 123, 127, 138
Du Cange — 23, 30, 117, 123, 143, 150

Ernoul — 21, 22, 59, 66, 74, 111, 112
Erszegi, G. — 14, 107, 108
Ephremius — 11, 46, 52, 59, 66, 80, 90, 114, 121, 130, 138, 139, 143, 145

Failler, A. — 167, 168
Fejer, G. — 135
Frances, E. — 46

Frolov, A. — 46

Galterius Cornutus — 17, 125, 127
Gardner, A. — 51
Genakoplos, D. — 168
Gerland, E. — 25, 58, 91
Golubovich, H. — 140
Gregoire, H. — 46, 161
Gregoras, N. — 12, 46, 60, 66, 77, 102, 103, 109, 120, 138
Guilland, R. — 91
Guillelmus de Nangiaco — 18, 34

Haller, I. — 41
Hendrickx, B. — 43, 45, 70, 91, 126

Iacobus de Guisia — 17, 66, 111
Iohannes Longus — 17

Kałuzniacki, E. — 10, 74, 78
Karpozilos, A. — 120, 135
Krantonelli, A. — 27, 40, 61, 62, 67, 71

Loenertz, R. — 51, 99
Longnon, J. — 26, 46, 51, 58—60, 72, 75, 90, 95, 97, 100—103, 111, 112, 118—120, 123, 143, 147, 153, 157, 159, 167—169
Luchaire, A. — 41, 110

Malingoudis, P. — 39
Marinus Sanuto — 16, 17, 138
Meyer, H. — 23
Miller, W. — 51
Mundo Lo S. de — 46

Nada Patrone A. — 28
Nicol, D. — 26, 51, 60, 67, 88, 100, 102, 112, 113, 120, 123, 125, 129, 143, 154, 158

Ogerus Panis — 17, 66
Oikonomides, H. — 49, 50, 51, 58
Ostrogorsky, G. — 26, 59, 154

Pachymeres, G — 164, 166—168
Papadopoulos, I. — 90, 92
Prinzing, G. — 14, 28, 71, 76, 88, 92, 97, 98, 101—104

Queller, D. — 23, 46

Radulfus abbatis — 17, 66
Riant, P. — 47
Richerius — 17, 111, 112, 154
Robertus canonicus — 17, 66, 112
Ryccardus de Sancto Germano — 17, 120, 128, 129
Rubruc — 154
Runciman S. — 23

Scutariotes G. — 13, 66—71, 128, 139, 143, 145, 152, 157, 162, 163
Speck, P. — 72
Stiernon, L. — 51, 59, 91, 99
Sv. Symeona — 80, 88, 108, 109

Tafel, G. — 15, 59, 75, 89, 99
Tarnanides, I. — 120, 133, 136
Theiner, A. — 14, 15, 115, 140, 144, 148, 144
Thomas, G. — 15, 59, 75, 87, 99
Thomas Spalatenses — 16, 113, 115

Vatopedinos, A. — 90, 92
Vlachos, Th. — 27, 71, 87, 104

Wolff, R. — 25, 46, 74

БОЛГАРИЯ И ЛАТИНСКАЯ ИМПЕРИЯ
(1204—1261)

(Резюме)

В развитии западноевропейского средневекового общества конца XII — начала XIII в. наступают существенные экономические и политические изменения, которые приводят к крестоносной экспансии западных феодалов на Восток, принявшей форму религиозных походов и войн, побуждаемых и направляемых папским институтом. Полной реализации основного замысла этих военных экспедиций достигнуто Четвертым крестовым походом, в результате которого Византийская империя перестала существовать на протяжении полвека, а на ее месте со столицей Константинополь основывается Латинская империя западных рыцарей. Таким образом, в первой половине XIII в. традиционные болгаро-византийские отношения прерываются, и болгарское государство входит в политические взаимоотношения с государством западных рыцарей, преимущественно французских.

Болгаро-латинские отношения на отдельных этапах их развития — объект ряда конкретных или более обобщающих исследований. Многие из них являются весомым вкладом в их фактологическое и проблемное освещение. Накопление обильного материала из источников и множество исследований позволяют приступить к обобщающему изучению проблем, связанных с этими отношениями в первой половине XIII в.

Период болгаро-латинских отношений (1204—1216) включает несколько этапов, в которых содержатся специфические и преобладающие тенденции: враждебные, добрососедские и нейтральные отношения. Они чередуются циклично и выявляют доминирующие и определяющие их особенности. Эти отношения не проявляются изолированно и одностроронне. В большинстве случаев они связаны с отношениями между Болгарией, Никейской и Эпирской империями, Венгрией, Сербией, папством, немецким императором, французским королем и другими политическими факторами Запада.

Переходным этапом болгаро-латинских отношений являются связи болгарского владетеля Калояна с папством на рубеже XII—XIII вв. В результате заключена уния между болгарским государством и Римом, согласно которой признается и узаконяется владетельский царский титул Калояна и титул примас верховой духовной главы болгарской церкви. Для болгарского государства — это существенный политический успех, которого Калоян добивался целеустремленно. Даже достигнув влияния в иерархическом отношении, папская курия не реализовала никаких политических достижений в отношении болгарского государства, особенно что касается проведения Четвертого крестового похода, для каузы которого болгарское государство, привлеченное под эгидой Рима, могло бы быть полезным союзником. Исторические факты свидетельствуют о полной незаинтересованности предводителей крестоносцев в отношении болгарского владетеля и государства не только до взятия Константинополя, но и после основания Латинской империи, несмотря на попытки Калояна установить с ними добрососедские отношения.

Однако завоевательная сущность этого крестоносного начинания очень скоро выявилась и в отношении болгарского государства. Взаимоотношения между Болгарией и Латинской империей открыто враждебные и военный конфликт между ними вспыхнул во Фракии, где Калоян не допустил установления латинской власти. Византийская аристократия во Фракии являлась третьей воюющей силой, которая то и дело меняла своих политических союзников во время войны, развернувшейся на широком фронте. Первоначально она состояла в союзе с болгарским владетелем, которого привлекла к борьбе против латинян. Потом перешла на сторону западных рыцарей, по мере того, как выяснялись цели болгарского владетеля — выбить из Фракии латинян и установить в ней болгарскую политическую власть. На первом этапе болгаро-латинских отношений, который характеризуется открытой и непримиримой враждебностью между обеими странами, при Адрианополе в апреле 1205 г. болгары наносят поражение латинянам, возглавляемым императором Бодуэном I, чем останавливают крестоносную экспансию на Балканском полуострове и не позволяют Латинской империи прочно и надежно установиться во Фракии. Военные действия в большой степени облегчают укрепление и консолидацию Никейской империи — одного из нововозникших после падения Константинополя под ударами крестоносцев политических образований. Из-за изменения соотношения сил во Фракии после установления латинско-греческого единства внимание болгарской политики направлено на второй по величине и важности город Полуострова — Фессалоники, являющийся естественным центром населенных компактным болгарским населением земель, бывших в пределах болгарского государства того периода. К этому городу болгарский владетель стремится как к реально достижимой цели. Здесь силы, враждебно настроенные к твердой последовательной и наступательной политике Калояна, добиваются его устранения с политической сцены.

Действия, направленные на возвращение болгарскому государству территорий во Фракии и Македонии, населенных болгарами, продолжаются и во время царя Борилла, причем в первые годы его правления болгаро-латинские отношения враждебны. Война между двумя государствами за завладение Фракией (1208 г.) заканчивается победой латинян при Пловдиве, несмотря на то, что военный потенциал Болгарии сохраняется. Борилл предпринимает активные действия против латинского господства и в юго-восточных районах Балканского полуострова, чтобы укрепить там свою власть. Приобщение севастократора Стреза, отделившегося до этого времени от болгарского государства, и его единодействие на этих территориях с Бориллом против латинян позволяют сделать вывод, что налицо стремление продолжать политику Калояна, независимо от того, что не достигнуто существенных территориальных завоеваний. Поворот в болгаро-латинских отношениях происходит в 1213 г., когда оба государства заключают мирный договор, предложенный латинским императором Анри. Обе страны заменяют курс войны мирной политикой, так как ни одна из них не смогла утвердить свой приоритет. В этот период

Латинская империя временно стабилизирует свое положение, добившись успехов во Фракии, Македонии, Фессалии и Малой Азии. Политика Анри отличается от самонадеянных действий предшествующего императора и приводит к успехам, которым после 1216 г. не дано осуществиться.

В исторических источниках нет данных о взаимоотношениях между двумя государствами за период 1214—1221 гг. Три года спустя после своего восхождения на престол болгарский царь Иван II Асен сумел дипломатическим путем возвратить спорные территории в северо-западном направлении: Белградскую и Браничевскую области, уступленные ему венгерским королем. Интересы Латинской империи в большой степени оказали влияние на венгерскую внешнюю политику, чтобы удовлетворить желания болгарского владетеля без военного конфликта. При царе Иване Асене II болгарское государство достигает своего наиболее великого территориального и политического могущества. Болгария смогла обессилить агрессивного эпирского владетеля Феодора Комнина и установить свою гегемонию во Фракии, Македонии и Албании. Еще до этого успеха болгарский владетель, будучи сильным и авторитетным царем, был привлечен в 1228 г. в опекуны молодого латинского императора Бодуэна II в Константинополе с целью помочь в укреплении лабильного положения империи, но благодаря вмешательству папы, проникновение болгарского владетеля дипломатическим путем в столицу Латинской империи не осуществилось. Вторая возможность для такого влияния открывается в 1237 г., но и она срывается. Папская политика в отношении Болгарии и Никейской империи в большой степени способствует созданию антилатинской коалиции, инициатором которой является никейский владетель Иоанн Ватаци, а самым могучим его союзником — Иван II Асен. Косвенную помощь они получают со стороны немецкого императора Фридриха II Гогенштауфена, который, как враг папы и латинского императора Иоанна де Бриэна, был естественным союзником их противников.

Болгаро-никейский союз 1235 г., который ставит начало организованных действий против Латинской империи, не приносит никакой территориальной пользы болгарскому государству, кроме признания автокефалии болгарской церкви во главе с патриархом. Этим кладется конец формальной духовной зависимости болгарского государства от Рима. Основная добыча в результате совместных военных действий против Латинской империи идет на пользу Никейской империи, которая все больше крепнет и усиливает свое военное и политическое могущество, занимая стратегические пункты на Балканском полуострове, что является предпосылкой ее будущих завоеваний. Болгаро-никейский союз многократно распадается и возобновляется с целью установить или расторгнуть союзные отношения Болгарии с Латинской империей. Эта политика лавированья со стороны Ивана II Асена имеет целью сохранить территориальное могущество и политическую гегемонию болгарского государства на полуострове. С другой стороны, победа над Феодором Комниным и допущение никейского владетеля на Балканский полуостров подрывают солидные устои болгарского государства и являются предварительным условием для будущих успехов Никейской империи. Разгромом эпирского владетеля болгарский царь облегчает Никею в ее борьбе против других претендентов на восстановление Константинополя, как столицы Византии, Латинская империя продолжает терять территории, причем малочисленные города и крепости, которыми все еще владеет во Фракии и Македонии, становятся все меньше, и фактически власть западных рыцарей ограничивается только в столице Константинополе и ее окрестностях. Латинская империя давно перестала быть реальной политической силой. Императрица Иоланта и император Робэр Куртинэ не в силах были изменить состояние ослабевающей Латинской империи. Некоторая активизация латинской державы и отражение коалиционных действий Иоанна Ватаци и Ивана Асена II отмечаются при императоре Иоанне де Бриэне, но это последние усилия одного почти полностью истощенного и беспомощного государственного организма. Широкая деятельность на западе молодого императора Бодуэна II, поддерживаемого папой и французским королем, в некоторой степени обеспечивает подкрепления, которые в 1240 г. вливаются в Константинополь, но и эта мера половинчатая и временная.

После 1241 г., когда власть последовательно переходит в руки малолетних наследников Ивана Асена II, чтобы в 1256 г. оказаться у Константина Асена Тихого, болгарское государство и Латинская империя уже второстепенные, в некоторых случаях даже третьестепенные силы на Балканском полуострове и в Малой Азии. Все более наступательно Никейская империя захватывает позиции в т. наз. западных областях Империи. Так как Латинская империя довольно обессилена и ее окончательное уничтожение является вопросом решительного штурма против Константинополя, никейские императоры Иоанн Ватаци и Феодор II Ласкарис стремятся обеспечить себе эпирские, македонские и фракийские территории на полуострове, отрывая таким образом и ряд областей, населенных болгарами и принадлежащих болгарскому государству. Последние, более значимые политические взаимоотношения болгарского государства с Латинской империей относятся к 1247 и 1257 гг. Впервые это происходит во время Михаила II Асена, который оказывает военную помощь Феодору II Ласкарису в его войне против латинян, а позднее — когда Латинская империя с венецианским флотом предпринимает нападение на болгарский черноморский город Месемврию, пользуясь междуособицами в Болгарии в связи с захватом владетельского трона. Ни в первом случае Болгария приобретает территории, ни во втором случае Латинская империя добивается успехов.

Окончательный сокрушительный удар временному государственному образованию западных рыцарей со столицей Константинополь наносит византийский император Михаил III Палеолог, при котором в 1261 г. Византийская империя восстановлена. Первый и самый главный удар государству западных феодалов на Востоке наносит болгарское государство (1205 г.), а последний — Никейская империя (1261 г.)

Самая общая оценка болгаро-латинских отношений выявляет динамичную и изменчивую внешнеполитическую линию болгарского государства относительно Латинской империи, причем эта линия переплетается с рядом других отношений, оказывающих влияние — прямое или косвенное. В большинстве случаев болгарские владетели отстаивают неуклонно и неизменно территориальную целость и гомогенность народности своего государства; никогда не допускают крестоносцев за склоны гор Старой-Планины и достойно защищают болгарскую каузу на данном пути полувекового развития.

LA BULGARIE ET L'EMPIRE LATIN
(1204—1261)

(Résumé)

Dans le développement de la société médiévale en Europe occidentale, fin du XII^e^ et début du XIII^e^ s., surviennent des changements importants sur le plan économique et politique qui amènent l'expansion des croisades et des guerres en Orient menées par les féodaux occidentaux et suscitées et dirigées par l'institut papal. Ces expéditions militaires trouvent la plus complète réalisation de leur sens dans la Quatrième croisade dont il résulte que l'Empire byzantin cesse d'exister pour un demi-siècle; sa place, avec Constantinople pour capitale, est prise par l'Empire latin des chevaliers occidentaux. C'est ainsi que durant la première moitié du XIII^e^ s. les relations traditionnelles bulgaro-byzantines sont interrompues et que l'Etat bulgare se voit entrer en rapports politiques avec l'Etat des chevaliers occidentaux, des Français en particulier.

Les relations bulgaro-latines dans les diverses périodes de leur développement ont servi de sujet à plusieurs recherches plus ou moins concrètes ou générales. Certaines d'entre elles sont d'un grand apport dans l'éclaircissement des faits et problèmes. L'accumulation du matériel des sources et la grande quantité de ces recherches permettent de procéder à une généralisation des problèmes concernant ces rapports dans la première moitié du XIII^e^ s.

La période des relations bulgaro-latines (1204—1261) comprend plusieurs étapes caractérisées par des tendances spécifiques et prédominantes: des relations hostiles, amicales et neutres. Ces étapes se reproduisent suivant un cycle et ont des particularités qui les dominent tout en les déterminant. Les relations ne se déroulent pas de façon isolée et unilatérale. Dans la plupart des cas elles sont liées aux relations entre la Bulgarie, l'Empire nicéen et celui d'Epire, la Hongrie, la Serbie, la papauté, l'empereur germanique, le roi de France et d'autres facteurs politiques en Europe occidentale.

Les liens du roi bulgare Kalojan avec la papauté à la limite du XII^e^ et XIII^e^ s. représentent une étape de transition des relations bulgaro-latines. Elle aboutit à l'uniate entre l'Etat bulgare et Rome qui reconnaît et légalise le titre de roi à Kalojan et le titre „primas" au chef suprême de l'Eglise bulgare. Pour l'Etat bulgare cela représente un succès politique essentiel auquel avaient visé les efforts du roi Kalojan. Même si elle jouit d'une influence sur le plan hiérarchique, la Curie pontificale ne réalise aucuns succès politiques par rapport à l'Etat bulgare, surtout dans le déroulement de la Quatrième croisade; l'Etat bulgare, sous l'égide de Rome, aurait pu s'avérer un bon allié de cause de cette Croisade. Les faits historiques témoignent du désintérêt complet des chefs des croisés à l'égard de l'Etat et du roi bulgares, aussi bien avant la chute de Constantinople qu'après l'instauration de l'Empire latin et ceci en dépit des tentatives de Kalojan d'entrer en rapports de bon voisinage avec eux.

Cependant les Croisades ne tardent pas à manifester leur caractère envahisseur par rapport à l'Etat bulgare aussi. Les relations entre la Bulgarie et l'Empire latin sont ouvertement hostiles et le conflit militaire entre eux se déclenche en Thrace où Kalojan n'admet pas l'instauration du pouvoir latin. L'aristocratie byzantine en Thrace est la troisième force militaire qui change d'alliés politiques lors des hostilités d'une guerre se déroulant sur un front vaste. Premièrement elle s'allie au roi bulgare qu'elle attire dans la lutte contre les Latins. Mais elle ne tarde pas à se ranger du côté des chevaliers occidentaux lorsque les buts du roi bulgare ne deviennent que trop apparents — chasser les Latins de Thrace et y instaurer le pouvoir politique bulgare. Durant la première étape des relations bulgaro-latines se caractérisant par une hostilité ouverte et irréductible entre les deux côtés, à Andrinople, en avril 1205, les Bulgares triomphent des Latins menés par l'empereur Baudouin I^er^, ce qui arrête l'expansion des croisés sur la Péninsule Balkanique et empêche l'Empire latin de s'établir et de se consolider en Thrace. Les hostilités facilitent dans une grande mesure la consolidation de l'Empire nicéen — une des formations politiques nouvellement apparues après la chute de Constantinople sous les coups des croisés. A cause du changement dans le rapport des forces en Thrace, après l'établissement de l'union greco-latine, la politique bulgare porte son attention sur Thessaloniques — la deuxième ville de la Péninsule de par sa grandeur et son importance — centre naturel des terres à population bulgare compacte se situant dans les limites de l'Etat bulgare. Le suzerain bulgare aspire à cette ville comme à un but réel. C'est ici que les forces hostiles à la politique ferme, conséquente et agressive de Kalojan arrivent à lui faire quitter la scène politique.

Les actes visant à rendre à l'Etat bulgare des territoires en Thrace et en Macédoine peuplés de Bulgares, continuent sous le roi Boril aussi, et cependant au cours des premières années de son règne les relations bulgaro-latines sont hostiles. La guerre entre les deux pays pour la Thrace (1208) se termine par la victoire des Latins à Plovdiv bien que les forces militaires de la Bulgarie ne soient pas entamées. Boril entreprend des activités dirigées contre la domination latine dans les parties Sud-Est de la Péninsule Balkanique aussi pour y consolider son pouvoir. Le vassal Strez, ex-scissionnaire, est de nouveau attiré pour la cause de l'Etat bulgare; sa lutte commune avec Boril contre les Latins dans ces terres permet de conclure qu'il existe une certaine aspiration à continuer la politique de Kalojan, indépendamment du fait que d'importantes conquêtes territoriales n'ont pas été réalisées. C'est en 1213 que survient un tournant dans les rapports bulgaro-latins; les deux pays signent un traité de paix proposé par l'empereur latin Henri. Tous les deux pays changent la course de guerre pour une politique de paix car aucun d'eux n'arrive à imposer sa priorité. Durant cette période l'Empire latin jouit d'une stabilité provisoire en réalisation des succès en Thrace, Macédoine, Thessalie et Asie Mineure. La politique d'Henri diffère des actes suffisants de l'empereur qui l'avait précédé et marque des succès qu'après 1216 elle n'arrive pas à réaliser.

Les sources historiques n'ont pas noté de relations entre les deux pays pour la période de 1214 à 1221. Trois ans après avoir accédé au trône le roi bulgare Ivan II Asen s'acquiert, de nouveau par la voie diplomatique, les territoires disputés dans le Nord-Ouest: les régions de Belgrad et de Branitchévo que le roi de Hongrie lui concède. Les intérêts de l'Empire latin influent dans une grande mesure sur la politique extérieure hongroise pour que les aspirations du suzerain bulgare soient satisfaites sans conflit militaire. Sous Ivan II Asen l'Etat bulgare connaît sa puissance territoriale et politique la plus grande. Celui-ci arrive à désarmer le suzerain agressif de l'Epire Théodore Komnène et à imposer son hégémonie en Thrace, en Macédoine et en Albanie. Même avant cette conquête le suzerain bulgare, jouissant d'une force et d'une autorité, est attiré en 1228 en tant que tuteur du jeune empereur latin Baudouin II à Constantinople, afin d'aider à la stabilisation de l'Empire dont la situation laisse à désirer, mais le pape intervient et le suzerain bulgare ne parvient pas à pénétrer par voie diplomatique dans la capitale de l'Empire latin. Une seconde possibilité d'une telle influence se présente en 1237 mais elle échoue à son tour. La politique du pape vis-à-vis de la Bulgarie et de l'Empire nicéen contribue dans une grande mesure à la formation d'une coalition anti-latine; l'initiative en appartient au suzerain nicéen Ioan Vatatzi dont l'allié le plus puissant est Ivan II Asen. L'empereur germanique Friedrich II Hohenstaufen leur porte une aide indirecte; hostile au pape et à l'empereur latin Jean de Brien, il s'avère un allié naturel de leurs ennemis.

L'union bulgaro-nicéenne en 1235 qui marque le début des actes organisés contre l'Empire latin, sur le plan territorial ne profite pas du tout à l'Etat bulgare; le seul profit pour celui-ci c'est la reconnaissance de l'autocéphalie de l'Eglise bulgare, un patriarche à sa tête. C'est ce qui met fin à la dépendance formelle de l'Etat bulgare de Rome sur le plan spirituel. Les avantages essentiels des actes militaires communs contre l'Empire latin profitent à l'Empire nicéen qui se consolide de plus en plus, renforce sa puissance militaire et politique et s'empare des points stratégiques sur la Péninsule Balkanique — condition préalable à ses conquêtes ultérieures. L'union bulgaro-nicéenne est interrompue et successivement rétablie à plusieurs reprises pour rétablir ou interrompre les bonnes relations de la Bulgarie avec l'Empire latin. Cette politique de louvoiement de la part d'Ivan II Asen vise à sauvegarder la puissance territoriale et l'hégémonie politique de l'Etat bulgare sur la Péninsule. Or, la victoire remportée sur Théodore Komnène et l'entrée du suzerain nicéen dans la Péninsule Balkanique sapent les bases solides de l'Etat bulgare et facilitent les futures succès de l'Empire nicéen. Par la défaite du suzerain de l'Epire le roi bulgare aide la Nicée dans sa lutte contre les autres prétendants à la restauration de Constantinople en tant que capitale de la Byzance.

L'Empire latin perd toujours des territoires; le peu de villes et forteresses dont il est encore le maître en Thrace et Macédoine diminuent et en réalité le pouvoir des chevaliers occidentaux se limite à Constantinople et à ses environs. Il y a longtemps que l'Empire latin a cessé d'être une force politique réelle. L'impératrice Iolande et l'empereur Robert Courteney ne sont pas à même de remédier à la situation aggravée l'Empire latin. L'empire latin fait preuve d'une certaine activité et résiste aux actes collectifs de Ioan Vatatzi et Ivan II Asen sous l'empereur Jean de Brien, mais ce sont les derniers efforts de l'organisme d'un Etat qui se sent déjà exténué et impuissant. A l'ouest le jeune empereur Baudouin II qui a le soutien du pape et du roi de France porte en 1240 une certaine aide à Constantinople mais cette mesure aussi n'a qu'un succès précaire.

Après 1241 lorsque le pouvoir passe successivement entre les mains des héritiers mineurs d'Ivan II Asen, pour se trouver en 1256 entre les mains de Constantin Asen Tih, l'Empire byzantin et l'Empire latin sont déjà des forces de second, dans certains cas même de troisième rayon, sur la Péninsule Balkanique et en Asie Mineure. L'Empire nicéen se fait de plus en plus agressif et s'empare de positions dans les régions ouest de l'Empire. L'Empire latin est déjà assez impuissant et sa défaite n'est qu'une question d'attaque décisive contre Constantinople. C'est pourquoi des empereurs nicéens Ioan Vatatzi et Théodore II Lascaris tâchent de s'assurer les territoires de l'Epire, de Macédoine et de Thrace sur la Péninsule, en s'emparant de cette façon de plusieurs régions peuplées de Bulgares et appartenant à l'Etat bulgare. Les derniers rapports politiques plus importants de l'Empire byzantin avec l'Empire latin datent de 1247 et de 1257. La première fois c'est sous Mihail II Asen qui porte un secours militaire à Théodore II Lascaris dans sa guerre contre les Latins et la seconde c'est lorsque l'Empire latin avec la flotte de Venise s'attaque à la ville bulgare Messembria, sur la mer Noire, profitant des troubles suscités en Bulgarie par l'accès au trône. Dans le premier cas la Bulgarie n'a pas d'acquisitions territoriales tout comme dans le second l'Empire latin n'enregistre pas de succès.

Le coup décisif sur la formation étatique précaire des chevaliers occidentaux qui a pour capitale Constantinople est porté par l'empereur byzantin Mihail VIII Paléologue, sous lequel en 1261 est restauré l'Empire byzantin. Le premier coup, et le plus important, sur l'Etat des chevaliers occidentaux à l'Est est porté par l'Etat bulgare (1205) et le dernier — par l'Empire nicéen (1261).

La caractérisation la plus générale des relations bulgaro-latines révèle une ligne de politique extérieure dynamique et fluctuante de l'Etat bulgare vis-à-vis de l'Empire latin où viennent se greffer d'autres relations secondaires d'influence directe ou indirecte. Les suzerains bulgares dans la plupart des cas défendent sans compromis et de façon conséquente l'unité territoriale de leur Etat et l'homogénéité de son peuple; ils ont toujours interdit les versants de la Stara Planina aux croisés et défendu dignement la cause bulgare durant ce demi-siècle de développement.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 5

БЪЛГАРО-ЛАТИНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ В ИЗВОРИТЕ И ЛИТЕРАТУРАТА 38

Първа глава

БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА — БАРИЕРА СРЕЩУ ЛАТИНСКАТА ЕКСПАНЗИЯ В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА (1204—1207) 38

- Международно признаване на българската държава и стремеж към мирни отношения с Латинската империя (1198—1204) 38
- Войната на цар Калоян срещу латинци и гърци в Тракия и Македония (1204—1205) 57
- Гръцко-латинско единство в Тракия (1206—1207) 73

Втора глава

ВРЕМЕННО ПРИЗНАВАНЕ НА ЛАТИНСКАТА ИМПЕРИЯ. РАВНОВЕСИЕ НА СИЛИТЕ (1207—1218) 80

- Войната в Тракия през 1208 г. 80
- Българските феодални владетели Алексий Слав и Стрез и тяхната политическа ориентация 87
- Единодействие на силите на Балканския полуостров и в Мала Азия срещу Латинската империя (1209—1212) 97
- Съюзни отношения между България и Латинската империя (1213—1218) 104

Трета глава

БЪЛГАРИЯ В СВОЯ АПОГЕЙ (1218—1241) 114

- Политическите отношения между България, Унгария и Латинската империя (1218—1229) 114
- Българската държава — първостепенна сила на Балканския полуостров (1230—1235) 128
- Борбата на България и Никейската империя срещу Латинската империя (1236—1241) 139

Четвърта глава

БЪЛГАРИЯ И ЛАТИНСКАТА ИМПЕРИЯ — ВТОРОСТЕПЕННИ СИЛИ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ (1241—1261) 152

- Политическа криза в българската държава и териториални загуби (1241—1254) 152
- България, Никея и Латинската империя (1254—1261). Цариград отново столица на Византия (1261) 161

Заключение 170
Извори 177
Литература 180
Съкращения 187
Показалец на личните и географските имена 188
Резюме на руски език 196
Резюме иа френски език 200

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ 5

БОЛГАРО-ЛАТИНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ИСТОЧНИКАХ И ЛИТЕРАТУРЕ 38

Первая глава

БОЛГАРСКОЕ ГОСУДАРСТВО — БАРЬЕР ПРОТИВ ЛАТИНСКОЙ ЭКСПАНСИИ В ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ (1204—1207) 38
- Международное признание болгарского государства и стремление к мирным отношениям с Латинской империей (1198—1204) 38
- Война царя Калояна против латинцев и греков во Фракии и Македонии (1204—1205) 57
- Греческо-латинское единство во Фракии (1206—1207) 73

Вторая глава

ВРЕМЕННОЕ НАСТУПЛЕНИЕ ЛАТИНСКОЙ ИМПЕРИИ. РАВНОВЕСИЕ СИЛ (1207—1218) 80
- Война во Фракии в 1208 г. 80
- Болгарские феодальные владетели Алексий Слав и Стрез и их политическая ориентация 87
- Единодействие сил на Балканском полуострове и в Малой Азии против Латинской империи (1209—1212) 97
- Союзные отношения между Болгарией и Латинской империей (1213—1218) 104

Третья глава

БОЛГАРИЯ В СВОЕМ АПОГЕЕ (1218—1241) 114
- Политические отношения между Болгарией, Венгрией и Латинской империей (1218—1229) 114
- Болгарское государство — первостепенная сила на Балканском полуострове (1230—1235) 128
- Борьба Болгарии и Никейской империи против Латинской империи (1236—1241) 139

Четвертая глава

БОЛГАРИЯ И ЛАТИНСКАЯ ИМПЕРИЯ — ВТОРОСТЕПЕННЫЕ СИЛЫ НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРОВЕ (1241—1261) 152
- Политический кризис в болгарском государстве и территориальные потери (1241—1254) 152
- Болгария, Никея и Латинская империя (1254—1261). Цариград — снова столица Византии (1261) 161

Заключение 170
Источники 177
Литература 180
Сокращения 187
Указатель личных и географских имен 188
Резюме на русском языке 196
Резюме на французском языке 200

SOMMAIRE

PREFACE 5

LES RELATIONS BULGARO-LATINES ET LEUR REFLET DANS LES SOURCES ET LA LITTERATURE 38

Ier Chapitre

L'ETAT BULGARE — BARRIERE A L'EXPANSION LATINE EN EUROPE DU SUD-EST (1204—1207) 38
  - Reconnaissance internationale de l'Etat bulgare et tendance vers des relations de paix avec l'Empire latin (1198—1204) 38
  - La guerre du tzar Kalojan contre les Latins et les Grecs en Thrace et Macédoine (1204—1205) 57
  - L'unité gréco-latine en Thrace (1206—1207) 73

IIe Chapitre

INVASION TEMPORAIRE DE L'EMPIRE LATIN. EQUILIBRE DES FORCES (1207—1218) 80
  - La guerre en Thrace en 1208 80
  - Les souverains féodaux bulgares Alexij Slav et Strez et leur orientation politique 87
  - L'unité d'action des forces dans la Péninsule Balkanique et en Asie Mineure contre l'Empire latin (1209—1212) 97
  - Relations d'alliance entre la Bulgarie et l'Empire latin (1213—1218) 104

IIIe Chapitre

LA BULGARIE A SON APOGEE (1218—1241) 114
  - Relations politiques entre la Bulgarie, la Hongrie et l'Empire latin (1218—1229) 114
  - L'Etat bulgare — force primordiale dans la Péninsule Balkanique (1230—1235) 128
  - La lutte de la Bulgarie et l'Empire de Nicée contre l'Empire latin (1236—1241) 139

IVe Chapitre

LA BULGARIE ET L'EMPIRE LATIN — FORCES SECONDAIRES SUR LA PENINSULE BALKANIQUE (1241—1261) 152
  - La crise politique dans l'Etat bulgare et des pertes territoriales (1241—1254) 152
  - La Bulgarie, Nicée et l'Empire latin (1254—1261). Constantinople de nouveau capitale de Byzance (1261) 161

Conclusion 170
Sources 177
Littérature 180
Abréviations courantes 187
Indice des noms propres et des noms géographiques 188
Résumé en russe 196
Résumé en français 200

БЪЛГАРИЯ И ЛАТИНСКАТА ИМПЕРИЯ
(1204—1261)
Ани Данчева-Василева

*

Редактор *Л. Йонева*
Художник *Ж. Станкулов*
Худ. редактор *Е. Станкулов*
Техн. редактор *Р. Асова*
Коректор *Е. Папазова*

*

Издателски индекс 9275
Дадена за набор на 30. XI. 1984 г.
Подписана за печат на 15. IV. 1985 г.
Формат 70×100/16 Тираж 1300
Печ. коли 13,75 Изд. коли 17,82 УИК 18,64
Код 28 $\frac{9531472411}{0622-5-85}$
Цена 3,15 лв.

*

Печатница при Издателството на БАН
1113 София, ул. Акад. Г. Бончев, бл. 5
Поръчка № 41